

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSEVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1900

GRÓF ZRINYI MIKLÓS

1620—1664

IRTA

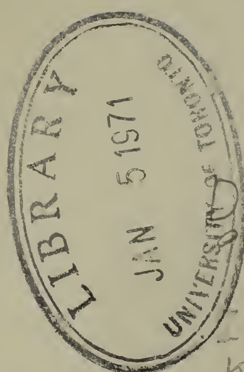
SZÉCHY KÁROLY

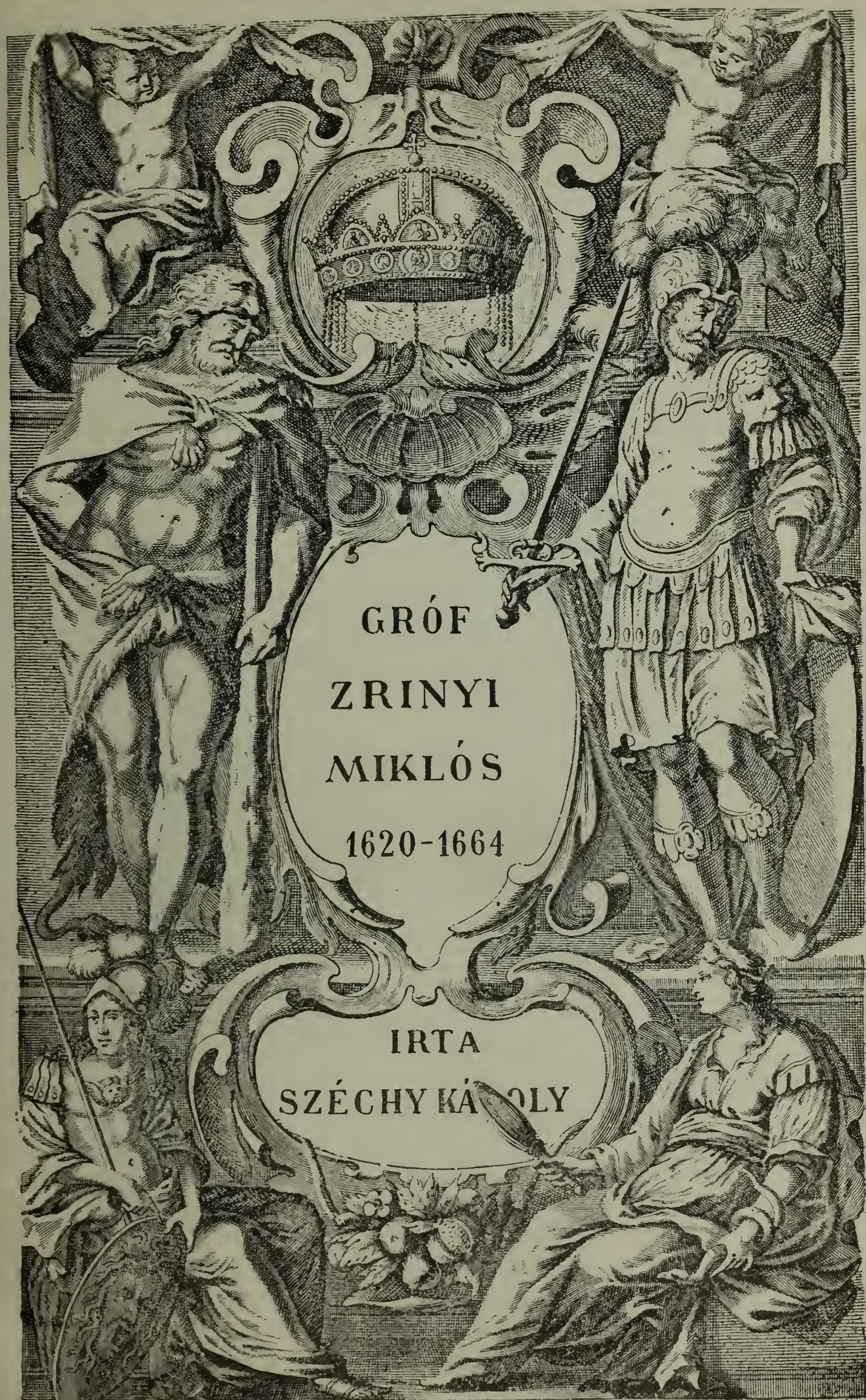
NEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1900

LIBRARY
JAN 5 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

I. CZÍMKÉP.

Bey Marx Anthoni Hannes Zu finden In Augspurg — J. Renner Sculpsit

So sieht der brave Held den wir mit Namen nennen
Graf Niclas von Serin. den Türck und Christen kenen,
an seinem Helden=Müht Der Serinwar erbaut,
Zu Trütz deß Türcken Macht ein Ort, den Er getraut,
auch wider alle Feind, biß in den Tod zu schützen,
Durch Beistand auß der Höh; und seines Säbels. Spitzen

A. verhauter walt.	G. See so eine schlaissen hat
B Thor weg.	H. die schleussen.
C. das Statt thor.	I. Thir gardten
D Turcken Kopff	K. Redut.
E Revalin	L. Insel wan
F. halber mant.	M Neu Serin war

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

Renner J. egykorú metszete után.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

(Egykorú metszet után.)

2. VÁRAD A XVII. SZÁZAD DEREKÁN.

I.

ELLENTÉTEK ÜTKÖZŐJÉBEN.

Erdély igazán nehéz válságba jutott. Rákóczynak, a mint Witnyédy jelezte, az elkeseredés miatt gyalázatos cselekedetiért, védekeznie kellett. Besietett Erdélybe s augusztus 21-ikén *Szamosújvárra* érkezett, honnan szeptember 3-ikára *Deés* városába országgyűlést hirdetett, mely az ő betegsége miatt a közelben, a *gerlachfalvi* csűrben folyt le.* Heves, ingerlékeny hangon még a hó 2-ik napján, az előterjesztések előtt, megindult a tanácskozás s az izgatottság napról-napra nőtt, hisz minden csak a kedélyeket zaklatta; mert jött a Kemény János gyásztudósítása a fejedelemhez és rendekhez a tatár rabságból és jött Bethlen János Gaudy Andrással és 3000 főnyi megmentett hadával a lengyel földről, Bethlen és Gaudy egyenesen ide az ellenzékiséget szítani; és jöttek a sok kesergő édes anyák és rabságban levő férjeket nagy zokogással sirató, fekete gyászba öltözött úri, fő és nemes rendek, becsületes asz-

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 434. l. Erdélyi országgyűlési Emlékek, XI. k. 256. l.

szonyállatok, szerelmes magzatjoknak, jámbor férjeknek megszabadítását kérelmezve:[1] ezek hatása alatt az országgyűlés fennen követelte a tanács uraknak, a háború javallóinak megbüntetését, a török megengesztelését és rabok kiváltását; a fejedelem pedig a zajos követelésre, vérmes és akaratos természeténél fogva dölyfösen megátalkodott, hiszen még nem oly régen korlátlan uralkodó volt, engedékenység és áldozat helyett hidegséggel és önzéssel vértezte föl magát. Egyes kifejezései, anyjához irott leveleiben, elárulják szívtelenségét és fösvénységét, meggondolatlanságát és oktalanságát, ki a multat elfeledtetni és a jövendőt megmenteni nem tudja. Kemény János levelére nincs más megjegyzése, mint hogy «maga szerzé magának a nyavalyát, ez szegény hazának az nagy költséget, főrendének veszedelmét»;[2] a rendekre nincs más szava, mint hogy «megbolondultak vagy mint vadnak»;[3] a közvetítő Barcsay Ákos szerinte csak «kárt teszen, ország kedvét keresi»,[4] a háborgó Bethlen János lator ember, «bár ölték volna meg Krakóban!»[5] A rendek a tanácsnak megbüntetéséről végre letettek, de annál erélyesebben sürgették, hogy a rabok kiváltása végett a fejedelem a maga költségén vagy a Bethlen Gábor hagyatékából intézkedjék. «Hányják, vetik,» — írja anyjának, — «Bethlen Gábor mit hagyott és hogy az ecsedi, pataki, munkácsi tárházakat nyissuk fel, csak mindent adjunk ki, Sárkányt, Kerczet adjuk a szászoknak, azért is adnak pénzt. Sok bolond kivánságuk volt. Mi azt a választ tettük: ha csak egy öltöző köntösben maradunk is, de az ő kegyelmök javáért mindent kiadunk. Az Isten megbolondította őket, nem tudják, mit csinálnak».[6] Voltaképen pedig ő nem tudta, mit csinál s ridegen azt felelte, hogy a

1 Siralmas krónika, 336. l.
2 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 434. l.
3 Családi levelezés, 524. l.
4 *Ugyanott*, 525. l.
5 *Ugyanott*, 524. l.
6 *Ugyanott*, 524. l.

(Bouttats egykorú metszete után.)

3. ERDÉLY II. RÁKÓCZY GYÖRGY KORABELI TÉRKÉPE.

moldvai, havasalföldi és lengyel hadjáratok kincstárát egészen kimerítették, sőt hír szerint esküvel állította, hogy nincs benne több 30,000 tallérnál, holott még hátra van a lengyelek roppant sarczának lefizetése.[1] A gyűlésnek ennélfogva egyéb eredménye nem lett, minthogy a rabok megszabadítása ügyében alkudozás, egységes összegben való megállapodás végett a tatár kánhoz Bakcsiszerájba Balogh Mátét, a török lecsillapítása érdekében engesztelés czéljából a szultánhoz Konstanczinápolyba Sebessy Ferenczet küldötték követül; hogy a rendek zok érzéssel, elidegenedve váltak el a fejedelemtől, ki az ország szerencsétlenségében a maga okozta bajok orvoslására semmi áldozatra késznek nem mutatkozott.

Rákóczy nem látta be, sem esze, sem szive nem volt a belátáshoz, hogy legelső erkölcsi és anyagi kötelessége a rabok kiváltása, aztán a második, — a török kibékítése, még pedig a *maga pénzén*, a mint Witnyédy ismerőseinek újra, meg újra hangoztatta; mert a fejedelem «szánt szándékkal jobban a veszedelmet nem kereshetné, mint ezzel az móddal, az kit eleibe vett, hogy a saját nagyravágyásának és rettenetes gondatlanságának áldozatait az ország költségén szabadítja meg, a török és tatár megvételére az ország adójából fizessen».[2] A közhangulat megfordításával, népe ragaszkodásának visszaszerzésével válságos helyzetéből talán még megmenekedhetik, — de egy meghasonlott néppel soha. Önzése és fösvénysége a mily hibás volt ethikailag, ép oly botor politikailag, mert a részvétet és szeretetet ingatta meg maga iránt, Szalárdi szerint «a maga méltóságos állapotának és az ország békességes megmaradásának» koczkáztatásával.[3] Úgy látszik, mindenki tudta és érezte, hogy mit kellene cselekednie, csak ő nem. Witnyédy azonnal, mihelyt a magatartásáról értesült, fölkereste leve-

1 Siralmas krónika, 337. l.
2 Vitnyédy István levelei, I. k. 76. l.
3 Siralmas krónika, 337. l.

leivel a fejedelem hiveit, hogy a kinek hitele van előtte, ösztönözze, kényszerítse a rabok megszabadítására, a török megengesztelésére és a magyar király megnyerésére, mert különben könnyen úgy járhat, mint Mauritius, a napkeleti császár, kitől elfogott vitézeiért fejenként egy aranyat kértek; azt nem adta meg és elárulták s egész nemzetségestül megölték.[1] Hisz tudva van, hogy Erdély ezelőtt nem igen urallott egy embert sokáig, mert gyönyörködött a változásokban és új urakban.[2] «Adja Isten, úgymond, hazug próféta ne legyek, én félek, más fejedelmet választanak magoknak.»[3] Majd egyenesen felszólította Zrínyi Miklóst, a mikor urának a fejedelem levelét továbbította, hogy válaszában javallja, ha kegyelmesen tetszik, mikép Rákóczy «hagyjon békét az fösvénységnek, váltsa ki maga pénzén az rabokat, küldje az portára is maga pénzit», hogy elkeseredett alattvalóinak szivét és szeretetét újabban megnyerje.[4] És Zrínyi csakugyan megcselekedte, a fejedelmet tanácscsal teli válaszában figyelmeztette, hogy «magnanimitással, generositással és liberalitással» meg lehet a futó szerencse kerekét kötni.[5] De talán felsóhajtott mellette, mint Witnyédy, mikor az irást odább küldte. «Tudja Isten, kár az ilyen emberhez jó akaratot mutatni, az ki magának sem jó . . . *Ha bizonyos mindnyájunk veszedelmével nem járna*, nem hogy búsulnék vagy szomorkodnám szerencsétlenségén, de csak nem is gondolkodnám felőle.»[6]

Ime, a Zrínyi környezetében a mindnyájunk bizonyos veszedelmének szempontjából nézték a bonyodalmat, mely Erdélyben napról-napra élesedett azzal, hogy a fejedelem sorsát a népétől elszakasztotta; ő meg a maga bizonyos veszedelmének tekintetéig sem birt fölemelkedni. Pedig hamar elkövetkezett, a mit Witnyédy megjósolt. A budai

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 115. l.
2 *Ugyanott*, 120. l.
3 *Ugyanott*, 76. l.
4 *Ugyanott*, 121. l.
5 *Ugyanott*, 75., 126. ll.
6 *Ugyanott*, 76. l.

vezér az ecsedi kémének elbeszéléséből, a tatár kán a maga dicsekvéséből azonnal megiratta a fényes kapura a lengyel vállalat megsemmisülését; s ettől az időtől fogva a török kémek és követek jöttek-mentek, hogy az ország hangulatáról a fejedelem iránt puhatolódzanak; a rossz jelek, vészhírek szaporodtak, nőttek, hogy Thorday, Tisza, Harsányi a Jedikulában ülnek,[1] hogy Konstanczinápolyban a három fejedelem letételét követelik s a tatár kán is ezen mesterkedik.[2] Rákóczy ugyan bízott benne, hogy «az mely Isten megverte, azon Isten sokképen megszabadíthatja»,[3] de keservesen megcsalatkozott. Október 27-ikén a fejérvári országgyűlésen a szultánnak előkelő és ünnepélyes küldöttsége jelent meg, mely a három nemzetnek fermánt hozott, hogy urokat, engedetlensége és árulása nyilván levén, a fejedelemségtől foszszák meg,[4] s helyette azonnal mást válaszszanak régi szokás szerint az erdélyi három nemzet közül; s a tatár kánnak embere érkezett, «az is az eb az országnak írt: mindent változtassanak, ha azt akarják, tatár lova lába az országot ne nyomja».[5] S a főurak és rendek az ő intése és fenyegetése ellenére a kettős nyomásnak meghajoltak és tőle elszakadtak: azzal az egyezséggel, hogy *a török megengesztelése esetén székébe visszaültetik*, s *ennek reményében az új fejedelmet fel nem esketik*, — lemondásra kényszerítették és utódját november 2-ikán megválasztották; így különítették el viszont sorsukat az övétől. Előbb *Kemény Jánosra* gondoltak, de abban a félelemben, hogy nagy összeg pénzen kell kiváltani és a jövendőben a tatár is beleelegyedhetnék a választásba, letettek róla; aztán *Barcsay Ákost* emlegették, de kevés vagyonúnak és igen keménynek találták, s elejtették, nehogy

1 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 436. l.
2 Családi levelezés, 528. l.
3 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 435. l.
4 Gróf Bethlen Imre: II. Rákóczy György ideje, 155—156. ll.
5 Családi levelezés, 528. l.

«egyik jármot levetni akarván nyakukból, talán még súlyosabb jármot vegyenek föl»; úgy választák végre aztán «az jámbor urat», *Rhédey Ferenczet*, a Bethlen Gábor sógorát, szinte egyező szavazással, mert «nem sok különbözés lött», a miben «Isten az ő csodálatos rendelését s elrejtett tanácsát nyilatkoztatá ki, mert felőle senki azelőtt ötödnappal nem gondolta, úgy legyen.»[1]

Az egyezség szerint Rhédey átvette a kormányzást, de csak czímleg, mert a végvárak kapitányai, kincstári javak tisztjei nem esküdtek fel hűségére; Rákóczy visszavonult a magányba, de csak színleg, mert a legjelentékenyebb véghelyeket és a Részeket megtartotta kezében. A maga megmaradása és széke biztosítása végett írt egyfelől Lipótnak és Szelepcsényinek,[2] másfelől megkereste a nagyvezirt, és végbeli basákat: de noha jól tudta, hogy «cancellárius uram pénzszerető ember»,[3] hogy a kerék, a mint Bánfy Zsigmond figyelmeztette, kenve jár: embereit mégis csak üres kézzel,[4] merő igérettel eregette útnak, ennélfogva nem boldogult. A bécsi udvar a békeséget féltvén, szép szónál többre nem mutatott készséget; a török pedig megátalkodott haragjában tárgyalásba sem bocsátkozott. Kénán basa Lippáról megírta Barcsay Ákosnak, hogy a hatalmas császárnál kedvet nem találnak, mert a téltől fogva leveleik rakvák voltak hazugsággal s mindenkor egyik a másikkal ellenkezett;[5] Rákóczy a fejedelemségből örökké ki van vetve, soha reménység méltóságának helybe állatására nincs; a budai vezér megüzente, hogy ügyét a divánban elő sem meri hozni;[6] Köprili Mohammed pedig Sebessy Ferencznek röviden kijelentette, hogy soha se Rákóczyt, se maradékát, se nemzetségebelit Erdélyben meg nem tűri, s ha más

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 331. l.

2 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 435. l.

3 *Ugyanott*, 435. l.

4 *Okmánytár*, 581. l.

5 Török-magyarkori történeti emlékek. Pest, 1870. V. k. 443. l.

6 *Okmánytár*, 481. l.

fejedelmet nem választanak, porrá teszi az országot. S a mikor Sebessy a rézeffenditől[1] tudakozódott, hogy a nagyvezir pénzzel megengesztelhető-e, azt a feleletet kapta, hogy ha egy sátort megtöltenének is aranynyal, hiában volna, hiszen maga mondta valamely basának, a ki megkérdezte, ha másfél ezer erszény pénzzel megkinálnák: felvenné-e; hogy nem annyit, hanem ha százszorta való százezer erszényt adnának is, haszontalan volna, mert a fejedelem apja is sokat vétett, ő is előbb a két Oláhországot elpusztította, aztán Lengyelországra haddal ment a hatalmas császár akaratja ellen. Már pedig Mohammed vallása két vétket megbocsát, de harmadikat nem.[2] S a hadi készülődés folyt a portán, a tatárnál, a végbeli basaságokban: csak a Rhédey választásának hirére csöndesedett meg. Rákóczy mégis annak ellenére, hogy sem kilátása segítségre, sem reménysége megmaradásra nem lehetett, nem tudott lemondásában megnyugodni. Nem vonult tovább *Gyalúnál*, ott megszállt, hogy könnyebben visszafoglalhassa székét. S a szájas, izgága várbeli kapitány, *Gyulai Ferencz* bújtogatásával egymás után nyerte meg a jenei, sarkadi, szamosújvári vitézlő népet, a szabolcsi és bihari hajdúkat. Épen kapóra a török Jenőt követelte, mivel Rákóczy nem eresztette ki kezéből: egyszerre tehát *Jenő megtartása, az ország épségének megvédése* lőn a jelszó. Pártot ütöttek a «jó pásztor» mellett, kit a török «a juhok mellől» azért akar elszakasztani, hogy minden kivánságát végben vihesse; megtámadták a fejérvári gyűlés rendelkezését, mert azon a Részek nem voltak képviselve.[3] Rákóczy népszerűsége, tekintélye, hatalma rohamosan terjedt: a Részek még kezén voltak, a székelyek hozzá szítottak, Moldvában és

1 *Rézeffendi* vagy *reiszeffendi* az állami kanczellária feje; régebben csak a nagyvezér titkára, III. Ahmed óta a birodalom külügyminisztere. (Thúry József: id. m. I. k. 418. l.)
2 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 447. l.
3 Siralmas krónika, 340—350. ll.

(Egykorú festmény Teck herczeg birtokában.)

4. RHÉDEY FERENCZ FEJEDELEM.

Havasalföldön még szövetségesei uralkodtak; s kedve, bátorsága, elhatározása az ország igazgatásának kezeibe ragadására hirtelen megért és még hirtelenebben, merészen és erőszakosan foganatosította azt. Rhédey a helyzet tisztázása végett január 9-ikére *Medgyes* városába országgyűlést hirdetett, s ő arra serege élén közelgetett. A főurak és rendek aggódva és megfélemedve követeket küldtek eleibe, hogy térjen vissza, a török császár akaratja nélkül ne nyúljon az igazgatáshoz, ne vonja annak megszámlálhatatlan hadát az országra, — nem szánta meg őket. Kegyelmet hirdetve, de karddal fenyegetve előre nyomult: január 22-ikén Medgyest megszállta, a Farkas-kaput rohammal megtámadta, — s az országgyűlés még ezen a napon, Pál fordulása napján megfordult és meghódolt Rákóczynak. Rhédey Ferencz, ez «az jámbor úr», maga ment ki eleibe, fogadta ünnepélyesen, vezette be a városba, hol a főurak és rendek a volt fejedelemmel együtt azonnal föleskűdtek hűségére. Nem önkényt, hanem csak a fegyver nyomása alatt. Hiszen még két nappal előbb «mind Isten, mind emberek előtt» tiltakoztak Rákóczy feltolakodása ellen, hogy az ország veszedelmének és romlásának okai ne legyenek.* S most szivükben meghasonolva és elkeseredve kapaszkodtak a sorsának kerekébe, melyet a Végzet prüszkölő lova ragadott a pusztulásba: letarolt mezőkön, elhamvadt falvakon, kifosztott városokon, elszórt holttesteken, az ő édes otthonaikon és édes véreiken át, a gyászba borultak és rabul hurczoltak zokogása közt. Előre tudhatták biztos jövőjüket a fölvert képzelet látomásai nélkül. Hisz a tatár, *Galga* vezetése alatt már átjött a Neszteren, öt nap alatt Háromszékbe csaphat; a végbeli törökök mindenütt készen vannak és minden nap támadásra indulhatnak; maga a szultán és a nagyvezir minden hadokkal Drinápolynál

* Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 349. l.

SVLTAN GALGA GENERALE DE TARTARI
FRATELLO DEL GRAN CAM.

(Egykorú metszet után.)

5. GALGA SZULTÁN, A TATÁROK VEZÉRE.

állnak; onnan izente meg Köprili Mohammed rettenetes fenyegetődzéssel a három nemzetnek, «hogy ha Rákóczy Györgyöt fejedelmöknek ismernék és szenvednék, Istenre esküszik, megkeresi érte az országot».* A szegény főurak és rendek mégis annak szenvedték, mert másként nem cselekedhettek; meg is szenvedték, mert a nagyvezir fenyegetését beváltotta. De addig, a míg ez elkövetkezik vala, csak írták egyesült vetekedéssel engesztelő, kérő, biztosító leveleiket: törökhöz, tatárhoz, kozákhoz, svéd és magyar királyhoz, ha valaki akadna, a ki a fenyegető vészt és romlást feltartani kész volna? Hiába volt minden... Senki a török ellen meg nem mozdult, a török pedig könyörületre nem hajolt. Ijesztő következetességgel hangoztatta: «Ha Rákóczy kópját szúrna a földbe s arannyal borítná el, kegyelmet mégsem kapna, mert a mufti beirta nevét a defterbe.»** S Rákóczy az önzés vakmerőségével, az ország a kétségbeesés elszánásával nézett a közeledő nagy időnek elébe!...

Csodálatos, a fejedelemnek csak az nem jutott eszébe, hogy a rabokat a maga költségén kiváltsa. Annyira érthetetlen és megokolatlan volt ez az eljárása, hogy a közvélemény valami okot keresett mentegetésére. Az a balga hír terjedt el, hogy az öreg fejedelemasszony, a ki pedig szívének gyöngédségénél fogva mindig készen állt a részvétre és áldozatra, *nem akar pénzt adni.* Zrínyi búsulva hallotta és haragra fakadva jegyezte meg, hogy nem vétene fia «a negyedik parancsolat ellen, ha tárházát oly szükségben felrontaná, mert aut nunc, aut nunquam; biztosítják kegyenczei egygyel is mással is magokat, de bizony jó borbély legyen, a ki ezen sebek jelét kigyógyítsa és nagy dolognak kell annak lenni, melylyel az rettenetes, nemzetünk gyalázatos veszedelme miatt való becstelen em-

* Erdély és az északkeleti háború, II. k. 349. l.
** *Ugyanott*, 476. l.

lékezetét maradékainknál letörölje».[1] A fejedelem csakugyan nagy dolgon, de kalandoson törte fejét, a rabok megszabadítása helyett inkább arra gondolt, hogy a maga katonai erejét a magyar urak hadi népével pótolja; ha már a magyar király egyelőre meg nem segíti, legalább a király hivei: Zrínyi, Nádasdy, Batthyány segítsék meg,[2] olyan módon, hogy egyesült erővel a hódoltságra üssenek s ezzel az oldaltámadással a törököt Erdélyrül a maga védelmére Magyarország területére vonják: tehát az erdélyi háborúból a király akaratja és engedélye nélkül magyarországi háborút éleszszenek. Mert Lipót a béke megtöréséről hallani sem akart. A szultánnak és nagyvezírnek drinápolyi táborozásakor ugyan, még deczember havában Rákóczy új megválasztása előtt, a nádor sürgetésére a magyar és német titkos tanácsosokat Pozsonyba rendelte, hogy értekezleten hányják-vessék meg[3] a török esetleges támadásának, Szabolcs és Szatmármegyék visszakövetelésének s a külföldi katonaság esetleges behozatalának és élelmezésének kérdéseit: de ezt csak elővigyázatosságból tette, hogy az ország megtartásáról és alattvalóinak megmaradásáról, mint az udvarnál szokásban volt mondani, gondoskodjék. Komolyan sem a király, sem a nádor, sem az érsek, sem a német tanácsosok nem foglalkoztak a hadakozásnak tervével: a pozsonyi tanácskozás is ellene szólt. A békés hangulatot Wesselényi már eleve biztosítani akarta azzal, hogy Zrínyi Miklóst, Péter öcscsével és Batthyány Ádámmal, vagyis a legharcziasabb hazafiakat nem jelölte ki a meghivandók közé, a király egészen a maga kezdeményéből hívta meg őket,[4] de hősünk kedvetlenkedve és betegeskedve még sem jelent meg az értekezleten; a hadi tanács-

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 123. l.
2 *Okmánytár*, 581. l
3 *Országos Levéltár:* Wesselényi-levelek, I. csomó.
4 *Ugyanott*, I. csomó.

nál kimentette magát.[1] Lipót és udvara természetét, s ez időbeli magatartását jobban ismerte, semhogy az összejöveteltől erélyesebb elhatározást várhatott volna. Tudta, hogy nem a háború megindításáról, csupán esetlegességek megbeszéléséről van szó: minek ment volna el? Tudta azt is, Nádasdynak és Batthyánynak hasonlóképen tudnia kellett, hogy ily körülmények között ez oldaltámadás, bármi nagy alkalmatosság volna Rákóczynak, sőt a török két tűz közé szorítása egyenesen a nemzetnek, — merő lehetetlenség. S a fejedelem titkos ügyvivője, *Palásti György*, hiában járta végig őket, a barátkozásnak ilyetén megújítása foganatlan maradt.[2] Arra Zrínyi mindég készen állt, hogy ha a török a bánság a területére vagy a saját szigetére csapott, visszaverje és merényletét megtorolja, minélfogva nem alkalmazkodott mindég az udvar politikájához: de arra, hogy a király akaratja és engedélye nélkül az egész török erőt Magyarországra zúdítsa, józan észszel nem vállalkozhatott, mert ez egy lett volna a pártütéssel, hűtlenséggel. Már pedig maga írta egyik följegyzésében, hogy a Zrínyi-család dicsőséges és dicséretes lehet azért, hogy tagjai közt egy sem akadt, a kit akár gyávának, akár urához hűtelennek lehetett volna nevezni;[3] ő már ebben az időben legkevésbbé

1 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1658 január 24-ikéről, 318. k.

2 *Történelmi Tár*, 1896. évf. 225. l.

3 Vitnyédy urához való viszonyának bensőségét és az ő rajongó tiszteletének mélységét semmi sem mutatja jobban, mint hogy az ily egyszerű följegyzést is híven őrzi emlékezetében és lelkesen hirdeti tovább. A följegyzés a családi vonatkozásból aztán általános elvi fejtegetésbe megy át, hogy az uralkodónak vagy bárkinek a jó utódrul kell gondoskodni, s egész terjedelmében kissé darabos latin mondatfűzésével így hangzik: «Familia Zriniana ideo potest triumphare et laudabilis esse, quia nemo ex iis fuit, qui aut imbellis aut infidelis domino suo nominari potuisset. Ergo majorem gloriam consequitur homo in successore bono, quam in malo, potest hic obiici et concedere aliquis posset respectu familiæ, quæ ut major et laudabilior sit, omnes bonos in ea fuisse requiritur, sed respectu dignitatum, quæ non semper manent in familia eadem, negare posset. Respondeo, vel ille imperator aut quisquis est melius optat honorem suum, vel totius Rei Publicæ, si suum, non Princeps sed Tyrannus est, si Rei Publicæ, ergo oportet, ut et successorem bonum desideret, quia maior honor est Rei Publicæ seu Regni omnes bonos habuisse principes, quam omnes Tyrannos. Secunda ratio quia si malum successorem eliget et ille succe-

lehetett az Rákóczy miatt, ki nemzetének és hazájának a maga nagyzásával és elbizakodásával, gondatlanságával és fösvénységével annyi szerencsétlenséget okozott, hisz mindezért lelkében már elfordult és szivében elhült tőle. S Witnyédy, a kit Mednyánszky, úgy látszik, felszólított a Zrínyi rábeszélésére, egészen abban a szellemben felel a felszólításra: «Bizony semmit sem javalhatok,» ugymond, «uramnak, az kinek méltóságos családja századokon át folt nélkül volt urához való hűségében és ez mocskolná meg, az kihez hasonló még eddig talán nem volt, az melyre az mint ekkoráig, jóllehet tudtomra, nem czélozott, nem is hallottam hirét, de ha hallanám is, abba bizon soha nem működném közre.»* Zrínyi az egész oldaltámadást, a fejedelem barátkozásának ilyetén megújítását, annyira nem vette számba, hogy még e bizalmas emberének sem említette, ki hasonlókép éles belátással és józan okossággal itélte el, mert «messziről való barátkozások ezek,» jegyezte meg *Keczer Ambrúsnak*, a Thököly jószágigazgatójának és Rákóczy hivének, «messziről való segítség-keresés, noha nagy alkalmatosság volna, de hiszen tudni való dolog az, hogy kegyelmes koronás király urunk ő felsége engedelme és parancsolatja kívül effélék nem lehetnek; s ha lehetnének is, tudja-e kegyelmed, az ki jó béllest akar sütni, annak szép fejér lisztinek és bőven vajának kell lenni, efféle penig az mi tárházunkban nincsen, ő nagysága csak nem is gyaníttatja, hogy akarna adni; ilyformán abból semmi sem kell kegyelmes királyunk hire és akaratja kívül; ha módjuk volna is, meg nem mozdulnának».** S óva inti a fejedelmet, hogy az ebbeli reménységekre ne adjon, s a török ellen fegyvert ne fogjon, mert a moldvai és havasalföldi vajdák se-

dens si rationis aliquid habebít ad hanc regulam se applicando adhuc peiorem eliget et sic consequenter Ruina Rerum Publicarum orietur et qui primus hoc induxit, non laudabilis sed omnibus diris denovendus erit.

* VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 127. l.

** *Történelmi Tár*, 1896. évf. 225—226. ll.

gítsége jó ugyan, de nem elég, a remélt német segítség rák lábra jár, magának pedig oly hadviselő embere sincs, ki hadait vezérleni tudná az nagy bestia ellen; ennélfogva, ha elkezdi a hadakozást, a míg mások megsegítik, elromol. De hiában szólt minden intés: Rákóczy az önzés vakmerőségével és a vakmerőség kétségtelen hősiségével koczkára dobott mindent. «Az fejedelem dolgai» — írja Witnyédy Thökölynek, — «most kevésbé tetszenek, mint midőn Lengyelországba indult, bizony elveszti magát és minket.»* A kalandos terv ekként megbukott, meg a magyar urak: Zrínyi, Nádasdy, Batthyány államférfiúi józanságán és jobbágyi hűségén.

De Zrínyi Miklós megdöbbenve és elbúsulva hallotta a gonosz híreket. Mert a mily izgatott érdeklődéssel fordította tavaly szemét Lengyelország és Erdély felé, hogy a Rákóczy esélyeit megfigyelhesse s a térnek távolán keresztül az idő távolába, a jövőbe pillanthasson: ép oly lázasan leste és kisérte most a kétségbeejtő fejleményeket; csakhogy immár nem a fejedelmen, hanem annak szerencsétlen kis hazáján csüngött a maga részvételével. Az odavaló magyarságot féltette, melynek romlása az egész magyar nemzetre is pusztulást hozhat. «Adja Isten,» — sóhajt fel Thökölyhez irott deczemberi levelében Erdély siralmas sorsára czélozva, — «azon szegény hazát ennél is gonoszabb ne kövesse és még az mi szegény hazánknak is ne jusson benne, jó ugyan az Isten, s jóra fordíthatja, melyet engedjen ő szent felsége.»** Sajnos, a helyzet csak bonyolultabbá, válságosabbá lőn; s a király és udvara békés magatartása miatt lehetetlen minden segítség, hasztalan minden reménység: Zrínyi ezért a maga honszeretetének zaklató gondjai közt sokat szenvedett. S lelki bánata testi betegséggel párosult, kölcsönösen növelve egymást, hogy állapota minél

* *Történelmi Tár*, 1896. évf. 228. l.
** *Ugyanott*, 215. l.

gyötrőbb legyen. A mikor Witnyédy deczember végén Csáktornyán járt, már igen betegen találta és a felgyógyulás biztos kilátása nélkül hagyta el.[1] De úgy tetszik, bajában több volt a lélek, mint a test fájdalma, mert köszvény és láz ellenére épen ebben az időben vívta ki a török felett a kulpai diadalt,[2] mert csakhamar új támadásra készült és felszólította a zágrábi káptalant, hogy február 13-ikára Verbovecz környékére öt napi eleséget szállíttasson s ezzel katonai vállalatának segítségére legyen;[3] a törököt, mely birtokain szándékozott átvonulni, akarta megcsapni;[4] mert betegségét egyenesen Witnyédy maga *lelki emésztődésnek* nevezi. «Az én uram» — írja Thökölynek márcziusban, — «betegeskedik, adja Isten, halál ne legyen vége; *azt az mi szerencsétlenségünk emészti*, látván előttünk levő veszedelmünket s nem látja az megorvoslására való igyekezetit is az embereknek.»[5]

Ez ellen a baj ellen pedig, a míg lábáról egészen le nem verte, a leghathatósabb szer az elfoglaltatás volt. Erősítette várát, szaporította ágyúit;[6] s örvendett az alkalomnak, valahányszor «az úr Isten a török szemérmetességét mutogatta». Pünkösd második napján is végbeli vitézei a kanizsaiakat meglepték, 300 marhájokat elhajtották; ezelőtt meg nehány igen nevezetes vezérüket fogták el, köztük Ibrahim agát, kinek fejében az öreg Bocskay János szabadult meg. «De mit mondanak minderre» — veti föl önkénytelenül a kérdést, — «németjeink? Kétségtelenül én leszek a háború oka, a mi ellen sokat hozhatnék fel, de így is hosszadalmas voltam.»[7]

Németjeink azonban most nem igen szólottak közbe,

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 122. l.
2 *Ugyanott*, 124. l.
3 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1658, 2. csomó, 1½ szám alatt.
4 *Ugyanott:* február 21-éről, 319. k.
5 *Történelmi Tár*, 1896. évf. 228. l.
6 *A császári és királyi hadi levéltárban:* ápril 15-ikéről és június 1-jéről és 23-ikáról, 318. és 319. k.
7 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 200—201. ll.

mert Lipótot és tanácsosait a császárság kérdése foglalta el; a választó fejedelmek ugyanis egyre húzakodtak, úgy, hogy a király, hír szerint, már azzal fenyegette őket, hogy ha meg nem választják császárnak, megbékéllik a törökkel, összefog Rákóczyval és haddal támadja meg a birodalmat:[1] de hiában ment *Frankfurtba*, még várnia kellett. A húzakodásnak és ellenkezésnek közepette németjeink még azzal sem törődtek komolyan, hogy a török hatalom árja mind közelebb és közelebb hömpölyög Erdélynek, a két oláh fejedelemséget már elborította; Rákóczy hasztalan fordult hozzájok, hasztalan a királyhoz, hogy ha megsegíti, mellette hadakozik a pogány ellen mind védő, mind támadó harczában, s ő felsége híre nélkül és kárára véle meg nem békél; hogy *Jenőt* a keresztyénség romlásának elkerülése végett átengedi[2] s országában a katholicizmusnak a legmesszebb menő kedvezményeket igéri:[3] nem hallgattak sem biztosítására, sem igéretére. A török pedig a tatár seregével, a silistriai basa hadával, a hódoltság fegyveres népével csak nyomult előbb és előbb kelet és nyugat felől egyiránt; a budai vezér már április végén *Szolnoknál* állt,[4] hol a fejedelem követét, Balogh Mátét, becsülettel látta, cselből, színes képmutatással, mert még a tatár beérkeztére várakozott. «Nem csoda, mondja Zrínyi Ruchich János zágrábi alispánnak, hogy a töröknek oly nagy vágya jött Erdélyt leigázni, mert a gyermekek is összefutnak szelektől ledöntött fának összeszedni ágait; valóban, ha isten sújtani kezdte a boldogokat, tovább is sújtja. De csodálom, hogy a török egyszerre két hadat visel (a velenczeit és erdélyit), mit sem évkönyvei nem tanúsítanak, sem vallása meg nem enged, sem a józan ész nem javall, ha csak talán ezt az erdélyit hadnak nem nevezi, és dicsvágyát tréfálva

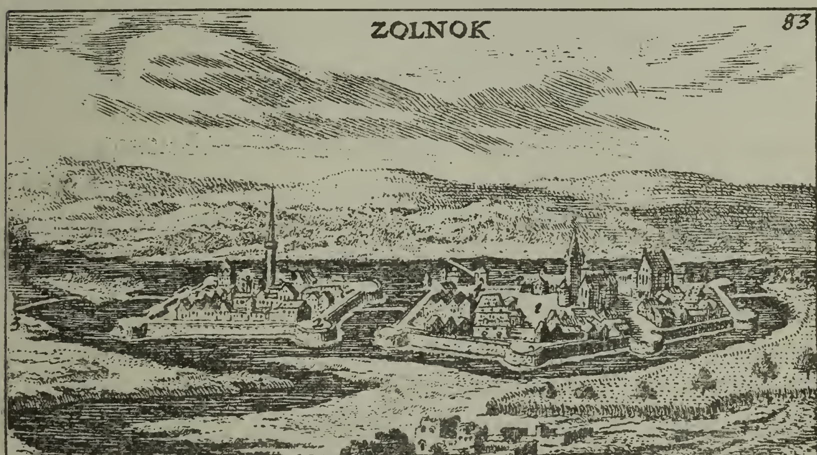
1 *Okmánytár*, 618. l.

2 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 386. l.

3 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 476. l.

4 Családi levelezés, 542. l.

s veszély nélkül kielégíteni nem reméli, vagy épen előre nem sejti. A budai vezér még Szolnoknál táboroz és parancsa van a fejedelem fejét megszerezni».* Hazaszereteténél és hűségénél fogva örömest vegyült volna a háborúba, nem Rákóczy mellett, hanem a török ellen, a magyar nemzet érdekében. A viszonyok ellene voltak, az érsek és társai elszigetelni törekedtek. Mellőzték, rágalmazták: ő büszke önérzetének paizsával fedezte magát. «Ember vagyok ugyan,

(Egykorú metszet után.)

6. SZOLNOK.

s nem is minden gyöngeség nélkül», jegyzi meg nyugodtan, «de az ő itéletök szerint legfőbb hibám az, hogy nem vagyok heliotropium, nap után járó fű vagy pap után járó fű. Vajha meghallgatna a király engem is, bizonyára kérkedés nélkül mondanám neki Aiax szavait: Minek a szószaporítás, tettekkel beszéljünk. Hogy itt tétlenségben sínylődöm, nem én vagyok oka, hanem a század hitványsága és az ilyenek itélete.»** A király körében az ilyenek döntöttek és Erdély magára maradt. Rákóczy a fejérvári áprilisi or-

* Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 196—197. ll.

** *Ugyanott*, 197—199. ll.

széggyűlésen örökösen törvénybe igtattatta, a rendek akarata ellenére, hogy a ki Jenőnek vagy bármely véghelynek a török kezébe adását indítványozná, utódaival egyetemben hűtlenségbe essék; a rendek pedig a májusiban Toldalaghy Mihály javaslatára, a fejedelem akarata ellenére, elhatározták, hogy ha bízik magában olyan hatalmas ellenséggel szemközt, keljen föl a nemesi szabadság védelmére, de ők elégtelenségük érzetében ragaszkodnak a portához.[1] S lemondtak a fegyveres ellenállásról a nélkül, hogy az erkölcsi ellenállással felhagytak volna; mert Jenőt át nem engedték; elpártoltak a fejedelemtől a nélkül, hogy helyette mást választottak volna, mert elhagyták akkor, a mikor kívülök segítséget sehonnan sem nyerhetett. Régi szövetségesei, a moldvai és havasalföldi vajdák már bujdosókként az ő kegyelméből éltek, mert a török kizavarta őket székükből; a magyar király pedig, kiben új szövetségest keresett, minden sürgetése és kérése elől kitért; sőt mindenható megbizottja, *Gonzaga* herczeg, egyenesen felszólította, hogy köszönjön le fejedelemségéről, a fenséget ne elegyítse a hadakozásba, a keresztyénséget, magyar nemzetet ne juttassa a maga személyiért veszedelembe;[2] s az érsek nyilván megírta, hogy a török megkérdezte Lipótot, meg akarja-e segíteni Erdélyt vagy nem, mert ő reá megy; de ha megsegíti, minden erejét akkor ellene fordítja;[3] a nagyvezir pedig konstanczinápolyi követének fenyegetve megmondta: «Mi köze az uradnak Jenőhöz, Erdélyhez s a két vármegyéhez? Látom, csak galibát keres vélem; azért írd meg: im Jenőt elveszem, Erdélyt is megveszem, három esztendeig benne lakom, Rákóczyt pedig s fiát ha birodalmába béfogadja, rámegyek s kivonszom akármely erősségből, ha minden tégla ezer janicsáromnak elveszésében is fog ál-

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 272—274. ll.
2 Családi levelezés, 547. l.
Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 400. l.

lani».[1] A rendek magaviseletének azonban mentsége lehet, hogy Rákóczy a medgyesi országgyűlésen fegyverrel kényszerítette őket a maga visszafogadására; s mentségére lehet, hogy mind azóta a szultán, a nagyvezir, tatár kán, a budai és végbeli basák követei egymást érték nálok, könyörtelen következetességgel Rákóczy fiastul való elűzését, Rhédeynek visszahelyezését vagy más fejedelemnek választását követelve. S épen a májusi gyűlésen is, mint valami szomorú színen, a hol egy ország tragédiája foly, egyszerre vonultak fel *Musztafa* aga, a szultán zászlótartója, a kán és szomszédos basák küldöttei zordon szóban a Végzetet

7. GONZAGA HERCZEG ALÁIRÁSA.

hirdetni.[2] Rákóczy mégis zokérzéssel, keserűséggel telt el irántok, haragva és maga helyett Barcsay Ákos, Petki István és Hermann Mihály személyében helytartókat nevezve elhagyta Erdélyt és Jenőnek a Részekbe vonult, hol valami 10,000 főnyi fizetett hadat gyűjtött és a budai vezéren egymásután kétszer győzelmet aratott; de a sikertől maga úgy megijedt, hogy másnap Kinán basának hódolatát jelentette s egy hét alatt háromszor kinálta meg a békével.[3] Mert Kinán basának a maga erejéből csak megfelelt volna: de ha a nagyvezir eljő, «mik vagyunk ellene?»[4] Köprili Mohammed pedig már jött, már május elején átkelt a Du-

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 410. l.

2 *Ugyanott*, 284—276. ll.

3 Családi levelezés, 550. l.

4 *Ugyanott*, 548. l.

nán, s az országtól nem kevesebbet követelt, mint a pártos Rákóczynak, meg a két oláh vajdának, Konstantinnak és Stefánnak megkötözését és a fényes kapura küldését, mellesleg Jenő átadását és az adó fölemelését.[1] Különben minden hatalmas erejével, a tatár kán seregével és a végbeli jeles vitézekkel Erdélyre csap és mind a nagy-, mind a közrendeket lovai lába alá tapossa.[2] Mivel azonban szeretett volna *Velencze* ellen fordulni és e vállalata érdekében az erdélyi háborúval röviden végezni: felszólította Rákóczyt, hogy ha erős és állhatatos őszinte szándékában és a kegyelemnek keresésében, menjen kérésével személyesen császári táborába, eskü alatt biztosítja bántatlanságáról, maga lesz a kezes érte.[3] Ha elmegy, ezzel a merész elszánásával még megmentheti vala országát, s talán meg magát; de hiában biztatta Barcsay, hogy kész elkisérni, s jó és gonosz szerencsét véle megosztani, ha szintén úgy járna is, mint *Török Bálint* János király idejében; hiában emlegette a török diák, ha ezer feje volna is, bele merné kötni, mert elegendő példát ismert, hogy a ki engedelmességet mutatott, nagyobb méltóságra emelkedett:[4] a fejedelem nem bizott a nagyvezir esküjében és kezességében, nem mert megjelenni táborában. Csak egy feje volt, s azt az egyet nem akarta koczkára tenni és feláldozni, akár a Barcsayéval, akár a nélkül ütik el. Köprili Mohammed tehát fenyegetéseként megindította a maga hatalmas erejét, a tatár kán seregét és a végbeli vitézeket a szegény, szerencsétlen Erdélynek, mely annyi rászakadó veszedelem közepette védtelen volt. A fejedelem kivonta vala belőle hadát, s maga nem oltalmazhatta magát, mert sem pénzzel, sem katonasággal nem rendelkezett; úgy várta tehetet-

1 GRÓF BETHLEN IMRE: II. Rákótzi György ideje, 174—175. ll. Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 405. l.
2 *Ugyanott*, 175. l.
3 *Okmánytár*, 626. l. GRÓF BETHLEN IMRE: id. m. 179. l.
4 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 418. l.

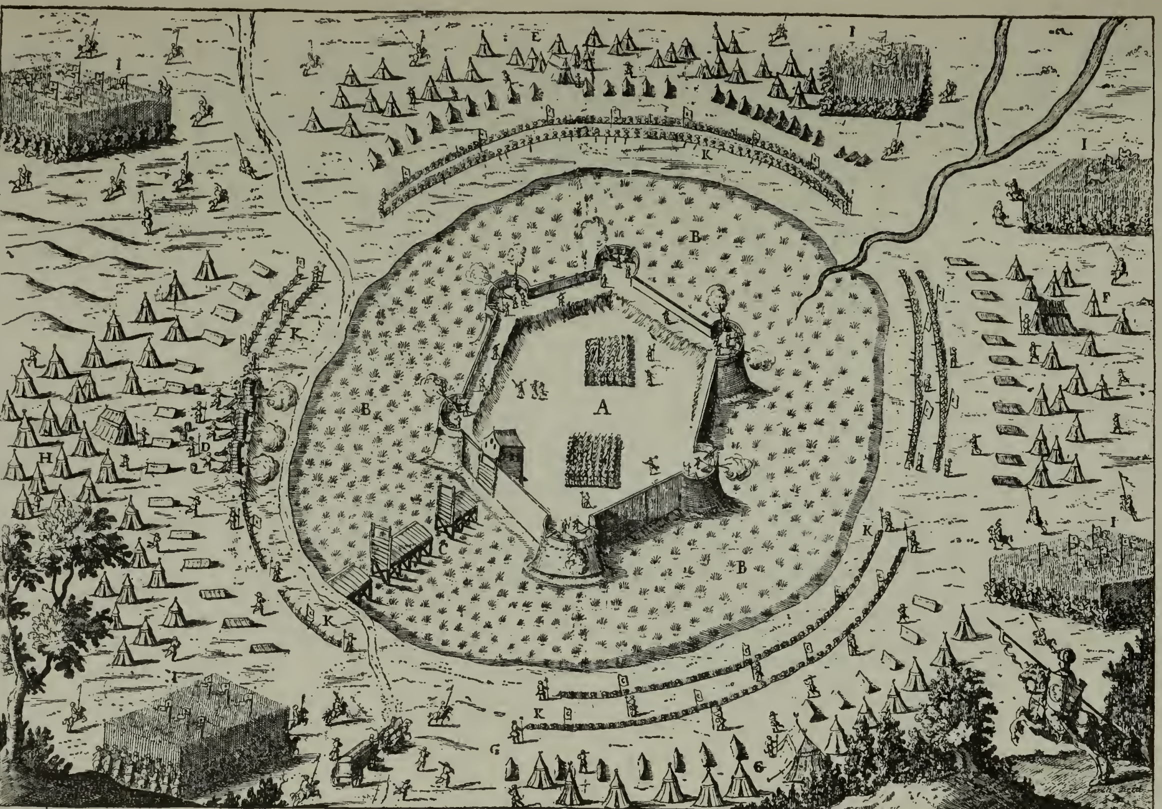

(Egykorú metszet után.)

8. RÁKÓCZY ARADI GYŐZELME.

lenül a romlást, mint az aratásra kész vetés, mikor az Isten haragja paskoló viharban széllel és jéggel letarolja! Most leszen betelendő az a sötét jövő, melyet a medgyesi gyűlésen biztosan tudott előre. «Erdély bizonyára nagy zajjal el fog esni,» írja Zrínyi Ruchich Jánosnak, «és én egyetértek Seneca ama mondásával, hogy Isten, ha egyszer már elkezdte nyomni a szerencséseket, azokkal azután igen siet.»* Valóban, igen sietett, mert ennek a levélnek keltekor a tatár a silistriai basával már betört a bozzai szoroson, Zabolától fogva az egész Háromszéket és Bárczaságot fölégette, *Brassót* és *Szebent* megsarczolta, és apróbb csapatokban rajozva és éjszak-nyugot felé nyomulva, fölverte a városokat, falvakat, községeket és nemes udvarházakat, legyilkolta vagy elragadta népöket, mert a kiket le nem vágott, rablánczra fűzte és mint a vásári barmokat, maga előtt elhajtotta. Csak az egy *Maros-Vásárhely* kis várának kerítéséből 3000 embert hurczolt magával. *Gyula-Fejérvárt* a tatár különös féktelen dühvel rombolt: a Bethlen Gábor fényes udvarát fölgyújtotta, a márvány-termeket, drága bútorokat elhamvasztotta, a főtemplomban az öreg fejedelem sírját feltörte, csontjait a napfényre száradni kitette, zászlóját elégette és az emlékköveket összetördelte, a templomot, főiskolát lángba borította, a könyvtár könyveit és kéziratait, a Mátyás király híres Corvinájának maradványaival együtt megsemmisítette, az embereket a nyilt utczákon öldöste, a toronyba menekülteket lehányatta. Így tette meg illő látogatását *Mahommed Giráj* kán a fejedelem székhelyén. Aztán *Nagy-Enyedet* megszállta és megfizettette, *Tordát* fölperzselte, *Kolozsvárt* bekerítette, külső részeit tűzzel elemésztette, a várost azonban 100,000 tallér váltságdíjért megkimélte. Innen a nagyvezir rendeletére a Részekbe takarodott, ketté vált seregével: egyik fele a

* Győri történeti és régészeti füzetek, II. k. 203—204. ll.

(Egykorú metszet után)

9. BOROSJENŐ OSTROMA.

Szilágyságon és Kővár vidékén keresztül *Nagybányáig* pusztított, mindenütt sok ezer rabot fogdosva és hajtva maga előtt; másik fele a Kőrös mellékein *Nagy-Váradnak* nyomult, széltében dúlva és fosztogatva, Váradot is megnyomta, külső utczáit elhamvasztotta, de a várost Gaudy András ébersége és vitézsége következtében nem vehette meg: úgy egyesült megint és csatlakozott a török táborához, melynek *Jenő* szeptember 2-ikán már önkényt meghódolt.[1]

Ime, Erdély, a mint Zrínyi megjósolta, csakugyan nagy zajjal elesett. Előbb virágzó helyein hamvahodott üszkök feketéltek; népe gyászba borult és siralmában zúgolódott, átkozódott Rákóczy ellen, ki az ő pénzén tartotta fizetett hadát s nagy szükségének idején csak száz lovassal sem segítette meg. «Átkot eleget hallana Nagyságod», írta neki Barcsay augusztus 29-én.[2] S alig mult két hete, már ő ült a fejedelmi széken helyette. Mert a mikor a tatárdúlás nyomása alatt az ország követeként annak jenei táborában megjelent, Köprili Mohammed egyszerűen kinevezte, kedve ellenére. A vezérnek sürgős dolga akadt, egyfelől Velenczével, másfelől Ázsiával, a hol zendülés támadt, — Erdély miatt nem vesztegelhetett tovább Jenőnél: röviden megszabta a kegyelem föltételeit, az évi adónak 40,000 aranyra emelésében, 500,000 tallér hadi sarcz kivetésében, Jenő, Lugos és Karánsebes átengedésében, aztán szeptember 14-ikén Barcsaynak «a süveget fejébe, — a botot kezébe nyomta, kaftányt és lovat adatott, jót, szépet, kövess szerszámmal»;[3] azzal mindent eligazított. Barcsay szabadkozott, Köprili kiabált, különben újra elpusztítja és basasággá teszi az országot: engednie kellett. Nem alkudhatott ki a nagyvezértől egyebet, mint hogy a tatár hadat Erdélyen kívül rendeli vissza, a héttoronybeli foglyokat: Thor-

1 Siralmas krónika, 384., 404. ll.
2 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k.
3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 515. l.

dayt, Tiszát, Harsányit szabadon ereszti, s Lugosból és Karánsebesből ha kik ki akarnak jőni, feleségöket, javokat kiköltöztethetik; «egyébiránt ha fegyverrel veszi meg, magokat fegyverre hányatja, feleségeket, gyermekeket rabságra viteti».[1]

Jenő megadása az erdélyi romlással együtt mély fájdalommal és sajnálkozással töltötte el a magyarországiakat. A Zrínyi felfogása az erdélyi magyarság és egész magyar nemzet sorsának közösségéről terjedni kezdett köztük; s még Lippay érsek is figyelmeztette a felséget és a bécsi tanácsot,[2] hogy az erdélyieknek küldjenek segítséget, «mert bizon nem maradunk mi sem üttetlen, sőt ezeknek veszedelme az mi veszedelmünk»: de a míg a király ezekben a napokban a szerencsés császárválasztásról, mely július 18-ikán egyhangúlag történt, haza nem érkezett, a dolog komoly megbeszélés tárgya sem lehetett.

A magyar urak közül természetesen Zrínyi borulhatott el a legsötétebben, a legmarczangolóbb szenvedéssel; s hazafi-bánatába és keserűségébe az ő szivének tépő fájdalma vegyült. Maga szerencsésen felgyógyult ugyan, a mint mondja, a bűnösök óhajtása ellenére, sőt a törökön győzelmet vett:[3] de elvesztette legkedvesebb leányát, *Mária Teréziát*,[4] és fia, *Izsák*[5] miatt rettegett, a ki már augusztus utolsó napjaiban végtelenül gyöngült. Családi fájának két hajtása, az első, a ki helyett fiat akart,[6] és a harmadik, a ki csakugyan fiú lett, így hervadt el vagy hervadozott egyszerre; az legkedvesebb volt azért, mert dobogó kis szívénél, nevető szeméből és gőgicsélő gyügyögéséből érezte először az apai boldogság édes örömeit; ez legkedvesebb azért, mert tőle várta neve fenmaradását és dicsősége megújulá-

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 514. l.

2 *Ugyanott*, 423. l.

3 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 201. l.

4 *Országos Levéltár:* N. R. A. Fasciculus 319, Nro 42.

5 A hátrahagyott elégia szerint.

6 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 29. l.

sát; s ime, mindezek az emlékei és reményei összeomlottak vagy összeomlandók voltak! Nem hitt már annak megmaradásában sem, a ki Priorato szerint* közbül esett, s a család fentartása tekintetéből leány létére különben sem számított, a *Mária Katalinéban;* s a csapás után Ruchich János barátjának szomorúan panaszkodott. Majd fölemelt lélekkel, fenséges fölfogással a hazafi diadalmaskodott a magán emberen. «Ha ezt az istenek oly szándékból cselekszik, mondja erős megindulással, hogy a magtalanságot örök dicsőséggel pótolják, nem szomorkodom, mert mind szabadabb leszek, mind magamat egészen az Isten és haza szolgálatjára szentelhetem»...** Érzéseit elnyomta és hozzálátott báni dolgainak intézéséhez.

Mindenekelőtt írt szeptember 1-jén a bécsi hadi tanácsnak, mely augusztus végén ismételve megkereste leveleivel, hogy fölvilágosítást kérjen tőle arról, valjon a végbelieknek Székes-Fejérvár alá rendezett kiütésében részt vett-e, Velenczének megigérte-e, hogy a török hadát fel fogja tartóztatni és a köztársaságnak török rabokat adott-e el? Mentegetőzéssel kezdte sorait, hogy lázas állapota miatt előbb nem felelhetett, aztán férfias egyenességgel, sőt határozott élességgel folytatta. A kiütésre egyebet nem mondhat, mint hogy az ő katonái közül senki sem szerepelt benne; a mi pedig azt illeti, hogy a velenczéseknek megigérte volna, mikép a török átvonulását megakadályozza, tudják a hadi tanács tagjai, hogy sem az a köztársaság nem olyan hígvelejű, gyönge itéletű, hogy ilyen dolgot várna tőle; sem magát afféleének nem ismeri, hogy megigérni merje, a mi erején fölül halad. Rabokat sokszor küldött Velenczébe, utoljára két hónappal ezelőtt nehányat, kik az evezésre alkalmasak voltak; most is vannak készenlétben

* Galeazzo Gualdo Priorato: Vite et azzioni di personaggi militari e politici. Bécs, 1674. A Zrínyiekről szóló czikkében.

** Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 202—203. ll.

10. A SZENTILONAI TEMPLOM BELSEJE.

(Rajzolta Cserna Károly.)

olyanok, kiket átküldeni szándékszik, mert az ily üzletet sem a felségnek valamely tilalma nem gátolja, sem a keresztyén érzület nem kárhoztatja.*

Ma csodálkozással és megütközéssel itéljük el ezt az emberkereskedést. Sajnos, abban az időben, a százados török harczok zordon erkölcsei közt, a mikor nem az *ember* jő vala számba, hanem pogánynak a keresztyén és keresztyénnek a pogány, a vallás kölcsönös megvetésével és az örök ellenségeskedés gyűlöletével, sem az égi, sem a földi törvényekkel nem ütközött össze. A török száz esztendőnél régebbtől fogva rabolta Magyar- és Erdélyország népét: fiait honuk és vérök ellen katonának nevelte, leányait háremeibe hordta, a munkabíró felnőtteket nyilt piaczon, kótyavetyén árulta és vette szolgálatra vagy kiváltásra haszon fejében. A megvett vagy foglyul ejtett ember aztán rab maradott, a míg váltságdíját az övéi meg nem küldték; hogy mielőbb megküldjék: — gyötörték, kínozták, éheztették, verték; csak az előkelő, gazdag rab részesült kíméletes bánásmódban. A tatár kán tremblovai fogása nemcsak azért volt nagy dolog, hogy egy egész sereget tőn tehetetlenné: de azért is, hogy egy egész ország csapott vásárt véle; még pedig milyen vásárt! Kemény Jánosért 116,000, Kornis Ferenczért 60,000, Apaffy Mihályért 30,000, Béldi Pálért 25,000, Damokos Tamásért 12,000, Mikola Zsigmondért 14,000, Sebessy Miklósért 10,000, Huszár Péterért 9000, Földváry Ferenczért 8000 tallért követelt; a közrabokért ötvenet, százat.** Béldi uramnak annyira megtetszett ez az üzlet, melyet a maga kárán tanult meg, hogy a mikor 1667-ben haza került, itthon űzte; a krimiai rabokat «nagyban és kicsinyben» kiváltogatta, nyereséggel szabadon eresztette, a fizetésre képteleneket örökös jobbá-

* *A császári és királyi hadi levéltárban*, 1658 szeptember 1-jéről. Eredeti, de nem sajátkezű, csak az aláírása, papirba nyomott gyűrűpecséttel zárva. Turcica.

** Erdélyi országgyűlési emlékek. XI. k. 272. l. Családi levelezés, 526. l.

gyává tette: ő kegyelme nem épen kegyelmesen ekként gazdagodott.[1] Zrínyi a maga vérével nem kereskedett, sőt a maga vérét mindig készségesen cserélte ki egy-egy török rabbal;[2] barátainak, ismerőseinek szívesen kedveskedett ilyen ajándékkal:[3] de különben a kor szokása szerint ke-

12. A CSÁKTORNYAI VÁR FÖLDALATTI FOLYOSÓJA.

(Rajzolta Cserna Károly.)

ményen, sőt kegyetlenül bánt velök. A magyar ember boszúja volt ez a törökön, a keresztyéné a pogányon, a ki honát dúlta, faját öldöste, a kit rendesen tetten kapva, rabló harczban fogott el. Kenyéren és vizen tartotta, dol-

1 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 46. l.
2 Így szabadult meg Ukky, az öreg Bocskay.
3 Például Ruchich Jánosnak, Witnyédy Istvánnak.

goztatta, verette és Velenczének eladta őket, mert ez a «keresztyén charitással», a mint maga kifejezi, nem ellenkezett. Hisz mi ez a charitas? Akkor is az volt, a mi ma: In mundo raritas. S akkor az olyan nagy úrtól, a ki a közromláson kívül rendszerint a maga kárát torolta meg, szelidebb értelmezést senki sem várt. Tollius Jakab, a németalföldi tudós beszéli,* hogy a mikor Csáktornyán a grófnál járt, egy öreg foglyot, a ki sarczot fizetni nem bírt, vagy inkább nem akart, szolgáival a talpán addig botoztatott, míg vére kiserkedt; oly renddel, mint nálok a búzát csépelik. «Azt hittem,» úgymond, «hogy új Pythagoras vagyok, s itt muzsikát tanulhatok, oly szabatosan estek, nem az ütemek, hanem az ütések (non verba, sed verbera).» Állítása szerint mások több száz botot kaptak. A többi fogoly lánczokban dolgozott, ez követ, amaz fövenyt, a harmadik meszet vagy vizet hordott; némelyek bástyákat raktak téglából, s ha ki közülök kevésbbé szorgalmaskodott, jelen volt az ostoros felügyelő, a ki hátukat bikacsökkel megcsapkodta. Italuk víz, eledelük kenyér, az is alig elegendő erejök helyreállítására, mely a szünetlen munkában kimerült. A várnak egy távolabb részében volt vigyázat alatt nyolcz kapitány, kiket a törökök a magok nyelvén agáknak** neveznek; ezek jobb és elég eledelt kaptak, melyet aztán a kiváltásnál aranynál drágábban kellett megfizetniök. «Nehogy azonban a méltóságos grófnak emberiességéről roszat gondolj,» figyelmeztet bennünket Tollius, «meg kell jegyeznem, hogy *törökkel máskép élni nem lehet. Ezen nemzetek közt a visszatorlás törvénye uralkodik*, s egy részről sem változhatik a foglyok tartása, a nélkül, hogy mindjárt meg ne boszúlná magát. Azért, mint-

* *Életképek*, 1845. évf. 803—804. ll.

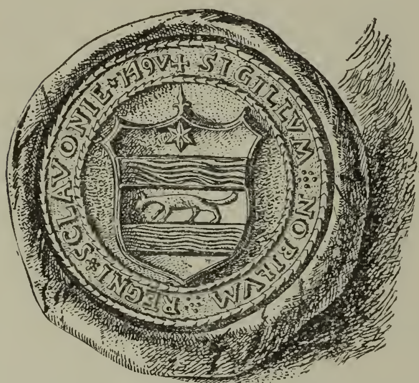
** Az *aga* katonai és udvari tisztek czíme. II. Mohammed kanunnáméja szerint amazok külső, emezek pedig belső agák. Az aga czímet viselték a hadseregben: a janicsár-aga, az azabok parancsnoka, a zsoldos lovasság hat hadosztályának parancsnokai, s a várparancsnokok. (Thury József: Török történetírók. Budapest, 1893. 397. l.)

hogy a törökök a magyarokkal és horvátokkal úgy bánnak, szemtelenségöket és kegyetlenségöket hasonló büntetésekkel kell zabolázni. A foglyok éjjel a föld alatt eső börtönökben (vagyis a csáktornyai vár alsó helyiségeiben) hálnak, megkötözött lábakkal, testöknek csak felső részét és kezeiket mozgathatják». De *ez a kemény és kegyetlen bánásmód a török rabok eladásával együtt nem volt egyéb, mint a visszatorlás követése, a százados török harczok zordon erkölcseinek megnyilatkozása:** miért szépítenők? Hősünk sem szépítette, sőt hibának sem tartotta. Ember volt ő is, korának gyermeke; ebben a tekintetben nem emelkedett korán felül; pedig hogy a vitéz és lovagias ellenséggel szemközt tudott nemesen érezni és gondolkozni, bizonyítja a Szigeti Veszedelem IV. Énekében az Ibrahim szép jelenete, és bizonyítja a valóságban a kiváltott bekei török kapitánynyal való lovagias eljárása.**

* Witnyédy István például a maga török rabját tartás végett azzal az utasítással küldi el Fodor Andrásnak, gróf Kéry János porkolábjának, hogy «a pálczával gyakorta jól kináltassa a beste kurafiát, hadd szolgálja meg kenyerét és sarczolja meg annál hamarébb». Utóíratul még hozzáteszi: «A bevitele alkalmatosságával jól veresse meg kegyelmed, legalább üssenek százat rajta és keményen tartsa kegyelmed.» 1 k. 194. l.

** Az esetet Evlia Cselebi örökíti meg, a híres török útleiró, ki Melek Ahmed boszniai basa követségének élén a kiváltás végett 1660-ban hősünknél járt. Zrínyi a kapitányt egy öltő ruhával, fölnyergelt paripával ajándékozta meg és nagy kisérettel eresztette útnak, miután előbb a követség tiszteletére adott ebéden fényesen megvendégelte és kedveskedő szavakkal elhalmozta. A mi egyebet Evlia Cselebi mond, a keleti képzelet szertelen nagyításával mondja, minden részlete mesébe illő és mosolyra indító. Leírása szerint Zrínyi bánsága területén *minden ágyúlövésnyire a dombokon sorba állított híradó tornyok* voltak, teli katonával, s az ellenség bármely oldalról közeledett, az útjába eső toronyból azonnal ágyúlövés jelezte. A mikor a követség Csáktornyához ért, *kétezer ágyúlövés dördült tiszteletére* és nagyszámú katonaság jött eléje; s bent a várban a bán temploma mellett egy palotába helyezte el, melyet Zrínyi egyenesen e czélra rendeztetett be. Másnap az ünnepélyes fogadás a tanácsteremben folyt le, melyet szőnyegek helyett *mozaik és fényes márvány* díszített; Evlia Cselebi a grófnak (a kit bánnak, herczegnek, királynak is nevezget) *tisztátalan* kezébe adta levelét, ki azt megcsókolta és homlokához érintette, azután a 12 kocsira való ajándékot váltságdíjul átvette, közte egy virágos posztóból készült prémes bundát, melyet valamennyi tanácsbeli embere ámulva csodált, s ő rögtön felöltött. Evlia Cselebi a gallérját megcsókolta és úgy adta föl vállaira. Zrínyi most a bekei kapitányt elővezettette, a szűz Máriára megeskettette, hogy bánságában többé pusztítani nem fog; aztán

Zrínyi aztán még ebben a hónapban, szeptember 23-ikán országos gyűlést tartott Varasdon, hogy a folyó ügyeket elintézze. Mivel kisebb bajok, egyenetlenségek újabban sűrűn fordultak elő, s az ilyenekkel a következő országos gyűlés összejöveteléig várakozni hátrányosnak, fölöslegesnek is látszott: az ülés legelőször a jobb és könnyebb közigazgatás érdekében a bánnak, illetve törvényes akadályoztatása esetében az albánnak elnöklete alatt állandó bizottságot választott, melynek tagjai voltak az egyházi rendből Petretich Péter püspök és Dianessevich Miklós prépost, a mágnások közül Erdődy Tamás gróf és Keglevich Zsigmond báró, a köznemesek sorából Zakmárdy János itélőmester és Ruchich János zágrábi alispán, hogy ez a bizottság ezeket a kisebb bajokat, egyenetlenségeket gyorsan eligazítsa és rendbehozza, a nagyobb ügyeket ellenben az országos gyűlésre utalja.** Az ingyenes

13. A SZLAVÓN RENDEK PECSÉTJE.

bilincseiből kioldotta, megvendégelte, megajándékozta és útnak eresztette Evlia Cselebi azonban még Csáktornyán maradt és megnézte a várost, mely voltakép ötszögű és kőépületű erős vár volt, s a királyok vágyódásinak tárgyát képezte. Bent a várban *10,000 kőépületű szép ház volt*, mind különböző szinü zsindelylyel fedve, különösen kitűnt a bán és két kapitány palotája; összes utczái sakktábla alakú széles útak voltak, nagyon tágas és tiszta vásárterekkel, *2000 bolttal és 40 kolostorral.* Aztán a jó török Zrínyivel kirándult Légrádba, hol külön-külön palotába szállnak; s megjelent a város előkelői által adott lakoán, melyen olyan ebédet és annyi bort adtak, hogy *senki sem maradt, a ki kezét lábát össze tudta volna fogni*, valamennyi részeggé lett. A városnak *11 temploma volt, néhánya ólommal fedve, valamennyinek tornya tiszta aranykeresztekkel.* — Légrádról vadászatra mentek, *ezerekre* menő kisérettel, s annyi szarvast, őzet, vadkecskét, rókát, vaddisznót, farkast, medvét s más vadat ejtettek, hogy *számukat csak a teremtő tudhatta.* Végezetre nagy áldomás lőn, melyen *talán ezer kocsira való bort is megittak.* S mindezek után Evlia Cselebi gazdagon megajándékozva tért meg Boszniába. (Karácson Imre: *Századok*, 1900. évf. 942—946 ll.

** *Acta et Articuli Dominorum Statuum et Ordinum regni Croatiae et Sclavoniae* 165—169. ll.

munkákat maga rendelte ki, jelenleg az ülésnek azzal a megszorításával, hogy az idén Zágráb és Varasd megyék minden járásából füstönként egyegy robotos a kulpai végek megerősítésére küldendő, Kőrös megye két járásából pedig minden két füst után egy-egy szekeres Szent-György javítására menjen; hogy a büntetéspénzeket az elmulasztott munka fejében az itélőmester szedje be és természetesen a közszükségre fordítsa; hogy a ki az ingyenes munkával a szolgabirák közül visszaél, azt a saját személyére vagy a maga javára használja fel, hivatalát veszítse; hogy mindezeket az intézkedéseket a gréczi hadi tanács tagjaival hivatalosan közölni kell.[1] Bizonyára nem csak azért, mert a munkásokra a szolgabirákon kívül a helyi kapitányoknak is fel kellett ügyelniök; de még inkább azért, hogy a végbeli főkapitányok, kik a gréczi tanács alatt állottak, az országgal a védekezés kérdésében összhangban működjenek. Zrínyi Miklós nem igen szerette őket, mivel a magok és legénységök erőszakosságával és garázdaságával sérelmet sérelemre halmoztak; de a mikor a haza érdeke forgott szóban, minden zokérzetet feledve, készségesen fogott velök össze, épen ebben az időben is a károlyvárosi parancsnoknak segítséget igért.[2] S a jó egyetértés most különösen kivánatos volt. Mert a török az erdélyi zavarok óta a horvát-szlavón végeken is nyugtalanabbá és kihívóbbá lett, általános rezgelődéstől, sőt egységes megmozdulástól lehetett tartani, ha már az őszszel nem is,[3] de esetleg a tavasz kinyiltával. Ez ösztönözte hősünket arra, hogy az erdélyi zavarok óta kétszeres éberséggel őrködött, s ez az erélye még betegeskedése közben se csökkent; hogy szomszédait a Száván innen és túl elfoglalja, meg-megcsapva fékezze, hogy Gorébа,[4] a Kulpa déli oldalára ágyút küldjön, Pe-

1 *Acta et articuli* stb. 171. l.

2 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 204—205. ll.

3 *Ugyanott*, 205. l.

4 *Acta et Articuli* stb. 168. l.

triniát jó karba hozza, hogy a végek egész vonalán az ingyenes munkát szabályozza, szigorítsa, általában a társországok védelmi képességét, erejét fokozza; ez ösztönözte arra, hogy a német katonaságnak behozatalát ez idő szerint ne ellenezze, holott különben sérelemnek tekintette és mindig kivitelét sürgette. A király megkereste levelével, hogy az erősítésül érkező csapatot a rendekkel együtt átkelésében és útjában minden módon segítse; a zágrábi káptalannak is írt, hogy a sziszeki várat alakítsa erőddé és ereszszen bele német őrséget.[1] Zrínyi az ügyet az ülés elé terjesztette: határozzon belátása szerint; s ez a kérdésben a kivánság elejtése végett követeket küldött a felséghez, a saját kebeléből Mayczen Ferencz zágrábi alispánt, a káptalan részéről annak maga választotta kanonok tagját.[2] A káptalan csakugyan Sziszek birtokában maradt, később is, újabb felszólításra állhatatosan ragaszkodott ahhoz; Zrínyi hiába ment maga személyesen Zágrábba, hogy a király szándékát minden igyekezetével és hűségével támogassa, nem bírta a vár átengedését vagy a német katonaság befogadását kimódolni.[3] Az ülés aztán adót vetett ki az ország katonáinak, tisztviselőinek fizetésére és egyéb szükségleteinek fedezésére és intézkedett annak pontos behajtásáról és elszámolásáról. Utasította a szolgabirákat és alszolgabirákat, hogy összes bevételeikről és kiadásaikról az országos adószedőnek számoljanak el, hogy aztán a számonkérő bizottságnak ő is elszámolhasson; meghagyta Rauch Dánielnek, a főharminczadosnak és nedeliczai adószedőnek, hogy a harminczadoknak az országra eső felét, a hátralékok és esetleges jövedelmek kimutatásával hasonlókép szolgáltassa be. Végre nehány kisebb dolog eligazítása után,

1 *Acta et articuli* stb. 170. l.
2 *Ugyanott*, 170. l.
3 *A császári és királyi hadi levéltárban:* a hadi tanács rendelete 1661 február 11-én kel és a zágrábi káptalan levele 1661 márczius 2-ikán Zrínyihez, Zrínyi fölterjesztése meg márczius 6-ikáról a felséghez. Ez eredeti, mindvégig saját-kezű írása. 1661: 319. szám alatt.

Erdődy Imre grófnak a királyhoz ajánló levelet adva ismét lázongó jobbágyai ellen, — hazaoszolt.*

(Bodenehr egykorú metszete után.)

14. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

Zrínyi ekként megjavította az ország védelmét és rendezte pénzügyét. Aztán nehány nap mulva, október elején, Bécsbe utazott királyi meghivásra, melyet még szeptember

* *Acta et Articuli* stb. 169., 172. ll.

3-ikán kapott.[1] Mert Lipót hazajötte után értekezni akart az erdélyi kérdésben. Az értekezleten a német tanácsosokon kivül megjelentek: Lippay, Szelepcsényi, Nádasdy, Zrínyi, Batthyány Ádám, Forgách Ádám, Zichy István.[2] Csak a nádor maradt el betegsége miatt. Tisztességgel látták őket, csupán Forgách uram jutott a németek után, de segített magán, a felség előtt egy kis széket tett ki a titkár háta mögé.[3] A min az érsek úgy megijedt, hogy azt jósolta belőle, mikép nem hivják meg többé.[4] Hősünk figyelmetlenség miatt személyére nézve nem panaszkodhatott. «Jobban megbecsültek, mint máskor, írja Ruchichnak, meghivtak a titkos tanácskozásba; füst előzi meg a tüzet, valjon érzem-e valamikor ennek melegét, kérdés.»[5] A mi nem volt kérdés, hogy Lipót és udvara magatartásában egyelőre fordulatot nem várhat, Erdély segítséget nem remélhet. S a csalódás és elkeseredés sajgó érzésével tért meg várába. «Engem a szerencse», — mondja útjáról, benyomásairól szólva, — «Bécsbe vezérelt. Láttam az új királyt, láttam az új udvart, új ministereket, szóval első tekintetre minden újat; de a bölcs király mondásaként mélyebben vizsgálódván, valóban semmi sem tűnt fel újnak ama nap alatt; mások ugyan az emberek, mások a nevek, más a dolog külseje, de ugyanaz a szokás, ugyanaz a halogatás, ugyanaz a vágy még a dicstelen béke után is; sőt a tespedésnek, hogy úgymondjam, bálványozása is csak a régi, a kinek esze van, könnyen észreveszi. Vajha derék királyunk, miként ép testében hősi lélek él s már neve eleve jót igér, oroszlán ministerekkel is birna;[6] talán nem panaszkodnánk most a szorongatott Magyarországgal, hogy

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 319. k.

2 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 319. k.

3 Lippay Wesselényihez, 1658 október 11-ikéről. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

4 *Ugyanott.*

5 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 212—213. ll.

6 A latin eredetiben itt kettős szójáték van: a *nomen* és *omen*, *Leo*poldus *leo*ninus szavakkal. A magyarban nem adható vissza

(Szelepcsényi György 1655-iki metszete után.)

15. I. LIPÓT MAGYAR DÍSZBEN.

elveszett az ország kardja, Pannonia jobb karja, a keresztyénség paizsa, védőbástyája, — Erdély. Elveszettnek mondom, mert mi van még hátra, hogy azzá legyen, hisz a városok feldúlva, a templomok elárulva, a fejedelmi méltóság meggyalázva, a két Rákóczy, apa és fiú letéve, helyettök két árnyék választva, előbb Rhédey, most Barcsay, a nép rabságra hurczolva. De ha Senecaként még nem a legszerencsétlenebb az, ki bajait meg tudja számlálni, Erdély bizonynyal a legszerencsétlenebb, minthogy megszámlálhatatlan nyomorai vannak, s ha a végtelenben volna végső, az lenne bizonynyal a legnagyobb is, hogy az üdvre semmi remény. Van, a ki akarna segíteni, csak tudna; van a ki tudna, csak akarna; de a ki akarna is, tudna is, csakugyan nincs senki. Többet mondok: van, a ki e romláson nem siránkozik, nem gyászol; a hajó farán ülő nem retteg gyülöltében a hajó orrán ülőnek elmerülésétől, azt mondja, örömest elvész, csak a másik vesszen előbb; van, a ki e tűzben gyönyörködik, hogy melegedhessék nála. Bizonynyal nem beszélek álmokat, jóllehet paradoxonokat, különben nem irnám meg. Valjon hát istentelenségről vádolnának-e, ha Lucanussal azt mondanám: «Oh istenek, magatokkal mindent elveszteni kivántok, az a végzetünk, hogy tévedéseinket bűn terhelje? De mivel csak a csekély gondok panaszolnak, a nagyok hallgatnak, — elnémulok...» [1]

A szegény Erdély sorsa valóban kétségbeejtő volt. Barcsay, kedve ellenére, egy heti vonakodás után, vállalta el a fejedelemséget, egyenesen azzal az eltökéléssel, hogy Rákóczynak, «igaz, tökéletes, és nem háládatlan nevelt szolgájaként» [2] megmenthesse s átengedését annak a török megengesztelése esetére bizalmasan, titkos irással és hivatalosan, hitlevelében meg is igérte. [3] Rákóczy mind a mel-

1 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 209—211. ll.
2 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 513—514. ll.
3 *Ugyanott*, 515. l. Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. k. 6. l.

lett botor maganagyzásában, gyanakvó és önző elvakultságában kezdettől fogva gáncsot vetett minden intézkedése elé; becsmérelte, gyalázta, bitorlónak, árulónak nevezte;[1] holott ez az áruló annyi kiméletet tanusított személye és vagyona iránt, hogy a török előtt jutott áruló szinébe, mintha összejátszanék régi urával. Mert a nagyvezér ismételten követelte tőle, hogy Rákóczynak, anyjának, feleségének és fiának összes erdélyi várait és javait kobozza el;[2] Rákóczy pártosait fogassa meg és végeztesse ki; magát vegye üldözőbe, mert a mint az ég földdé és a föld éggé nem változhatik, ép oly lehetetlen neki újra fejedelemmé lennie; s ha a mennyboltozat összes csillagait segítségül hivná is, nemzetségestül elpusztítaná, s ha a föld alá búvna is, előhurczolná, annyi népet küld ellene.[3] Barcsay a becsmérlést, gyalázkodást tűrte, a meddig tűrhette; aztán elhatározta, hogy a fejedelemséget már most megtartja és megoltalmazza és komolyan Rákóczy ellen fordúlt, a ki egyre szította a pártoskodást, szervezte az ellenállást a hajdúságban, a Részeken. Váradot, Szamos-Ujvárt, Görgényt és Gyalút megtartotta kezén az ország minden felszólítása és sürgetése ellenére; mi közben majd bizakodott, hogy «sem siet, sem késik isten a büntetéssel, hanem a maga idején lesújt»;[4] majd elcsüggedt, mert «él ugyan az Isten, de csaknem bolondulunk. Nincs az egy élő Istennél egyéb, ki segítsen; az törökkel való végezés bizonytalan, haladton halad, fogyton fogyunk, jövedelmünk nem jő. Barcsay tökéletlen, magát erősíti.»[5] Majd ismét fennen látott. Barcsaynak és a rendeknek kegyelmet igért arra az esetre, ha kormányra jut; s kilátásba helyezte összes kiváltságaik megerősítését s kivánságaik teljesítését; ezek

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. XII. k. II. és 83. ll.
2 *Ugyanott*, 109. l.
3 Georg Kraus: Siebenbürgische Chronik. Bécs, 1862. I. k. 371. l.
4 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 567. l.
5 *Ugyanott*, 570. l.

pedig a türelemnek fogytán élesen visszavágtak, hogy ő szorult kegyelemre, mert ő hozta a nyomoruságot az országra, s erélyesen felszólították követséggel, hogy mondjon le a fejedelemségről.[1]

Igy került egymással komoly ellenségeskedésbe és nézett farkasszemet: Barcsay, Erdély birtokában és Rákóczy a Részek erejével, hogy a szerencsétlen kis ország újra lángba, polgári háborúba boruljon; az a kinált török segítségért folyamodott, a mire a maros-vásárhelyi országgyűléstől még novemberben felhatalmazást kapott; ez a törökkel való végezés bizonytalanságában még mindég Lipótnál keresett támogatást s a király a kérdés megbeszélése végett tartotta októberben a titkos tanácskozást.[2]

A titkos tanács nem végzett semmit, csak az aggszó kovácsolásánál maradt. Lipót azonban a tárgyalást nem szakította meg, bizottságot rendelt annak folytatására, a magyarok közűl Lippay, Szelepcsényi, Nádasdy, a németek részéről Porcia, Kunz és Oetting személyében;[3] de annak ellenére, hogy Rákóczynak a pápa, Velencze és a mainzi választó is pártjára kelt, mert küzdelmét a kereszténység küzdelmének tekintették a pogányság ellen, a német tanácsosok idegenkedtek minden beavatkozástól. A bizottság eredménytelenül oszolt el. Az ügyet ezzel kivették a magyarok kezéből, mert reájok fogták, hogy szándékosan török háborút akarnak támasztani; s egészen Kunz vitte a meddő alkudozást.[4] A király és udvara nem sokat törődött vele: kedvére farsangolt. Folyt a vigasság, vendégeskedés, a sok komédia. S két hétig se volt rendesen tanácsülés. Ezen az eljáráson még Lippay is, noha épen római küldetéssel és fáradsága jutalmául «holmi süveggel» éde-

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. k. 115. l. GEORG KRAUS: id. m. I. k. 373. l.

2 Lippay Wesselényinek, 1658 október 11-ikéről. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

3 *Ugyanott.*

4 *Ugyanott*, 1659 január 24-ikéről.

sítették, annyira elkeseredett, hogy a hódoló papból az elégedetlen magyar kitört, s a magyarok mellőzése és megvetése miatt, mely állításaként soha akkora az udvarnál nem volt, mint mostan, a nádornak felindúlva panaszkodott. Nem római követségen, hanem római magános, remete-életen jártatta az eszét, hogy csöndes imádkozásban, töredelemben ott teszi le hideg tetemeit; úgy meggyűlölte ezt «az hamis, tökéletlen magyar világot»,[1] s még inkább a németet. «Bizony ezek az jámborok,» mondja gúnyosan a ministerekről, «minden igazságunkbul és szabadságunkbul ezennel ki vonnak bennünket, minden magyar dolgot német tanácsra bocsátanak, Cancellariusnak hire sinchen benne, hanem ha volenter küldöm neki, az mit írok ő felségének».[2] A német tanács pedig, mint minden dologban, a miniszterek felfogásához alkalmazkodott, s Rákóczy más támogatást nem kapott, mint hogy a király rendes és rendkivüli követe, Reninger Simon és Meyern Ágost útján felszóllalt a fényes kapunál, hagyja meg a letett fejedelem erdélyi javait: de minden siker nélkül.

Zrínyi távol esett az alkudozástól. A titkos tanács után Pozsonyon át hazatért. Januárban Boszniába becsapott, s Gradiskon alul a törököt meglepte és megverte, sok fejet, s 300-nál több kötözetlen rabot hozott magával, nagy zsákmánynyal együtt.[3] Nem sokáig örülhetett győzelmének. A háznál baj volt. A mitől az őszszel rettegett, a tavasz nyiltával bekövetkezett. Neve örököse, gyönge kis fiacskája, *Izsák elhalt.* Tavaszszal, a mikor a karangyalok a paradicsom kertében a virágot ültetik, ültették át őt is gyönge virágul, hogy örökké viruljon, holott itt a földön elhervadt volna. Bánatában, leveretésében így keresi vergődő szívvel és találja meg a vallás vigaszát. Megható, mély érzésü elégiában siratja el, mely annál becsesebb, mint-

1 Lippay Wesselényinek, 1659 február 11-ikéről. *Orsz. Ltár,* Wesselényi-levelek.

2 *Ugyanott,* 1659 február 14-ikéről.

3 Vitnyédy István levelei, I. k. 137. l.

Elegs volo Istennek szabadam jo kedve.
Fianak halala mert megs volt engedve
Maskeppen vagyok en Istentöll buntetve:
Avagy talán inkap Istentöll szeretve

2 Megs lata kis fiakot es megs szereti:
Szar angyalok köziben el is ulteti
Első az aldozatja mennyben, helye szerte
Paradicsom kertiben ülve tötete

3 Tudom mior köllöva most kütten az Urnak
Paradicsom kertben kis viragos Istaags
Tanaszsal ugyannis viragot plantallyák
Utetir most ültetik kisded angyalkak

4 Viragsraban mégs marad mindenkor ottan
Itt penigs az földön lett volna hervattan
ottan örök eönönne. ki az Urban
Itt bü banot utett urne vilagban

5
ebben csak egy ok van
Az kit en szunom ban
hogy nem ertem gyümölcsét
Uraimnak hazanak
és nagy Istenunak.
Bad talalt volna kedvet
Mint palma fa termett
Ugy ö ekki kelletett
bel. viondölni mennybe.

6. di rabar titkok
Utanna odaytok
Fatum ugy ennekem
hogy ha ember korban
ö gyültsavot volna
azt bizonnyal el hittem

ö Zriny jo mint
Vitez Magyar kezzel
szolgált lett volna nekem.

7 Igy akarta Isten ~~az embr~~
Az ember mit hogy...
vele nem pörölhetny
Az my dolgunk nem mas
csak mint fironkodas
mindent el kel szenvedny
Mind jórt könyörget
es bál Istenünk jót
Az Isten kioll aldomy.

16. ZRÍNYINEK FIA HALÁLÁRA ÍRT ELÉGIÁJA.

(Eredetije a zágrábi egyetemi könyvtárban.)

8 Im mast itt iadik megh vnült esztendő
Tauaszra fordula téli keminy üdő
Vyul föld frissen viz ugadik az erdő
Teli szep madarakkal magas lengyö

9 Az szep fülemüle siratssal ugy tilzik
Régi banatyaert hogy panaszolkodik
De nem hamar megh mkap ü ujadozik
Halat istennek ad mesol imadkozik

10 Az az en tauaszomat ugy el vnta
Szerencse lött megh mkap telre fordita
Derült szomoru esztendők borzala
Iggyel en szümmel s- bunall be bunta

11 Gyönyöru madarkam kedves fülemülem
Az ijer birtelen elrögpult tülem
az Vennekem vala minden remensegem
di mint könyü ürnyik el kele tölem

12 Igy szamlalom vala az en szöundimet
Hogy sok üdö multan ez megh vala ügyemet
Hogy kérünk megh sir haladnya vissimet
As szegeny hazankert igyekezetemet

13 Kenyöt Zombitanal Magyar nemzetségett
Kossia emkleny nöd kar [illegible]
Es hogy [illegible] oszan erdimelllen illa
Kinek örökülleszek [illegible]

14 Az szep [illegible] az hogy halal
le Bapa kitilemble gyöngye kazanall
Isakott mely vala mint egy szep virags szall
Kertek szepszegere mely oly gyonoma all.

17. AZ ELÉGIA BEFEJEZŐ RÉSZE.

hogy költeményeinek megjelenése óta újabb időbül csak az Esterházy László dicsőítésére szóló énekének emlékezete maradt meg a Witnyédy István följegyzésében,* s a Szerencséről irt kis epigrammja könyvtára egyik kötetének, a *Rivolutioni di Catalogná*-nak czímlapján.** Pedig úgy látszik, a báni gondok, vitézi fáradalmak és hazafiúi küzdelmek között sem hagyta el egészen az ihlet, Muzsája szeretete. Elégiája édes, melegen áradó sorokban ömlik, fájdalma közvetlenségében, verselése szokott elnagyolásában ugyan ütemének ereje meg-megtörik, riménak tisztasága el-elvesz: de az érzései mindég eleven, gondolatai mindég hathatós kifejezésre jutnak. Csak azt bánja, hogy nem érhette meg fia fölnevekedését, hogy urának, honának és a nagy Jehovának nem szolgálhatott; pedig ha ember-korba ér vala, ő Zrínyi jó névvel, vitéz *magyar* kézzel apjának kedvére lett volna. De hiában, Isten végezésében meg kell nyugodni, mind jóért, mind körösztért áldani kell. S ő vallásos töredelemmel megnyugszik, noha az esztendő megifjodása, a kemény idő tavaszra fordulása, föld, víz, erdő megújjulása, levegőben a madarak csattogása, a fülemilének sirása, nem, nem, — hanem vigadozása, az Isten iránt hálálkodó imádkozása, mind-mind éleszti vesztését, mert az ő tavasza télre fordult, szeme esőnek eredt, szíve búba borult. Felrajzik minden reménye, melyet benne vesztett és mélázva csendül szava:

Gyönyörü madárkám, kichin fülemilém,
Ah, igen hirtelen elreöpüle tűlem,
Az énnékem vala minden reménségem,
De mint könnyü Árnyék el kele eleölem.

Igy számlálom vala az en Jeövendeömet,
Hogy sok üdeő mulván ez megh vált engemet,
Hogy keöveti, meghis haladgya versemet,
És szegény hazánkért igyekezetemet.

* Vitnyédy István levelei, I. k. 59. l.
** Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. (Budapest, 1896.) I. k. 305. l.

Szengeőb Trombitával Magyar vitézségét
Foghia énekleny erős kar ereiét,
És hogy Ű is osztán érdemelien illiet,
Kinek eőnekelhessék chelekedetét . . .*

Felséges hazaszeretetében azt várta, hogy fia is énekelni, harczolni fog szegény hazánkért, hogy az övénél zengőbb trombitával hirdeti a magyar vitézségét, hogy majdan az ő cselekedetét is megénekelhessék: így leszen, mint ő, költő és vezér egy személyben. Ime, még legtépőbb veszteségében is nemzete dicsősége lebeg előtte hősi dalban és hősi tettben, mint a hogy ő törekedett emelni. Ekként áldozott egyszerre fia emlékének, a maga bánatának és hazája szeretetének. Aztán hivatalos kötelességeinek teljesítésébe fogott.**

* Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós költői müvei. Budapest, 1901. 322. l.

** A *Zrínyiek családfáján* hősünk gyermekeit (1. k. 26. l.) hiányosan soroltuk fel, a mennyiben első leányáról, a ki 1655 augusztus 2-ikán született, Mária-Terézia nevet viselt és 1658 július vagy augusztus havában halt el, nem emlékeztünk meg. Izsák fiát pedig, a ki 1659 tavaszán húnyt el, egyszerűen csak *N*-nek jeleztük, mert az Izsák név bibliás volta miatt a hátramaradt elégiában költői fogásnak tetszett; de a sirató ének részletes elemzéséből, igaz vallásosságának, őszinteségéből, hősünk biblia-szeretetéből és második fia bibliás nevéből meg kellett győződnünk, hogy az *Izsák* elvesztett gyermekének *valódi* neve volt. Ez minden valószinűség szerint 1658-ban született, a mit abból következtetünk, hogy Witnyédy István sem 1656-ban, sem 1657-ben nem szól róla, pedig szapora leveleiben alig hagyja vala említés nélkül a várva-várt név-fentartó örökös megjövetelét, ha ebben a két esztendőben születik, a mikor az első leány születéséről is annyit beszélt. 1658-ból azonban, egy-kettő kivételével, elkallódtak levelei, s bennük veszhetett el az örvendetes esemény adata is. Ezek szerint a családfa ez ága már most a maga teljességében így van:

VII. Miklós,
szül. 1620 május 1-én, † 1664 november 18-án.
Első felesége:
gróf *Draskovich Mária Eusébia.*
Második neje:
báró *Löbl Mária Zsófia.*

1. *M. Terézia,* sz. 1655 aug. 2. † 1658.	2. *M. Katalin,* sz. 1656-ban, karmelita apácza Bécs-Ujhelyen.	3. *Izsák,* sz. 1658, † 1659.	4. *Ádám,* sz. 1662 nov. 24. † 1691 aug. 19. Szalánkeménnél.

S ha már a családfa kiegészítésében vagyunk, pótlásul följegyezzük a Bánffy Kristóf naplójából (*Tudománytár,* IX. 1841.), hogy a szigeti hős *Kristóf* fia 1574 február 7-ikén halt el Bécsben, *György* unokája pedig, hősünk apja, 1599 január 31-ikén született Csáktornyán.

A király július 21-ikére, Pozsonyba, országgyűlést hivott össze, ehhez képest a követek megválasztása és szükséges munkálatok előkészítése végett Zrínyinek is intézkednie kellett. S június 28-ikán gyülést tartott Varasdon, hol a karok és rendek Zakmárdy János itélőmestert, Patachich Péter kulpai alkapitányt és Patachich Miklós varasdi alispánt követekül kikiáltották, s utasításuk összeállítására a bizottságot kiküldték;* aztán mellesleg néhány jelentéktelen ügyet eligazitottak. Az utasitásban a követek idején való megérkezésére, megbizó levelük bemutatására, helyök kijelölésére és a katholikus vallás és vallásúak támogatására vonatkozó szokott pontok után a sérelmek felsorolása következett; köztük legelsőnek az oláhok, predauciusok és szlávok ügye, mert visszahelyezésöket és bekebelezésöket az országbeliek annyi kérésének, az országgyűlések annyi végzésének és annyi diplomának mellőzésével a király nemcsak végre nem hajtotta, sőt az 1635 : XL. törvényczikkelyének ellenére kiváltságukat újból megerősitette. Az úgynevezett kiváltságos oláhok ennélfogva méginkább elbizakodtak és féktelenkedtek, s az oly oláhokat is, kik szövetségükön kívül estek, az ország belsejében, Varasd megyében laktak és eleddig a földesuraknak engedelmeskedtek, például ifjabb Erdődy György grófnak Ludbrég alatt *öt*, gróf Auersperg Eberhardnénak Raszinya alatt *nyolcz*, s néhány nemesnek *két* falujában, karóba húzás fenyegetésével az engedelmességtől elvonták, ünnepélyes eskükkel és külön levelekkel a saját szövetségükre kényszerítették. Nehogy az *országnak és alattvalóinak ilyen részleges elszakításaival lassan-lassan a szent koronától az egész országot elidegenítsék*, aztán népük szokása szerint a törökhöz pártoljanak és a felség örökös tartományait is meggyöngitsék; az utasitás eme veszedelem

* *Acta et Articuli* stb. 173. l.

megelőzése czéljából meghagyta a követeknek, hogy mindenekelőtt hathatósan sürgessék mind a magános, mind az úgynevezett kiváltságos oláhoknak az 1635-iki bizottság határozatai értelmében való teljes bekebelezését. Ha azonban a király a véghelyekre rendelt kiváltságos oláhok ügyében egyezkedni akarna az országgal, a követek a bánnal, püspökkel s az ország más mágnásaival és követeivel, kik az országgyülésen jelen lesznek, értekezzenek, s az 1651-iki részletes határozatokhoz alkalmazkodjanak, s ha előnyösnek látszik, még a sérelmek beterjesztése előtt tárgyalásba ereszkedjenek.* S követeljék újra a végbeli kapitányságokban és alkapitányságokban németek helyett belföldiek alkalmazását.

Az utasítás aztán meghagyta, hogy a követek az ökrökkel való szabad kereskedést szóvá tegyék és erélyesen sürgessék. Az ország sérelme volt ennek akadályozása, de különösen a Zrínyi-testvérek érdekébe ütközött. Mert hősünk, mint az ország egyik leggazdagabb földes ura, a hazai forgalomnak emelésére, egyszersmind a saját gazdaságának értékesítésére a maga roppant uradalmaiban tisztei által igen jövedelmező kereskedést folytatott. Annyi nagy és tüneményes lelki és erkölcsi tulajdonsága mellett csodálatos eleven érzékkel és ritka szerencsével birt az élet gyakorlati kérdéseiben is, s a szó mai értelmében, a mai angol főurak módjára, igazi nagy vállalkozó, nagy-kereskedő volt. Kikötőiben és réveiben, Buccariban, Porto-Rében, Selczán és Czirqueniczében hatalmas épületei és tárházai álltak; mindenféle nyers és feldolgozott anyagok készletével; tisztei és alkalmazottai egyre az Adrián jártak, a magyar és olasz tengerpartok között, a lakosság szükségleteinek kielégítése végett. Mentek és jöttek a hajók: fa, gerenda, lécz, evező, bádog, donga, hordó, csó-

* *Acta et articuli* stb. 175—176. ll.

naк, fatál, bor és égetett bor, búza, köles, bőr, szövet, vászon, virágos posztó, süveg, sarú, dárda, kőedény, szalonna, foghagyma, vereshagyma, balta, szeg, bocskor, só, olaj és egyéb rakománynyal, a mi csak a kivitelre vagy behozatalra hasznot igért; s mindez másfél év alatt 100,000 liránál nagyobb nyereséget hajtott, a mi a pénz akkori értéke szerint igen tetemes összeget képviselt.* S az ökörkereskedés még jövedelmezőbbnek mutatkozott: de a stíriai rendek és végbeli főkapitányok a magyar törvények ellenére (1635:XLIII., 1638:LIV. és 1655:LXX. czikkelyek) mindenféle akadályokat gördítettek elébe, a mi az országnak állandó sérelme volt. Zrínyi az akadályok elhárítására 1656-ban, még a Rákóczy lengyel vállalata előtt, Witnyédyvel azt eszelte ki, hogy a fejedelemmel vagy öreg fejedelemasszonynyal szövetkezik oly módon, hogy az ő nevök alatt vagy levelök mellett hajtatná az ökröket a bakari kikötőbe Légrádról, az árát pedig, a hol nekik tetszenék, Légrádon vagy Pozsonyban vagy Bécsben tétetné le; viszont, ha kivánnák, olaszországi barmot hozatna be, évenként 20 és több ezeret, melyet aztán az ő embereik Légrádról elvinnének és eladnák oly áron, hogy nagy nyereségök lenne. S e végett Witnyédy felszólította Mednyánszky Jónást, hogy a vállalkozásra 500 arany fejében beszélje reá a fejedelmet vagy fejedelemasszonyt.** A szövetkezés azonban elmaradt, a fejedelemnek válságosabb helyzete volt, semhogy az ilyen dologgal foglalkozhatott volna; a fejedelemasszony pedig nem mert bele vágni. «Az mely kereskedést javall Mednyánszky uram,» írja fiának 1658 február 15-ikén, «volna szükségünk, ha

* Extractus summarius introitus et exitus unius anni et medii quæsturæ, postuum et scalarum Buccaricza, Porto-Re, Sebra et Czirquenicze una cum ædificiis ac promtuariis, sive ungaricis ad quæsturam necessariis ibidem existentibus ac ad portionem quondam domini Nicolai Comitis a Zrinio spectantibus. *Országos Levéltár*, N. R. A. Fasc. 1894. Nro 45.

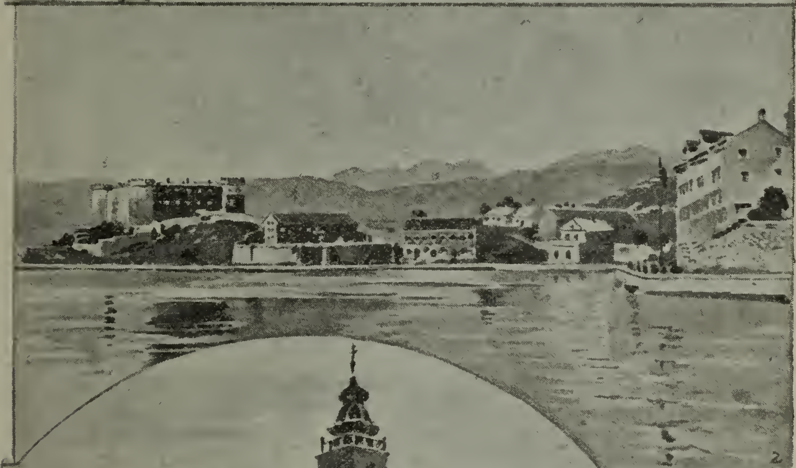
** Vitnyédy István levelei, 1. k. 35., 91., 92. ll

A PORTORÉI ZRÍNYI-KASTÉLY BELSEJE.

(Rajzolta Cserna Károly)

18. BUCCARI, PORTORÉ ÉS CZIRQUENICZE.

(Rajzolta Cserna Károly.)

szaporodnék az jövedelem, istenes úton-módon. Én is el nem mulatnám, az miben módom van, de avval nem terhelem magam; az valót, a mi kezemnél van, az valótlan nyereségért ki nem adom.»* Zrínyinek tehát az akadályok elhárítása végett az országgyűléshez, s a törvények erejének megújításához kellett fordulnia.

Az országos űlés intézkedett továbbá az országbeli harminczadok felének a kulpai katonaság részére való követeléséről, a varasdi német katonaság kivitelének és Zeng királyi szabadalmai megújításának sürgetéséről; valamint a pörös eljárás szabályozásának kéréséről. Mert méltánytalannak látszott, hogy a kincstári városok, különösen tótországbeliek adósságok és hatalmaskodások eseteiben pöreiket rövid úton megnyerhetik vala a nemesektől, a nemesek ellenben csak hosszabb úton a polgároktól; méltánytalannak látszott, hogy az ilyen pörökben a fölebbezés végrehajtás előtt birtokon belől történhetett, a felülvizsgálat vagy felsőbb itélet pedig a kincstári szék ritkasága miatt sokáig elhuzódott; az utasítás azért megbízta a követeket, hogy az egyenlő jogszolgáltatás s egyenlő pörös eljárás módját vigyék keresztül olyaténképen, hogy az ilyen adóssági és hatalmaskodási pöröket a nemesek és polgárok között a kincstári széken és soron kívül az alkincstárnokok is elintézhessék, hogy e végre Tótországban is legyen alkincstáros, a mikor a tárnokmester Magyarországon székel; végre megbízta a követeket, hogy a Mikulich Sándor fiát, Sándort és törvényes gyámját, Prassóczy Istvánt a felségnek, országnak és a kiknek szükséges, folyamodásuk támogatása végett ajánlják, mikép az apja kincstárilag elkobzott javaiból a maga örökségét visszakaphassa:** nevezetesen a Hármaskönyv II. Részének 60-ik czikke egyenesen elrendeli, hogy bármely meghozott itélet végrehajtásánál

* Családi levelezés, 535. l.
** *Acta et Articuli* stb. 177. l

a hűtlenségi pörben elmarasztalt ember fiainak és leányainak, a kik az itélet előtt születtek, valamint nemzetsége attyafiainak és mindazoknak, kiknek az elmarasztalttal még osztatlan javaik vannak, részeiket el kell különíteni és ki kell szakítani; hogy az ingóságokból az elmarasztalt fiainak és leányainak, valamint feleségének a magok részeit ki kell adni, mert a fiút apja vétkeiért és kihágásaiért és viszont az apát fiai vétségeiért sem személyesen, sem birtokjogaiban vagy egyéb vagyonában elmarasztalni nem szokás;* a Mikulich-féle ingó- és ingatlan javak elkobzásánál mégis az elitélt fiára semmi tekintettel sem voltak, a karok és rendek is csak a Gotthall, Ottuich, Martiniancz, Prassóczy és Budor családok részeinek elkülönítéséről gondoskodtak.** Az utasítás most az árvának pártjára kelt, magát és gyámját tisztében törvényesnek elismerte és vallotta, a míg törvénytelennek nem bizonyul; s Zrínyi igazságérzésének és maga meggyőzésének ép oly nemes, mint csattanós jele, hogy ezt a törekvést nem gátolta, sőt az utasításba bele foglalni engedte, holott egyik kedvencz tervének, az uradalmaival határos javak megszerzésének kivitelébe ütközött. Mert hősünk csak a javak fölkéréséről mondott le, de nem azok megvételéről. S Witnyédy István már 1657 augusztus 24-ikén, a mikor a kincstár már ezeket a javakat külön meghagyással és báni hatalommal részint birtokába vette, részint elfoglalandó volt, szóval a mikor már róluk rendelkezett, Zrínyi Miklós és Péter grófok hiteles megbizottjaként megjelent Pozsonyban, és a kamarának elnökével, Zichy Istvánnal, s kiküldött tanácsosaival, Kerekes Andrással és Senkviczy Mátyással oly egyezséget kötött, hogy hősünk és testvére az ingatlanokat megveszi 55,000 magyar forintért jó pénzben, mely összeg

* Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen: Werbőczy István Hármaskönyve. (Budapest, 1894.) 241. l.

** *Acta et Articuli* stb. 178. l.

Pozsonyban leszen lefizetendő, és pedig 30,000 akkor, a mikor a kamara előterjesztésével a király beleegyezését ebbe a vásárba kieszközli és erről a vevőket értesíti, s a letett pénz fejében az összes ingatlanokat, (az ingók a kincstárnak maradván,) Zrínyi Miklós és Péter grófoknak, s mindkét nemen levő örököseiknek átutalja; 25,000 forintot ennek megtörténte után, de még ebben az esztendőben, november 25-ikén, Szent-Katalin napján. S ha a vevők ezt a hátralékos összeget a kijelölt napon letenni nem birnák vagy nem akarnák, a kamara az irattárába helyezett felhatalmazó levél erejénél fogva a beleczi várat és martianeczi uradalmat minden hasznával, jövedelmével és tartozékával együtt lefoglalja és mindaddig megtartja, a míg a 25,000 forintot hiány nélkül meg nem kapja. A kamara ellenben megigéri, hogy az ingatlanok erősebb birtoklása végett Mikulich Sándor fiát, ki mindenek véleménye szerint törvénytelen ágyból született, a királylyal *törvénytelennek* nyilváníttatja, a vevők és mindkét nemű örököseik részére a megállapított összeg erejéig a királytól mielőbb adomány-levelet s az adás-vevésről teljes szavatosságot szerez.* Mennyire könnyünek s gyorsan lebonyolíthatónak tartotta ezt az ügyletet mind Witnyédy, mind a kamara: semmi sem mutatja világosabban, mint a fizetési határnapok oly rövid időre való kitűzése; augusztus 24-ikén kél a szerződés, s november 25-ikéig az árnak mindkét részletét le kell tenni; a mi önkényt magában foglalja, hogy addig az egész ügyletet be lehet, be kell fejezni. De esztendő is eltelt a legkisebb eredmény nélkül, mert időközben Erdődy Imre gróf, az önkény és erőszak embere jobbágyaival szemközt, szintén kedvet kapott és jelentkezett a vásárra, s megnehezítette befolyásával az egyezség végrehajtását. Zrínyi mind a mellett bizott a szerződés erejében és meg-

* *Országos Levéltár,* Zrínyi-levelek.

maradt fölvett szándékában, bár ismerősei közül többen lebeszélni törekedtek róla, az Erdődy Imre szomszédságával ijesztve. «De én azoknak,» írja Ruchich János kedves hivéhez, «Pelopidás görög vezér szavaival válaszoltam, ki midőn szorosok között vezette seregét, s egy katona sietve teremne előtte mondván: «Óh, Pelopidás, az ellenség kezeibe estünk» ... rendítetlenűl felelt: «Sőt ellenkezőleg, azok estek a mieinkbe.» Ha tehát ily szomszédság köt össze bennünket Imre gróffal, majd kiviláglik, ki kinek kezeibe került. Ismét jószágrúl tárgyalok, de több óvatossággal, mint ezelőtt, mert ki egyszer megégette kezét, fél jövőben a tűztől; egyébiránt nem a gondatlanság károsí-

19. ZICHY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

tott, a király szavát és igéretét adta, mi kiment abból, nem szégyelhetem csalatkozásomat».* S Martianecz megszerzésében zaj nélkül működött tovább, báni tekintélyével támogatta a kamara titkárát és kiküldött biztosát, Horváth Györgyöt, a mikor az ingóságok lefoglalására ez a helyszinén megjelent és ellenállásra talált, a mennyiben Imre gróf valami 200 lovas és gyalog katonával a zágrábmegyei marsai kis várra reá rohant, erőszakosan elfoglalta, a kapukat feltörte, a gabonát, bort, s a mi más ingóságot kapott, elpocsékolta előle, a királyi kincstár sérelmével és kárával, s a legvilágosabb hazai törvények megszegésével.** De

* Győri történelmi és régészeti füzetek, II. évf. 198—199. ll.
** *Országos Levéltár*, Zrínyi-levelek.

most, mihelyest hősünk értesült és meggyőződött róla, hogy Mikulich Sándor fiát a karok és rendek törvényesnek tartják, s jogos keresetében országul támogatják, letett a maga tervéről, mert a Hármaskönyv a fiúnak nemcsak a saját részét rendelte elkülöníteni és kiszakítani; de azt is megengedte, hogy az elmarasztalt apa részeit, ha akarja, a biró vagy ellenfél kezéből kiválthassa.[1] Letett annyival inkább, mert vallomásaként egyszer már megégette kezét, s ez időben rágalommal emlegették nevét. Néhány rosszakarója bűnről vádolta ártatlanúl, a mint Isten bizonyságára hivatkozva állítja; de miről, nem nevezi meg. Csak valószinűnek látszik, hogy a martianeczi vásárra törekvésével függ össze, talán épen a Mikulich-fiú törvénytelenné nyilvánításának szándékával, mert lelki háborgása a Martianecz említése kapcsában tör ki a legélesebben. Előbb inkább gúnyosan beszél, a szégyen és irigység megvetésével, rágalmazóiról. «Történt, hogy egyszer a Gondviselés templomába mentek az emberek,» írja Ruchichhoz, «hálát adni az Istennek, hogy a békák nem haraphatnak, mert különben minden lépésnél harczolni és pánczélosan járni kellene. Ez az én vigasztalásom, hogy jó füleim vannak a hallásra, türelmes lélekkel, világos belátással, — bizony előre törtem volna, ha mindez vissza nem tartóztat. A megyei gyülés után, (Zágrábban vagy Varasdon) egyik szolgám verést kapott és megsebesült: tudniillik a hol dörög, le is üt. Nevetséges boszúállás, mely a gazda helyett a szamarat sújtja; ime, a gyűlésezés és tanácskozás eredménye!»[2] Aztán keserűen, verdeső töredelemmel fakad ki: «Boszankodjék, pattogjon, lármázzon a becstelenség, a becsületen csorbát nem ejt; idővel kiderül az igazság, megszégyenül a hazugság; véget vagy féket vet neki az Isten.[3] Elismerem, hogy

1 Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen: Werbőczy István hármaskönyve, 242—243. ll.

2 Győri történelmi és régészeti füzetek, 206—207. ll.

Dabit Deus finem vel funem, mondja a latin eredeti megfelelő szójátékkal.

ez az Isten fenyítő vesszeje, melyel bűneimért verdes, mint ilyet tisztelem és csókolom, ez kinozza belsőm féregként, edződöm általa, megkisért, mily erőm és béketürésem vagyon; ilyen volt Jónás próféta férge is, mely a zöld árnyékot eltüntette előle. Segits Istenem, s adj hosszú, kitartó türelmet, fékezd haragomat, nehogy a tiedet magamra vonjam. Martianeczről semmit sem tudok».[1] A maga igazságérzésével aztán félre vonult, a Mikulich fiát és annak gyámját hagyta boldogulni, ha boldogulhatnak.[2]

Hisz a nélkül is volt már birtokpöre, melylyel személyesen fordult a pozsonyi országgyüléshez. Még három évvel ezelőtt, 1656 októberében jószágigazgatója, Migliani Cosmus és jogtanácsosa, Witnyédy István révén Porto-Rében egyezséget kötött Péter öcscsével mind ama várandóságok megosztására és megszerzésére nézve, melyek családjukat jogilag megilletik vagy megilletnék, oly záradékkal, hogy keresetét kiki mindkettőjük nevében fogja megindítani és egymásnak segítségével folytatni.[3] Ezek között a várandóságok között reá esett az egyezség szerint a Széchy-féle örökség, mely kegyes emlékezetű édes anyja, Széchy Mag-

1 Győri történelmi és régészeti füzetek, 210. l.

2 Milyen arányban folyt ez idő szerint a birtokszerzés, a legjobban jellemezheti épen *Zichy Istvánnak*, a kamarai elnöknek gyarapodása. Már 1646-ban az *oroszvári* uradalomra királyi adományt szerzett, valamint a *libén-szent-miklósi* uradalomra is, melyért apja hátráléka fejében 7000 forintot fizetett. 1649-ben nyerte a *vásonkői* uradalmat Adonynyal, Felső- és Alsó-Csikolával és Szent-Mihálylyal; 1650-ben a *palotai* uradalmat és mindazokat a javakat, melyeknek a család Fejér- és Veszprémmegyékben mai nap is birtokában van. 1459-ben a *Komárom várához tartozó helységeket*, azzal a joggal, hogy Csicsón, vagy más helyen Komárom várához hasonló mentességű és szabadságú várat építhessen; végre 1686-ban kapta Nógrádmegyében a gróf Balassa Imre *divényi* uradalmát, mely utóbb a család senioratusi uradalmává lett *Zsély* középponttal. A mikor egész Magyarorszag romlott, Lipót a nemzet alkotmányában és vérében tiprott, Zichy István ekként gazdagodott, és lőn 1655-ben báróvá, 1676-ban gróffá, 1690-ben tárnokmesterré, bizonyára nem nemzeti szolgálatok fejében. (NAGY IVÁN: XII. 383. l.) Ime, ez a család roppant vagyonának eredete. Zrínyi a maga birtokszerzési törekvéseiben a Bocskay-javakon, s talán a nádasdi *Darabos Gergely* hagyatékán (Századok, 1883. évf. 60—63. ll.) kívül, igaz hazafisága miatt nem arathatott sikereket Azokat is hálaként, Bocskay és Darabos török fogságból való kiváltása fejében kapta.

3 *Országos Levéltár*, N. R. A. Fasc. 319. Nro 42.

daléna hozományaként jutott volna, ha a maga idejében kikapja, s ez anyai rész kiszakítása iránt még ebben az esztendőben, 1656-ban parancsolatot nyert a király képmássa itélőmesterétől Széchy Dénes özvegye, Draskovich Sára grófnő és fiai, Péter, György és Gáspár grófok ellen az 1630: XI. törvényczikk értelmében, hogy az ellenmondás, eltiltás és visszaűzés eszközeinek vagy orvoslatainak kizárásával Felső-Lindva, Mura-Szombat és Kőszeg váraiban és uradalmaiban az osztály azonnal megessék, illetve, mivel a felosztandó jószágokat a rimaszécsi fiúág a felsőlindvai leányágtól megszerezte és az ősiséget bennök magának biztosította vala, annak fejében a megfelelő összeget kifizessék.[1] A Széchy Dénes fiai azonban nemcsak a Széchy Magdaléna fiaival, de a Széchy György gyermekeivel is unokatestvérek voltak; így a hires és országszép Széchy Máriával is, Wesselényi Ferencz nádor feleségével és Lippay György érsek kedvenczével, kit épen ez idő szerint az ura levelezésében való segítgetése miatt a «legkedvesebb secretarius»-nak nevezget és szolgálatainak ajánlásával emleget;[2] természetes ennélfogva, hogy Wesselényi és Lippay emez érdekeltségnél fogva a megtámadottak kérésére segítségül sietett, s a királylyal az itélőmesterre tilalmat küldetett parancsolata végrehajtása ellen;[3] sőt mivel a kérdést, ha valjon a Zrínyi grófok a Széchy grófokat ilyen módon törvényesen pörölhetik-e, bonyolultnak és nehéznek találta, a király elhatározta, hogy nem egy itélőmesterrel, hanem az érsekkel, a nádorral, a királyi tábla biráival és más jogtudós tanácsosaival fogja megvizsgáltatni; addig pedig a támadókat minden keresettől, s az itélőmestereket és birákat minden parancsolattól eltiltotta;[4]

1 *Magyar Történelmi Tár,* VII. k. 251. l.

2 Lippay Wesselényihez, 1659 február 14-ikéről. *Országos Levéltár,* Wesselényi-levelek.

3 *Magyar Történelmi Tár,* VII. k. 252. l.

4 A Széchy grófok fölterjesztése a királyhoz. *Országos Levéltár,* Wesselényi-levelek.

annyival inkább, mert Felső-Lindvára és Mura-Szombatra nézve az ellenfél szabadalomlevelet nem mutatott be, Kőszegre nézve pedig már egyszer kielégítést nyert és így többet nem kivánhat.[1] Zrínyi megütközéssel olvasta e leiratot, mely a maga legjobb meggyőződése szerint törvényes és igazságos követelésében megakasztja, a felségnek a tilalom törvénytelen és helytelen voltát kifejtette; de fölterjesztésére választ sem kapott,[2] mert Lipót épen akkor Prágába, majd Frankfurtba utazott. A dolog ily állásában a nádornak írt, hogy a tilalom az ország törvényeibe és a királyi diplomákba ütközik, hogy annak hibás okoskodására könnyü a válasz, mert a felső-lindvai és mura-szombati dologban a leányág, ha egyenjogúságát nem bizonyítja a biró előtt, egyszerüen elesik keresetétől, így a szabadalomlevél bemutatása szükségtelen; a kőszegi dologban pedig, ha olyat keres, a mit már egyszer elvett, ott ellene a törvény a patvarkodó perlésről, alkalmazni kell. A mi pedig a jogtudós tanácsosok véleményét illeti, ha arra kellene építeni, nem volna szükséges az ország birája, a felség táblája, a nádori szék, mert akkor a király a maga tanácsosaival minden dolgot eldönthetne, a mi egyenesen hazánk alkotmányának felforgatása lenne. A tilalom kieszközlésért a közbeszéd a nádort és érseket vádolja; ő a saját vallomása szerint nem hisz a nádor részességében és csak az érseket okolja, mert «ez az jó úr» sohasem lehet úgy békével, hogy valakit az országban ne tartana, kivel törvénytelenséget ne űzne; azért fölkéri Wesselényit, hogy már csak a maga ártatlanságának bizonyságára is adja ki a szükséges parancsolatokat a megküldött szövegben,[3] mert különben beszáll a jószágokba és a mi a leányágbeliekre

1 Zrínyi Miklós levele a nádorhoz, 1657 augusztus 26-ikáról. *Országos Levéltár*, N. R. A. Fasc. 365. Nro 20.
2 *Magyar Történelmi Tár*, VII. évf. 252. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós levele és eredeti fogalmazása a nádorhoz. *Országos Levéltár*, Fasc. 365, Nro 20.

jut,[1] kiosztja és birni fogja; ha ki panaszol ellene, akárhol számot ad cselekedetéről; az érseket pedig, ha kapczáskodik, lerázza magáról.[2] Wesselényi a kivánt parancsokat a maga részességénél fogva nem bocsátotta ki; hősünk ekkor az országbiróhoz, Nádasdy Ferenczhez fordúlt és megbízonyította előtte, hogy a nádorok és országbirák azelőtt adtak ki hasonló parancsolatokat; s az az itélőmestere által csakugyan kiadatta őket, de a király újabb tilalmára hamarosan visszavonta és végrehajtásukat felfüggesztette. Zrínyi most, 1658 októberének elején, a mikor a titkos tanács alkalmából Bécsben járt, a Széchy testvérek jóakaróinak közbevetésére egyezkedésre hajolt és a végett Pozsonyba rándult. Lippay eleve, október 11-ikén figyelmeztette a nádort, hogy Alvinczi uramat el ne bocsássa Pozsonybul, ha ott vagyon, ha ott nem volna is: hivassa, mert kárt vallanak a Széchy urak.[3] Nem ők vallottak kárt, hanem hősünk. «Alá csalának, s meghcsalának, csúfolának,» panaszolja, «úgy tértem vissza házamhoz.»[4] S hiában kérte kegyül, hogy pörét lejárathassa; ellenfelei elhitették a királylyal, hogy a Széchy család megromlik, ha megengedi ellene a törvényt; hogy ez a követelés az 1630: XI. czikkelylyel ellenkezik, s ha mint igazságtalanságot helyben hagyja, elveszi az Isten az országot egyik nemzettől és az másiknak adja az hamisságért.[5] Lipót annyi folyamodás és érvelés nyomása alatt végre, 1659 februárjában azt a határozatot hozta, hogy a felek Bécsben a kanczellár és titkos tanácsosok előtt békéljenek el; de az egyezkedésre napot nem tüzött ki, s ezen a mulasztáson a dolog ismét megrekedt.[6]

1 Széchy Magdolnának még három leánytestvére volt, u. m.: *Katalin*, ráthóti Gyulaffy Lászlóné, *Margit*, Dessewffy Lászlóné és *Fruzina*, Sibrik Istvánné. A leányág tehát ezek maradékaira is kiterjedt. Nagy Iván: id. m. x. k. 533. l.

2 Zrínyi Miklós levele. *Országos Levéltár*, Fasc. 365. Nro 20.

3 Lippay Wesselényihez, 1658 október 11-ikéről. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

4 *Magyar Történelmi Tár*, VII. évf. 252. l.

5 *Ugyanott*, 252 l.

6 *Ugyanott*, 252. l.

Zrínyi ezek után a meddő előzmények után, június 24-ikén a közelgető országgyülésre hivatkozással körlevelet intézett a vármegyékhez, azzal a megkereséssel, hogy ügyét vegyék pártfogásukba, az 1630: XI. czikkely kiterjesztését igtassák követeik utasításába:[1] de bár a karok és rendek mellette állást foglaltak, ebből a személyes sérelméből országos sérelmet nem alkothattak. A király, az érsek s a nádor ellenzése miatt a törvény a régi megszorításában és hatályában maradt.[2] Ellenben mindama bajnak orvoslására, a mi a társországok sérelme volt, törvényt hoztak. Zrínyi a küzdelmet aztán sem hagyta abba, Nádasdy Ferencz országbirótól 1660 szeptemberében újabb parancsolatot eszközölt ki, a visszaüzés orvoslatának kizárásával, s a pörös eljárást egy itélőmester előtt ismét megindította és sikeresebben folytatta; mire a Széchy grófok sietve folyamodtak a királyhoz, hogy az egész eljárást szüntesse meg, a míg az érsek, a nádor, a táblabirák és jogtudós tanácsosok ebben az ügyben nem döntenek.[3] Lipót békéllést ajánlt, s 1561 márczius 20-ikán megbízta Wesselényi Ferenczet, hogy április 4-ikén jelenjen meg Kőszegen, s a feleket szokott ügyességével és buzgalmával egyeztesse ki; de úgy látszik nem volt foganatja,[4] mert deczember 15-ikén már arra utasítja, hogy a kérdéses törvényczikket vizsgálja meg szorgalmasan és pontosan, és adjon róla mielőbb véleményt, mit kelljen vele tenni; addig pedig a folyamodó Széchy grófok ebben az ügyükben az igazság minden folyása és módja ellen ne panaszoljanak a maguk károsult voltáról s ne terheljék őt további faggatásaikkal.[5] A pörnek utoljára is egyezség vetett véget.

1 Gróf Zrínyi Miklós levele 1659 június 24-ikéről Győr vármegyéhez: *Magyar Történelmi Tár*, VII. évf. 251—253 lapjain és Szepes vármegyéhez: *Századok*, VII. évf 133—136. ll. Teljesen megegyezik.

2 A Széchy grófok fölterjesztése. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

3 *Ugyanott.*

4 Lipót leirata Wesselényihez. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

5 Lipót újabb leirata. Ugyanott.

A míg azonban az országgyűlés lefolyt, nagy változások estek Erdélyben. Rövid időre úgy tetszett, hogy Rákóczy kilátásainak reménytelensége következtében magába tér, a csöndes félrevonulásnak kényszerűségével megbékéll; a maga és családja, valamint hivei birtokainak biztosítása fejében 1659 január 30-ikán egyezséget kötött Lázár György itélőmesterrel, az ország megbizottjával, hogy a Részeket a hajdúsággal, Váradot, Kővárt a többi vég házzal a kezéből kiadja;[1] s Lipóttal újabb alkudozást kezdett a birodalmi fejedelemség megszerzése végett, hogy ha mint magánember Magyarországban, a király területén eső jószágaiban húzódik meg,[2] ne legyen a nádor hatalma alatt és ne kelljen a török zaklatásától félnie. De csak úgy tetszett, mert voltaképen a fejedelemség gondolatáról most sem mondott le egészen, hisz az erdélyi rendektől szerződésileg követelte, hogy a fényes kapun dolgait semmi szín alatt ne akadályozzák, sőt a vezéreknél igaz keresztyén őszinteséggel segitsék;[3] s ellene senki kérésére vagy parancsolatjára fegyvert ne fogjanak, hanem ha ellenállhatatlan nagy erő kényszerítené őket; a királytól pedig Nádasdy tanácsára visszahelyezése esetében a régi állapot elismerését kivánta.[4] S a mikor a rendek a töröktül féltükben ezektől a kikötésektől és a pártosak föltétlen megkegyelmezésétől húzódoztak: Rákóczy lelkében már kész volt a szakításra, s anyjának már márczius 7-ikén megírta, Váradot ki nem adja, noha látja, hogy veszedelem keletkezik belőle, s erdélyi jószágai is oda lesznek; de becsületében jár, hogy azokat el ne hagyja, kik megtartották irányában hűségüket.[5]

A hálának ezen megnyilatkozása nemes és férfias vonás

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. k. 146. l.
2 Családi levelezés, 572. l.
3 Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. k. 147. l.
4 Családi levelezés, 572. l.
5 *Ugyanott*, 577. l.

uberius S. M. Vram faciam certiorem. Post trans-
actionem redux Legatus meus, benignam S. M. Vrae
in me propensionem, ac amnistiam in Porta Ottomani-
ca impetrandi, cursorem expeditum esse, deniq; seriem
clementis Mtis Vrae resolutionis prolixè deduxit.
Quae quidem S. M. Vrae in me clementia, ut immensa
est, ita animum meum aeternae gratitudinis obligatione
devotum reddidit & obstrictum. Speroq; me ut nunc
clementiae S. M. Vrae objectum me videt orbis, ita
experietur aliquando spirans gratae devotionis simu-
lacrum. Per interpositionem quippe Vrae Mtis non
dubito pristino me restituendum decori, quod et Trans-
sylvani (cicurandâ prius Turcar. ferociâ) se non infi-
ciari promisere. Porrò in quacunq; mutatione sor-
tis certum est, non mutandam unquam meae erga S. M.
Vram devotionis constantiam, pro qua & ad humillima
mea per Legatos exhibita postulata, clementem spero
resolutionem. Et pro S. M. Vrae felicitate ac trium-
phis Supremum Numen veneror oroque. Datum in Ar-
ce meâ Etsedien, die 22 Februarii, Anno 1659.

Sacrae Caes: & Regiae Mtis Vrae

[illegible]

[illegible]

20. RÁKÓCZY LEVELE LIPÓT KIRÁLYHOZ.

(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

volna, ha a szakítás ürügyénél több lenne, de tulajdonkép merőben csak az volt; mert Rákóczy nem akarta a szerződést megtartani, kezdettől fogva habozott, akadékoskodott, alattomban készült, hogy Erdélybe kedvező alkalommal visszatérhessen. Barcsay és a rendek ennélfogva elvesztették kedvöket, bizalmukat és hitöket a szerződés iránt, melyet még akkor sem tarthattak volna meg, ha Rákóczy komolyan veszi vala. Mert a nagyvezér erélyesen és mind erélyesebben sürgette a fejedelmet, hogy a Részeket fegyverrel vegye kezébe, Váradot foglalja el, mert különben ő veszi meg; a Rákóczy-javakat kobozza el és azokbul az 500,000 talléros hadi sarczot fizesse le, mert különben hadaival ő hajtja be. S az erdélyi követek és a magyar király ügyvivője a török fővárosból egyébről sem írtak, mint a török fenyegetéséről és készülődéséről; s a mit a nagyvezér hangoztatott, a végbeli basák és bégek tovább terjesztették. Lippay már április 19-ikén hazafias aggodalommal jelenti Wesselényinek: «Bizony, édes palatinus uram, ezennel nyakunkban leszen az török, el veszünk. Erdélre reá megyen, mi ránkis el jön, ha avval el fordíthatnánk, hogy Váradot az Erdéliek birnák, ám bár lenne».[1] Rákóczy készebb volt Váradot a királynak engedni,[2] sem mint a fejedelemnek átadni; de a király nem kapott rajta, nehogy a török bele kapjon. Lippay szerette volna az erdélyiek kezébe bocsátani, sőt szerette volna az erdélyieket megsegíteni, nem karddal, hanem pénzzel, az ötszázezer tallérral, mert «ezért a pénzért úgymond, mégh oda nem kellene hadnunk Erdélyt».[3] De az érsek hiában esenkedett a királynak, hiában reménykedett a nádor támogatásában: az udvar semminek sem volt

1 Lippay Wesselényihez, Pozsony, 1659 ápril 19-ikéről. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

2 Családi levelezés, 567. l.

3 Lippay Wesselényihez, Pozsony, 1659 ápril 19-ikéről. *Országos Levéltár* Wesselényi-levelek.

inkább szűkében, mint a pénznek, különben a felség nem tartozott volna egyes magánosoknak, mint az öreg fejedelemasszonynak, a Zrínyieknek és másoknak;[1] így a buzgó szándékból, gyakorlati jó ötletből semmi sem lehetett. Lipót Erdély megsegítésében, a török támadás elhárításában azt a módot ragadta meg, a mely a legveszélytelenebbnek és legolcsóbbnak igérkezett: a Rákóczy leszerelésének módját. A magyar uraknak megtiltotta, hogy törekvésében támogassák, magának, magyarországi alattvalója levén, meghagyta, hogy a fegyverkezéssel hagyjon abba; s a török béke megszegésének és török háború fölidézésének elkerülése czéljából Szabolcs és Szatmár vármegyét, melyet a linczi kötés értelmében a Rákóczy ház csak az erdélyi fejedelemsége idejéig birhat, ereszsze át, hogy ő Szatmár, Kálló és Ecsed váraiba német őrséget helyezzen: mert ha át nem ereszti, haddal veszi meg és a hadi költséget véle fizetteti meg.[2] A mi a királyt erre a határozott föllépésre késztette, egyfelől Barcsaynak és a rendeknek unszolása, mert sem a fejedelem biztonságban, sem országa békességben addig magát nem érezhette, míg Rákóczy a Részekben és két vármegyében az ellenállást szervezheti; másfelől a magyar uraknak: Lippaynak, Wesselényinek és Zrínyinek biztatása, kik attól tartottak, hogy a török Jenő után Váradnak, Várad után a Részeknek s aztán a két vármegyének elfoglalására indúlhat, egyedül a Rákóczy birtoklása miatt.[3] Rákóczy meggondolkozott, s a Lipót követének, *Radolt Kelemennek* kijelentette, hogy a két vármegyét Szatmár és Kálló várával, Ecseden kivül, átadja a kinált föltétellel, mikép jövedelmöket tovább húzza s esetleg, fejedelemsége visszanyerésével vagy a török dü-

1 ACSÁDY IGNÁCZ: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 62. l. *Országos Levéltár,* N. R. A. Fasciculus 319. Nro 42.

2 Családi levelezés, 573. l.

3 DEÁK FARKAS: Nagyvárad elvesztése 1660-ban. Budapest, 1877. 8. l. Barcsay gróf Csáky Istvánnak, Deés, 1659 január 16-ikáról.

hének csillapultával visszakapja; de szivében elkeseredve írta június 29-ikén anyjának: «Az Isten veszesse el Barcsayt áruló társaival, mind ő ennek oka az Isten dicsősége romlásának».* Mert mindég másban kereste a saját szerencsétlenségének okát, sohasem magában. Aztán haragja, keserűsége, önzése pillanatnyi józan belátásán, maga megadásán, hazafias érzésén fölülkerekedett, hisz a szászvárosi országgyűlés jószágainak elkobzásával, pártosainak üldözésével úgy is régtől ingerelte, a gúnyiratok és kiáltványok egész sora becsmérelte, mintha bizony maga cselekedeteivel nem megtette volna: a maga és hivei becsülete, illetve vagyona érdekében fegyverkezett és benyomult Erdélybe, hol a marosvásárhelyi gyülés szeptember 24-ikén visszaültette fejedelmi székébe; aztán a moldvai és havasalföldi vajdákat szövetségébe vonta, serege élén országukba visszaküldötte, a Részeket hatalmába vette és a szorosokat megerősítette; ismét uralkodott, fegyver, vér és erőszak árán, de uralkodott. Hatalmát elismerte Erdély és vigasztalódva magasztalta Konstantin és Mihnye, s ő visszaesett megint maganagyzásába és elbizakodásába; azt hitte és hirdette, hogy Isten megsegíti és dolgát oly karba hozza, mikép ellenségei megérzik, s ha a magyarok egy szivvel akarnák, a pogány igát most rázhatnák le nyakukról;** igen, azt hitte és hirdette, hogy a törökkel való élet-halál harczában győzedelmeskedhetik, vagy bukása esetén legalább erdélyi javainak megmentésével törvényes egyezséget köthet, a mi nem volt egyéb ámító álomnál, merő mesénél. Föllobbanva kereste ujra a segítséget Lipótnál, az összeköttetést a magyar urakkal; s ügyvivője, Dalmady István, kecsegtetve biztatta, hogy «gróf Zrínyi Miklós horvátországi bán, minden tehetsége szerint való kész szolgálatát igéri, in utraque for-

* Családi levelezés, 574. l.
** Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 526., 563. ll.

et dexteritate, accommodando se statui, et rerum conditioni, quinimo relicto Principatu et Provincia, ad liberam Statuum electionem in Hungariam, Ditionesque Suae Mattis sese referat, et recipiat, ne Turcis ulterior occasio detur, tam ipsam Transylvaniam totaliter vastare, aut etiam ditiones Suae Mattis invadere. De reliquo Sua Mattas eidem Internuncio gratia, et clementia sua Caesarea, et Regia, benigne propensa manet. Datum in Arce nostra Regia Posoniensi die septima Mensis Septembris. Anno Domini millesimo sexcentesimo quinquag. Nono. Regnorum nostrorum Romani secundo. Hungariae, et reliquorum [illegible] Bohemiae vero [illegible] tertio.

Leopoldus

Georgius Szelepcheny Archieppus Colocensis

Instructio Georgio Berenyi data in negotio Transylvanico

21. LIPÓT UTASÍTÁSA BERÉNYI GYÖRGY SZÁMÁRA.

(Eredetije a Berényi grófok levéltárában, a Magyar Nemz. Múzeumban.)

tuna».[1] Igérete azonban a két vármegye ügyében való véleményénél fogva alig lehetett több az udvarias szónál. Homonnai György, a felvidéki új főkapitány ellenben a törököt meg akarta támadni, hogy megzavarja és megossza; s ebbeli tervére nézve tanácsot is kért bizalmasan az érsektől. «Én nem tudok mit tanácholni,» irja Lippay a nádorhoz, «az jó úrnak, ninchis ereje, kivel az Töröknek ellene álljon, ha volnais, urunk és udvar szándéka s parancsolattja kivűl hogy bele keverje magát az török hadban, én nem tanácholhatom».[2] Úgy volt valóban, urunk és udvara most sem mutatkozott hajlandónak Rákóczy megsegítésére, mert az érsekkel együtt abban a meggyőződésben élt, hogy «hátán hozza reánk az törököt, az két vármegye aztán oda leszen, adgya Isten, ne az többi is»;[3] sőt sietve szólította fel báró Berényi György által, hogy a fejedelemségéről azonnal mondjon le, ha Erdélyt és az egész keresztyénséget veszélybe nem akarja dönteni; egyszersmind a töröknél és Barcsaynál közbe vetette magát érte erdélyi javainak visszaadása végett; mivel tudta, hogy szivének leginkább ez a sebe fáj.[4] De Rákóczy nem hallgatott sem a Barcsay követének, Kemény Jánosnak békítésére, sem a Lipót hivének, Berényi Györgynek szavára; egyiránt daczolt a szultánnal és királylyal. Pedig hatalma olyan volt, mint az árnyék, mely alkonyattal nő leginkább. Dicsősége gyorsan foszolt: Barcsay Dévára futott, majd hűsége jeleként Temesvárra, Szeidi Ahmed budai basa táborába menekült, honnan a nagyvezirtől segítséget sürgetett. A nagyvezir dicsérettel, kitüntetéssel halmozta el és azonnal intézkedett a lázadók megfenyitéséről; Mihnyét a silistriai basa kergette el november 17-ikén, Konstantint a tatár szultán öt

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 555. l.
2 Lippay Wesselényihez. Nagy-Szombat, 1659 deczember 19-ikéről.
3 *Ugyanaz, ugyanahhoz*, ebben a levélben.
4 Komáromy András közlése, Századok, 1885. évf. 149—150. ll.

nap mulva, 22-ikén; és így ez is az árnyékhoz kaptában a konczot elejtette[1] vala; Rákóczyt pedig ugyanezen a napon Szeidi Ahmed és Barcsay serege verte meg Zajkánynál, Illye mellett; bár maga vitézül harczolt, de hadából a székelyek és megyei iratos katonák megfutamodtak, s a többit is magokkal rántották. Szászvárosra, majd Maros-Vásárhelyre, aztán Deésre vonult vissza, s a Részekből, Moldvából, Havasalföldéből új csapatokat vont össze;[2] de a budai basa a hideg miatt az üldözést nem folytatta és a háborút tavaszra halasztotta. Barcsayt 1500 emberrel téli szállásra Szebenbe küldte, maga pedig a Vaskapun kitakarodott az országból; ennek következtében Rákóczy egyszerre Szeben alatt termett és az erős várost vívni kezdte; de sem elegendő népe, sem öreg ágyúja a Farkas-ágyún kívül nem volt; meg nem vehette, csak az időt vesztegette. Barcsay ő nagysága azalatt nyugalmasan mulatozott és iddogált.[3]

Zrínyi Miklós, a mint emlékezhetünk, régóta tisztában volt azzal, hogy Rákóczy a maga uralmának erőszakolásával és önzésének vakmerőségével hátán hozza ránk a törököt; de tisztában volt azzal is, hogy a zajkányi ütközet és szebeni megszállás csak előjátéka utolsó nagy küzdelmének, végzet-tragédiája utolsó felvonásának, mely a tavaszszal fog lefolyni. Az ötödfél hónapos pozsonyi országgyűlés után, mely az idő nyomasztó levegőjénél fogva a nélkül, hogy nyiltan a háborúról beszélt volna, különös gonddal védelmi intézkedésekkel foglalkozott; s a nélkül, hogy az egyenetlenséget kivánta volna, ideges ingerlékenységgel vallásos viszálykodásokba keveredett, — összehivta a karokat és rendeket január 7-ikére Varasd városába, hogy egyfelől az alkotott törvények végrehajtására, másfelől a jövendő eshetőségekre nézve megtegye a szükséges készületeket.

1 Siralmas krónika, 479. l.
2 Családi levelezés, 579. l.
3 Gróf Bethlen Imre: II. Rákóczy György ideje. Nagy-Enyed, 1829. 115. l.

Most, a mikor a hódoltságban a tél miatt a török még pihent, most akarta kormányzói tisztében a polgári ügyeket eligazítani s az elővigyázati műveleteket elrendelni, hogy a tavaszszal, a mikor az a fűhegy kiverésére megmozdul, szükség esetén annál szabadabban és készebben szállhasson elébe. A gyűlés főként a jogszolgáltatás és hadi védekezés szükségleteiről gondoskodott. A jogszolgáltatás ügyében a törvényes itéletek végrehajtásáról szóló pozsonyi czikkely záradékának, mely szerint a társországokban az itélő leveleket a bán akadályoztában vagy vonakodásában a nádor hajtja végre, a mennyiben a báni jogszolgáltatás sérelmére vagy az országos szabadság kárára volna, ünnepélyesen ellene mondott; a megyei és itélőmesteri fölebbezések gyorsabb ellátására, s a nyolczados vagy rövid törvényszakok pontosabb megtartására az elhúnyt birák helyébe újakat választott; s az oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezésének kérdésében ismételve elhatározott és törvényileg szervezett egyetemes bizottság munkálatának megkönnyítése végett Petretich Péter elnöklete alatt kiküldötte Erdődy Tamás, ifjabb Erdődy György és Miklós grófokat, Chikulini Ferencz, Keglevich Péter és Zsigmond bárókat, Orehóczy Gáspár albánt és Zakmándy János itélőmestert, valamint az alispánokat és szabad királyi városok képviselőit beható és megokolt javaslat szerkesztésére,* mert a maga alkotmányos érzületében még mindig ragaszkodott ahhoz az édes boldog hitéhez, hogy a törvény azért törvény, mert mindenkinek parancsol, s azért készül, hogy foganatosuljon; s még mindig nem látta be annyi keserves kiábrándulás után sem, hogy az alkotmány ellenére a király, az udvar, a bécsi és gréczi hadi tanács a végbeli katonasággal és ama kiváltságos népségekkel együtt a törvényen kivűl áll; s utasította a kiküldött urakat, hogy javaslatukat

* *Acta et Articuli Dominorum Statuum et Ordinum Regni Croatiae et Sclavoniae.* 179. l.

előbb Szent-György napja körül Zágrábban egy szűkebb értekezleten az ország tekintélyeivel beszéljék meg, aztán az országos gyűlésben terjeszszék elő; s a mennyiben javaslatukhoz az előbbi tárgyalások és levelek másolataira szükségük volna, az itélőmestertől szerezzék be. A védekezés tekintetében az ülés elvégezte, hogy a berkiszevinai vár megerősítésére és fölépítésére megszavazott összeget az itélőmesterrel a pozsonyi kamáránál megsürgeti, a bresti végház halaszthatatlan helyreállítására a posavinai jobbágyokat kirendeli, Varasd városa kőfalainak kijavítására a saját lakosait az ingyen munka fejében utasítja, mert általában a véghelyeket minden vonalon rendbe törekedett hozni. Mivel pedig a közfelkelés rendezéséről és gyakorlásáról szóló pozsonyi czikkely kimondta, hogy az összes egyházi főrendek, országnagyok, nemesek és szabad királyi városok Horvát és Tótországban a bán tudtával a fő vagy alispánnak hirdetésére a magok megyéjében évenkint személyesen fölkelni és magokat jól fölszerelten gyakorolni kötelesek: az ülés ehhez képest meghagyta, hogy pünkösd körül a kijelölendő mezőben hűségesen megjelenjenek a törvényszabta büntetés terhe alatt; aztán háború esetében a vitézlő nép élelmezésének biztosítása végett elrendelte, hogy a pozsonyi gyűlésen megszavazott termésbeli segélyül egész Varasd megyében és Hansich Mihály körösmegyei szolgabiró járásában a földesurak minden egyes füst vagy kapu után a magok részéről egy varasdi mérő (metreta,) búzával, jobbágyaik részéről ugyanannyi kölessel adózzanak, melyet a közeledő pünkösd ünnepéig Varasd várába tartoznak szállítani; Kőrösmegye másik járásából és egész Zágrábmegyéből pedig a magok és jobbágyaik részéről másfél zágrábi mérő (vagan) buzát legyenek kötelesek szolgáltatni és Zágráb városába vitetni; a zágrábi káptalan a maga évi segélyét Sziszeken helyezheti el és ott őrizheti. A mulasztók a magok illetékének még felét büntetésül fizetik. A beszállí-

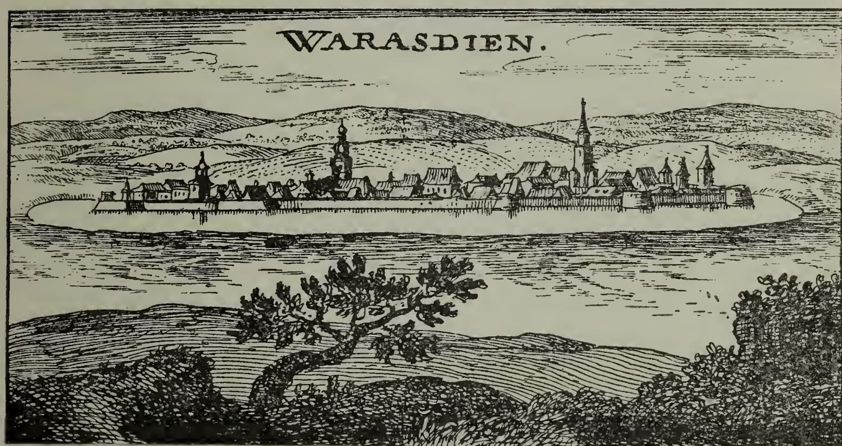
tott gabonát a varasdi és zágrábi hatóság elszámolás terhe alatt és nyugtatvány mellett fogadja el; Zágrábban a várba helyezi, Varasdon pedig a vár udvarán idősb Erdődy György gróf és felesége jobbágyai által kényelmes tárházat emeltet számára, s azt a városi bástyát is, mely eredetileg ily számításból épült, teljesen és véglegesen kijavíttatja; az egész készletet mind a két hatóság lelkiismeretesen kezeli, s az ország tudta nélkül rendeltetésén kívül más czélra föl nem használja. A gyűlés elhatározta egyszersmind, hogy az ország végbeli tiszteinek és katonáinak kielégítésére, pontos fizetésére a múlt évben kivetett adót február 24-ikére, Mátyás apostol vagy legkésőbb április 24-ikére, Szent-György napjára fölszedeti, a régebbi hátralékokat szigorúan behajtatja, hogy azok a haza oltalmára annál igazabb hűséggel, kedvvel és lelkesedéssel foghassanak kardot.*

Ime, Zrínyi Miklós ekként készült az eshetőségekre, melyeket a török a maga tavaszi támadásával Rákóczy és Erdély ellen fölidézhet. Mert előre látta, sőt bizton tudta, hogy az nem elégszik meg a gyülölt ember leverésével, a szerencsétlen kis ország megtorlásával, hanem áttör Magyarországba. A nagyvezér még novemberben kijelentette az erdélyi követeknek, hogy ha Rákóczy egy várat megtöltene aranynyal, még sem leszen fejedelem, ha az ország egy házat rakna teli, még sem uralhat mást Barcsay Ákoson kívül; mert a szultán készebb birodalmának egy része nélkűl ellenni, semmint gyalázatára Rákóczyt megszenvedni, készebb Erdélyt elveszteni,s emmint engedetlenségét eltürni;** ha az ország Barcsayhoz áll, hűségében a fényes kapuhoz ragaszkodik, adóját az előbbi 15,000 aranyra szállítja, megigért hadi sarczát is lehagyja; ha ellenben a tavaszig le nem csendesedik, senki ne kételkedjék, mert bizony

* *Acta et Articuli* stb. 178—181. ll.

** Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 550. l.

kijő, soha tovább sem Erdély, sem Várad meg nem marad, porrá teszi.[1] S a fenyegetés nyomatékaként Köprili Mohammed megparancsolta Szeidi Ahmed budai basának, a ki telelés végett Temesvárra vonult, hogy mihelyt az idő nyílik, a hajdúságra induljon, s vagy hódoltassa meg, vagy vágassa le mind, lakóhelyeit fölégetvén; meghagyta Ali szerdárnak, ki valami 50,000 főnyi válogatott lovassággal, s Haszszán aga alatt 16,000-nyi janicsárral, meg hatvan

(Egykorú metszet után.)

22. VARASD XVII. SZÁZADI KÉPE.

öreg faltörő ágyúval Nándorfehérvárnál várakozott, hogy szintén a magyar földre nyomuljon, Váradot fogja körül és vegye meg, jobb alkalmasság erre a mostaninál nem lehetvén;[2] maga pedig Drinápolyba szállt, hogy ha Erdély az engedményekre megtér, a velenczei háborút fölvehesse, ha tovább átalkodik, a rettenetes bosszú művét vezethesse.[3] Mindez nem volt titok, hiszen Toldalaghy Mihály és Szilvássy Bálint,[4] az erdélyi követek, Reninger Simon, a király ügyvivője, jó eleve megírták, a szultán és nagy-

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 551. l.
2 Siralmas krónika, 486. l.
3 Szilágyi Sándor: id. m. 551. l.
4 *Ugyanott*, 549., 557. ll.

vezér Bécsbe bizalmasan is megüzenték, a mikor Rákóczynak majd kiadását, majd a király területéről való eltávolítását sürgették; a végbeli bégek és basák széltében hirdették,[1] Lipót és miniszterei buzgón terjesztették, az érseket, a nádort és titkos tanácsosokat rendszerint gyorsan értesítették, mihelyt valamely követ, futár vagy pósta érkezett a török fővárosból. Sőt a király Bécsben már tanácsot tartott német és magyar urakkal Várad, a hajdúság és a két megye helyzetéről, s a magyar urak kérésére és köszönete mellett megigérte, hogy a még folyó dán-svéd-lengyel háborúból felszabaduló hadát a veszély feltartóztatására az országba rendeli, s a nádor javaslatára a makoviczai szoroson át beküldi, hogy Bártfánál összegyülekezve, egyenesen a Tiszának levágva, Szatmár és Kálló várát és a két vármegyét birtokába vegye; mert a török a bécsi udvarra neheztelt érte, hogy még el nem foglalta, s Rákóczy innen erejét megújította; s neheztelésében kijelentette, hogyha Lipótnak a két megye a várakkal nem kell, hát kell neki.[2] A király most, márczius 17-ikén, ismét az udvarhoz rendelte a magyar urakat, hősünkön kívül, úgy látszik, főleg az országos főkapitányokat, mert az érsek keserves zokérzéssel panaszkodik, hogy neki a felség ez alkalommal a bécsi tanácsról semmit nem írt, tőle sem tanácsot, sem segítséget nem kivánnak, sem nem tartják felőle, hogy sok köze legyen ehhez az országhoz, hir szerint a magyar urak ama megokolásánál fogva, hogy ez nem breviárium.[3] Valóban nem breviáriumról, hanem hadi intézkedésről volt szó, az urak kifejtették és a király elismerte, hogy Magyarországot veszély fenyegeti, ehhez képest az erélyesebb szervezkedést megengedte. A fű hegye már kivert, a török a

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 551. l.
2 Lippay Wesselényinek, Nagy-Szombat, 1660 ápril 5-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.
3 *Ugyanaz, ugyanannak*, az imént idézett levelében.

hódoltságban már szedelőzködött, így a hősünk bánsága területén is; a szállongó hirek szerint, nem volt egészen bizonyos, merre fordul: Erdélynek, Magyarországnak, Dalmácziának? Zrínyi alig került haza, április elején a hadi tanács kérésére Gréczbe ment,[1] hogy a közös védelemről értekezzék; április közepén pedig a károlyvárosi főkapitánynyal egyezkedett, hogy egymást kölcsönösen támogassák.[2] Az összecsapás azonban elmaradt, mert a török a horvát-tótországi végekből Temesvárnak húzódott, hová a budai basa mindenfelől összevonta a felhasználható csapatokat.[3]

Mert Szeidi Ahmed a nagyvezér parancsa értelmében, már kora tavaszszal a jég elmenetelekor megmozdult: Solymosnál a hármas Körösön hidat veretett, peszmetes és más éléses szekereivel átköltözködött és a hajdúkra intő levelet iratott, hogy ha megmaradásukat kivánják, küldjék bizonyos napra hiteles embereiket táborába hódolás végett; mert ha elmulasztják, lakóhelyeiket elhamvasztja, magokat szablyára hányatja, feleségeiket, gyermekeiket elraboltatja. De a szegény hajdúk nem hallgattak a józan ész szavára, mert Gyulai Ferencz, ki a szájaskodásra, izgágaságra született, s az örökös szótól tenni, alkotni soha rá nem ért, vagy ha ráért, nem tudott; mert hosszas kapitánysága alatt a kezére bízott várat egészen elhanyagolta, a várost a nagy rendetlenség és gondviseletlenség mitt sánczok és kerítések nélkül hagyta;[4] «ártalmas tanácsával és mézes beszédivel» felbiztatta őket, hogy ne engedelmeskedjenek, hanem keljenek fegyverre, sorakozzanak melléje, majd megoltalmazza ő lakóhelyeiket, de a mikor már a basa táborával szemben álltak, csak a sáros, meggázolható Horto-

1 A császári és királyi hadi levéltárban, ápril 14-ikéről. Windica, 67. köt.
2 *Ugyanott*, április 14-ikéről. Windica, 67. köt.
3 Siralmas krónika, 485. l.
4 *Ugyanott*, 491. l.

bágy vizétől választva el, Gyulai kapitányaikat és hadnagyaikat sátrában összehívta, kifejtette nekik, hogy ha csak mindnyájan meg nem bolondultak «és magukkal együtt azon a síkon azt a kevés magyarságot mind egy lábig»* feláldozni nem akarják, a török nagy erejével meg nem ütközhetnek. Azzal otthagyta őket a veszedelem torkában. A hajdúk nagy zúgolódással, átkozódással emlegették szolgálatukat, hűségöket, érdemöket, mind nem használt; minden próba és becsület nélkül, gyalázattal futniok kellett s alkonyat után az éjszaka oltalma alatt szėjjel-szaladoztak a magok és házi népök megmentése végett. Már megkéstek. Szeidi Ahmed még az éjjel értesült futásukról s már jó reggel szétbocsátotta rabló és égető hadát: Kaba, Szoboszló, Pócsaj, Léta, Székelyhid egymásután hamvadt el, népök kard élire vagy rabszíjra került, aztán következett Debreczen kivételével, mely roppant sarcz árán szabadult meg, a környék többi hajdúvárosa; majd a Berettyó két fele s a Kis-Körös melléke: Kereki, Csatár, Bihar, honnan a náddal kötött és szalmával fedett házak tetejének pernyéje az éjszakai kegyetlen viharban kavargott, mint a gomolygó hó, Nagy-Várad piaczára, a vár árkába és az egész városra hullongott; Gyulai Ferencz a várbeliekkel a vár kapuja előtt egy góréból nézte az ő «hadi berzenkedésének»** messzevilágító eredményét, a végtelen lobogó lángot. Azt lehetett hinni s Lippay valóban azt hitte, hogy a török egyenesen Várad alá tart; de a Szilágyságnak fordult, Kraszna és Közép-Szolnok megyéket fölégette, Somlyót elpusztította s a Meszesen át Erdélybe tört, hogy Rákóczyt, a hol találja, megkeresse; mert ez, a mikor az ellenség két esztendővel előbb Erdélyt dúlta, a Részeken táborozott; s most, a mikor az a Részeket hamvasztotta el, Erdélyben, Szeben alatt vesztegelt; botor belátástalan-

* Siralmas krónika, 492. l.
** *Ugyanott*, 505. l.

sággal mindig azt a földet hagyva védelem nélkül, a mely épen védelemre szorult: holott ha akkor a rendekkel öszszefog s most a hajdúkhoz csatlakozik, talán elfordíthatja a rettenetes csapást. S még május elején, a hajdúság égése közben, biztosította Bécset, hogy az idén a török nem jő ki,[1] holott Szeidi Ahmed munkájának könnyitésére Ali szerdár Nándorfejérvártól már elindult; a két vármegye dolgában még kényszergette, hogy azokat a Radolt-féle föltételek nélkül meg nem ereszti,[2] holott már csak a német katonaság tarthatta meg, ha ugyan megtarthatja. Igazán szánni lehet, hogy elbizakodottságában és maganagyzásában mennyire elvakult és mennyire tájékozatlan volt: nem tudta, Szeidi Ahmed mit mívelt és merre jár? Szeben alól május 10-ikén fölkerekedett, hogy Váradra megy s ebből az erős várból vezeti a küzdelmet a török ellen; oly sebesen haladt, hogy az öreg Farkas-ágyút Szászsebesen elhagyta: de csak a sorsát, tragédiája csattanós végét siettette. Az úton megdöbbenve értesült a budai basa közeledéséről. Szamosújvártt, május 15-én, kiadta utolsó hadi parancsát, kemény, katonás hangon a fegyelem érdekében; szamosfalvi táborában 16-ikán, megírta végrendeletét, határozott, erélyes vonásokkal, «édes Sófikáját» tökéletes szeretetére kérve, hogy az igaz vallásban maradjon és Ferkót is abban nevelje;[3] aztán Kolozsmonostor fölött, a szászfenesi halmos síkon a törökkel szemben állást foglalt és május 22-én vezéreinek tanácsára megütközött. Szeles, száraz idő volt. S a szél a csata kezdetén a mieinkre nagy jól, hátulról s s az ellenségre arczul vágott, de csakhamar az ég megháborodván, nagy, sebes forgószél támadt és a mieink ellen kanyarodott: a dulakodó két sereg fölvert porát és lövöldözésének füstjét oly sűrűen csapdosta szemükbe, hogy

1 Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 május 7-ikéről. *Országos Levéltár.*
2 *Ugyanott.*
3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 569., 571. ll.

alig láthatnak vala. De a küzdelem csak folyt: a trombiták harsogása, dobok riadása s a harczosok *Jézus* és *Allah* kiáltozása a kardok csattogásával, puskák ropogásával és ágyúk dörgésével összecsapzott, s a sikongó, süvöltő szélbe vegyült, mialatt a kavargó porban, füstben, zajban egybe gomolyodott s a mieink jobbszárnya megingott. Rákóczy gyorsan segítségül sietett, de a mint a fenesi patakon átugratott, a lendüléstől rézsisakja fellibent és a széltől elkapva messzi hullt fejéről. Szerencsétlenségére épen egy török csapat fogta körül és rohanta meg. Vitézül védekezett és harczolt, többet levágott és megsebesített belőle; de födetlen fején maga is négy erős vágást kapott, egyet az agyába; s a míg az ónodi vitézek melléje rugaszkodtak volna, vérbe borult és megszédült. Küzdve kiragadták a csatából és szekeren Váradra vitték, a hová kivánkozott.[1] Ott szenvedett, lázban emésztődve és szerelmesit emlegetve, míg június 7-ikén éjfélkor kiszenvedett.[2] Szerelmesei közöl az öreg fejedelemasszony már nem élt, jó sorsa megkímélte anyai szivét ennek a csapásnak terhétől; de felesége a munkácsi temetésről még jókor érkezett, hogy a haldoklónál jelen legyen, mikor udvarhölgye, *Petki Anna*[3] lefogja szemét. Holttestével a szegény özvegy még azon a napon, elsirató halottas beszéd után, útra kelt, a magyar és német gyalogság kiséretében, mert Gyulai Ferencz látva, hogy már Váradnak is a förödő mindenképen elkészült,[4] kivonult belőle; a menet Székelyhidon megállt, és 9-ikén indult tovább, a helybeli fizetett haddal erősödve, hogy a szerencsétlen fejedelmet Ecsedbe, majd Patakra szállítsa s a következő évnek Szent-György napján édes anyja mellé temesse.[5]

1 Siralmas krónika, 507—509. ll.
2 *Ugyanott*, 511. l.
3 Podhradczky József: Szent László király tetemeinek históriája. Buda, 1836. II. k. 66. l.
4 Siralmas krónika, 512. l.
5 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 207. l.

A mit Rákóczy vétkezett, meglakolt érte: tragédiája teljes volt. Hivei sajnálták, a nép egy része még mindég szeretettel csüngött rajta, csak a magyart látta benne a török, s a keresztyént a pogány ellenében, ki a roppant hatalomnak áldozatul esett és csodás legendába, szines mondába szőtte sorsát. A legenda azt beszélte, hogy kimulása után Petki Anna kiment a várbeli palota folyosó-

(Pósta Béla egy. tanár fényképfelvétele után.)

23. A SZÁSZFENESI CSATATÉR.

jára és ott sírt. Akkor egyszerre a vár napkeleti bástyáján nagy fényességet látott. Erre egy kevés vártatva, mondá a leány az ő atyjának, Petki Istvánnak: én bizony jó reménységgel vagyok a szegény fejedelem felől, hogy Isten irgalmazott neki, mivel most ilyen nagy fényességet láttam a bástyán. Erre Petki István így szólt: szegény leányom, inkább hiszem, hogy a szent királyok ide temetett testeinek dicsőségére volt az a fényesség a bástyán.* S a monda

* Podhradczky József fentebb idézett műve, 65. l.

azt hirdette, hogy a fejedelem nem halt meg, csak elrejtőzködött s később, alkalmas időben, ismét elő fog jönni.[1] Még ellenfelei közül is sokan most már becsülettel emlegették. Utolsó erőfeszítéséből valóban, bár önzés és elbizakodás sugallta, a férfiasság bizonyos erélye és kitartása nem hiányzott. Halálos harczában jó magyar módjára hősiesen viaskodott. Vitéz katona volt, de gyönge vezér, ki a négyszeres erővel botorul csapott össze. Elszánását Witnyédy bolond eltökélésnek,[2] Zrínyi vakmerőségnek nevezi, pedig ő a vakmerőséget teljesen elitéli. «A vakmerőség, mondja, nem szép, nem jó név a kapitányban. A vakmerőség hasonlóbb a bolondhoz, hogysem a vitézhez; egy bolond, egy részeg, egy hagymáz-beteges kész lessz egy toronybul leugrani, de azzal nem leszen jó vitézzé.»[3] A német Mayer is hibáztatva itélt róla, vitézségét és jó magaviseletét tagadta, csak a vakmerőségét ismerte el.[4] S mit szóltak felőle Bécsben? Esetleg épen június 6-ikán, haldoklása napján, lőtték az egyetemes békességnek, mely a dán-svéd-lengyel háborúnak véget vetett, örömét Te Deum laudamussal;[5] ha haldoklásáról tudtak volna, bizonyosan néhány lövést az ágyúzásból s néhány hangot az énekből az ő emlékére szánnak, mert halálán Lippay szerint ugyancsak örültek, hisz szívből gyűlölték; s nyiltan dicsekedtek, hogy nagy galyibától szabadultak meg.[6] S a magyar tárnokmester, *Csáky István*, a Szepesföld örökös ura és Szepesmegye örökös főkapitánja, ki a Rákóczyaknak sohasem bocsátotta meg, hogy az öreg fejedelem *Brandenburgi Katalint*, Bethlen Gábor özvegyét és az ő kedvesét az erdélyi fejedelemségből kiforgatta, eltávolításával az ő fejedelemségét lehetetlenné tette, a fejedelmi javak összekaparításában

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 147. l.
2 *Ugyanott*, I. k. 154. l.
3 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 266. l.
4 Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 július 2-ikáról. *Országos Levéltár.*
5 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 143. l.
6 Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 július 2-ikáról. *Országos Levéltár.*

megakadályozta, valósággal újjongott, hogy immár a mi kegyelmes urunk egyetlen vitézének is véri ontása nélkül a tiszántúli földdel és minden helyekkel, a Rákóczyaknak minden hamisan keresett és birt váraival, jószágaival és kincseivel úgy rendelkezhetik, a mint ő felségének tetszik: «egy szóval, édes sógor uram,» írja *Rottal* grófnak június 10-ikén, «ő felsége az megnevezett gonosz embernek halálával absolutus Rex Hungariæ (Magyarország korlátlan királya), kiért dicsértessék az teljes Szent-Háromság örökké.»[1]

Az udvar és pártja azt képzelte, hogy Lipót már most uralkodik a helyzeten és a békét mi sem zavarhatja meg. S ehhez a nyomorúságos békéhez az ország pusztulása és magyarság romlása közt is annyira ragaszkodott, hogy Zrínyinket, a mikor május elején a horvát végbeli törökség rezgelődésére a hódoltságba ütött és azt feldúlta, gróf Leslie Waltér főkapitány által rögtön leszereltette;[2] hogy Váradot, a mikor június kezdetén veszedelembe jutott és segítségért kiáltott, nem vette oltalmába; holott Várad megmaradásától a két vármegye biztossága és a Tiszáig való szép föld megtartása függött. Pedig jól tudta, hogy Ali szerdár már Temesvárnál áll és Szeidi Ahmed a fenesi síkon nem marad veszteg, hol annyi elhullt jó magyar és török között Rákóczy minden ágyúja kezébe esett.[3] A csatahelyen még összeszedette az elhulltak fejeit s megnyúzatta, kitömette, szekereken a török fővárosba indíttatta; így folyt ez a borzasztó szállítás ezerenként már hetek óta, mert minden beküldött fejért egy tallért kapott; aztán Barcsay Ákossal, ki mihelyest Szebenben felszabadult, azonnal táborába érkezett, a Szilágyságon keresztül Várad felé fordult, hogy az oda siető Ali szerdár seregével egyesüljön.

1 Deák Farkas: Nagyvárad elvesztése 1660-ban, 14—15. ll.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban*, május 10-ikéről. Windica, 67. k.
3 *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1855. évf. 405. l.

A szegény fejedelem, előbb Szeidi, aztán Ali foglya, kinek nyiltan Várad és a Részek átadásában kellett volna közrejátszani, hazafiúi és faji szeretetének csak titkon áldozhatott, csak titkon intette a Rákóczy-pártiakat a menekvésre és a váradiakat az ellenállásra.[1] Annál nyiltabban és erélyesebben fogta fel ügyöket Lippay, Wesselényi, Zrínyi Miklós a többi magyar urakkal. Lippay már májusban sürgette a királyt, hogy a német hadak behozatalát siettesse, magyar hadat fogadtasson, és a vármegyéket ültesse föl;[2] s Bécsben addig sírt, rítt és fenyegetőzött, a mint maga írja Wesselényinek, a míg a német hadat Szatmár megszállására utasították, élelmezését biztosították és a két vármegye elfoglalását megengedték; Várad ügyében pedig irtak Reninger Simonnak, hogy «kérje szépen a törököt», a maga számára ne foglaljon semmit Erdélyben; de ha mind a mellett megszállja Váradot, az érseknek megigérték, hogy ebben az esetben reá mennek. Lippay tehát felszólítja a nádort, hogy Rákóczy özvegyével egyetértve tudakolják meg a várnak helyzetét és készületét s kéz alatt küldjön bele élést, hadi szerszámot és embereket, hogy vívatás esetében addig tarthassa magát, míg Bécsből a rendelet a támadásra megjő; egyszersmind küldje valamely bizalmas emberét Erdélybe, hogy kedvök szerint való fejedelmet válaszszanak, mert Barcsayban az udvar nem bízott, Kemény Jánostul idegenkedett; Rhédey Ferenczet óhajtotta volna, vagy még inkább, ha katholikus lehetne, «az szegény Korniss Ferenczet».[3] Wesselényi csakugyan, miután a maga 2000—3000 főnyi magyar vitézével és a Souches Lajos generális 10000 embernyi német hadával június 17-én Tokaj és Rakomaz között tábort ütött,[4] a hónap végén már közvetlen összeköttetésben volt a vár-

1 Történelmi Tár, 1880. évf. 742. l.

2 Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 május 7-ikéről. *Országos Levéltár.*

3 *Ugyanaz, ugyanannak,* Pozsony, 1666 június 15-ikéről. *Országos Levéltár.*

4 Deák Farkas: id. m. 14. l.

beliekkel. Ezek magok keresték föl leveleikkel, hogy nemesi és vallási szabadságuk kikötése mellett készek a várba királyi őrséget fogadni és királyi ótalom alá helyezkedni; sőt néhány nap mulva ezen kikötést sem emlegették. Július 3-ikán éjjel Bálintf Ferencz, a nádor tokaji alkapitánya, bent járt nálok és értekezett Balogh Máté alkapitánynyal, Rácz Jánossal, Tisza Istvánnal s a főbb emberekkel, kik elhatározták, hogy a nádor kegyelmére és itéletére bizakodva, föltételek nélkül (csak Boldvay Márton ragaszkodott a föltételekhez) őrséget kérnek a királytól: ügyes, tapasztalt lövészmestereket, német katonákat, mert a várban kevés volt a gyakorlott nép, a veszély pedig már közeledett, Szeidi Ahmed már Jenőnél állt és Ali szerdár átkelt a Maroson, egyenesen azzal a czéllal, hogy Várad megvétele után Szatmárt, Kállót, Patakot, Ónodot birtokába vegye; azért kérték a nádort, hogy küldene segítségükre elegendő gyalogost és lovast Debreczenbe, honnan ismeretlen útakon Váradra kalauzolnák őket, talán dragonyosokat, kiknek lovait aztán a kisérő magyar katonák a táborra visszavezetnék.* S Wesselényi két nap múlva, július 5-ikén felelt Tokajból, hogy mielőtt a felségnek ajánlaná megsegítésüket, nyilatkozzanak: 1-ször, hogy alávetik-e magokat föltétlenül a királyi parancsnok hatóságának vagy sem; 2-szor, hogy mennyi hónapra és hány emberre van szükségök? A felség, mint a kereszténység feje és atyja, a kereszténység szeretetéből minden nemesi szabadságuk és mentességük sérelme és megszorítása nélkül veszi őket védelmező gondjába, ha fölveszi. A míg pedig a király parancsa megjő, a magyar vitézséghez híven álljanak a töröknek ellene, őseik jó hírét és dicsőséges nevét őrizzék meg. Ha feleségüket, gyermekeiket, a szerencsésebb idő fordulatáig hozzája küldik, nemcsak szállásukról gondoskodik, de ke-

* Bálintfi Ferencz jelentése 1660 július 3-ikáról a nádorhoz. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

nyerét is megosztja velök.[1] És fölterjesztést intézett Lipóthoz a segítség megadása végett; de a parancs csak késett és nap nap után haladt.

Zrínyi Miklós a halogatásba tettel szólt bele. Nevezetesen június utolsó napjaiban Kanizsa, a töröknek ez a híres erőssége, honnan a Dunántúl egész alsó felét, a Muraközt, a stájer és morva határokat oly sokszor zaklatta, véletlenül kigyúlt, a vár és város a külső részekkel teljesen elhamvadt, élése és hadi készlete elpusztult, lövőpora felrobbant, valami 200 ágyúja a tűzben megolvadt, — az őrség a romok között védtelenül ődöngött.[2] Hősünk épen kapóra térve meg tengermelléki és velenczei útjáról, a hadi tanácsnak a nagy égést azonnal, június 25-ikén, bejelenti,[3] végbeli vitézeit nagy sietséggel összegyűjti, és Kanizsa alá viszi, a várat a várossal körülzárja, az útakat mindenünnen elállja, hogy eleség vagy segítség bevitelét megakadályozza. Nádasdy Ferencz emberei sietve jőnek támogatására, mások is mindenfelől gyülekeznek hozzája, mert Witnyédy szerint Isten után csak ő lehet kegyelmes királyunkkal közönséges nyavalyánk gyógyítója.[4] Nagy reménység és öröm támadt egyszerre az egész magyarságban, hogy ezzel a vállalkozással legalább a pogány is érzékeny csapást szenved: Várad fejében Kanizsát elveszti. «Nagyságod felől, — írja Witnyédy, — szerencsés és dicsőséges hírek folynak, hogy Kanizsát megvette vagy megvétele felől jó reménységben volna, mely hogy úgy legyen, sok ezer magyarok kivánják, azok között az Nagyságod dicsőséges virtuositásságának irigyi is, bezzeg itt teljesednék ám be, hogy az, mit az Nagyságod őse dicsőséges

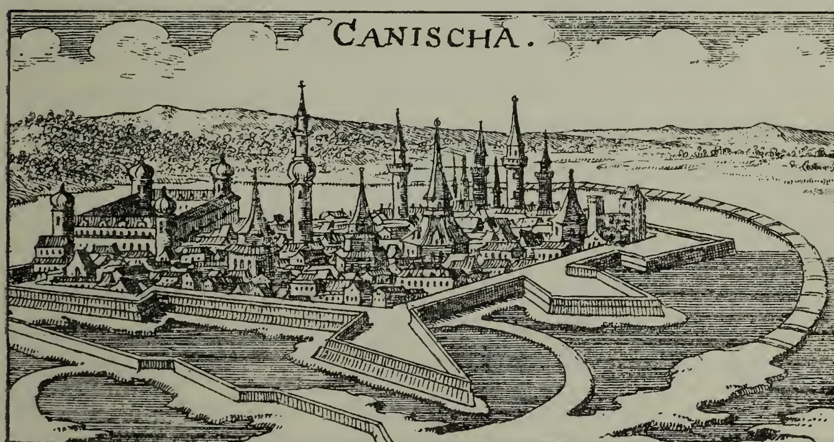
1 Wesselényi Ferencz válasza a váradiaknak, Tokaj, 1660 július 5-ikéről. *Országos Levéltár.*

2 *A császári és királyi hadi levéltárban.* Zrínyi jelentése június 25-ikéről. 321. k.

3 Vitnyédy István levelei, I. kötet. 151. l.

4 Lippay Wesselényinek. Pozsony, 1660 július 2-ikáról. *Országos Levéltár.* Vitnyédy István levelei, I. k. 151. l.

halálával, egy török császárnak személyében és hadainak sok számú ezer veszedelmével hazánktól elvesztett, azt unokája nagyobb dicsőséggel és hazánk hasznával visszaadott s ha igaz olyan veszedelmes megégése és csak lehetséges dolog, elhittem, Nagyságod semmit el nem mulat visszaszerzésében, adja az szent Isten, ott, nem másutt, legyek szemben Nagyságoddal.»* S nem hiában örvendeztek. Valóban kitűnő fogás volt ez a megszállás, akár visszavágásul, akár oldaltámadásul, hogy Ali szerdár és Szeidi Ahmed

(Egykorú metszet után.)

24. KANIZSA XVII. SZÁZADI KÉPE.

basák seregét Várad felől elvonja, avagy legalább megoszsza, «mert bizony ha török lesz mégh ez világon,» írja Lippay a nádornak, «el nem mulattja, megh indul Canisáért és reájün»; ** kitűnő fogás politikai és hazafiúi számításból is, hogy ezt a fontos véghelyet most könnyű szerrel megvegye, s a könnyű szerzemény hasznával a következmények természetes fejlődésénél fogva a királyt és udvarát az erélyesebb elhatározásra, Várad megsegítésére és a török megtámadására reá birja: de épen a dolog nagy jelentőségétől

* Vitnyédy István levelei, I. k. 153. l.
** Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 július 9-ikéről. *Országos Levéltár.*

riadtak meg. Lippay már július 2-ikán, az általános remény és öröm közepette, félt és aggódott, hogy a vállalatot eltiltják.[1] Zrínyi esengve fordult a királyhoz, ki a mantuai herczeggel épen Gréczben időzött,[2] a hol ünnepi pompával fogadták s lelkére beszélt, hogy Isten csodálatos módon kezébe adta ezt az erősséget, s elfoglalása által megronthatja a pogánynak Várad megszállásában nyilatkozó galádságát és megtérítheti a maga kárát, a békét is, melyet eddig sem kéréssel, sem áldozattal megőrizni nem lehetett, méltányosabb föltételek mellett szerezheti meg; a török maga szegte meg és maga kereste nyilván a háborút. A mit a felség a béke megóvása tekintetéből került, most megsértése nélkül elérheti; engedje meg neki és végbeli vitézeinek, hogy ezt a várat öreg ágyúk nélkül, a mi a szerződések kikötéseként egyedül tilalmas, elfoglalhassák; különben meglehet, hogy később meg fogja bánni a kedvező alkalom elmulasztását, mert sok nehézséggel és vérrel veheti vissza, a mit most semmi, vagy csekély áldozattal megnyerhetett volna.[3] A király válaszáig pedig mind összébb vonta Kanizsa körül a szorító gyűrűt, a végházakból is oda rendelte a hadi népet: a várbeliek végső inségbe jutottak. «Immár az fő-törökök is korpát esznek,» írja az érsek Wesselényinek, «egy hétnél tovább nem tarthattiák magokat.»[4] Éjjel-nappal lődöztek megmaradt ágyúikkal, nem a mieink ellen, hanem dörögve-zúgva, kétségbeesett riadalommal és erőlködéssel a vészt hirdették és a segítséget hívták,[5] a mikor egyszerre segítségükre sietett — nem Ali, kinek oda ügetéséről és nem a boszniai basa, kinek kirendeléséről a hír szárnyra kelt, hanem Porcia herczeg, Lipót egykori nevelője, most első ministere, ki a maga félékeny, tunya, jó tehetetlen gyámoltalanságával kapaszkodott a békébe. Előbb

1 *Ugyanaz ugyanannak*, július 2-ikáról.
2 *Ugyanott.*
3 *A császári és királyi hadi levéltárban.*
4 Lippay Wesselényinek július 9-ikéről. *Országos Levéltár.*
5 *Ugyanott.*

úgy hallszott, hogy hősünknek olyan rendeletet küldtek: «a várat se lőjék, se ostromollják, méghis megh vegyék;»[1] de tévedés volt, Kanizsa megvételét egyenesen megtiltották. Zrínyi süketeknek énekelt, mondja az egykorú *Andler;* s a mint a tilalmat megkapta, felháborodva kardját a földhöz vágta és keserűséggel távozott.[2] Alig ért haza, Batthyány Kristóf felszólította, hogy üssenek együtt Kanizsára s ő olyan köteles engedelmességgel, mely gúnynak is beillett, jelentette a hadi tanácsnak, hogy a felség parancsa nélkül nem akar mozdulni; különben az erősség helyreállításán 2000 ember dolgozik és védelmére Hasszán boszniai basa nagy sereggel közeledik.[3]

A magyarok minden rimánkodása, sürgetése és vitézkedése a fiatal királynak akarattalanságán és az udvarának gyáva meghunyászkodásán megtört. A mialatt a szegény váradiak egyre eregették Hiób-póstáikat a nádorhoz, július 7-ikén Pankotay Györgyöt és Szőllősy Mihályt, 13-ikán Boldvay Mártont, s egyre fejtegették a leghatásosabb okokkal, hogy Várad birtokában a török a szomszédos földeket állandóan fenyegetheti: adóztathatja, sarczolhatja, beütésekkel, ragadozásokkal és öldöklésekkel háborgathatja, — azalatt Porcia herczeg, mintha a birodalomban minden csöndes volna, Lipót szórakoztatására kirándulást rendezett: «chiak paripákon Gréczből az tenger mellé, *Tergestumba.*[4] Az érsek panaszolva sohajt: «Nem volna bizon mostan ideje ennek az sétálásnak.»[5] Nem, annyival kevésbbé, mert a török Várad felé való útjában Bátort fölégette és a két vármegyét megdúlta, a mire mégis csak tanácskozni és

1 Lippay Wesselényinek július 12-ikéről. Ugyanott.

2 ANDLER JÁNOS HENRIK: Memoria belli hungarico-turcici inter Cæsares Leopoldum primum et Mahometem quartum. SZABÓ KÁROLY másolata a kolozsvári egyetemi könyvtárban. 82—83. ll.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban,* július 17-ikéről. 321. k.

4 Trieszt.

5 Lippay Wesselényinek, 1660 július 9-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

tenni kellene valami intézkedést. Mert igaz ugyan, hogy ebben a dologban futár érkezett a fényes kaputól azzal a biztatással, mikép «az békességet a szultán meg akarja tartani szentül, nem az ő akarattia, hogy reá mentek az kétt vármegyére, azt a vezért, ki meg merte cselekedni, megfojtatta»: de jól mondta Lippay, hogy ez csak az «ő szépen szólló sípjok, mely aluvá teszi az mi németeinket. Isten láttja,» írja Wesselényinek, «ez nilván való chialárdságh, mert azt kérdem, megh adja-e Szathmárt, ha nem, veszesse Isten az olljan békességet. Békét hagy-e Váradnak, Erdélynek?» Mert a váradi alkapitány és Barcsay leveléből nyilván kitetszik, hogy más a szándéka és parancsa.[1] A király mindamellett csak a hónap végén lovagolt vissza Gréczbe, s július 25-ikén magához rendelte a magyar főurakat, köztük hősünket s két nap mulva, 27-ikén tanácsot tartott velük.[2] Ezek nyilt háborút kivántak, egyenes hadüzenettel, mert az országban általános volt az elkeseredés a török ellen, külföldön a részvét a magyarság iránt. A kölni érsek 10,000 embert ajánlott a maga költségén tartani, a mainzi választófejedelem hasonlókép,[3] a franczia sereg lelkesedett értünk,

1 Lippay Wesselényinek. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 *A császári és királyi hadi levéltárban.* Windica, 322. k.

3 A segélyhadak számbeli erejében kétségtelenül túlzás mutatkozik, mert a mikor Lipót ez évnek végén, deczember 15-ikén *Collalto Klaudius* grófot a brandenburgi választó fejedelemhez, *Frigyes Vilmoshoz* küldötte segélyhadak kieszközlése végett s a fejedelem a többi választókat az egész keresztyénség érdekének hangoztatásával megkereste (*Történelmi Tár*, 1880. évf. 743. l.): *János Fülöp*, mainzi érsek 1400—2000 katonát igér a török ellen a császár rendelkezésére bocsátani; *Miksa Henrik*, kölni érsek elvileg nyilatkozik, hogy a birodalmi gyűlés nélkül is adható sereg, de a részleges segítség nem sokat használ; remélli ennél fogva, hogy a császár mielőbb általános birodalmi intézkedéseket fog tenni; a trieri érsek, *Károly Gusztáv*, csak a birodalmi gyűlést tartja illetékesnek a kérésre felelni; a szász választó, *János György*, pénzt és hadat ajánlott, *Károly Lajos*, a phalzi gróf hasonlókép, a bajor választó, *Ferdinánd Miksa*, 1200 gyalogot és 300 lovast igért. Ha már most a mainzi érsek és bajor herczeg segélyét veszszük alapul a többinek megajánlásában is, a hét választófejedelem együtt sem igérhetett 20,000 főnyi hadat. A kölni és mainzi érsek 10,000—10,000 katonája, valószínűleg ugyanaz a 10,000 ember, a remélhető birodalmi sereg átlagos száma. Lippay nyilván félreértette és félremagyarázta a dolgot. (*Történelmi Tár*, 1880. évf. 742., 747. ll.)

mert harczunkat a keresztyénség küzdelmének tekintette; Velencze készen állt a szövetkezésre, hogy régi ellenségén ezzel is bosszút állhasson.[1] Zrínyi a velenczei bécsi követtel és a köztársasággal már megszőtte a maga összeköttetéseit. Horvátországban is Lippay szerint szép magyar hadat lehetett volna Zrínyi urammal szervezni, melyhez csatlakozhatott volna az örökös tartományok fegyveres ereje, a Dunán is vagy a szorosokon számos német hadat lehetett volna alászállítani, a mely a dán-svéd-lengyel háború színhelyéről fölszabadult.[2] S ha mindehhez kihirdetik a közfelkelést, felfogadják a Rákóczy csapatainak maradványait: a siker biztos kilátásával veheti föl Lipót a küzdelmet. De a magyarok minden rábeszélése és érvelése nem használt, sem hadüzenetre, sem Várad megsegítésére nem vállalkozott, noha a tanács végeredménye mellette szólt. A mikor ugyan először föltette a kérdést, «hogy a Részekben lévén Várad, lehet- és vagyon-e oly közi hozzá, hogy megsegíthesse, ha az török megszállja? A tanácsurak a nagy és nehéz kérdésen az első nap meg nem egyezhettek, nagy rész oly vélekedésben levén, hogy a Részek Erdélyhez tartozván, nem volt volna «tunc de præsenti» ő felségének semmi közi Váradhoz. Az nap ezzel oszoltak el, de másnap szorgalmasan megfontolván tovább következendő romlásit is ez hazának, közönségesen azon nyugodtanak meg, hogy vagyon s lehet ő felségének Váradhoz közi s méltó, hogy megsegíttesse.»[3] Wesselényi és Souches mindamellett azt a parancsot kapta, hogy csak a királyi területet oltalmazza. A generális ennek értelmében maga jelentette előbb Szeidi Ahmednek, hogy a felség a fényes kapuval való békességet és barátságot fenn akarja tartani, s ő csupán a két vármegye visszavételére jött; aztán Ali szerdárnak,

1 Lippay Wesselényinek, 1660 július 25-ikéről Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 *Ugyanott.*

3 Deák Farkas: Nagyvárad elvesztése 1660-ban. (Budapest, 1877.) 24. l.

hogy a békességhez buzgón ragaszkodik s eme ragaszkodását a vezér is ügyekezzék megbizonyítani: rendelje ki a két vármegyéből a csapatokat, mondjon le Várad megszállásáról, ha még meg nem szállta, ereszsze szabadon minden váltság nélkül a foglyokat, orvosolja a felség kárait és kimélje birtokait, mert belőlük egy tenyérnyi földet sem enged elszakítani.[1] Utasítása csak eddig terjedt, de ő eddig se ment; mert a törököt a király területén tetten kaphatta és megüthette volna, mégis elmulasztotta; sőt a mikor a szerdár került az erdő felől s az ő «*Illustrissime Domine, Amice dilecte*» megszólítása helyett érdes hangon «*Tu, Germanorum Praefecte*»-nek szólította és paczkázva megfenyegette, hogy mivel átaljött a Tiszán, *Rakomaz alá*, a két vármegye területére, melynek királyi tulajdonjogát a szultán mindig elismerte és elfoglalását előbb maga követelte, visszakergeti és egy talpalattnyi helyet sem enged abból, a mit Rákóczy birt, — a gorombaságot egyszerűen zsebre dugta.[2] Így beszélt akkor a török a némettel, melynek darabját Istvánffi szerint egy meszely vajon vagy mézen árulta.[3] Nem csoda ennélfogva, ha Souches szavára, Várad megszállásának elhagyására épen nem hederített.

Nagyvárad Biharmegyének és a Tisza mellékének fővárosa, a magyar közművelődésnek, tudománynak és művészetnek a szent királyok emlékétől megszentelt, a protestantizmus szellemétől megújhodott eleven, pezsgő és hatalmas fészke és Erdélynek kulcsa volt, mert közönségesen azt tartották róla, hogy a kié Várad, azé Erdély: Ali tehát nem hiában áhítozott a megvételének dicsőségére. Egyenes parancsa és személyes nagyravágyása egyiránt ösztökélte, bár előre tudta, hogy a munka valami könnyen nem megyen. A vár a város közepette kerekded szerke-

1 Török-magyarkori államokmánytár. V. k. 476—477. ll.
2 *Ugyanott*, 477. l.
3 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 88. l.

(Egykorú metszet után.)

25. SOUCHES TÁBORNOK.

zettel épült, nagy erős kőrakásokkal és kőfalakkal korítve, nagy boltozatos, földdel töltött bástyákkal megrakva. A nyugatra nyíló kaputól délest a Bethlen-bástya és Királyfia bástyája, kelet felől a Veres és éjszakrul az Aranyas-bástya, végre nyugot felől a vár hídja fölött a Csonka-bástya. A Sebes-Körös a várat délről balra és az erdőszerű gyümölcsös kerteket éjszakról jobbra hagyván, a várostketté választotta; úgy hogy a sűrű kőházas Olaszi a vár felől eső belső várossal nagy hídon át közlekedett, mely alatt a folyónak fenékgátról leszakadó vize a Péntekhely és Szombathely utczák mentén haladt; a váron fölül pedig a Körös egy része nagy csapógáttal kivetve a város felső részét megkerülte, s délről a Velencze-utczán a városba folyt, s a Szent-László-fürdő meleg patakjával, a Peczével vagy régi magyar nevén *Héjjóval* egyesült,[1] a Velencze- és Vadkert utczák között szép sebes folyással tova futott s a vár árka mellett a Királyfia bástyájánál nyugatra fordult, hogy a Péntekhely és Szombathely utczák mellett vágjon el. Így a városnak a váron alól eső része, melyben a híres főiskola a templommal és könyvnyomtató műhelylyel, meg a jelesebb épületekkel emelkedett, két víz között, a Körösnek két ága közt terült, s a kétfelől való folyón keresztül egy nagy kőfal-rekesz húzódott, melynek közepén a Szombathely-utczára kirúgva öreg, félig összeomlott templom állt és alkalmatos bástyaként szolgált.[2] A várnak árka körös-körül teli volt vízzel: a Körösből és Héjjóból, melynek melegétől télen sem fagyott be.[3]

A vár építésénél, fekvésénél, fölszerelésénél fogva egyiránt fölvehette a harczot. Élése, pora, golyója, kész gránátja, mindenféle tüzes szerszáma a puskán kívül elegendő volt; csak elegendő ember nélkül szűkölködött. A Rákóczy

1 Bunyitay Vincze: Nagyvárad a török foglalás korában. (Budapest, 1892.) 15. l.
2 Siralmas krónika, 362—371. ll.
3 Bunyitay Vincze: id. m. 15. l.

Várad Varának Delineátioia és az megh szallásának is voltaképpen való le irása

26. VÁRAD OSTROMA

(Jagossich Márton egykorú rajza Szalárdi emlékiratának múzeumi példányában.)

őrsége Gyulaival távozott, Barcsay a töröktől féltében csak lopva kevés népet küldhetett be.[1] A sikeres védelemre az öt bástyára legalább 5000 ember kellett volna;[2] s a védők: a biharmegyei nemesség, városi polgárság, magyar, német és kozák fizetett haddal és a fölkelt diáksággal együtt nem voltak többen kilenczedfél száznál; a mellett nem volt sem lövészmesterük, mert azt Gyulai kevéssel előbb elbocsátotta, sem ügyes pattantyúsaik, mert azok képzésére nem gondolt, sem avatott sebészük, mert a tudósabb borbélyok jó idején hír nélkül elillantak[3] s a kik benn maradtak, az írok főzéséhez nem értettek: mind a mellett megesküdtek az élő Istenre, teljes Szent-Háromságra, hogy Váradnak szorongatott állapotában a tisztviselőkkel, kapitányokkal, hadnagyokkal és porkolábakkal egyetértenek, szép, istenes társaságot tartanak s ennek a végháznak oltalmazásában és a

1 SZALÁRDI emlékirata, 35. l. Szalárdi János, mint a védelmi bizottság tagja és a hiteles hely jegyzője Siralmas krónikájában teljesen alapos és részletes elbeszélését adja Nagyvárad megvételének; de az egész küzdelmet összefoglalta egy külön emlékiratban is, melyet a kevés számú megmaradt nemesség nevében a végzetes csapásról a hatóságokhoz intézett a végre, hogy a mindenükből kifosztott, birtokuk-vesztett és mazúrrá lett védőket bujdosásuk idején hazafiúi és keresztyén pártfogásba és oltalomba vegyék. Ez emlékirat Debreczen városában, 1660 augusztus 31-ikén kelt, tehát Nagyvárad megadása után harmadnappal, a következő czímen: «*Várad várának az pogány török által megh szállásárul*, veszedelmes állapottyárul és véghre, nem lévén már sehonnand segétséghbély reménységhe, bizonyos ió conditiók alatt föl adásárul való rövid emlékezet, Melly azon veszedelmes obsidio után megh maradott és Szeidy Amhett bassa által azon váradi várbul Debreczeny városában késértetett kevés számu nemességh által, nagy keseredett szível, az egész kereszténységh eleyben terjesztetett». Nyelve és stilusa, valamint az elbeszélés több részletének szó szerint való megegyezése a Siralmas krónikával, kétségtelenné teszik, hogy a megmaradtak ezt az emlékiratot, vagy alakja szerint körlevelet a derék Szalárdival iratták. Közvetlen és megható hangjánál fogva ép oly érdekes, mint a mily becses több apró adaléka miatt, a melyek sem a Siralmas krónikában, sem BETHLEN JÁNOS vagy KRAUSS GYÖRGY följegyzéseiben nem fordulnak elő: csupán ez emlékirat a maga alanyias-ízű kitéréseiben, vagy fölöttébb bőséges jegyzeteiben tartotta fenn őket. Előadásunkban a Siralmas krónika mellett főkép erre az emlékiratra támaszkodunk, melynek Jagossich Márton kezétől származó egykorú kéziratát a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára 98. Quart. Hung. jelzés alatt őrzi. Másolata meg van az Erdélyi Muzeum könyvtárában is, a nagynevű SZABÓ KÁROLY gyöngyírásában. (Kézirattár: I. k. 17. sz.) Röviden csak SZALÁRDI emlékirata czímen idézzük.

2 SZALÁRDI emlékirata, 35. l. ANDER: Memoria Belli Hungarico-Turcici, 82. l.

3 SZALÁRDI emlékirata, 17. l.

keresztyénség kezénél való megtartásában életük fogyásával is híven és engedelmesen szolgálnak.[1] Kapitányuk, Haller Gábor, török fogságban, hatvan fontos vasban sínylett;[2] de őrködött helyette a vitéz alkapitány, Balogh Máté alispán, a dolgok megbeszélésére és igazgatására mellé rendelt nyolczas tanács tagjaival, köztük Rácz Jánossal, Ibrányi Mihálylyal és Szalárdi Jánossal, a hiteles hely jegyzőjével és e siralmas korszak derék, érdemes krónikásával, meg a bástyák parancsnokaival, Wér György, Boldvay Gergely, Nagy Ferencz, Tisza István, Stépán Ferencz uraimékkal és a hadi készlet felügyeletére választott Szatmáry István, Bán Ferencz és Kürti János porkolábakkal.[3] Nem voltak katonák, várvédelemben gyakorolt harczosok, hanem többek voltak, — *hazafiak*, kik Istenükért, honukért, nemzetükért, maguk és kedveseik megmaradásáért, a szegény ország méltóságáért és becsületéért küzdöttek, a hősök merészségével és vértanúk elszánásával, a királyi segítség messzi csillogó reményében. Tudták, hogy Ali nem hátrál, hisz Tisza Istvánnak, ki követül fölkereste és váltságul 100,000 tallérral megkinálta, kereken kijelentette, hogy neki nem pénz, hanem a vár kell; ennélfogva hosszas és heves vívásra kellett készen lenniök. S készen álltak, sőt lelkesedésüket, vitézségüket és kitartásukat ragyogó példájuk erejével átöntötték a vegyes őrségbe és együtt csodát míveltek. Emléke még ma is elbűvöl és fölemel.

Szeidi Ahmed július 13-ikán, Ali szerdár 14-ikén estendére érkezett Várad alá s az őrség dörgő ágyútűzzel fogadta őket, hogy minél távolabb szállásra kényszerítse; a janicsárság a Bethlen-bástya alatt iszonyú «Allah, Allah» ordítozással és sűrű ágyúlövéssel felelt. Az egész sereg három táborban telepedett meg: első táboruk a szerdárral és Hasszán agá-

1 SZALÁRDI emlékirata, 48—51. ll.

2 BUNYITAY VINCZE: Nagyvárad a török foglalás korában. 12. l. KRAUSS GYÖRGY: Siebenbürgische Chronik. II. k. (Bécs, 1864.) 92. l.

3 Siralmas krónika, 536—540. ll.

val a gyümölcsös kertek közé, a másik Szeidi Ahmeddal a Körös két mellékére és a harmadik Olaszin kívül az Aranyas és Ablakos szőlőhegyek oldalára szállt. S még azon az éjen a janicsárság a Vadkert-utczán beütött, vad kiabálással és lövöldözéssel pusztított: ekkor hamvadt el a Velencze-utcza, a Szent-László-városa, miután a várbeliek a védhetetlen külső részeket már előbb magok fölégették. Másnap, július 15-ikén, a szerdár beírt és Barcsayval is beiratott a várba, hogy adják föl;[1] olyan rendes és szokásos dolog volt ez a felszólítás minden megszállásnál, mint ma a békítés a párbajnál: senki sem vette számba; itt annyival kevésbbé vehette, mert a szegény fejedelem oda szúrta levele keltéhez: *ex metu*,[2] vagyis félelemből, kényszerítve cselekszik. A várbeliek hűségükre és a Szeidi Ahmed hitlevelének megszegésére hivatkozva, a feladást megtagadták s Ali irását a Szeidi leveleihez kópjára szúrva a toronyba kikötötték.[3]

S ezzel a vívás megindult. A török először keletről az Aranyas- és Veres-bástyák ellenében a Szent-Ferencz-utczában, aztán éjszakról, a Szent-Péter hegyén sánczokat emelt és onnan lőtte a várat: de teljesen eredménytelenül, mert bár kitünő olasz és német tüzérei voltak, csak későn tájékozódtak, a golyók a váron keresztül a saját táborára hulltak, legfölebb a veres torony cserepeit bontogatták meg. Aztán észrevették hibájukat, kevesebb porral töltöttek vagy lejebb czéloztak s rettenetes pontossággal találtak: nekik a bástyák nyilásain és boltozatos kazamáták lyukain belőni, a Csonka-bástya őrhelyét és a toronyba kikötött kópja nyelét elsodorni semmi volt; a golyók már most eső módjára szakadtak a bástyákra, kazamátákba, a vár falaiba, piaczára, utczáira, mert a janicsárok is kelet felől a Szent-Péter hegye közepén és a Szent-István hegyén sánczokat hány-

1 Siralmas krónika, 540—541. ll.
2 Krauss György: id. m. 101. l.
3 Szalárdi emlékirata, 8. l.

VÁRAD OSTROMA.

Bouttats G. egykorú metszete után.

tak és azokról ágyúztak szakadatlan ütemekkel. S ebben a meg-megújuló és meg-megriadó örökös golyózáporban a

SEDEY ACHMET PASCIA GENERALE DE TVRCHI.

(Bloem egykorú metszete után.)

27. SZEIDI AHMED BASA.

tornyok harangja lehullt, ércznyelvük megnémult, az épület pusztult, az ember fogyott: férfi, asszony, gyermek úton-útfélen elütve, összetagolva, ketté szakítva tömegesen

vérzett el. S a mieink nem fizethették vissza a kölcsönt méltóan, mert az ágyúk kezeléséhez nem értettek, eleinte csak találomra lőttek; s a pattantyúk vetésében járatlanok voltak, csak kisérletet sem tettek véle; ehhez képest a török sánczok tovább terjedtek és szaporodtak: a Csonka-bástyával és kapuval szemben, a Veres-bástya déli és keleti árkai felől és a Királyfia bástyája irányában és mindenünnen szakadton szakadt a löveg a várba, úgy hogy a várbeliek 10,000 golyónál többet szedtek össze, a falakba és kazamátákba fúródottakon kívül.[1]

Ali e közben a Körös felől az Aranyas bástya szögletének s ellenkező oldalon a Héjjó felől a Bethlen-bástyának irányában a föld alatt hosszú lyukat vájatott és az árkok vizét leeresztette:[2] aztán az árkokba magas sánczokat rakatott, ütegeit azokra vonatta. A védők rémülve vették észre, mi történik; s fokozottabb erőfeszítéssel és most már a gyakorlat edzette biztosabb kézzel a Veres-bástyáról az öreg *Sárkány* ágyúból és a Királyfia bástyájáról az öreg *Bukoriból* és egyéb lövő szerszámokbúl hevesen lőttek reájok: de a túlnyomó tüzelés elől kénytelenek voltak ágyúikkal menekülni.[3] Bent egyszerre, augusztus 14-ikén éktelen dördülés, durrogás és ropogás támadt, hogy egész vár megrendült belé: Kürti János a régi nagy szerházban gyakorlatlan pattantyúsokkal és mindenféle faragatlan cselédekkel port töretett, szerszámokat, lapdákat készíttetett; s ezek a port próbaképen vagy talán az odagyűlt bámészkodó népség ijesztésére, mert a szertár teli volt, meggyújtogatták; egy szikra véletlenül egy hordó födetlen por kö-

1 Szalárdi emlékirata, 10—13. ll.

2 Ali a vár-árok vizét előbb a Körös anyamedrébe kisértette meg lebocsátani, a víz egy egész ölnyit apadt is, de még mindig elég mély maradt. Ekkor a török rabok között egy cselédasszony jelentkezett, s kiszabadulása reményében fontos vallomást tőn. Ő Váradon, úgymond, épen a várnagynál szolgált, mikor a Bethlen-bástyát építették, s látta, hogy hol bocsátották le a vizet: nem a Körösbe, hanem ellenkező oldalon a Peczébe. És meg is mutatta a helyet. Fájdalom, igazat mondott. Néhány nap mulva a vár árka szárazon állott.

3 Szalárdi emlékirata, 14—16. ll.

zibe esett és — a sok por, tüzes szerszám, gránát, salétrom, kénkő, kanócz, spárga s más gyúlékony anyag az élés nagy részével és valami száz emberrel, köztük Takács Istvánnal, a város főbírájával, a gondatlan porkólábbal és egész háza népével levegőbe repült és a környezet tüzet fogott.*

Az ellenség eleinte nem tudta mire vélni a dolgot, abban a hiszemben, hogy tábora valamely része alatt akna robbant fel, zavartan lóra kapott s a janicsárság a sánczokbul mindenestül megszaladt: csak később az élés- és szerház szarufázatjának és a szomszédos száraz malomnak rettenetes égéséből vette észre, hogy a várbeli hadi készletek tárháza pusztult el. Az oltásra sietett ácsokat a fedelekről golyóval leszedte és a vivást tovább folytatta. A Veres- és Aranyas-bástyák alá, a már kőfalig futó sánczok oltalmában aknákat ásatott; a védők legottan ellenaknákba fogtak: de ebben a munkában avatatlanok voltak; a míg a televény-földben jártak, az minduntalan rájok szakadt; mikor a három öles kőfalhoz jutottak, egyszerüen fennakadtak. A helyett latorkertet kezdték készíteni, a megrongált közkőfal töltésén belől, a kőistállók megett, mély árkot vontak, melynek földével az istállókat megtöltötték, oly igyekezettel, hogy az árkot lőporos hordókkal megrakják, fölül deszkákkal és sövényekkel beborítják, sánczokkal megkerítik és a kőfalhoz kötik, az istállókon felűl pedig kartácsos mozsarakkal szegélyezik, mi ha elkészülhet, az ellenségnek valóban nagy lúgkészítés leszen vala a főmosásra, mert ha néhány ezeren rontanak is be a közkőfalon, egy szempillantásban rettenetes veszedelemmel mind elvesznek vala: de sajnos, nem készülhetett el, mert egy áruló kozák a várból éjszaka kiszökött és a tervet Alinak megjelentette, ki aknáit gyorsan befejezte és augusz-

* Szalárdi emlékirata, 38—39. ll. Siralmas krónika, 558. ll.

tus 24-ikén hajnalhasadáskor fölvettette. «Rettenetes dördüléssel, rendüléssel, az egész várnak és földnek megrázkódásával» [1] a Veres-bástya kőfala le a mélyig, valami *tíz* ölnyire, az Aranyas-bástya kőfala meg oly szélességben, hogy egy zászlóalja könnyen benyomulhatott rajta,[2] összeomlott: mire a szerdár a töréseken általános rohamot indított, a Csonka bástya megmászására pedig létrákkal 6000 embert rendelt. A védők az eddigi küzdelemben, az ágyúzástól és robbanástól megfogyva alig lehettek már 300-an, a mi három sereg ellen, három oldalú támadásra vajmi kevés. De a Csonka-bástyát nem kellett félteni, a létrák rövideknek bizonyultak, a kőfal feléig sem értek; a harcz a két törésre szorult. A törökök *Allah*, *Allah* ordítozása, a magyarok *Jézus*, *Jézus* kiáltozása keverve, fölverve csapzott össze; Balogh Máté alkapitány lovon a kavargó, ingadozó tusában bástyáról bástyára nyargalt és biztatta a maroknyi őrséget, mely istennek és az asszonyoknak segítségével, kik az egri nők példájára köveket, forró vizet és olajat szórtak a feltörők nyakába, sőt karddal álltak viaskodni elesett szeretteik helyébe, — hajnalhasadástól reggeli 9 óráig, visszaverve minden támadást, elfoglalva az ellenség 15 zászlaját,[3] szerencsésen kivivta a győzelmet: 3000 török hevert az árkokban, Hasszán janicsár agával, kit Ali szerdár mellől egy ágyúgolyó ütött el. S ott a győzelem helyein a diadalmasok ajakáról fölszárnyalt a hála szava, föl a jámbor, istenfélő, önfeláldozásra kész papok: Kovásznay Péter, Igaz Kálmán és Kállay András vallásos igéje, kik a megszállás óta naponként renddel-renddel minden bástyán háromszor könyörögnek vala a népért, melyet istenhez való buzgóságra, édes hazája mellett való szenvedésre gerjesztenek, s az éjjeli őrállásban osztozkodva

1 Szalárdi emlékirata, 20. l. Siralmas krónika, 560. l.
2 Szalárdi emlékirata, 20. l. Krauss György, id. m. II. k. 110. l.
3 Szalárdi emlékirata, 23—24. ll. Krauss György: id. m. II. k. 110. l.

megható példával kitartásra buzdítanak; s ott a győzelem helyein aztán erősítő lakozás következett, a fáradtaknak a czipókenyeret szakajtókkal és a bort csebrekkel szolgálták fel. De nem sokáig örvendhettek a sikernek. A tátongó töréseket már betölteni nem birták. Eszközük a nagy pusztulásban elégett, erejök a harczolás, őrködés és tatarozás örökös munkájában kimerült; idejök sem volt elegendő, mert a török forrvást a töréseken forrt: puskával, mérgezett nyillal belövöldözött, naponként kétszer-háromszor apró rajokban, sokszor 10—12-őnként becsapott; a zaklatást sza-

28. SZALÁRDI JÁNOS ALÁIRÁSA.

kadatlanúl folytatta. Újabb rohamra készült: újabb aknákat ásatott, s az erdőrül számtalan szekérrel kévékbe kötött vesszőt, reves törzsököket és tőkéket hordatott, s azokbul földdel elegy a Veres bástya irányában az árok szélén roppant halmot emeltetett, a bástyával egy szinben, hogy onnan egyenes csapáson benyomulhasson. Fent ez a szekerekkel járható széles út, mely közvetlenül a várba visz, lent a mélyedő aknák, melyek a bástyák alá futnak, környös-körül az örvénylő ellenség, mely az árkokban foly: tarthatatlanná tették a védők helyzetét, kilátásuk pedig a fölmentésre nem volt.* A királyi segítség messzi csillogó

* SZALÁRDI emlékirata, 40. l.

reménysége végképen elborult. Mert egy fogoly janicsár vallomásából megtudták, hogy Souches nagy rendbeli követtel, valami Lambach nevű tisztjével a szerdárt biztosította nyugton maradásáról.[1] Wesselényi meg maga nem mozdulhatott. Folytonos esdeklésére Lipót végre, augusztus 13-ikán elrendelte, hogy a megyék keljenek föl, de meg ne induljanak; Váradot szabadítsák fel, de meg ne ütközzenek: így nem lehetett végrehajtani.[2] A nádor boszankodásába és keserűségébe bele betegedett, s maga helyett Zrínyi Miklóst kivánta a hadak élére állítani; de tervével elkésett.[3] Fölterjesztése még föl sem ért, a mikor a várbeliek augusztus 27-ikén, a megszállás *negyvenhatodik* napján, kitűzték a fehér zászlót a toronyba. Az immár céltalan és oktalan ellenállásról lemondtak. Tisza István küldöttség élén újra a szerdár táborába ment, hogy Várad föladásának föltételeit előadja. Nemes és hazafias föltételek voltak ezek, melyekben a kis őrség előbb hazájára gondolt, csak aztán önmagára: követelte a vár fejében Erdély adójának leszállítását, a további foglalásnak elhagyását, a káptalani levéltár és könyvsajtó biztosítását, aztán a magok szabad elvonulását és fölkelhető javaik szabad elvitelét.[4] Ali a két első kivánságot elvetette, a többit áradozó irásában megadta;[5] s az őrség másnap, augusztus 28-ikán, távozott annyi dicsőségének szinhelyéről és Szeidi Ahmed födözete alatt búsan Debreczenbe tért, a honnan a jó Szalárdi megható körlevéllel értesítette a hatóságokat a végzetes csapásról.[6] A török pedig még estve bevonult a várba és megkezdte a rombolást: a házakat, boltokat, pinczéket fölverte, a régi kegyeletes sírokat feltörte, a bástyák cserepes két tornyának nagy aranyos keresztjeit kötéllel le-

1 Deák Farkas: Nagyvárad elvesztése, 191. l.

2 Bunyitay Vincze: Nagyvárad a török foglalás korában, 26. l.

3 Deák Farkas: id. m. 25. l.

4 Siralmas krónika. 572. l.

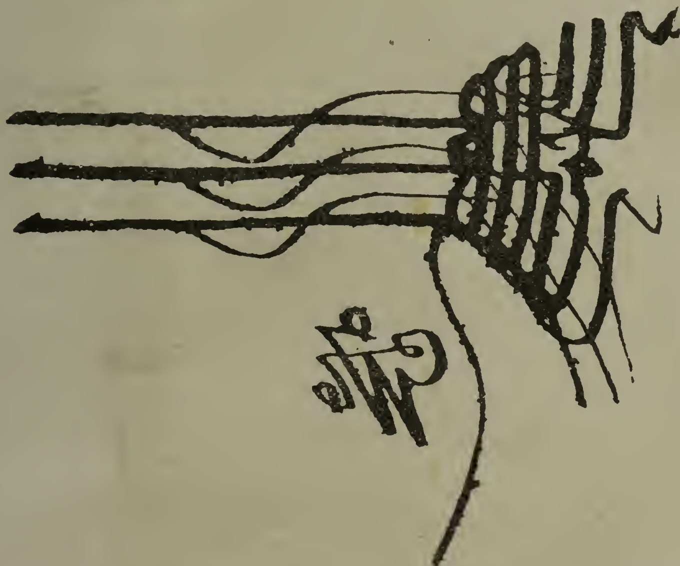
5 *Ugyanott*, 572. l.

6 Szalárdi emlékirata.

szakította, a szent királyok és IV. László király érczszobrait összerontotta és lövőszerszámokká öntötte.* S a szegény Barcsay mindezt nem birta megakadályozni, fékezni; nem tudta hazaszeretetében elképzelni, elhinni, hogy Váradért a király és az ország meg ne mozduljon. Még két hét mulva is egy debreczeni hivét, *Ember Mátyást* Rakamazra küldötte Wesselényihez: «Miért, hogy Palatinus Uram eő Nagysága az szegéni magyar nemzet mellett föl nem kel, mit csinálnak? Mert ha másfél hét alatt meg nem segítik az szegéni magyarokat, s addig fel nem ülnek Várad miatt, bár soha azután föl ne keljenek ... Mert immár az török chászárnak megírták: most nincs az magyarnak szablája, valamit az törökök akarnak, most mindent megcselekedhetnek, azt mívelhetik, az mit akarnak, s addig mehetnek, az míg kedvek tartja» ...**

* Siralmas krónika, 575., 590. ll.

** Ember Mátyás szeptember 15-ikén jött ki Váradból és beszélt Barcsayval, 17-ikén ért Rakamázra és jelentkezett az üzenettel Wesselényinél. Országos Levéltár: Wesselényi-levelek.

29. A VÁRADI BASA ALÁIRÁSA.

30. ÁGYÚVONTATÓ KATONÁK. (Egykorú metszet után.)

II.

AZ ÁFIUM ÉS AZ ERDÉLYI ÚJ ZAVAROK.

Mi lőn Várad elestének hatása? A király a veszteség első hírére megdöbbent, aztán megnyugodott:[1] a két vármegyét megkapta, Szatmárt, Kállót és a többi végházat német katonasággal megrakta; az udvar meg épen örült, hogy a békét sikerült megmentenie.[2] A hazafiak azalatt elcsüggedtek és elkeseredtek; még Lippayban és Wesselényiben is fellobbant az ellenzékiség, hogy emésztő tüze nőttön-nőjjön s aztán a jövőre kitörjön![3] A csapás mégis senkire mélyebben és riasztóbban nem hatott, mint a mi hősünkre, ki ebben az időben a magyarok szablyája volt, csakhogy a nemzet szerencsétlenségére nem vághatott közbe. Otthon ült búsongva, háborogva, a mi közben a király üdvözletére gréczi tartózkodása alatt Petretich Péter püspököt és Frangepán György grófot az ország nevében kiküldte, Fodróczy Péterrel az oláhok, predauciusok és szlávok ügyében rendelt egyete-

1 Deák Farkas: Nagyvárad elvesztése, 26. l.

2 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. (A Magyar Nemzet Története, VII. k.) 104. l.

3 Lásd Lippay és Wesselényi levelezését. Országos Levéltár.

mes bizottság összehívását megsürgette; a termésbeli segély beszedését és tárházak építését újolag elhatároztatta;[1] aztán Várad vesztének közvetlen hatása alatt megirta a *Török Afium ellen való orvosságot*, a legnemesebb és legderekabb Riadót, mely valaha elhangzott.[2]

Zrínyi Crœsus néma fiaként, ki az apja életére törő katona megpillantásakor megszólalt és rémülve kiáltott: «Ne bántsd a királyt!» ... a végzetes csapás láttára megszólal és a törökre, a dühös sárkányra kiált: «Ne bántsd a magyart!» A nemzet utolsó romlásának, halállal való küzködésének közeledésekor hű őrállóként az Istentől szivébe oltott hazájához való szeretetén él fogva megjelenti a veszedelmet. «Ime kiáltok, ime üvöltök,» — csendül szava, — «hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! Imé, tudománt tészek előtted, nagy Isten, mindent, a kit tudok, kikiáltok, hogy éntőlem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől, a mint megfenyegettél az nagy Ezékiel prófétával: Ha az őrálló a közeledő kardot meg nem jelenti, a fegyver által elveszettek vérét az ő kezéből kéri számon az Úr».[3] Mert a magyar tengeri medveként, mely oly bátorságos és gond nélkül való a mennykő félelmétől, hogy mikor legjobban dörög is az ég,

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 182. l.

2 Az *Afium*nak keletkezése idejét eddig általában 1661-re, sőt 1662 január havára tették (Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 120. l.); de az utóbbi esztendőben semmi esetre sem születhetett, mert *Montecuccoli erdélyi séta-hadjáratáról* 1661 szeptemberében sem említés, sem czélzás nincsen benne; pedig az idegenek szerencsétlen hadviselései és veszteségei közt ez hatna a legközvetlenebbül, s ha előbb megtörténik vala, bizonyosan nem maradt volna szó nélkül. Az Afiumnak tehát előbb kellett születnie. 1661 májusától fogva azonban nem készülhetett, először, mert Zrínyi rendszerint csak telenként áldozott az írásnak; másodszor, mert májustól kezdve, a mint szinte hétről-hétre kimutathatjuk, teljesen Új-Zrínyivár építésével és védelmével foglalkozott: az írásra sem ideje, sem türelme nem lehetett. Így ez a derék Riadó vagy 1661 tavaszán keletkezett, a mint a Beöthy Zsolt «Képes Irodalomtörténeté»-ben vettük (első kiadás: I. k. 377. l., második kiadás: I. k. 396. l.), vagy még inkább 1660 végén, *Várad elvesztésének közvetetlen hatása alatt.* Mind a Zrínyi egyéniségének, mind a dolog természetének ez a legmegfelelőbb föltevés.

3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 80. l.

a mentül nagyobb kősziklára felhág és ott édesden aluszik, sem az őrálló jelentésére, sem a veszedelem közeledtére föl nem serken álmából. Pedig ez a botor bizodalom és mezítelen reménység meg nem menti, szükséges magának ótalmat keresnie a maga emberségében és vigyázásában Isten után, mert a szomszédoktól s idegenektől segítséget nem várhat. A török, ez a rettenetes sárkány, Váradot, Jenőt elvette, sok ezer magyar lelket rabságra vitt, sokat a kardnak élivel emésztett meg; Erdélyt, koronánknak egyik legszebb boglárát feldúlta, fejedelmét eltiporta, nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen nevelt szőlőt gázolja: kit illet ezen veszély, kit fenyeget ez a háború? Nem a pogányokat s idegeneket, hanem bennünket, magyarokat, «kik dicsőséges magyar vérnek maradéki vagyunk»;* nekünk kell atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekeinkért, atyafiainkért, hazánkért megindulnunk és halálra is mennünk, hogy a törököt feltartóztassuk és rajta boszút álljunk, mert Rákóczy elvesztésével, Erdély megalázásával és Magyarország megijesztésével még meg nem áll. Kívülünk nincsen senki, se szomszéd, se idegen nemzet, ki a mi kedvünkért, a mi veszedelmünkkel koczkáztassa a maga békességes állapotát, hisz a vízbeháló embertől fél a hajóban ülő is, hogy őtet is be ne vonja magával. A lengyel kimerült, a német segítség rákhátón jár, az olasz sok országra szakadozott, a spanyol távol, a franczia hadakozó, hatalmas, de főleg magának, a muszka használhatatlan; s a történet tanúsága szerint különben is derekas veszedelmek mindég az idegenektől estek, mert a ki Magyarországba jött, vagy nem értett, vagy szerencséje nem volt a hadakozáshoz.** Zrínyi nem becsmérlésül mondja ezt, hisz egész csomó történeti példával bizonyítja; hanem azért, hogy levonhassa belőle a következtetést: hogy mi magunk

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 81. l.
** *Ugyanott*, 87. l.

31. A CSÁKTORNYAI VÁR UDVARA.

(Rajzolta Cserna Károly.)

ne vessünk alapot senki vitézségében, hanem míg Isten ép kezet-lábat adott kinek-kinek, azon erőlködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségesek főképen, hanem mellékesen, segítségül, mert bizonyára az mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki nem érzi nyavalyánkat úgy, mint mi. Tehát következik abbul, hogy senki olyan serényen is nem nyúl az orvossághoz, mint mi nékünk kellene nyúlnunk, főképen ha az orvosság veszedelemmel jár.* Fegyver és jó vitézi elhatározás kell a bajban, ezzel oltalmazzuk meg magunkat, vagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert más lehetőség nincs. Másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga hazájából barátságunkért ki nem megyen: itt élni, halni kell! De miért kelljen elvesznünk vagy kétségbeesnünk, míg csontunkban velő, ereinkben vér, míg Isten mennyországban bizodalmunk lehet, míg kezünkben kopját, markunkban szablyát szoríthatunk? Az ellenség sem különb. Vagy nem azoktól a vitéz magyaroktól származtunk e mi, kik kevés számú néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek? Vagy nincs-e Istennek hatalmában Hunyady győzedelmeit, Mátyás király dicsőségeit kezünkben újonnan megvirágoztatni? Fáradhatatlan szorgalmassággal, untalan vigyázással, kész gyorsasággal és gyors készséggel fogjunk a magunk oltalmához minél előbb, mert csak *öt esztendőt vagy kettőt sem igérhetünk magunknak*,** ha nem gondoskodunk előre. S nem kell félnünk, hogy a dolog markunkban szakad. Mert a míg hadi tudományunk virágjában volt, a Hunyadyak és más vitéz királyok alatt teliek a történetek a mi magyar nemzetünknek dicsőségével, teli a világ azoknak emlékezetivel, és Európának egy szeglete sincs, mely a mi eleinkről becsülettel ne szólna. Soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a megyar kard miatt, soha

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 89. l.
** *Ugyanott*, 91. l.

ennek a pogány holdnak betöltését úgy nem késleltette, mint mi magyarok.* De elfajzottunk: a magyarnak hadi

32. AZ ÁFIUM EGYKORÚ MÁSOLATÁNAK CZÍMLAPJA.

(A Magyar Nemzeti Múzeum példányáról.)

tudása lehanyatlott, részegség, tunyaság, gyűlölködés, fegyelmezetlenség, puhaság és ezer ilyen vétek terjedt el közötte: a haza oltalmára mégis csak a magyar jó, mert

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 92. l.

ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb, és ha akarja, legvitézebb nemzetség; csak jobbítsa meg magát, hozza rendbe dolgát, hadi tudását, vitézségét, fegyelmét állítsa helyre és aztán Isten nevében kössön kardot a maga ótalmára a pogány ellen! *

Zrínyi így kelti fel egymásután a maga hatalmas Riadójával, a tárogatónak búgó, zengő, harsogó hangjával az erős és mély érzések egész viharát. Szinte halljuk, a mint szivének, ennek a becsületes és nagy szívnek dobogása, lobogó képzeletétől és lobogó vérétől szilajabban és szilajabban ver, szerette, féltette nemzetének romlása miatt. A döbbenés kiáltásával, a megindulásnak megkapó melegével és közvetlen kitörésével kezdi szavát, hogy fajának lelkiismeretét, önérzetét, ősi vitézségét fölébreszsze és fölverje; a fájdalom panaszával, veszteségeink bánatos magasztalásával sorolja fel a töröknek, ennek a rettenetes sárkánynak féktelen dúlásait és fenyegető szándékait, mert a győztes kard mindég vérre áhít, hogy emberöltőjének haragját, keserűségét és boszúját tüzelje, felkorbácsolja; meggyőző érveléssel, kissé talán túlzó élességgel, de a történeti példák beszédes bizonyságaival mutatja, igazolja, hogy a magyar az idegenek oltalmára nem számíthat, magában kell megmaradásának, békéjének, boldogságának biztosítékait megtalálnia; bátorításul, buzdításul, lelkesítésül felidézi multjának ragyogó emlékeit, diadalait és dicsőségeit, intésül, javításul, megújhodásul feltárja jellemének hibáit, megjelöli kötelességeit és fölserkenti minden nemesebb hajlamát: így készíti elő hangulatát, szivét, eszét ép oly okos hazafisággal, mint mesteri számítással nagy eszméjének, *az állandó nemzeti hadsereg eszméjének* elfogadására. Mert a török áfium** ellen való orvosság nem egyéb, mint az állandó nemzeti hadsereg.

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 93. l.
** *Afium-opium*, török maszlag. Magyar Nyelvtörténeti Szótár. I. k. 18. l.

Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha a fenforgó víztül, a török árjától meg akar szabadulni, ha magának, maradékának megmaradást kiván, mondja Zrínyi, tartson kezében fegyvert: de nem úgy, mint eddig, hanem jóval is másképen, nevezetesen *tartson az ország állandó hadsereget, lábon készen*, mely mindenfelé, minden órában, minden szempillantásban, télen-nyáron oda menjen, a hová szükség kivánja.*

Ennek a hadseregnek száma minden időkre nem határozható meg, mert néha nagyobb, néha kisebb kell; de békeség idején, vagyis mikor nyilt háború nincs, elég volna 4000 gyalog, 8000 lovas, tehát összesen 12,000 ember. Zrínyi jól tudja, hiszen a Tábori Kis Tractában és Vitéz Hadnagyban részletesen kifejtette és megokolta, hogy gyalog az ereje a hadakozásnak, ha mégis most a lovast tervezi többnek, merőben az időre és helyzetre való tekintettel teszi, mert békeség idején nincs várszállás, nincs valami más nagy ütközet, hanem csak rablás, csataképen való meglopás és pusztítás, mire a gyalogságot nem alkalmazhatnók mindenfelé, hanem a lovast bátran elküldhetnők valahová szükség volna; mert a török végbeli ereje is lovasbul áll, s azzal kell szembeszállani; mert Magyarország keskeny és hosszú, jobbára mezőség, a gyalog gyorsan, mindenütt meg nem jelenhet, a könnyű lovas ellen meg nem állhat, míg jobban rendbe nem hozzuk magunkat.**

Ezt a sereget szükséges hórul-hóra elegendő fizetéssel és minden fölszereléssel ellátni, hogy magát ruházhassa, fegyverezhesse és eltarthassa, s kóborolni, lopni, kijárni, szökni ne legyen kénytelen; tehát először is minden embernek fegyvert, jót és hivataljához valót kell adni, minden készületivel, szerszámával; ehhez jó erős posztót, gyalognak kéket, lovasnak verest, dolmányra, mentére, nad-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 97. l.
** *Ugyanott*, 98. l.

rágra, süvegre elegendőt; aztán hétről-hétre vagy lisztet, vagy kenyeret és sót, minden hónapra lovasnak szénát és abrakot; másodszor pénzt, rendes havi fizetést kell adni, mert senki nem szolgál ingyen örömest, hanem nyereségért, előmenetelért, becsületért; a gyalogosnak kevesebbet, a lovasnak sokkal többet, lovára nézve is: de úgy, hogy ne legyen se fölöttébb, se szűkösen. Aztán legyen minden zászlóaljnak kincstartója, s minden vitéz fizetésének legalább nyolczad részét húzza le és gyűjtse meg, mert ha mind megkapja is, mind elkölti: így azonban egynéhány esztendő múlva rabság, betegség, sebesedés és rokkanás esetében lesz mit elővenni.*

38. MAGYAR GYALOGOS ZRÍNYI KORÁBAN.
(Richter Aurél rajza egykorú metszetről.)

Ebbe a seregbe szükséges a katonai képzést és fegyelmet behozni és örökös gyakorlással föltartani, mert Vegetiussal szólva, bármennyi hadunk és bármely szivű lesz: ha nem lesz képzett, gyakorolt, semmit sem ér, mert nemcsak abban van a hadi tudomány és mesterség, hogy a vitéz verekedjék akármiképen, hanem okossággal. A medve erősebb az embernél, a párducz gyorsabb, az oroszlán serényebb, az ember mégis mindeniket meggyőzi okossággal; lovat, ökröt, elefántot szolgálatába kényszerít, nem erejével, nem bátorságával, hanem okosságával. Mennyivel szük-

* GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 99. l.

ségesebb ember ellen az okosság; kivált a török ellen, ki több és ravaszabb nálunk. Jobbnak kell tehát lennünk, vitézebbnek, tanultabbnak is, ha meg akarjuk verni.[1]

Zrínyi előre tudja, hogy a magyar nem bízik ez eszmének: az örökös nemzeti hadsereg tervének megvalósításában és sikerében, mert nem bízik magában, hogy hadi tudományát és állapotját abba a rendbe hozhassa, a melybe hozni kellene; mert a szabadságot annyira tágan értelmezi, hogy akármely hajdúcska is vagy katona nem örömest áll az ilyen oskolába, fegyelmezésbe, szolgaság levén neki a rend és rabság a szabály, a szabad legény neve pedig a legszebb czím; mert az ilyen igyekezet vagy tervezet egyes embertől, magános úrtól kivihetetlen.[2] Egyenként, ép oly eszesen, mint alaposan megfelel mind a három ellenvetésre vagy nehézségre. Az önbizalmatlanság csak tunyaságból ered, az újonczok jó megválasztásával és begyakorlásával, a mint a rómaiak tették Vegetius szerint, a régi vitézséget helyre lehet állítani; a jó nemest, a jó katonát föl kell fogadni, ha vagyon; de ha nincs, hadi népünket a *pórbul* kell venni,[3] mely jobb az eltunyult nemesnél, részegeskedő udvari katonánál és rakonczátlankodó végbeli vitéznél, meg a jó ifjú *polgár* legényből, de gondos kiszemeléssel. Az áb-

34. MAGYAR LOVAS VITÉZ ZRÍNYI KORÁBAN.
(Richter A. rajza egykorú kép után.)

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 107. l.
2 *Ugyanott,* 108. l.
3 *Ugyanott,* 109. l.

rázatjáról, termetéről, vidámságáról könnyű megismerni, a ki alkalmas és a munkában még el nem gyötrődött. S ezt a hadi népet jó, tudós tisztviselők által ki kell képeztetni; ha ilyenek nem akadnak a magyarok közül, pedig egyelőre nem akadnak, idegeneket kell fogadnunk más nemzetekből: skótokat, birodalombeli németeket, helvéteket, belgákat, hollandusokat, német hadban forgott olaszokat, mert nem szégyen attól tanulni, a ki tud; sőt szégyen nem tanulni, a tudatlanságban megkötözködni. Carthagó Xantippust nem szégyelte felfogadni a rómaiak ellen, a franczia király svájcziakat és skótokat tart, a portugal francziákat és a muszka németeket.* Nekünk sem kell szégyenleni idegen jó tisztviselőket fogadni, csak akarjuk, s nyissuk meg erszényünket, maguk jőnek hozzánk mindenfelől: de mihelyest a magyar megtanul hadakozni, a tisztviselők is magyarok legyenek, mint Mátyás király, Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor idejében. A szabadság szép ugyan, szebb dolog nincs a világon, de a katonai fegyelemmel nem ellenkezik; sőt ez tarthatja meg és biztosíthatja leginkább. A hajdú vagy katona szabadsága nem egyéb, mint hogy szabad legyen a dologtól, az őrállástól, a harcztól, szabad legyen zsákmányolnia, részegeskednie, urat, hadnagyot cserélnie: ez a szabadság pedig csak ártalmas. A ki vitézkedni akar, fegyelmet tartson, hadi rendet kövessen; a ki nem hajlandó, legyen úr, legyen főember, legyen polgár, legyen mesterember, csak szabad legény ne legyen; az ilyet ki kell pusztítani, mert a többit is megrontja.**

Természetes, hogy ezt az örökös hadsereget egyes ember, magános úr fel nem állíthatja, hanem az egész ország, egész nemzet egyetértő akaratával, mindnyájunknak, magyarokul és horvátokul, össze kell fognunk, s ezt a hadi rendet törvényképen, vagy szentség módjára tartanunk; a

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 109., 111. ll.
** *Ugyanott*, 112. l.

szükséges pénzt vegyük reá onnan, a hol van; ha az oltárról is, mint Dávid elvette az igéret kenyerét, sőt annyival inkább, mert az Isten nevéért akarunk véle élni; keressük elő ládáinkban, áldozzuk fel jövedelmeink egy részét, és pedig első sorban az ország elei, aztán az alattok valók. Ilyen módon az egyház, a főrend és a többi lakosság vállvetett áldozatával a nagy eszmét megvalósíthatjuk, sikerét biztosíthatjuk.*

Zrínyi azt kivánja, hogy ez az örökös nemzeti hadsereg békesség idején 12,000 emberből álljon, s az ország belsejében egy táborban együtt legyen; miből önként következik, hogy szélylyel a végbeli vitézlő népet is meg kell tartani és jól kell fegyverezni. A központi sereg lenne a dandára, a derékhada a végbelinek; azt az ország, ezt a király fizetné, s a kettő a haza oltalmában összeműködnék. Nevezetesen ha a török apró csatákkal, csak egy basaság népével pusztít, az érdekelt végbeli főkapitány a maga hadával védekezhetik, esetleg a szomszédos főkapitánytól segítséget kérhet; ha az egész budai vezérség indul meg, a megtámadott főkapitány forduljon a közzépponti derékhadhoz, melynek *fővezére magyar legyen*, ki aztán annyi segítséget küld neki, a mennyire szüksége van. S minden kárt meg kell torolni, minden arczulcsapásért a töröknek kettőt-hármat kell adni, a békesség idején elvett falvakat visszafoglalni, mert különben mire volna ez a hadtartás, nehéz és költséges fáradság, ha az egész ország hódolt, s mi csak abban maradunk, a miben vagyunk. A fölmentett polgár aztán az előbb fizetett adó felét az állandó seregre adná . . . Ha pedig háború volna, nem 12,000 embert, hanem az *egész* nemzetet föl kell fegyvereznünk s a tanult hadból elővett jó tisztekkel begyakorolnunk, mert a tudatlan harczos semmirekellő, a tanult jó.** Mert az erő ellen erő kell, ha nem

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 113. l.
** *Ugyanott*, 115. l.

számmal, hát képzettséggel, vitézséggel meg kell győznünk a törököt; mert oly nemzettel van dolgunk, a ki nálunknál ravaszabb, álnokabb, több, s ha fegyverrel meggyőz, mindennel meggyőzött. «Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül, mondja Zrínyi jelentősen, héában azzal koronázza fejét, a ki oldalára kardját nem övedzi. Más nemzetek, kiktül messze vagyon a pogány szomszéd, kiknek hosszabb reménységek lehet, és a veszedelmet nem olyan közelbül látják, mint mi, öltözzenek biborban, bársonyban, kamukában; mi, kik immár a pogánynyal ennyi kárunkkal összebomlottunk és háborodtunk, nem viselhetünk egyéb öltözetet a fegyverderéknél, pánczélnál, egy szóval vasnál és fegyvernél».* Ha így cselekszünk, mások is szívesen segítenek, mert a kinek fegyvere és elszánása kész, sok barátot talál, ellenséget keveset vagy semmit. S ha nem segítenének, csak a magunk erejéből is tehetnénk oltalmunkra annyit, a mennyi elég volna; mert ha nyáron a túlnyomó erővel szembe nem szállhatnánk is, télen, a mikor visszavonul, foglalhatnánk, jelentékenyen előhaladhatnánk, lassan mégis felszabadulnánk, s a török maga keresné a békét, melyet most vérünkkel vásárlunk meg.**

A mi védekezésünk alapja legyen békesség idején tizenkétezer ember, holott hadakozás ha lenne, (az mint hogy legyen is az én tanácsom szerint, veti közbe) *legalább 12,000 gyalog és annyi lovas, összesen 24,000 tanult vitéz*, de csak pro fundamento; mert ehhez elegendő ágyúval és mindenféle hadi szerszámmal az egész nemzetet föl kell kelteni. Különben ha vonakodunk, ha Váradot vissza nem veszszük és Erdélyt elvesztjük, magyaroknak se mondjuk magunkat; fussunk ki az országból, elég puszta ország vagyon Braziliában, kérjünk a spanyol királytól egy tartományt, csináljunk egy gyarmatot, legyünk polgárrá. De ha ki bízik

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 147. ll.
** *Ugyanott*, 118. l.

Istenében, vagyon egy csepp magyar vér benne, kiáltson föl égben az Istenhez és énekelje Deborah énekét: A kik Israel fiaiból önként ajánljátok lelketeket a veszélynek, áldjátok az Urat; *új háborút hirdet az Úr*, s az ellenség kapuit maga rontotta le. Szereti szivem Israel nagyjait, kik önként ajánljátok magatokat a vészre; áldjátok az Urat. Úgy legyen!»*

Ime, a nagy eszmének, az állandó nemzeti hadsereg eszméjének előterjesztése a kivitel föltételeivel és módjaival, esetleges akadályaival és nehézségeivel, béke és háború idején való rendeltetésének és hasznának kilátásaival és reményeivel részletes és alapos tárgyalásban. Mert Zrínyi világosan és bizton veti meg a tervet, oly eszmék rendezésével és összefoglalásával, melyek lelkében rég kiforrtak és megtisztultak, a hadi tudomány és hadi tapasztalás közrehatása alatt; aztán világosan és bizton okolja meg a korabeli viszonyok ismeretével, a felhozható kétségek és ellenvetések előszámlálásával és megczáfolásával, hogy ekként nemzetét áldozatkészségre és cselekvésre ragadja! Beszédében a hév és erő fel-felcsap, az értekező elemek: a számok, érvek, bizonyítások nyugodt hangjába az érzések eleven rezgése, hatásos játéka olvad, a mitől a maga egészében fölmelegszik, megélénkül, az alanyi megnyilatkozások és nemzeti vonások közvetlenségénél fogva szívhez talál, hogy ne csak meggyőzzön, hanem meg is indítson, megindítsa és hazája oltalmára fegyverbe állítsa a magyart, mely minden hibája mellett a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb, és ha akarja, a legvitézebb nemzet. S a mint önbizalmatlanságunkat eloszlatja, szabadságszerető aggodalmainkat lecsillapítja, fegyelmetlenségünket keserű fájdalommal korholja, hadi tudásunk, képzésünk, szervezetünk javításának szükségét és lehetőségét, az örökös nemzeti sereg

* Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái, 119. l.

erőforrásait és anyagi eszközeit kimutatja, mind biztosabbá rakja, veri, emeli az alapot, melyre az új szervezetet, új rendet, új honvédelmet föl lehet és föl kell építenünk; mert különben, jós lélekkel megjövendöli, csak öt esztendőt avagy kettőt sem igérhetünk magunknak; s két esztendő mulva csakugyan, bárhogy fázott Lipót és vaczogott Porcia herczeg tőle, benne voltunk a nagy háborúban. Zrínyi a maga lángeszével, éles szemével előre látta az idő fejlődését, fölismerte az események logikáját; azért előre sürgeti, hirdeti, kiáltja és üvöltve megjelenti, hogy elalusásáért nemzete vérét tőle ne kérje számon az Úr, a közeledő veszedelmet; előre sürgeti, hirdeti, kétségtelen bizonysággal megbizonyítja, hogy ennek a veszedelemnek elfordítására áldozni kell mind közönségesen: az egyháznak, ha az oltárról veszi is el, mint Dávid elvette az igéret kenyerét, a főrendnek, nemességnek és polgárságnak, ha fényelgése árán is, jövedelme egy részével, a parasztságnak vérével, mert az örökös nemzeti hadsereget az *egész ország erején* kell szervezni és tartani, a jó nemesből és jó katonából, ha van, a pórból és az ifjú polgárlegényből, ha szükséges. S a mint beszél, érvel, lelkesít, ennek a hadseregnek mivoltát és hivatását: magyar fővezér alá helyezését, jó magyar tisztek képződéséig idegen tisztek által való betanítását, a török ellen támadó működését kifejti, mert hiszen minden beütését vissza kell verni, minden arczulcsapását kettővel-hárommal viszonozni, nyilt háború esetén az egész nemzetet fölfegyverezni, s télen foglalva, nyáron védekezve, az egész országot fölszabadítani, szava mind érczesebbé, határozottabbá és ünnepiesebbé lesz, míg végre az Irás rajongásával csattog: «Új háborút kiván az Úr!» A mi az ő szive keserűségével a legteljesebben összecseng, mert a hadakozást maga akarja, tanácsolja vala.*

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 118. l.

Zrínyinek ez a Riadója részben politikai szózat, részben katonai emlékirat, jegyzi meg helyesen Rónai Horváth Jenő: de tartalmi két eleme a legszorosabb egységbe forr, mert az íróban a katona a maga hadi tudásával, tapasztalásával, nagy olvasottságával a hazafi czélzatát szolgálja. Az egész ép oly nemes, mint magvas alkotás, a hazaszeretetnek és mély belátásnak ragyogó emléke, a hazai és külföldi állapotok biztos ismeretével, az okoskodás lendületes erejével az állandó nemzeti sereg, hadi jó rend és fegyelem fényes igazolásával; szerkezetileg pedig arányosan kikerekedő szép munka, világos beosztással és tagolással; a döbbenet kiáltásának a vallásos rajongás kijelentése, a Deborah éneke épen megfelelő: a megnyitó és befejező szavak két hatalmas érzése, az erős és mély érzések változatos hangfutamai után, mesterien összezeng. Megihletődéssel kezdjük olvasni és megindulással hagyjuk abba: hatása ma is maradandó.

Eszméje azonban nem új, nem is a Zrínyi eszméje. Már előtte másfélszáz évvel kifejtette a rómaiak példájára hivatkozva *Machiavelli* abban a párbeszédes értekezésében, melyet a hadviselés művészetéről* Cosimo Ruccellai, Fabritio Colonna, Zanobi Buondelmonti, Battista della Palla és Luigi Alemanni ajkára ad; sőt meg is valósította azzal a rendes sereggel, melyet az ő ajánlatára szülőfölde, *Firenze*, fölállított, s a nagy éhinség és dögvész bekövetkeztéig fentartott. S már világszerte emlékezetes volt a *svéd* és *török* nemzeti állandó hadsereg; annak szerkezetét és sikerét hősünk a Gusztáv Adolf háborúinak dicsőséges történetéből nagy szeretettel tanulmányozta, ennek rendjét és hódítását személyes tapasztalásból és hazánk küzdelmeiből jól ismerte; sőt nálunk is, épen az ő bánsága területén megvolt az eszmének fejleszthető magja a kulpai állandó nemzeti

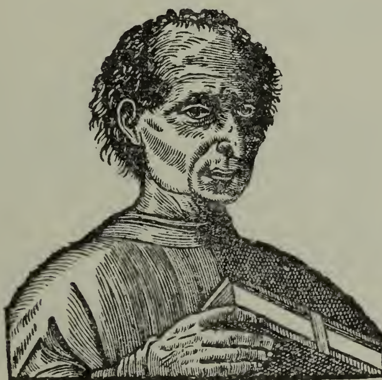
* NICOLO MACHIAVELLI: Tutte le opere. (Firenze, 1550.) IV. k. L'Arte della Guerra, 7., 9. ll.

őrségben, mely emez irodalmi és gyakorlati előzmények nélkül is ösztönt ébreszthetett volna a tervezetre. Nem újak a tervezet föltételei és módjai, indítékai és eszközei sem, melyeket Zrínyi felhord és megállapít. Például a maga örökös hadseregét a gyalogság fölényének ellenére most főként lovasságból kivánja szervezni, a minek megokolásában a török végbeli lovas hadán és a gyakorlati szükség követelésén kívül elméletileg ép azzal az érveléssel él, melyet Machiavelli használ a lovasság czéljának és a párthusok győzelmének fejtegetésekor. A lovasság czélja szerinte földeríteni, az ellenség országát benyargalni és megszállni, seregét megnyomni és nyugtalanítani;[1] a párthusoknál mindamellett védekezésre szolgált, s országuk roppant területénél fogva ugyancsak vitézül viselkedhettek a szervezetök és rendjök miatt nehézkes és késedelmes rómaiak ellen, kik a magok nagy kára nélkül lóra nem kelhettek; míg a parthusok ma itt, holnap mérföldekre voltak, Crassus és Marcus Antonius seregeit elrontották.[2] Például a maga örökös seregének ellátásában ép azokat a módokat akarja behozatni, a melyeket különböző hadi tanulmányaiban megállapított;[3] a szokás pedig bánsága területén a kulpai őrség fizetésében nagyrészint követett. Itt adtak rendszerint a fizetésbe pénzt, posztót, élést, a mint időről-időre telt: Zrínyi ezt az eljárást csak rendszerezte és tökéletesítette, a rómaiak példájára, kedvencz katonai iróinak tanulmányából. S itt szavaztak meg rendszerint ennek a fizetésnek fedezésére évi hadi adót, melyet az egyház, a főrend, a köznemesség jobbágyai után kapunként, vagy füstönként hordozott, s a városi polgárság a maga közösségében viselt: Zrínyi csak ezt az áldozatot követelte és általánosította; ezért bizony sem a rendi alkotmány felforgatójának, sem

1 Nicolo Machiavelli: L'Arte della Guerra, 45. l.
2 *Ugyanott*, 46. l.
3 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. I. 229., 233—34., 241—42. ll. II. k 287—289. ll.

őrültnek nem lehetett nevezni; még csak meg sem előzte szellemének gyorsabb röptében két századdal a maga korát;* hanem egyszerüen írásba foglalta, törvényül szabta, a mit

I SETTE LIBRI
DELL'ARTE DELLA GVERRA,
DI NICOLO MACHIAVELLI
CITTADINO ET SECRETARIO
FIORENTINO.

M. D. L.

35. MACHIAVELLI HADTÖRTÉNETI MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

a gyakorlati szükség a rendi alkotmány keretében már létrehozott és meghonosított. S itt emlegették örökkön, sérelmekbe vették és törvényekbe igtatták, hogy a katonai állásokba, fő- és alkapitányságokba idegenek helyett a kor-

* Rónai Horváth Jenő az Afiumhoz írt megjegyzéseiben: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 130. l.

mány érdemes belföldieket alkalmazzon, mint a hogy az ország a kulpai nemzeti őrségnél hazafiakat alkalmazott; Zrínyi csak magához maradt következetes, mert hiszen a sérelmek és törvényczikkelyek az ő részvételével készültek, ha az örökös magyar nemzeti hadsereg élére magyar fővezért és majdan magyar tiszteket óhajt állítani. S ebben az óhajtásában sincs semmi újság és semmi eredetiség; sokkal meglepőbb és merészebb az a kijelentése, hogy az egyelőre és tanítókul alkalmazott idegen tisztek közül a stiriai és austriai tiszteket egyenesen kizárja;* mert ezzel a király, az udvar, a bécsi és gréczi hadi tanács s a végbeli főkapitányok érzéseibe ütközik; de okos és természetes kikötés, mert ezek az alkotmánynak, törvényeknek és hatóságoknak fittyet hánytak; mert örökös fegyelmetlenségökkel, zsarolásukkal és féktelenségükkel Bécs kezére dolgoztak; az idegen katonaság és általában minden katonaság iránt a bizalmat és becsülést annyira kiölték a magyar szivéből, hogy ha ez az örökös nemzeti hadsereg eszméjét elfogadja és megvalósítja: csak abban a reményben és azzal a biztosítással teszi vala, hogy ekként tőlük és üzelmeiktől megszabadulhat. Zrínyi ennek a reménynek, ennek a biztosításnak meggyökereztetésére veszi létföltételül a fegyelmet, s ép oly igaz melegséggel és erős meggyőződéssel dicséri, mint Machiavelli, ki a század megromlottsága jelének tekinti, hogy a katonai fegyelem módjait és rendtartásait nem becsülik, s olyan fegyelmezettséget, engedelmességet és tisztesség-tudást követel a hadi néptől, hogy ha szállásainak közepette állna egy megrakott almafa, gyümölcsét érintetlenül hagyná,** a mint a régi regekről sokszor olvasni lehet; s a mi Zrínyink ép oly hevesen ostorozza és keményen elitéli a gyülevész hadak kicsapongásait és szabad legények féktelenkedéseit, mint

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 110. l.
** Nicolo Machiavelli: L'Arte della Guerra, 182., 11. ll.

Machiavelli a zsoldos seregek és szabad csapatok fosztogatásait és gyilkosságait, miket elkövetnek a baráton ép úgy, mint az ellenségen;* mert az ilyenek rendesen nem a népek javából, hanem a seprejéből kerülnek össze: zavargók, renyhék, rakonczátlanok, vallástalanok, káromkodók, játékosok, szökevények, minden tekintetben hitványok, a mely tulajdonságok fölöttébb ellenkeznek az igazi és jó katonasággal. Sőt éles jellemzésök szinte vonásról-vonásra összevág, a mint már Kőrösi Sándor kimutatta.** Zrínyi ezek

(Egykorú metszet után.)

36. CSÁKTORNYA ZRÍNYI KORÁBAN.

helyett kivánja a fegyelmezett örökös hadsereget felállítani, a nemzet saját fiaiból, a jó nemesből, jó katonából, ha lehet, a paraszti munkában még el nem törődött pórbul és ifjú polgárlegényből, ha szükséges, épen mint Machiavelli, ki hasonlókép a saját alattvalókbul akarja szervezni, még pedig a parasztokból, mert ezek a kényelmetlenségek elviselésében gyakoroltak, fáradalmakban edzettek, megszokták a napban állani, árnyékot kerülni, tudnak a vassal

* NICOLO MACHIAVELLI: L'Arte della Guerra, 14. l.

** *Magyar Tengerpart.* Fiume, 1893. évfolyam, 12. sz.

dolgozni, árkot ásni, tehert hordani, a mellett se nem ravaszok, se nem rosszak, meg a polgárokból, különösen a lovast; a mi irónk szerint az ábrázatjáról, a termetéről, a vidámságáról itélhetni meg, a ki katonáskodni jó; az újonczok kellékeit tehát általánosságban jelöli meg; az olasz tudós ellenben Vegetius követésével, szinte fordításával részletesen sorolja fel, de ép abban az értelemben, hogy szemük legyen élénk és vidám, nyakuk inas, mellük széles, karjuk izmos, újjok hosszas, hasuk kicsiny, csipőjük kerek, lábszáruk és lábuk sovány;[1] az is, ez is az újonczok betanítására jó, tudós tisztviselőt, más szóval gyakorló mestert alkalmaz,[2] mert az ép oly erős meggyőződéssel hangoztatja, hogy a tudatlan nép haszontalan,[3] mint a milyennel ez szabja meg, hogy a gyakorlást a legnagyobb szorgalommal kell űzni, mert e nélkül a gyakorlás nélkül senki sem lesz jó katona;[4] azért a seregnek essercitató-nak kell lenni, a mint Machiavelli tanítja, vagyis exercitatusnak, a mint Zrínyi mondja.[5] A mi hősünk e követelése nem itt hangzik el először nála, mert hiszen a *Vitéz Hadnagy*-ban újra meg újra megvitatta a hadi fegyelem, rendtartás és gyakorlás kérdéseit, hanem itt, kétségtelenül a nagy olasz államférfi hatása alatt jut kifejezésre, a mint az előzmények annyi egyezése bizonyítja. S az ő hatásából nyeri valószinűleg azt a gondolatát is, hogy a maga örökös nemzeti hadseregét egy megszabott állomáson tartsa, mert Machiavelli említi a római császárokról, hogy ezredeiket rendszerint megszabott állomásokban tartották;[6] s mindenesetre tőle veszi a példát és érvet, hogy a szabadságára féltékeny magyart megnyugtassa, mikép a jó katonai fegyelem, vagy in-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 109., 103. ll. Machiavelli: L'Arte della Guerra, 29. ll.

2 Nicolo Machiavelli: L'Arte della Guerra, 30. l.

3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 107. l.

4 Nicolo Machiavelli: id. m. 48. l.

5 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 115. l.

6 Nicolo Machiavelli: id. m. 30. l.

kább fegyelmezett katonai erő nem ellenkezik a szabadsággal, sőt semmi ez világon nem leszen nálánál, a mi jobban megőrizze és megoltalmazza,[1] mert Machiavelli fejtegeti, hogy a fegyelmezett nemzeti hadak senkinek nem okoznak kárt, hanem hasznot, s ezek segítségével a városok, államok tovább megmaradtak épen, mint a nélkül; a fölfegyverezett Róma *négy* századig szabad volt, Spárta *nyolczig;* míg más államok negyven évig sem maradtak szabadok, noha fegyverezetlenek voltak. Mert minden államnak szüksége van seregre, s ha magának nincs, idegent tart, már pedig a közjónak sokkal könnyebben árt az idegen, mint a nemzeti had, mert sokkal könnyebben meg lehet rontani, egy hatalomvágyó polgárnak sokkal könnyebben meg lehet nyerni, hogy a fegyvertelen embereket elnyomja,[2] mint cselekedte Franzesco Sforza a milánóiakkal, kiknek katonája volt; nemcsak megcsalta őket, de szabadságukat eltörölte és fejedelmükké lőn.[3] Zrínyi ennélfogva a maga örökös nemzeti hadseregét, s annak katonai rendjét törvényképen, szentség módjára szeretné tartani, «mert ehez sok dolog szükséges, a kit nem jó volna mind papirosra tennem, nem is lehetne, de meglehet, ha mindnyájan egyet akarunk».[4] A sok dolog között bizonynyal a legszükségesebb és legnehezebb: a *király és udvar beleegyezése*, mert az örökös nemzeti had az ő birodalmi czéljokat, abszolutizmusra törekvésüket, jog-, törvény- és szabadságkobzásaikat akadályozta volna leginkább. Zrínyi azt hitte, hogy közakarattal ez is kivihető, többet bízott alkotmányunk erejében, mint az uralkodó rendszer következetességében. S ezen a ponton tévedett: de tévedése alkotmányos érzésének, szabadságszeretetének a legcsattanósabb bizonyítványa, mert fennen hirdette, hogy közakarattal az új

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 112. l.

2 Nicolo Machiavelli: id. m. 26. l.

3 *Ugyanott,* 14. l.

4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudomány munkái, 112. l.

hadi rendet felállíthatjuk, az új hadi renddel szabadságunkat biztosíthatjuk, holott nincs a szabadságnál szebb dolog![*] Valóban az örökös nemzeti hadsereg ép oly erős és hatalmas oltalmul szolgált volna Austria, mint a török ellen; épen ez az oka annak, hogy Zrínyi remek Riadója a maga idejében meg nem jelenhetett, terve meg nem valósulhatott a nélkül, hogy Magyarország államférfiai és rendei vakságban szenvedtek volna.[**] II. Rákóczi Ferencz kora kellett ahhoz, a mikor a nemzet az uralkodóházzal szakított és szemben állt, hogy nagy eszméi világot lássanak és beteljesedjenek. A bécsi kormány önmaga ellen nem fegyverezhette föl a magyart, ez pedig a javaslat nagy hordóerejének és fontosságának minden belátásával sem fegyverkezhetett az ő hozzájárulása nélkül. Más király kellett volna, nem Lipót, más miniszterekkel, nem Porciával és társaival; nagy jellemek kellettek volna, fölvilágosultak, alkotmányosak, a nemzet fejlesztésére és nem elnyomására törekvők, hogy a Zrínyi kifejtette nagy eszmét, az örökös nemzeti hadsereg eszméjét megvalósítani engedjék vagy épen segítsék.

Hősünknek örök dicsősége marad, hogy nálunk először ő pendítette meg és dolgozta ki, hogy tervezetébe a Machiavelli tanulmányából, katonai ismereteinek tárházából, a haladás megfigyeléséből és az élet követeléséből mindazt kiszemelte és fölszedte, a mi a legjobb és legjelentősebb, a mi a jövendő idők alkotó és jellemző elemévé lesz; örök dicsősége marad, hogy a nemzet egyetemes fölfegyverezéséről először ő beszél, s a török ellen való küzdelem hármas vonalában oly védelmi rendszert szab meg, mely katonai szempontból annyira kifogástalan, mondja az illetékes szakíró, hogy majdnem kétséget támaszt bennünk: valljon csakugyan a XVI. században, csakugyan Zrínyi írta-e azt,

[*] Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, III. l.
[**] *Ugyanott*, 126. l.

vagy csak neki tulajdonítjuk? Mert e terv nem azon század, még kevésbé a következő század, hanem a jelenkor hadművészeti elveire vall, melyekkel teljesen megegyezik. S a támadás tervével együtt bármely hadművészeti tankönyvbe bele illik.* Ennek a rendszernek magva ugyan megvan a korabeli védekezés módjában: de ő általánosítja és

SYMBOLUM

ILLUSTRISSIMI DOMINI

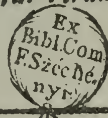
COMITIS

NICOLAI ZRINYI:

Nemo me impunè laceſſit.

Dulce & decorum eſt pro Patria mori.

MORS & Fugacem perſequitur Virum.

Excuſum Anno 1 70 5.

Bartphae.

37. AZ ÁFIUM ELSŐ KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

tökéletesíti, a mikor összefoglalja. S örök dicsősége marad, hogy a magyarság érzésével, a haza szeretetével, faji büszkeségével annyira teli a szive, hogy ezt a nemzetet minden nagyra képesnek tartotta; ezért sikolt fel a döbbenet felkiáltásával, mely később a Riadó czímévé és általános jeligévé lőn: «Ne bántsd a magyart!»** Ezért buzog, áldoz, fárad és harczol egész életében, hogy a török alól föl-

* GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 131. l.
** SZABÓ KÁROLY: Régi magyar könyvtár. (Budapest, 1879.) 1. k. 672. l.

szabadítsa. Minden érzése, törekvése a Török Afiumban egyesül: benne lelkének lelke nyilatkozik meg.

Sajnos, hogy ez a Riadó a maga idejében nem jelent meg, a viszonyoknál fogva meg nem jelenhetett; így a nemzetet Várad visszavételére, a török hódoltatás visszaverésére föl nem gyújthatta; Zrínyi hiában emésztette magát keserűségének és rajongásának tüzében, Barcsay hiában szólongatta az ország nádorát segítség és szabadítás végett: Váradban Ali parancsolt. Büszke, fenhéjázó vezér volt, bár a lovagiasság nem minden érzése nélkül; csakhogy most a diadal és dicsőség mámorában követelésen kívül más szavat nem ismert; hiszen nemcsak a siker tényétől, de a császári kitüntetés fényétől is ittasult meg: ura főszerdárnak nevezte ki, karddal, zászlóval, paripával, kaftánnyal, pazér ajándékkal tisztelte meg.[1] S ő minél nagyobb érdemet akart szerezni, kényszerrel, fenyegetéssel. Az alföldi parasztságot, valami 50,000 emberig, felhajtatta, a várnak árkait és kőfalait kijavíttatta, magyar dolgozott a török biztosítására a magyar ellen;[2] az erdélyi három nemzetnek és Barcsay Gáspár kormányzónak keményen, a hatalmas császár áldott fejére való esküvéssel meghagyta, hogy 10,000 erszény pénzt két esztendei adóval, 160,000 tallérral együtt[3] Hasszán kapudsi basa kezébe azonnal lefizessenek és minél hamarabb beküldjenek, különben magokat, feleségöket, gyermekeiket éles szablyája eledelére veti, javaikat elprédálja, váraikat elfoglalja és országukban benne marad.[4] A fejedelmet aztán Haller Gáborral haza eresztette, hogy a roppant összeg behajtása annál foganatosabb legyen. Mintha az a pénz, a mit Gillányi György Várad megadása után harmadnappal adóba meghozott, épen csak semmi

1 Siralmas krónika, 591. l.
2 *Ugyanott*, 590. l.
3 Tóth Ernő: Kemény János és Lónyay Anna levelezése. (Budapest, 1900.) 37. l.
4 Török-magyarkori történelmi emlékek. V. k. 489. l.

38. BARCSAY ÁKOS FEJEDELEM.

XVII. századi vízfestmény a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.)

volna![1] S magyar sanyargatta kétségbeesetten a török érdekében a magyart és kétségbeesés lőn a következménye: Csikban és Háromszéken a székelység fegyverre kelt és ellenszegült. A csiki lázadás ugyan hamar vérbe fult, a háromszéki megjuhászodva lecsillapult; de a kedélyek nyugalma vissza nem tért, nem még a segesvári országgyűlés intézkedéseire sem. A szegény fejedelem magán és országán segíteni, a helyzeten uralkodni nem tudott: sem a törököt kielégíteni pénzzel, sem a magyart megvédeni karddal nem birta. Borban és szerelemben felejtette baját. S ellene az elégületlenség, elkeseredés és pártolkodás tüze a zsarát alatt izzott, fellobbanásra annyival készebben, mert az országnak szakadatlan vesztesége miatt egyre elevenedett. Alig esett el Zaránd és Szörény megye, következett a szilágyságbeli Kraszna és Közép-Szolnok, melyek nyomorú népe a szükség félelméből és önfentartás ösztönéből mindjárt szeptember elején önként behódolt. S a mit a török hatalomnak ezzel a terjeszkedésével Ali oly sikeresen kezdett, eltávozása után *Szinán* basa, Várad «helytartója és főgondviselője» méltóképen folytatta. Már október kezdetén egész Bihar, Szabolcs és Szatmár megyék valamennyi városából és falvából berendelte a birákat másodmagokkal hódolás végett, ha a jövendőben békével meg akarnak maradni:[2] úgy hogy csakhamar a Tiszáig és Szamosig való egész szép föld az erősségeken kívül elveszett, s a pogány birtoka immár Erdélyt mint egy kert körítette, s a hajdúságon és két megyén keresztül szinte Lengyelországig ment.[3]

Bizony most már a bécsi udvar félékeny politikusai is beláthatták, hogy a királynak mégis csak volt valami köze Váradhoz!

1 Szalay László: Magyarország története. v. k. 50. l.
2 Siralmas krónika, 594. l. Szinán basa parancsa 1660 október 7-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.
3 Siralmas krónika, 575. l.

S ezen az egész szép darab földön veszedelmesen forrongott a parasztság földesurai ellen. Már Rákóczy György lazította meg a jobbágyi hűséget és engedelmességet, a mikor végszüksége idejében a Részeken ismételve boldognak-boldogtalannak nemességet hirdetett és osztogatott, a ki mellette fegyvert fogott, úgy hogy a földesurak az országgyűlésen panaszt emeltek ellene.[1] S a felszabadulás visszafojtott vágya most még hevesebben tört ki, mert a törökök, a mint Szalárdi mondja, a magyar és oláh parasztságot magokhoz édesgették és a nemesség ellen felköszörülték;[2] s a jobbágyság a földesurakat megtámadta és elűzte, azok a városokba, Szatmárba, Németibe, Nagybányára, vagy a messzibb vidékekre, Máramarosba és a Tiszántúlra menekültek előle, mert a ki nem menekedett, azt «csak nyakon fogta és kötve Váradra bevitte».[3] A lázongás ugyanis előbb csak ennek környékén, Székelyhid körül jelentkezett, de aztán mind nyugtalanítóbban terjedt egész Bihar területén és átcsapott a két megye, Szabolcs és Szatmár földére is. S mindenütt a törökök szították, a váradi basa parancsából szóval és irással élesztették, sőt a parasztok élére vezetőket is állítottak,[4] hogy a mozgalom annál általánosabb legyen. A törökök czélja az volt, hogy a jobbágyokat földesuraiktól elszakítva, a földet a király fenhatósága alól elvonják. S a parasztok akár a felszabadulás vágyától zaklatva, akár a basától nyomva, a kétszeres adózást, töröknek és földesurnak nem birva, minden fegyveres ellenállástól a helyzet rosszabbodása miatt félve, — széltében forrongtak és megesküdtek, hogy minden magyart és németet, kit fegyverben találnak, ellenségökül fognak tekinteni s a szerint bánnak vele. A nádor szorongva gon-

1 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. (A Magyar Nemzet Története. VII. k.) 95. l.

2 Siralmas krónika, 605. l.

3 Wesselényi Lippaynak, Enyiczke, 1660 november 19-ikéről. Országos Levéltár. Wesselényi-levelek.

4 *Történelmi Tár*, 1880. évf. 746. l.

dolt a társadalmi forradalom lehetőségére. «Valjon, felséges Isten, sóhajt fel Lippayhoz irt levelében, nem terjedhet-e idebenn is (a király területén) könnyű élete az parasztságnak és igát nyögő nemességnek?...»[1] S a szathmári német parancsnok nem kevesebb aggodalommal nézte a mozgalmat s az erdélyi rendeket figyelmeztette annak veszedelmes voltára és lecsöndesítésének szükségére;[2] de a fejetlen zavar közepette csak jámbor jóakarattal találkozott; sem az ország, sem a fejedelem közbe vágni nem birt. S magok a földesurak sem kérleléssel, sem fenyegetéssel, sem szolgáik beleavatkozásával semmire sem mehettek, mert a jobbágyok, még ha kik a hűségre és engedelmességre készek voltak is, a török kezében kényszer alatt cselekedtek, a mint őszinteséggel, de határozott keserűséggel Mándi András a vádaskodó és fenyegetőző Károlyi Ádám bárónak megirja.[3] «A hatalmas basa, úgymond, hozzánk küldte emberét, kinek parancsára kényszerítenünk kellett a fegyvereseket az esküvésre; tudja nagyságos uraságod, hogy előbb sohasem mertünk ilyet cselekedni és most sem magunk szántából, hanem azok parancsából teszünk mindent, kiknek alá vagyunk vetve. Nem akarunk felszabadulni földes uraink hatalma alól, felszabadított már az, ki hatalmasabb minden úrnál. Nem vagyunk bűnösök benne, és magunk is kivánjuk, hogy Uraságtok szabadítsanak meg bennünket a török jáomtul. Azt a szemrehányást sem érdemeltük meg, hogy földes urainknak szolgáit üldözzük. Eddig nem cselekedtük, de ha kell, a töröknek adott eskünket megálljuk. A basa embere mindennap unszol, hogy fogjuk el azokat, kik még meg nem hódoltak, akár urak, akár szolgák. Méltóztassék azért Uraságodnak lemondani ellenünk való bosszújáról és a nyársba

1 Wesselényi Lippaynak, Enyiczke, 1660 november 19-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 *Történelmi Tár*, 1880. évf. 746. l.

3 *Ugyanott*, 745. l.

húzással való fenyegetésről. Ha béke lesz a törökkel, mindent megadunk, mire kötelezve vagyunk».

Az országos romlásnak és villongásnak véget csak erős kéz vethetett. Ezt az erős kezet egyes hazafiak: Bethlen Farkas, Petki István, Lázár István, Bethlen Gergely, a volt Rákóczy-párt hivei, a bujdosó erdélyi menekültek és a nyugtalankodó székelyek a Kemény János uralmában reméltek megtalálni. Már nem volt fiatal, de még erejebiró, daliás termettel, határozott, nyílt és bátor tekintettel, magas homlokkal, nemes szép arczczal, hosszúra eresztett tömött szakállal: egész egyénisége férfiasságot és méltóságot mutatott. Ötvenhárom esztendőnek terhe meg nem látszott rajta; noha négy évtized alatt sok földet bejárt, sok vihart kiállt: de a forgó viszontagság között csak tapasztalt és edződött. Politikai iskoláját a Bethlen Gábor udvarában kezdte, az öreg Rákóczy György oldalán folytatta; s már ekkor követi küldetéseiben és hadi vitézkedéseiben a közemberek sorából annyira kivált, hogy ismételve hire kerekedett, mikép fejedelemségre vágyik;* holott csak annyi igaz volt benne, hogy a közvélemény a fejedelemségre méltónak tartotta. Az öreg fejedelem után az ifjabb Rákóczy Györgynek lőn tanácsosa és fővezére, ki a hadi művészet mélyebb ismeretének, s a katonai lángész tervező leleményének és előrelátó számításának hiányában nem menthette ugyan meg a lengyel vállalatot, de legalább a felelősség és kötelesség komolyabb erkölcsi érzésével megosztotta annak nyomorát, a tatár rabságot, hogy a nyáj pásztor nélkül ne maradjon. A szerencsétlenség első izgalmában őt is elitélték, hogy később önfeláldozását és szenvedését annál igazabb érdeméül emlegessék.** S fejedelmi jelöltje lett mindenkinek: a rendeknek a Rhédey választásakor, a tatár kánnak a Barcsay fölemelésekor, Barcsaynak a Rákóczyval

* MÁRKI SÁNDOR: Századok, 1883. évf. 402. l.
** Magyar Történelmi Tár, VII. k. 159. l.

való viszályában és viszont;[1] de ő egyenes lelkével, önzetlen fáradozásával, nagy szép ékesszólásával az ellentétet inkább kiegyenlíteni, az egyetértést visszaállítani kivánta, semhogy a maga személyével újabb szakadást és pártoskodást idézzen föl; s törekvése meghiusultával régi esküdt ura mellett buzgólkodott, áldozott és harczolt. S azóta félrevonúlva, Erdélyen kívül, Szatmármegyében, Aranyos-Meggyesen, második felesége jószágán élt;[2] a romlás és villongás közepette az elégületlenek szemében a bajok orvoslására annál hivatottabbnak látszott, minél távolabb volt ezektől a bajoktól: leveleikkel fölkeresték és esengve behívták. S ő már szeptemberben beigérkezett,[3] de elhatározásában és megokolásában oly végzetes tévedésre épít, hogy egész politikája tévedéssé lesz, nevezetesen azt hiszi, hogy Várad megvétele után a török Erdélybe fejedelem helyett basákat és bégeket ültet; azt hiszi, hogy a fejedelemséget, szabadságot egyedül a római császár ő felsége segedelme mentheti meg és minden egyéb emberi reménység megszünt, mert meg vagyon irva, hogy a töröknek, ha milliókat adnak is, nem pénz, hanem az ország kell. S ebben a végzetes tévedésében eleve Lipóthoz közeledett Wesselényi közvetítésével, holott jól tudta, hogy az volt urát sem birta vagy nem akarta megmenteni; következéskép tudnia kellett volna, hogy az ő megsegítéséhez is alig leszen módja vagy kedve. De ő bízott abban, hogy Várad elvesztése, a két vármegye

1 Kemény János írja 1659 szeptember 29-ikéről Lónyay Annának: «Elhagyván egyéb dolgokból állókat, jelentem csak az egyet, hogy az ország és fejedelmek nem hagyván békét, kénytelenségből kellett vala egyvelednem az ő veszekedéseknek megcsendesítésében való fáradozásban, melyek közben Rákóczy urunk reménytelen lévén az fejedelemséghez jutáshoz, Barcsay uram pedig abban megmaradáshoz, így külön-külön mindenik akarták az én nyakamban vetni, melyről mint ilyen veszedelemben kevert állapotról én egyikkel is végezni, arról senkivel is tractálni nem akarván, noha az ő nagyságoknak részéről elég irások és szók löttenek. Mindazáltal alattomban az kinált állapotot mindenik féltvén, voltam miatta mindeniktől nem kevés félelemben, lévén mellettek elég izgató is.» (Tóth Ernőnél, 33—34. ll.)

2 Kemény János második felesége, *Lónyay Anna*, ki előbb a nádor unokatestvérének, Wesselényi Istvánnak neje volt.

3 Magyar Történelmi Tár, XVIII. k. 146. l.

behódolása, a veszedelem folytonos terjeszkedése, a magyar urak elkeseredése és különösen a nádor hathatós befolyása a királyt cselekvésre indítja, mert Wesselényi hazafiságból és rokonságból igazi melegséggel karolta fel ügyét. S Kemény a siker reményével irta Bethlen Farkasnak, csak azt várja, hogy a nádor a segítségről megnyugtassa és az erdélyi urak fegyverhez nyúljanak, — azonnal bemegy.* Wes-

39. AZ ARANYOS-MEGGYESI VÁRKASTÉLY.

(Rajzolta Cserna Károly.)

selényi buzgósága azonban fent kevés érdeklődést keltett. Sem a király, sem az udvar Keményért meg nem mozdult, noha az ő személyében Erdély és az erdélyiek egész jövője került ismét koczkára. S a nádor izgatottan fordult Lippayhoz, kérve, isten szent nevére kényszerítve, hogy vesse magát közbe, mielőtt az embereket forró nemes vérök, annyi sérelmök, hazaszeretetök elragadná nemzetünk ujabb

* Magyar Történelmi Tár. XVIII. k. 146., 197. ll.

veszedelmére és a keresztyénség ujabb romlására. «Isten az fejem fölött,» panaszolja az érseknek, «szintén meghcsábulok, mert se udvarom, se kegyelmes uram határozatát nem tudván, mint az vak bolond csak tapogatok. Mastan az üdőzésnek nincsen ideje, mert nem áll akaratjában mindkét félnek az várakozás. Isten látja, Isten, ezennel csak elburittatunk minden felől, a föld népét is ezennel magunkra vonjuk, s csak az Isten tudgya, mi galiba nem ér ezennel bennünket. Ha ezért eő Fölségének avagy kedve, avagy módgya nincsen az erdéliek segécségéhez, kegyelmessen csak adassa értésül kegyelmed avagy általam Kemény uramnak, lássák osztán nyavaljások, mint viselhetik gongyokat. De ha mi ezeket (hozzá teszem, ha az egész status, azaz az ország tehetősebb és nemesebb része mind négy nemzetből kivánni fogják kegyelmes királjunk uraságát s Magyar országhoz való csatolását) más kézre bocsátjuk, avagy a pogánság szándékát felőlük véghben viszi (kit Isten ne agyjon,) nem tudom, Isten itéleti előtt mint adhatunk számot».** De voltakép a Lippay közvetítéséhez is kevés reménységet fűzött. Mert két nap mulva már csüggedten bevallja, hogy a Kemény dolgainak, illetve a király és udvar pártfogásába vetett bizodalmának semmi alapját nem látja; ha ne ha az erdélyiek egész országostul kérik a felség oltalmát, miben különben ő még erre az esetre sem hisz. «Mihez bizik az jó úr,» mondja sóhajtva, «én bizony nem tudom, de ezeket ezennel oda vesztjük, s bizony magunk is utánok veszünk, szánja meg Isten Erdélt, s ezt az nemes magyar nemzetet! . . .»* Csüggedését és kétségét azonban Keménynek alig árulhatta el, mert ez egy nappal később már megindúlt, nem megháboritására a hazának, a mint kiáltványában hangoztatta, hanem szolgálat-

* Wesselényi Lippaynak, Enyiczke, 1669 november 17-ikéről, Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

** *Ugyanott*, november 19-ről.

jára, jól meg sem aludt belső tüzének megoltására, a szép egyezségnek megalapítására;[1] megindult felesedmagával, az erdélyi menekültek és Rákóczy-hadak maradványaival.

Az őrizetlen és védtelen határon könnyen nyomult előre: Nánássy Györgyöt 200 fegyveresével elfogta, Barcsay Gáspárt az örményesi szép udvarházban megszorította, s mivel boros fővel védekezett, leverte és lefejeztette.[2] A fejedelem csak szóval harczolt ellene, csak szóval mutogatta, hogy kiáltványa szemfényvesztés, támadása a saját érdekeinek hajszolása, melyeket keresztyénségénél, vallásánál és hazájánál többre becsül; de majd eljő Ali, meg Szinán, meg a két oláh vajda, s ő úgy fog járni, mint a

40. BARCSAY GÁSPÁR ALÁIRÁSA.

szegény Rákóczy, kit szövetségesei vízre vittek és szomjan hagytak.[3] Aztán a szóvitával is abba hagyott, ellenfele gyors sikerén elkedvetlenedve, testvére halálán elborulva, kész volt a kerekedő vihar elől kitérni, Keménynyel személyesen találkozni, fejedelmi széke árán kibékülni, csak új házas élete nyiló rózsáit a *Bánffy Erzsi* ölében zavartalanúl szedhesse. A találkozás után maga biztosította a rendeket, hogy Kemény törekvése csak a haza javára és megmaradására czélozna;[4] s nemhogy valamely hazafinak életét elfogyatná, sőt az eddig való egyenetlenséget is szép egyességre hozná;[5]

1 Magyar Történelmi Tár. VII. kötet 156—157. ll.
2 Siralmas krónika, 598. l.
3 HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország történelme. V. k. 502. l.
4 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 464. l.
5 *Ugyanott*, 466. l.

maga oldotta fel őket esküdt hűségök és kötelességök alól, hogy szabadon ahhoz csatlakozhassanak és az ő igazgatása alatt boldoguljanak. Inkább elismerte magáról, hogy a megnövekedett háborúk habjainak lecsöndesítésére és habok között az ország hajójának kormányzására elégtelen, semhogy újabb küzdelmekbe és újabb szenvedésekbe sodortassa magát és honát.[1] A kényelemre való hajlama nagyobb volt, mint az uralomvágya, hazaszeretete erősebb, mint a hiúsága; s a szászrégeni országgyűlésen, melyet ellenfelével együtt hivott össze, tisztességes úri ellátás fejében (pro commoda vita dominica) lemondott a fejedelemségről, melyet úgyis annyiszor megunt.[2] S a rendek Kemény Jánost, ki az árvák óhajtásinak, özvegyek zokogásinak és mindenek nyomorult állapotjának enyhítésére jő vala be Erdélybe,[3] született jóságára és két esztendei rabságára való tekintettel 1661 január elsején egyhangúlag fejedelmökül választották: Barcsay Ákosnak pedig kárpótlásul a görgényi várat és uradalmat, meg a szent-péteri és zsuki jószágokat adták, ki aztán az országnak és uj urának engedelmességet fogadva, bár föl nem esküve, Görgénybe vonult.[4]

A szerencsétlen Erdély a pártolkodás megszűntetése végett[5] pártolkodva így csereberélte urát, hűségét, meggyőződését és magatartását. Mert az előbbi évek villongásaiban és zavaraiban, a fejedelmek gyors és gyakori változása mellett, Rákóczy önkényes feltolakodása és kényszergetése miatt, a közerkölcsök megrendültek: eskü, becsület, meggyőződés, állhatatosság, kitartás értéküket vesztették. Az orzág mindig ahhoz csatlakozott, a ki épen a hatalomra került; erkölcstelenség lőn az erkölcse, melyet a versengő magyar, török és német uralom benne kiirtha-

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 472. l.
2 *Ugyanott*, 468. l.
3 Magyar Történelmi Tár. VII. k. 160. l.
4 *Ugyanott*, 166—167. ll.
5 *Ugyanott*, 159. l.

41. KEMÉNY JÁNOS FEJEDELEM.

(Egykorú festmény gróf Bánffy György birtokában.)

tatlanúl meggyökeresített. Ma is, harmadfélszáz év mulva, minden fölkelő hatalomnak és minden létező kormánynak egyiránt engedelmes, sőt lelkes szolgája. S az erdélyi kerületeket minden hatalom ura, minden kormány elnöke fundus instructusképen veheti és adhatja át!

Bizonyos, hogy Barcsay maga engedett, de az is bizonyos, ha nem enged vala, az ország akkor is elszakad tőle, mert Kemény már felülkerekedett, s az erdélyiek már tarisznyahitűek voltak, hitet hitre raktak, a mint az elkeseredett Rákóczy mondta egyszer róluk.* Bezzeg Buday Péter, a havasalföldi vajda titkára több hűséget és állandóságot mutatott nálok Barcsay iránt, ki pedig nem volt ura, csak urának szövetségese, mert az legalább beszaladt miatta Konstanczinápolyba és a fényes kaput fölverte vészhirrel, hogy Kemény a Rákóczy fia pénzén és érdekében német hadakkal Erdély elszakítására nyomult be, minél fogva ott egyszerre akkora harag kerekedett ellene, hogy az erdélyi követek aggódva és óva irták haza, régi fejedelmöktül el ne pártoljanak, mert a török a nyugtalanság leverésére felülteti a tatárt, a két oláh vajdát, Ali szerdár és Izmail basa hadát:** de az irás elkésett. A rendek már átállottak. S a személycserével még nem járták volna meg, mert a fényes kapu Barcsayra az ő tudta nélkül való lemondása miatt fölgerjedve, a választásba kellő megnyugtatással, a Rákóczyház érdekének és a német hadak segélyének megczáfolásával bele egyezett volna: de a Kemény végzetes tévedésének elfogadásával, a német szövetség keresésével újra fölidézték szerencsétlenségöket, mely majdan ép oly kikerülhetetlenül lesújt, mint a görög Fatum. Szivök még gyökeréig sajgott a veszteségnek és siralomnak fájdalmától, mert hiszen a mult esztendőben bővebben öntözte meg

* Katona István: Historia Critica. XXXIII. k. 53. l.
** Szalay László: Magyarország története. V. k. 52—53. ll. Frank András naplójegyzetei.

ezt a szegény hazát keresztyén vér, mint égi harmat;[1] ennél fogva még nyiltan és egyenesen nem mertek elszakadni a pogánytól: de már magokban és elvileg az elszakadásra új fejedelmükkel készen voltak, a mikor egyszerre a török mellett hűséget fogadtak és a németnek hűséget igértek. Megint hitet hitre raktak. A választás föltételeiben kimondták, hogy Kemény a fényes kaputól soha semmi időben sem maga el ne szakadjon, sem az országot el ne szakassza; úgy mindazáltal, ha a török is nyilván való romlásukra és veszedelmökre nem igyekszik; ebben az esetben azonban ő is minden utakat-módokat hazánk megmaradására elkövethessen.[2] A kijelentésnek első fele — a *taktika*, második fele — a *politika* volt! S ennek a politikának érdekében Kemény nagy szép ékesszólással előterjesztette, hogy a tavaszszal török-tatár had készül Erdély ellen, s elfoglalásának megkönnyítésére a szultán a császárral, a tatár a kozákkal megbékél; bemutatta a budai basa levelét Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok megyéknek a váradi basaságba való bekebelezéséről, melyet a magyarság ellenkezése esetére tűzzel-vassal fog végrehajtani; föltárta a váradi Szinán ujabb terjeszkedését, mely már a Meszesen is átcsapott és Belső-Szolnokmegyébe kapott, a hol veszedelemben Deés, Bethlen, Szamosujvár, Kővár, közel Beszterczéig;[3] a mi mind szomorú jelek, sőt részint már szomorú tények gyanánt azt a látszatot erősítették meg, hogy a töröknek csakugyan nem pénz, hanem az ország kell, melyet aztán beglerbégséggé alakít. S az ijesztő látszat hatása alatt a fejedelem végzetes tévedése a főurakban és rendekben is gyökeret vert, s ők a szorongásnak és szükségnek félelmében mind hiszékenyebb meggondolatlansággal indultak véle együtt a német szövetség imbolygó lidércz-

1 Magyar Történelmi Tár. VII. k. 161. l.
2 Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 474. l.
3 Frank András naplójegyzetei, 17. l.

fénye után. Hisz ezt a szövetséget ép oly melegen ajálta Lippay érsek, mint Wesselényi nádor, mindennek következtében olybá tünt fel, mint a magyarság és keresztyénség egyetlen reménye és menedéke. Azért mindenki megnyugvással vette, hogy a fejedelem Bánffy Dénes tanács urat és Kászoni Márton jezsuita atyát Bécsbe küldte az alkudozás megkezdése végett. Mind a mellett szinte egy időben, az említett taktika követésével írt Szinán és Ali basáknak, meg az oláh vajdáknak, hogy a fényes kapun támogassák ügyét,[1] igérvén a hatalmas császár hasznos szolgálatjában teljes életében való hűségét, s a basáknak is minden kedveskedő jó akaratját.[2] S elég kedvező fogadásra talált, mert Köprili Ahmed, a nagyratörő és nagyralátó fiatal fővezér, ki apja halála után 26 éves korában örökölte mindenható hatalmát, büszke, fenhéjjázó hangon, de kecsegtető jóakarattal biztatta meg, hogy ha nem Erdély romlására, hanem a hatalmas császár szolgálatjára érkezett az országba, mutassa meg cselekedettel és hűséggel, küldje be emberét mielőbb kivánságának előterjesztésével és a hátrálékos összeggel : a hatalmas császár ajtaja nyitva leszen, mert a hű szolgákat meg nem veti, sőt inkább kegyelmességét mutatja hozzájok; az ő fejére is kegyelme száll s Erdély országa szárnyai és gondviselése alatt marad.[3] S ez a biztatása nem szinlés szava volt, hanem hangulatának őszinte kifejezése, mert a két fejedelem között való egyezséget, a mint az erdélyi követek, Lutsch János és Váradi István levele egyidejűleg jelezte, a személycserével jóváhagyta, s az adónak és hadi kárpótlásnak beküldésével elismerte volna![4]

Ha Keménynek eszébe jut, a mit két évvel ezelőtt Barcsay Ákosnak írt, hogy rabságában és megélemedett állapotjában nem szállott még úgy szárába az esze, hogy ne tudná, miképp alkalmaztatnia kell magát az időhöz, emberekhez és hazája

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, 489. l.
2 Siralmas krónika, 601. l.
3 Siralmas krónika, 603. l.
4 Frank András naplójegyzetei, 21. l.

ACHMET GRAN SIGNOR DE TVRCHI 1666

G. Voorenvliet delin · Maurit Lang sculp:

(Lang Móricz metszete után.)

42. KÖPRILI AHMED NAGYVEZÉR.

törvényéhez;[1] s ha valóban alkalmazkodik az időhöz, emberekhez és hazája törvényéhez, az erdélyi hagyományos törökpárti politikához, mennyi újabb romlást és szenvedést elkerülhetett volna! Akkor az ország szerencsétlensége és az ő végzete nem következik el. De a követek hasztalanúl kérték az élő istenre, lelkük üdvösségére, hogy a fényes kaput nyugtassa meg; hasztalanúl erősítették jó lelkiismeretök szerint, hogy csupán a kivánt összeg befizetésétől függ az ország megmaradása, egyszersmind a magok megszabadulása,[2] nem hallgatott reájok, végzetes tévedésének meredélyéről vissza nem fordult. A németet csak kereste, a törököt csak hitegette tovább; s a kik féltek magatartásától, azokat váltig áltatta, mint a jó szebeni szászokat, hogy a fényes kaputól sem maga el nem szakad, sem mást el nem szakaszt, sőt ellene erős hittel való kötelezettségénél fogva a legkisebb dologban se vét; ha ne ha az hazánk végső romlására ügyekszik, mert addig akar élni, míg a honnak él.[3] S igazán abban a hiszemben volt, hogy a német szövetségével, a török megjátszásával az országnak használ, pedig csak székét és életét játszotta el. A török ugyan eleinte viseletét csak mulasztásnak nézte, de már gyanúval kisérte; s a mikor emberei február közepén Konstanczinápolyba értek, megmondta nékik: hogy ám legyen fejedelem, ha az ország megválasztotta, de már megkövetelte tőle, hogy az adó és hadi kárpótlás mellett fiát is küldje be túszul; április elején pedig egyenesen azt kivánta, hogy a fejedelmi jelvényekért maga menjen be a fényes kapura, egyik fiát vigye be és hagyja zálogúl.[4] Ali basa meg azt javasolta, hogy legalább az ő temesvári táborában jelenjen meg, ebbeli készségét és a pénz megszerzését ajánlja föl: s ő dolgát eligazítja. Kemény azonban sem az

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 491. l.

2 FRANK ANDRÁS naplójegyzetei, 21. l.

3 *Ugyanott*, 18—19. ll.

4 Hadtörténelmi Közlemények. V. k. 435. l.

egyik, sem a másik követelésnek megfelelni nem tudott vagy nem akart. Hisz a roppant összeget, a két esztendei adót és 500,000 tallér hadi kárpótlást lefizetni nem birta, mert a saját vallomása szerint olyan szegénységben élt, hogy a rabságban is gazdagabb volt; hisz a törökben nem bizott, lelkében az elszakadásra készen nem is bizhatott, mert a saját bizalmatlansága gyanút növelt benne, hogy az szép szín alatt csak csalni, s a keresztyénségtől elvonni akarja. Már pedig ép ebben az időben vette Bánffy Dénestől az értesítést, hogy a király *elvileg* pártfogását megigérte, csak a föltételekben megalkudhassanak; így annál sóvárabban és szívósabban ragaszkodott a keresztyénséghez, a német szövetség gondolatához. Ali basának kijelentette, hogy Temesvárra elmegy, de csak az évi adónak 15,000 aranyra szállítása s a hadi kárpótlásnak elengedése *után:* mégis azt hitte, hogy «eleget igért»,* csak a maga és házája eleve-biztosításának föltétele miatt nem egyezhetett meg. Mulasztása és húzakodása láttára a nagyvezir végre megneheztelt, a némettel való tárgyalása hirére éktelen haragba tört: letételét elhatározta és az erdélyieknek azonnal elrendelte. Mert ha a török-tette fejedelem meg nem maradhat, semmiképen sem engedheti meg, hogy a tatár kán védencze és némethez vonó ember legyen az; az ország Keményt fogja meg vagy űzze el, s válaszszon helyette mást, ki a megerősítést rögtön megnyeri. Haragja azonban még élesebben fordult a német ellen, mert gyanúba fogta, hogy a bonyodalmak éledő tüzét ő szítja, s meg akarta érte haddal fenyíteni. Keménynek megigérte, hogy sem magának, sem gyermekeinek, sem javainak semmi bántódása nem lesz, ha szép szerével félre vonul: de jövendőbeli utódjától eleve megkövetelte, hogy közibök bemenjen, s a német ellen velök az országgal együtt fölkeljen;

* Hadtörténelmi Közlemények. v. k. 434., 438. ll.

sőt ezzel a föltétellel Keménynek még most is megbocsátott volna, mert Ali még most is szólongatta: szerezzen magának hitelt, mint Bethlen Gábor, üljön fel velök együtt, vágja a hitetlen németet, ha Váradot elvették, többet adnak érte: Kassa, Szatmár, Ecsed legyen övé, az adót is aztán megfizetheti.[1] De a fejedelem már választása előtt annyira belerögzött a maga végzetes tévedésébe, hogy Erdély államiságát csak a német mentheti meg,[2] hogy Lipót Erdélylyel készségesen ereszkednék egyezkedésbe, csak volna kivel tárgyalnia;[3] s ha egyszer a törökkel összetűz, Erdélyt el nem hagyja, ott oly rendelkezéseket teszen, mint Morva- és Csehországban;[4] hogy már ez időben, a tárgyalás alatt, a törökhöz hajlani, a keresztyénségnek ártani átalkodott. Pedig konstantinápolyi, havasalföldi, nándorfejérvári értesüléseiből jól tudta, hogy a dolgai nehezednek, a török követek, kémek, levelek ellene a királyhoz, az országhoz, a hűbéres fejedelmekhez már jártak; a tatár, az oláh, a silistriai had indulásra kész, sőt a saját népében sem bizhatik, mert a veszedelemben azt kérdi, hol a király segedelme, nincs, — akkor egyszerre a törökhöz pártol és azzal reátámad: a szabadulás minden egyéb módjáról és eszközeiről megfeledkezve mégis csak a bécsi követeit sürgette, hogy miután a felség elvileg megigérte, mikép személyében és országostul oltalmába veszi, kérjenek tőle határozott választ: mit cselekedjék? Lemondjon? Ha nem segíti, lemond. Küzdjön? Ha vért ont érte, küzd. Mert ha a hadakozást eltökélte, a maga részéről az alku a föltételeken meg nem akad; váraiba a német őrséget beereszti; különben Erdély fejedelem nélkül kívülötte sem lesz, csakhogy vagy török vagy oly töröké lesz, ki alatt

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. k. 507—508. ll.
2 Hadtörténelmi Közlemények. V. k. 426. l.
3 *Ugyanott*, 430. l.
4 *Ugyanott*, 429. l.

nem miséznek a barátok csak úgyis, mint eddig.[1] A határozott választ annyival inkább sürgette, mivel a beszterczei országgyűlés már hivatalosan is kimondta, a bölcs és óvatos szászok ellenkezésével ugyan, de kényszerű szavazatával, hogy a töröktül elszakad és a némethez csatlakozik,[2] ennél fogva a hosszú tanakodás és lassú segítség növekvő veszedelemmel járt, mert a dolgok csakugyan napról napra nehezednek . . .

Minél jobban megátalkodott a török, Barcsay annál nyugtalanabbá lett. Eleinte a fejedelemhez nagy atyafiságot mutatott, érdekében oly leveleket irogatott, hogy jóakaróbbakat, őszintébbeket Kemény sem kivánhatott;[3] de aztán lemondását megbánta, görgényi idilljét megunta, leveleket tovább is irogatott, de már a végbeli basákhoz és oláh vajdákhoz a maga visszahelyezése iránt. Kemény bár tudta róla, hogy a töröknél igen be van téve kapuja,[3] még sem bizott benne többé. Öcscse, Barcsay András Fogarasban meghódolni vonakodott; emberei, Fodor János udvarbiró, Jánosi István harminczados, Raffay Tamás, Kállay András, Dévában a jenei basának ajánlták fel a várat. Fogarast ugyan később Barcsay András bátyja tanácsából hitre feladta s elég könnyelműen dolgának csomóját a hitlevélben jól megkötni elmulasztotta;[4] Dévát pedig Springer Tamás, a német kapitány hűsége megmentette, az árulókat leleplezte, s a fejedelem, a tanácsurak itéletéből, egy hajnalban a vár kapuja előtt lefejeztette;[5] de Barcsay Ákos miatt még sem volt biztos, mert elméje nyughatatlankodik, sokképen mesterkedik vala;[6] úgy hogy április elején már nem hitte felőle, hogy «sokáig megállhassanak

1 Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 507—509. ll.
2 *Ugyanott*, 496. l.
3 Hadtörténelmi Közlemények. V. k. 433. l.
3 *Ugyanott*, V. k. 434. l.
4 Siralmas krónika, 609. l.
5 *Ugyanott*, 609. l.
6 Hadtörténelmi Közlemények. V. k. 434. l.

együtt.[1] Még nem tudta, hogy mit fog cselekedni, de abban már nem habozott, hogy cselekedni fog, a miképen «Isten és az idő megtanítja». A beszterczei országgyűléstől felhatalmazást kapott, hogy a török kielégítésére fölszedett országos pénz elharácsolása fejében javaihoz nyúlhasson, «illetlen cselekedeti, derekas és hiteles emberek előtt lött szavai, minduntalan való titkos irogatási» miatt ellene eljárhasson.[2] Kemény mind a mellett nem idézte egyenesen pörbe, hanem alattomosan, csellel ejtette meg, nyílt jelleméhez méltatlanúl. Úgy látszik, még nem akarta elveszteni, csak ártalmatlanná tenni. Testvérével együtt vadászatra hivatta, Vécsen egyszerűen elfogatta; s a két Barcsay közül Ákost Görgénybe, Andrást Fogarasba küldötte rabul, a hol üzengetéseivel, irásaival, elfogatott leveleik szerint egyikök sem hagyott abba. Kemény ennek következtében Andrást május 16-ikán Fogaras piaczán fölakasztatta, nyakában a bakcsiráji hitlevelével;[3] Ákost pedig junius 6-ikán a medgyesi gyűlésen halálra itéltette és a végrehajtást magára bízatta; holott tatár rabsága idején, mikor a kiszabadításán Barcsay fáradozott, elmelegedve írta neki: «Isten legyen megfizetője, s ha Isten valaha megszabadítja, háládatlan nem lesz érte».[4] S valóban hálás szivű, nemes érzésü volt,[5] de sorsa mostani bonyodalma, nehézsége fölizgatta, s természete ellenére kegyetlenségre ragadta, mert Barcsayn kívül még Buday Zsigmondot, Apor Lázárt és Szövérdi Józsefet, a szegény zászlótartót is halállal sujtotta pártolkodó és felségsértő szavaik és irásaikért. A volt fejedelmet egyenesen azzal vádolta, hogy a nagyvezir jó indulatja megváltozásának ő az oka, hite ellen ő rontotta meg; holott maga tudhatta legjobban Ali leveléből, hogy Köp-

1 Hadtörténelmi Közlemények. 435. l.
2 Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 505. l.
3 Siralmas krónika, 609. l.
4 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 444. l.
5 MÁRKI SÁNDOR: Századok, 1883. évf. 403. l.

rili Ahmed új fejedelmül mindenkire gondolt: Zólyomi Miklósra, Rhédey Ferenczre, Haller Gáborra, Bethlen Jánosra, Kálnoky Mihályra, csak Barcsayra nem; azt ép úgy elejtette állhatatlansága, mint őt a némethez vonása miatt. A nagyvezér csak rendet, *új* rendet akart, hűséget és engedelmességet a fényes kapu iránt: azért követelte most már, hogy Kemény a fejedelemséget azonnal tegye

(Rajzolta Cserna Károly.)

43. A GÖRGÉNYI KASTÉLY.

le és hagyja el, később egyszerű birtokosként visszatérhet; az ország helyette azonnal válaszszon mást, ki maga menjen be a jelvényekért huszonötöd magával, s a három nemzet küldöttsége, mindeniknek fejei 10—16-onként, vigye meg a két esztendei adót és az 500,000 tallér hadi kárpótlást; azért fenyegette meg az erdélyieket, hogy különben elpusztítja őket.* Kemény mégis tartott Barcsaytól, hogy a kerekedő viharban veszedelmes lehet. Még egy-

* Hadtörténelmi Közlemények. v. k. 438. l.

szer, julius 3-ikán, megintette, hogy ne irogasson hiveinek, ne tanácsolgassa elszakadásra őket, szóval ne hintegessen konkolyt a mások búzája közé,* s a mikor ez sem használt, Görgényből vasban,** a szekérhez lánczolva és lakatolva Buday Zsigmonddal együtt, a távolabb és biztosabb Kővárba vitette, de az úton, «nagy véletlenül Répa nevü falunál», reájok ütöttek, őket agyon lövöldözték és a falu pellengére mellé temették. Így veszett el nyomorultan és méltatlanúl. Gyöngeségeit hamar elfeledték: de személyi szeretetreméltósága, vidor és nyájas bánásmódja, ötletessége, a közjóra és közművelődésre kész bőkezűsége sokáig emlékezetben maradt. A Szentirás kinyomását szivesen gyámolította, Apáczai Csere Jánost melegen méltányolta, s felsőbb akademiai terveiben kegyesen ösztönözte, a kolozsvári kálvinisták iskoláját a szegények segélyezése végett örök időre kősó-alapítványnyal adományozta meg, melynek áldásait a mai emberöltő is hálásan élvezi.

Kemény a helyzet megitélésében gyökeresen tévedett. A nagyvezér jóindulatja megváltozásának nem Barcsay volt az oka, hanem önmaga, az ő némethez vonzásának végzetes politikájával. A főurak és rendek botorúl, hunyászkodó alkalmazkodással mentek utána a veszedelembe. A medgyesi gyűlésen a viszonyok nyomása és a fejedelem ékesszólásának hatása alatt kijelentették, hogy mivel a török kivánsága csak arra czéloz, mikép szakadást szerezzen köztük és ő Nagysága közt, s könnyebb elvesztésükre el akarja vonni a pásztort a nyáj mellől, arra nem hogy reá lépnének, a minek Isten még a gondolatjától is oltalmazza őket, sőt mindenekben Isten után ő Nagyságához ragaszkodnak, s újra felhatalmazzák, mint a beszterczei országgyűlésen, hogy bölcs tanácsával hazájok megmara-

* Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 524. l.
** Siralmas krónika, 609—610. ll.

dására minden útakat-módokat elkövethessen; vagy is újra kijelentették, hogy a töröktül elszakadnak és a némethez csatlakoznak.* S cselekedték ezt akkor, a mikor a német segítség még csak a papiroson volt, a török had pedig a Dunán már átkelt, hallatlan könnyelműséggel, csupa szolgaságból.

Szegény, szerencsétlen Erdély! Oda jutott megint, a hol a Rákóczy élet-halál harcza idején volt. S Kemény megismételhette volna megint, a mit feleségének írt: «Félelmes állapotunk van igen, mert megdühösödött ellenünk a pogányság hatalmas ereje, elhagyattattunk minden nemzetektől, némelyeknek csúfai, másoknak csudáivá löttünk: de nem rövidültek meg az irgalmas Istennek kezei, az egy jó jel látszik, az országnak nagy egyezsége, melyre mint isten munkájára remélhetünk áldást.»**

Nem, nem áldás, hanem csapás következett, hiszen a megdühösödött pogányság rohanó paripáinak robaja messziről már hallszott!

* Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k.
** TÓTH ERNŐ: Kemény János és Lónyay Anna levelezése. Budapest, 1900. 42. l.

51. ZRÍNYI KORABELI KÖNYVDÍSZ AZ ORSZÁG CZÍMERÉVEL.

(Egykorú rajzról, XVIII. századi metszet után.)

45. ÚJ-ZRÍNYIVÁR ROMJAI.

III.

A NEMZETI BECSÜLETÉRT ÉS SZABADSÁGÉRT.

Növekvő részvéttel hallgatta Zrínyi a kerekedő viharnak, hazafias reménykedéssel a bécsi alkudozásnak híreit. Szóbeszéd, mende-monda, bizalmas levél hozzá is elhordta. Hiszen az erdélyi magyarság sorsa az egész magyar nemzet sorsával függött össze. Régtől fogva hitte és hirdette, hogy az erdélyi háborúból magyarországi háború lesz. Tudta, hogy minél szorosabban csatlakozik Kemény Lipóthoz, s minél hathatósabb támogatást nyer tőle, a dolgoknak ez a fordulata annál bizonyosabban, annál kikerülhetetlenebbül be fog következni. Senki jobban nálánál nem ismerte a világesemények logikáját és a török természetét. S a míg a koczka dűlőre jut vala, a maga körében, a nemzeti becsület jövendőbeli védelmére szervezkedett és épitkezett a török ellen, hogy ha az *Afium* nagy eszméje, az ország felszabadítása, egyszerre és egyelőre meg nem valósulhat is, legalább minden gondolatával és minden intézkedésével előkészítse, a magyar harczi

erejét növelje, a török hadi helyzetét rontsa. Határai védelmére január végén, 1661-ben, a hadi tanácstól sok lőszert, kézi gránátokat, alabárdokat, kópjákat és puskákat kért;[1] de be sem várta, a míg azokat a belső ausztriai rendek és titkos tanácsosok egyetértésével megkaphatja,[2] — márcziusban Horvátországba ütött, s egy lesvető basát megelőzött és kilencz török helységet megrabolt,[3] Csáktornyánál pedig 1000 pogányt levágott vagy elfogott;[4] majd május elején Kanizsa alá csapott, hol hír szerint 10,000 fegyvertelen törököt vert szét és a külvárost feldúlta,[5] minek következtében a csauszok egyre jártak, panaszolkodtak és jajveszékeltek ellene Bécsben; s a miniszterek majd lecsöndesíteni igérték,[6] majd mentegették,[7] de általában kedvetlenséggel itélték meg. Mert sajnos mind e gondoskodását, úntalan fáradozását ép azok nézték idegen szemmel, a kiktől jutalmat várhatott volna. «Ez nem újság, vígasztalta Witnyédy, megtanulhatta régen Nagyságod azt, hogy az hűséges szolgálatnak gyakran hálaadatlanság az jutalma, de olyan az emberben a természet, s kiváltképen azokban, kikben az nagy jóságos cselekedetök másokét megelőzi, hogy az mit tőle tiltanak, az ellen mindenkor tusakodjék.»[8] S ő csakugyan tusakodott és diadalmaskodott, mert nagy jóságos cselekedetét nem hagyta félben. Nem hiában volt korának phönixe,[9] a mi minden században csak egy születik — a nehézség és akadály csak megújhította lelke szárnyainak erejét és biztos lebegését.

A zavarok bonyolodtával, a beszterczei országgyűlés idején, 1661 április 30-ikán ülést tartott a rendekkel Varasdon folyó ügyek, védelmi készületek végett. Az ülés

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, anuár 27-ikéről, 323. k.
2 *Ugyanott*, márczius 11-ikéről és április közepéről, 323. k.
3 Történelmi Tár, 1880. évf. 750. l.
4 *Ugyanott*, 750. l.
5 *Ugyanott*, 752. l.
6 *Ugyanott*, 751. l.
7 *Ugyanott*, 752. l.
8 Vitnyédy István levelei. I. k. 162. l.
9 *Ugyanott*, 175. l.

legelsőbben is meghallgatta Fodróczy Péter jelentését az oláhok, predauciusok és szlávok ügyében gréczi követségéről. A király szóval és írásban megigérte, hogy jelenleg ugyan a keringő török hirek miatt az egyetemes bizottságot kénytelen elhalasztani: de egy esztendő alatt a hírekre való tekintet nélkül összehívja. A magános oláhok visszacsatolására nézve pedig, a kiket a kiváltságos oláhok csábítással és erőszakkal hűségökben eltántorították és kötelességök alól elvontak, az 1659: XCI. törvény rendelkezése szerint már most intézkedett, a mennyiben a régi állapot helyreállítása végett parancsot küldött a gréczi titkos és hadi tanácshoz, a végbeli főkapitányokhoz és kiváltságos oláhokhoz. Az ülés a jelentést tudomásul vette és kimondotta, hogy a felség kegyelmes elhatározásában, nevezetesen az egyetemes bizottság elhalasztásában, a jövő összejövetelig megnyugszik, s intézkedése értelmében az ország részéről ajánló leveleket ad a földes uraknak az érdekeltekhez, hogy ügyvivőik által a parancs sikeresebb végrehajtását sürgessék és keresztül vigyék. Aztán gondoskodott az ország gyalogsága fizetésének, a követ költségének födözéséről; a szolgabirák számadásainak elkészítéséről és felülvizsgálatáról; s a kulpai végek és útak megtekintése végett kiküldette Zakmárdy János itélőmestert az illető végbeli kapitányokkal, hogy az egész vonalat járják végig és alaposan szemléljék meg; ha valahol javításra és erődítésre van szükség, az itélőmester azonnal rendeljen ki oda kellő ingyenmunkást; s a kik a megszabott napon ki nem szolgálnák, előbb távoznának vagy megkésve érkeznének, azokat a törvényes birsággal rójja meg és a pénzt a helyi kapitányok fegyveres segítségével rajtok szedje föl; Varasd városát azonban az ingyen munka terhétől a folyó évre mentse föl, hogy minden erejét egészen a saját falainak kijavítására és újraépítésére fordíthassa, a mi az országos tárházak, a termésbeli hadi segély biztossága érdekében fö-

löttébb kívánatos. S ezekre a tárházakra nézve a karok és rendek Varasd városának és idősb Erdődy Imre grófnak térítvényt állítottak ki, hogy ezek a beépített helyeket nem örökre, hanem csak tetszés szerint való időre engedték át; s ha a tárházakban vagy beléjök helyezett gabonában tűz vagy bármi más szerencsétlenség kárt okozna, sem Varasd, sem a gróf érte felelősséggel nem tartozik.[1]

Zrínyi ezzel a gyűlést befejezte és csakhamar várépítéshez fogott. Mintha ezekkel a katonai portyázásokkal és báni intézkedésekkel csak azt akarta volna biztosítani, hogy minél nyugodtabban és hosszasabban új alkotásának élhessen. Jóságos cselekedetei közt most ez volt a legjelentékenyebb vállalata, melyen a legtöbb szeretettel és legtöbb tusakodással csüngött.

A vár fölöttébb kedvező helyen, a *Mura* bal partján emelkedett, ott, a hol éjszakról a Kanizsa patak szakad a folyóba, lejebb pedig délről a Dráva vize kanyarog elő egyesülésre,[2] olyan jelentékeny magaslaton, a melyről az egész környéket le Légrádig és föl Kottoriig be lehetett látni. Romjaiban már előbb is megvolt, mert régebben, száz esztendővel ezelőtt ezen a magaslaton állt *Kecskevára*, melynek gazdája, a szigeti hős vitézlő szolgája, urával együtt esett el, míg öröke az általános pusztulásban romlásnak indult és elhagyatásra jutott: sem a Zrínyiek a Muraközön, sem a törökök Kanizsában nem vették számba.[3] Az erdélyi harczok élesedése, Kemény bécsi alkujának haladása nagyobb értéket adott a romoknak, mert az udvar bármi kevés kedvet érzett is a háborúra,[4] előbb-utóbb ki nem térhetett előle, hiszen a szüksége Várad eleste óta a levegőben volt, a magyar urak és fölvidéki megyék ép oly

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Slavoniae,* 185—188. ll.
2 Ortelius Redivivus (Frankfurt, 1665.): II. k. 198. l.
3 Vitnyédy István levelei. I. k. 157. l.
4 Történelmi Tár, 1880. évf. 749. l.

erélyesen követelték, mint a mily melegen ajánlta és sürgette a pápai nuncius:[1] Zrínyi jól tudta, hogy a király és miniszterei az erkölcsi nyomásnak, még inkább az események sodrának nem szegülhetnek végképen ellene, hiszen a hadi tanácsban a harczias hangulat már is jelentkezett. Tavaszszal, május havában, a helyet szemesebben megvizsgálta és hadi czélra annyira alkalmasnak találta, hogy mindjárt birtokába vette, fölmérette, rendeztette; az anyaghordással a munkákat megkezdette, június 14-ikén pedig, a mint *Andler* írja, a törökök dühére, vetélytársainak irigységére és mindenek csodálatára, a vár megújításához, illetve fölépítéséhez és erődítéséhez fogott;[2] a saját nevéről *Uj-Zrínyivárnak* nevezve el, emlékezetül őseinek hajdani sasnevelő fészkére.[3] Az építkezés és átalakítás munkálata, úgy látszik, *Wassenhoven* mérnök terve szerint, gyorsan és nagyban indult meg, állítólag ötezer főnyi tábor födözete alatt és segítsége mellett,[4] a minek hírét a törökök megdöbbenéssel, a német tanácsosok megütközéssel fogadták. A kanizsai új basa, *Szeidi Ahmed*, még májusban, a mikor a helyet Zrínyi már elfoglalta, 2000 emberével szintén megjelent ott, a területet megtekinteni, s bizonyosan megszállja, ha már megszállva nem találja;[5] így visszavonult, de a munkálatok közben követeket küldött hősünkhöz, hogy valjon a király parancsából vagy a maga kezdeményéből építteti-e az erősséget? Azt felelte, hogy nem érdemes akár az egyikről, akár a másikról beszélni, a maga földén és telkén emeltet aklot barmai számára, hogy ha a király barmai a kanizsaiakkal összekeverednek, az övéiben kár ne essék; s figyelmeztette a basát, hogy ezentúl a kanizsai mezőre ne ereszsze lábas jószágait, mert az akolban mindég nagy

1 Történelmi Tár, 749. l.

2 Történelmi Tár, 1888. évf. 606. l. ANDLER: Memoria belli Hungarico-Turcici, 86. l.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei. I. k. 157. l.

4 Történelmi Tár, 1888. évf. 606. l. VITNYÉDY ISTVÁN levelei. I. k. 157. l.

5 Történelmi Tár, 1888. évf. 606. l.

kutyák lesznek. S a mikor a követek kérdezték, hogy akolba miért helyeztet ágyút, azt válaszolta: vadászatra, hogy a farkasokat és medvéket lövöldözhesse.[1] Az elmés szavakkal, ha ugyan megestek, a basát meg nem nyugtatta, sőt még jobban megrémítette; az egymásután küldte gyors futárait a fényes kapura,[2] hogy gyors és sürgős segítséget kapjon. A dolog a szultánt annyira felbőszítette, hogy anyja, az özvegy szultána kérésére és a nagyvezír rábeszélésére 15,000 embert rendelt Mohammed basa vezérlete alatt az erősség lerombolására;[3] a hódoltság népe pedig hír szerint Kanizsánál és Pécsnél gyülekezett ellene, hogy az építkezést megakadályozza, mert Kanizsát «mintegy bloquirozza.[4] Zrínyi ez időben épen valami törvényszékre ment, sem evett, sem ivott, azonnal visszatért táborába, hogy a munkálatot folytassa, mindenfelé elírt segítségért, hogy mielőbb befejezhesse. Nemcsak őrködött felette, de maga is dolgozott rajta, naponként három órán át talicskázva a földet.[5] Vitézei meg lesen álltak, törököt fogdostak; csak az első pár hét alatt 50 rabnál többet ejtettek, kiket a táborban kótyavetyére hánytak. Witnyédy felbuzdulva lovat kér Keczer Menyhérttől, hogy Új-Zrínyivár alá mehessen, mert úgy látja, szükség lesz reá; Draskovich Jánost is biztatja, hogy bátyjával minél előbb és minél jobb készülettel oda siessen; oda készül Batthány Kristóf is hadával, s oda gyülekeznek mindenfelől, mert ha a kanizsaiak, pécsiek megjőnek, Zrínyi megmarakodik vélök és körömsölés nélkül el nem válnak egymástól.[6]

A német tanácsosok gróf Leslie Walter jelentéséből értesültek mind a vállalat mibenlétéről, mind a hódoltságbeli törökség készülődéséről[7] és valóban megijedtek, hogy

1 Ortelius Redivivus: II. k. 198. l.
2 Galeazzo Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo II. (Bécs, 1670.) 31. l.
3 *Ugyanott*, 30. l.
4 Történelmi Tár, 1880. évf. 754. l.
5 Ortelius Redivivus: II. k. 198. l.
6 Vitnyédy István levelei. I. k. 157., 159. ll.
7 *A császári és királyi hadi levéltárban* július 1-jéről. Windica 68. k.

a békének egyszerre vége szakad; pedig elvileg már magok is megszakították, mert Kemény megsegítését elhatározták és a Montecuccoli hadát melléje rendelték;[1] hősünket tehát megintették, hagyjon abba tervével és térjen haza. Ő meg csak ásatott, fúratott, faragtatott tovább, még lázasabb sietséggel és fokozottabb erélylyel; Wassenhoven mérnököt felküldötte Bécsbe a hadi tanácshoz, hogy a hely földrajzi fekvéséről s az erősség építésbeli jelentőségéről fölvilágosítást adjon s az akadékoskodást elhallgattassa. De fent nagy volt az aggodalom és kedvetlenség, hogy hősünk a király tudta és engedélye nélkül fogott a munkába, melylyel koczkáztatja a békességet, fegyverre szólítja a törököt, a mikor egyenesen annak területén a szerződés ellenére új várat emeltet; a budai basa már is mozgolódik és megtámadására készül, hagyjon tehát abba, óva intette az üzenet, a véghely épitésével.[2] Zrínyi meg csak ásatott, fúratott, faragtatott, még lázasabb sietséggel és fokozottabb erélylyel, egyszersmind a hadi tanács tagjaihoz levelet intézett, melyben a maga elhatározásának czélját és okait részletesen kifejtette.

Ebből a leveléből nyilván kiviláglik, hogy az erősséget nem azért emelte, mikép a maga horvát vitézeinek, a mint *Priorato* írja,[3] visszavonulását födözze, mikor az ellenség földén fosztogatnak, mivel előbb nem csaphattak át a folyamon olyan gyorsan, hogy a törökök őket utól ne érték és zsákmányukat el ne vették volna, vagyis nem azért, a mint *Montecuccoli* állítja,[4] hogy a béke-időben portyázó csapatok zsákmányukkal oda visszavonulhassanak, aztán a folyón kényelmesen átkelhessenek, mert bizony a kanizsaiak megrablása az írás adatai szerint eddig a nélkül is sikere-

1 Történelmi Tár, 1880. évf. 750. l.
2 *Ugyanott*, 606—608. ll.
3 Galeazzo Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo II. 31. l.
4 Rónai Horváth Jenő: Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 305. l.

46. GUALDO PRIORATO I. KÖTETÉNEK CZÍMKÉPE.

sen folyt; de nem is azért, a mint *Horváth Jenő* hiszi,* hogy Váradért kárpótlást szerezzen. Építtette hazafiságból és érdekből *Légrád helyett*, Kanizsa ellensúlyozására, mert a Dráva Légrádot annyira megrongálta, hogy sok ház összedüledezett benne; már-már félesztendeig sem látszott biztosnak, hogy egészen alá nem mossa és vízbe nem omlasztja, mert alig kanyargott tőle húsz lépésnyire; s áradások alkalmával egyre csapkodta és szaggatta: hősünknek tehát gondoskodnia kellett, hogy az ország végvidékének s a maga szigetének eme pontja védtelenül ne maradjon. Előbb-utóbb Légrádból költözködnie kellett volna: inkább költözködött akkor, mikor még a végső szükség be nem állt és alkalmas helyet talált. Földrajzi fekvésének leírásával levelében nem vesződik, hiszen Wassenhoven úgyis megismertette; hanem katonai értékéről a hadi tanács tagjainak annál kimerítőbben szól. Elmondhatja, megokolása szerint, hogy katonailag az a hely paizsa vagy bástyája nemcsak az egész Muraköznek, de az összes végeknek is, melyek a Dráván túl Szlavóniában feküsznek, s a ki ennek a hegynek ura lesz, egyszersmind ura lesz eme két folyónak, a Murának és Drávának is. Légrádtól csak ágyúlövésnyire van, Csáktornyától valami másfél és Kanizsától két mérföldnyire; s úgy vet a hegy, hogy róla, mint valami kémlőhelyről, az egész környéket be lehet látni, le Légrádig és föl Kottoriig s a közelgő törököket büntetlenül elcsiphetni és rabul ejthetni, július 5-ikéig 200-nál többet fogtak el. Légrádtól Kottoriig eddigelé kilencz őrállomást tartott fenn, részint a maga költségén, részint királyi fizetésből, mely azonban oly késedelmes és csekély, hogy bízvást semminek vehető: a maga költségén pedig akkora vidéket nem oltalmazhat. Ez a hely fekvésénél fogva olyan, hogy hat őrállomással fölér; igaz, hogy bele több katona szük-

* Rónai Horváth Jenő: Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 306. l.

HISTORIA
DI
LEOPOLDO
CESARE,

Continente le cose più memorabili successe in Europa, dal 1656. sino al 1670.

DESCRITTA DAL CO: GALEAZZO GUALDO PRIORATO.

DEDICATA

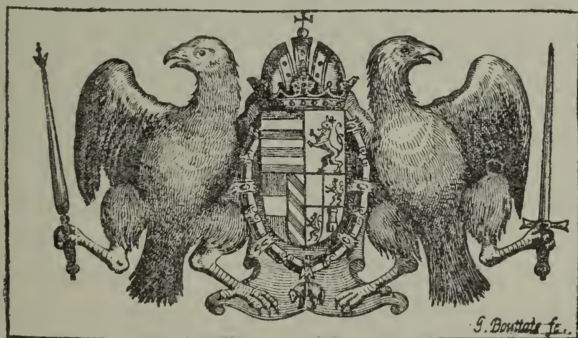
Alla Sacra Cesarea, Real Maestà

DELL' IMPERATRICE

LEONORA.

Postoui li Ritratti de Principi, de Generali, e de Ministri principali. Gli Assedij di Piazze, e Battaglie seguite.

Con le Scritture, Lettere, Trattati, Accordi, e Capitulationi nel fine dell'Historia, per non confondere la narratiua della medesima.

IN VIENNA D'AUSTRIA. M. DC. LXX.

Appresso Gio. Battista Hacque, Stampator Academico.

47. GUALDO PRIORATO I. KÖTETÉNEK CZÍMLAPJA.

séges, mint ama hat őrségen, de ellátásuk mégis könnyebb lesz, mert szőlők, szántók s minden egyéb alkalmatosságok esnek körüle, míg Légrád már annyira sanyarú sorsra jutott, hogy sok katona elhagyásáról beszél. S új háború esetében vagy olyan békében, a milyen most van, ha a török bármely közeli várat megszállna, ő segítséget sem vihetne fölszabadítására, ha az ott ötszáz embert helyezne el, még ha erősséget nem emelne is: ellenben ha ő veti meg rajta lábát, bizton megakadályozhatja, hogy akár Stiriának, akár másfelé kiüssön, mert visszatérését elvághatja, minél fogva az nem mer Kanizsából kiindulni, nem meri Muraközt és Csáktornyát megtámadni. A mellett a hely háborúban csapatok gyülekezésére védett állásánál fogva kiválóan alkalmas, a honnan Kanizsa, Berzencze, Segesd és Sziget könnyen elérhető, s ha a kanizsai megszálláskor már szolgálatra állt volna, nem lenne Olasz- és Németországban oly siralmas emlékezete Kanizsának! Meg van róla győződve, hogy ha az erősséget kellően befejezheti és fölszerelheti, s a fölségtől valamelyes segítséget kaphat bele, Kanizsát csakhamar agyonnyomhatja, legalább biztosítja, hogy a pogány iga alól sok ezer keresztyén fölszabadúl. Stiria békében és nyugalomban él félelem nélkül, még ha Kanizsa a török kezében marad is.*

Íme, Új-Zrínyivár építésének czélja okaival együtt, melyek a hely katonai jelentőségét teljesen megvilágítják. De megfelel hősünk a hadi tanács aggodalmaira és nehézségeire is, a mikor kifejti, hogy a török a béke megszegéséről nem panaszkodhatik, a szerződésnek az új várak emelését ellenző kikötésével nem érvelhet, mert csak azon a vidéken háromnégy erősséget készíttetett, most is *Behigáthot*, a melyet a magyarok a mult évben fölégettek, újra rakatja, Horvátországban pedig még többet építtetett; s a mi neki szabad,

* Történelmi Tár, 1888. évf. 606. l.

nekünk sem lehet tilalmas. Aztán ő nem a hódoltság területén, a török földén, hanem a saját telkén épít, mert az a hely őse, a szigeti hős szolgájának birtoka volt; s új vára az elhagyott *Bajcsa* fejében vehető, mely tőle negyedmérföldnyire van és Kanizsa elfoglalása után még véghelyül szolgált: tehát abba kell számítani. Különben tagadja, hogy a török erősebb volna, s olyan bátor lenne, hogy egy ilyen dologért, mint ez, minden szándékát megváltoztatná, Erdélyt kiürítené, a velenczéseket elhagyná, s egész seregét ide fordítaná, hogy az erősség emelését megakadályozza. Azt elismeri, hogy a felséget tervéről régen, még mielőtt kivitelébe bele kezdett, értesíteni kellett volna, de a basa kisérlete sietésre, kényszerítette, s a bejelentést jobb időre halasztotta, hisz végre is tudta, hogy minden jó szolgának kötelessége az ilyen gyűlölséges dolgokat nem urára hárítani, hanem magára venni, a mint ő is cselekszik hiténél s hűségénél fogva. S megnyugtathatja a hadi tanácsot, hogy a budai vezér nem mozog, legalább eddig, pedig a helyhez ő közelebb és a maga veszedelmére éberebben ügyel, semmit sem hallott felőle; de ha jőne is, annyit a legörömestebb megtesz ellene, a mennyit Isten tudnia és bírnia enged vére elhullásáig, bár senki ne segítse, a keresztyénség szolgálatjára áldozza magát. A ki pedig ebben a hasznos munkában hívságos félelemből elhagyja, sőt gátolja, *Isten birói széke és rettenetes itélete elé szólítja!* A mérnököt, ha kénytelen, visszaküldi, s a munkálatot maga folytatja, a mint Isten sugallja; de a hadi tanács tagjaira bízza eldönteni, valjon jobb-e ezt az erősséget jól, mint rosszul épiteni, mely már félig kész; s csak ebből az okból is, sem abba nem hagyhatja, mert a török két hét alatt a megkezdett terv szerint bevégezné; sem le nem rombolhatja, mert már annyi fáradságba került.* Csakugyan a munka

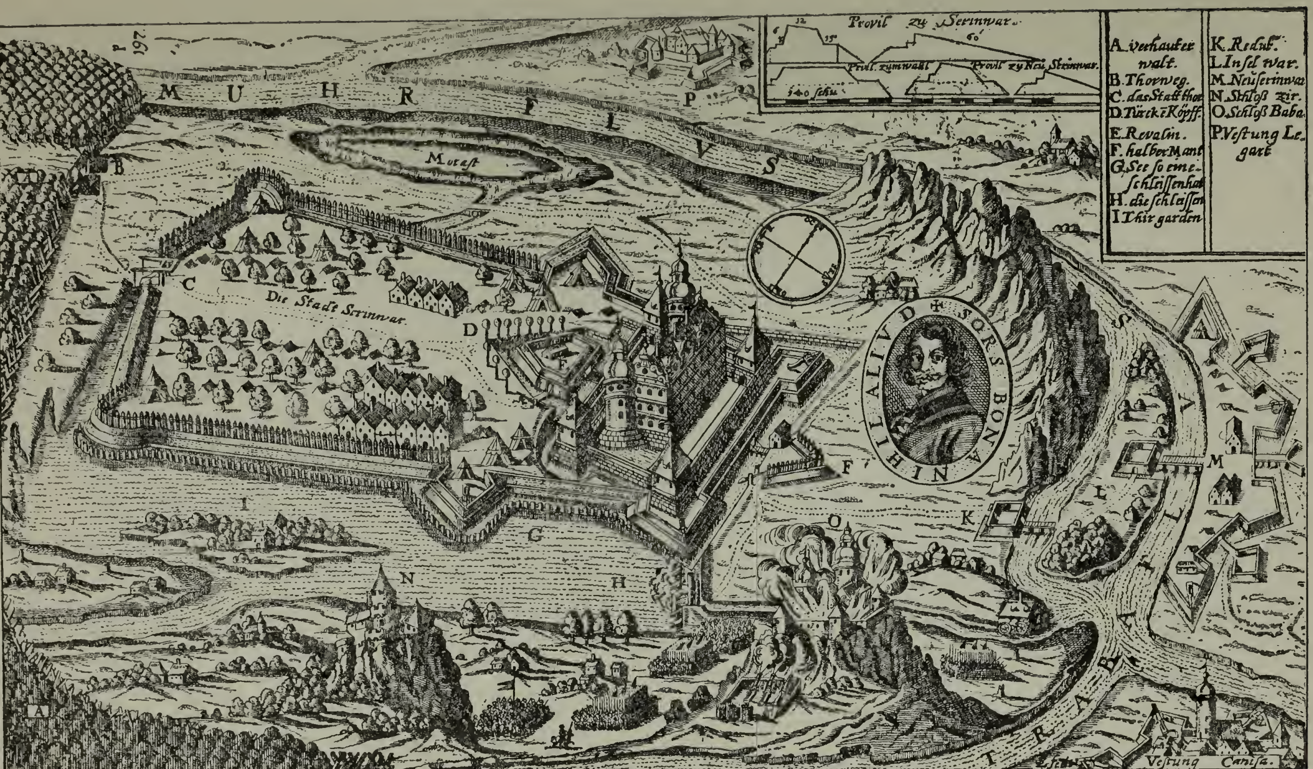
* Történelmi Tár, id. h. 607—608. l.

három hét alatt, június 14-ikétől július 5-ikéig, a levél keltéig annyira haladt, hogy a nehéz, tömött falak már készen álltak, *három* bástya már fölemelkedett, s bent a vár piacza negyven lakóházzal és a szükséges malmokkal elkészült, a sánczokon hat mezei ágyú meredezett; sőt a német hagyomány szerint hősünk már feleségét is oda hozatta és Kanizsába megüzentette, ha akad vitéz falai közt, jöjjön felesége üdvözletére: szép korállt és keszkenőt kap tőle.[1]

Természetes ennél fogva, hogy az építkezés folyt tovább hazafiságból és érdekből, a mint jeleztük; de a mikor hősünk szívében ez a két érzés találkozott, mindig a hazaszeretet volt a hatalmasabb és a uralkodóbb. Új-Zrínyivár kétségtelenül födözetül és biztosítékul szolgálhatott muraközi javainak: de még jelentékenyebb vállalkozásnak igérkezett a haza védelmének szempontjából, sőt a szomszédos Stiria békéjének és nyugalmának megőrzése tekintetéből. Azok után, a miket hősünk a hadi tanácsnak írt, minderről nem lehetünk kétségben; katonai lángesze és tudása kezességet nyújt, hogy helyesen itél; az erősség jelentőségéről és közhasznáról pedig a legékesebb bizonyság ama nemes becsüléstől izzó vallásos kijelentése, hogy a ki elhagyja, sőt gátolja ebben a vállalatában, isten birói széke és rettenetes itélete elé szólítja! De az idegen *Andler* is, ki az erősséget a török háború alatt személyesen megnézte és megjárta, támadásra kiválónak, védekezésre alkalmasnak találta, a szigetet a Mura és Dráva, s következéskép Stiria bástyájának nevezi;[2] Witnyédy pedig nem győzi magasztalni, mint olyan hasznos munkát, mely ura méltóságos cselekedetének dicsőséges fényeskedésére szolgál és igazolja a régi pogány bölcs mondását: quod non potest, posse vult, qui nimium potest. «Isten ő szent fölsége segélje

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 158 l. ORTELIUS REDIVIVUS, II. k. 198. l.

2 JOANNES HENRICUS ANDLER: Memoria belli Hungarico-Turcici inter Cæsares Leopoldum I. et Mahometem, IV 91—92. ll.

48. CSÁKTORNYA ÉS ÚJ-ZRINYIVÁR LÁTKÉPE ORTELIUSNÁL.

Nagyságodat, írja Zrínyinek, ez cselekedetének szerencsés véghez vitelében és másokat is ébreszszen föl szegény utolsó veszedelemben levő hazánknak oltalmára, másokat is hasonló cselekedetre, hogy lássák az idegen nemzetek, vagyon még ember az országban, a ki segítheti szegény hazáját; de ez a kívánság, úgy tetszik, kevés reménység nélkül vagyon, mivel keveseknek vagyon tehetségük, hogy ily dicsőséges dologban foglalják el magokat, elfajulván régi dicsőséges cselekedetektül . . .»[1] S a várnak tovább építése és befejezése érdekében annyival lelkesebben buzog, mert félben hagyni vagy épen lerontani ép oly káros, mint veszedelmes lenne, «szegény hazánknak és az szomszéd országoknak»;[2] mert akkor elveszne Muraköz, Stiriának egy része, a varasdi mező is, míg ha elkészülhet, Kanizsát állandó megszállás alatt tartja;[3] s ebben a meggyőződésében sorra keresi föl Nádasdy Ferenczet, ki a dolog támogatása végett a bécsi hatalmasoknál közben is jár, Zichy Istvánt, kitől örvendve hallja, hogy a vállalat az érseknek igen tetszik, s azt mondotta, hogy ura «egyedül az az jó magyar, az ki nemzetének s hazájának maga fogyásával kíván szolgálni és szolgál is;[4] aztán pater *Millert*, a király gyóntatóját, ki a Lipót kedvező hangulatáról beszélt és a bécsi udvar befolyásos embereit: Porciát, Martinitzot, Lobkovitzot, Gonzagát és Rottalt, kezében *Fotzauen Mihály* stiriai mérnök rajzával, mely Uj-Zrínyivárt ábrázolta.[5] S azt a benyomást nyerte, különösen a Porcia herczeggel folytatott beszélgetésből, hogy a legnagyobb nehézség abból ered, hogy hősünk a felség tudta nélkül fogott az építésbe; de különben érzik, hogy ha el nem kezdte volna, most kellene kezdeni; s állítólag már parancsolatot küldtek Spieck generálisnak, a többi tiszteknek is,

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 163. l.
2 *Ugyanott*, 163. l.
3 *Ugyanott*, 173. l.
4 *Ugyanott*, 165. l.
5 *Ugyanott*, 168—170. ll.

kik Stiriában és ott a többi országban vannak, e szerint Leslienek is: ha valami igyekezetit hallják a töröknek az erősség elrontására, mindnyájan siessenek oltalmára; ehhez képest Zrínyi szabadon folytathatja a munkálatot és bizton remélheti a megsegítést, mert Porcia jól tudja, hogy a török a békesség idején több várat, valami huszat emeltetett Horvátországban, s mielőbb kéri azok jegyzékét a végre, hogy a török ellen érvül és mentségül fölhasználhassa, ha fölöttébb sürgetné az új erősség ledöntését.[1] Valóban fölöttébb sürgette; az udvar pedig a hadi tanácscsal együtt, a miként a sürgetés erkölcsi nyomása nehezült vagy lazult, az erődítést a szerint majd tiltotta, majd tűrte, sőt, legalább magánbiztatással, bátorította; példás következetlenséggel, mintha a háború és béke koczkája napról napra fordult volna! Zrinyi ennélfogva nem sokat törődött a német tanácsosok magatartásával, hanem még lázasabb sietséggel és fokozottabb erélylyel folytatta a munkálatot, éber gonddal és előrelátással szervezte megrohanás eshetőségére a védekezést. Írt *Rajkovics Péternek*, a horvát ezredesnek, hogy jó volna a csapatokat mindenfelől összegyűjteni és a pogányt a saját területén megtámadni; jelezte egyszersmind, hogy a maga vára őrizetére állandó hadat szándékszik alakítani.[2] Tervéről az ezredes, úgy látszik, az engedély végett, azonnal jelentést tett Bécsbe, honnan az a válasz érkezett, hogy a törököt nem kell megtámadni, mert *veszélyes* lenne; nos, bizonyosan visszaütne, hanem tábort kell ellene vonni, jól megerősítve Dernis (a mai Szent-Mihály) és Rácz-Kanizsa közt.[3]

Csodálatos rendelkezés és érthetetlen ellenmondás épen akkor, a mikor Montecuccoli Keményhez már közeledett, a Dunántúl meg, a Vértes alján, rendes csatározás indúlt.

1 Vitnyédi István levelei, I. k. 171. l.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban*, szeptember haváról. Windica, 68. k.
3 *Ugyanott.*

Nevezetesen Montecuccolinak eredetileg az volt a terve, hogy Erdélyt Erdélyen kívül kell megsegíteni, Budát vagy Esztergomot megszállani, ekként a törököt megosztani;[1] mert Szeidi Ahmed kanizsai és Izmael budai basa, kiket erejük javával Ali szerdár temesvári táborába rendelt, kétségtelenül kénytelenek lesznek vala visszatérni; s a hadi tanács elfogadott belőle legalább annyit, hogy a mikor Montecuccolit Keményhez küldötte, Souchest 20,000 emberrel a Dunavidék födözésére állította Komáromhoz.[2] De a generális augusztus végén vagy szeptember elején lejebb nyomult, Batthyány Kristóf magyar hadával egyesült és Zsámbék ellen vonult, mi közben a magyar huszárok egészen Buda külvárosáig száguldoztak. A hadak Zsámbékot fölégették, Vaált és Ercsit elfoglalták, Érdet és Adonyt bevették, szeptember 13-ikán már Buda és Esztergom között táboroztak; de Souches egyszerre, bár a török Izmael nélkül nem mert beléjök kapni, mégis meggondolkozott és Komáromba visszatért, míg Batthyány Veszprémnek fordult, hogy Zrinyihez siessen.[3]

S a hadművelet ezzel megszakadt, mintha a hadi tanács lefútta volna, a hogy a Zrinyi vállalkozását le akarta fúvni. De hősünk a Souches mozgolódását, a kanizsai basa távollétét sokkal kedvezőbb fordulatnak tartotta, semhogy a megszorításhoz alkalmazkodott volna: a hódoltságba becsapott és 38 falut fölégetett,[4] sőt a mikor arról értesült, hogy Eszéknél egy török csapat nyomakodik előre, ezer ember hét ágyúval, melyet Kanizsa erősítésére szállít, újabb engedélyt kért a hadi tanácstól, hogy a csapatot megüthesse és az ágyúkat elvehesse.[5] A mire a csapat Új-Zrínyivárhoz közeledett, 8000 főre nőtt,[6] talán a lerombolására

1 Szalay László: Magyarország története, v. k. 59. l.

2 Történelmi Tár, 1880. évf. 754. l.

3 *Ugyanott*, 755. l.

4 *Ugyanott*, 755. l.

5 *A császári és királyi hadi levéltárban*, szeptember elejéről. Windica, 68. k.

6 *Ugyanott*.

szánt haddal, talán a Pécsnél felgyűlt néppel, mert bizton megállapítani nem lehet, a mennyiben Leslie értesülése szerint Haram,[1] Priorato följegyzéseként a kirendelt Mohammed basa[2] volt a vezére; Új-Zrínyivártól két órányira megállt, habozni látszott: ne menjen-e reá; de aztán nagyot és merészet gondolt, — félre kanyarodott és csakugyan Kanizsa alá húzódott. Az erősséget már jobb karban, őrségét nagyobb számban találta, semhogy meg merte volna támadni; pedig a sors kedvében járt, mert közben az őrködő és építkező hős megbetegedett s vára falai közt hideglelésben feküdt; mind a mellett 400 lovast kiküldött a tovahúzódó törökök megcsapására.[3]

Ime, az erősség, noha teljesen még készen se volt, a Zrínyi kezében, az ő félelmes nevének és erkölcsi erejének bűvös hatásával már is akkora hatalmat képezett, hogy 8000 török megjuhászodva kerüli el és még a kanizsai végbeli néppel sem mer bele kötni; sőt hősünk hívja ki 400 lovasával őket! Többet egyelőre nem tehetett, részint betegeskedése, részint akadályoztatása miatt, mert felhatalmazást kérő fölterjesztésére a király a hősködésben nem épen szenvedő hadi tanács javaslata szerint azt felelte, hogy ne támadjon, csak a védekezésre szorítkozzék.[4] A mint fölgyógyult, október elején Bécsbe sietett, hogy az ügyet végleg rendezze, az épület királyi jóváhagyását kieszközölje;[5] mert eddig munkájában hol lebeszélték, hol elnézéssel vagy magánbiztatással bátorították; a hadi tanácshoz intézett két utolsó kérését meg elintézetlenül hagyták: de rosszkor érkezett. A szultán az építkezés sikere miatt annyira feldühödött, hogy *Szeidi Ahmed* kanizsai basát, a miért orrára kapuczánt hagyott vetni, a német krónikással szólva pápa-

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, szeptember haváról. Windica, 68. k.
2 Galeazzo Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo. II. k. 32. l.
3 *A császári és királyi hadi levéltárban*, szeptember elejéről. Windica, 68. k.
4 *Ugyanott*, szeptember haváról.
5 *Ugyanott*.

szemet engedett tenni, júniusban megölette;[1] azóta ismételve és épen ez időben is Bécsben éles panaszt emelt és nagy lármát csapott, sőt egyenesen háborúval fenyegetőzött.[2] Az új erősség lebontását a béke megtartásának föltételeként követelte, s lebontása fejében hír szerint Váradot is visszaigérte:[3] a mi mind elég nyilván és hangosan bizonyítja, hogy a török, a maga szempontjából, a hódoltság területére nézve, micsoda jelentőséget, micsoda veszedelmet tulajdonított az erősségnek. A király ennél fogva a birodalmi politika félénk szószólóinak és hősünk irigyeinek, a kik személyében gyűlölték, törekvésében meg-megállították, s épületét kezdettől fogva fitymálták, Montecuccolinak és társainak szavára, mivel «dombok környezik és uralkodnak rajta»,[4] voltakép pedig, mivel a gazda az ő szent methodizmusuk hivatalos gyávaságának és tehetetlenségének élő czáfolata s az igazi vitézség és dicsőség élő képmása, — kishitű rábeszélésére Új-Zrínyivár megerősítését nemcsak rosszalta, de Zrinyinek egyenesen elrendelte: hagyja abba, úgy a mint van;[5] vigasztalásúl mégis másfélszáz muskatérost, öt puskaművest, tetemes lőport és golyót bocsátott kezére;[6] ő pedig a vitézlő népet a munkásokkal, a lőport a golyókkal épen Új-Zrínyivár fölszerelésére fordította.[8] Nem ismerte sem a király, sem a hadi tanács, ha komolyan elhitte róla, hogy az ilyen egyszerű utasításra, annyi elnézés és bátorítás után, félrevonul, s a török nagy hasznára és a haza veszedelmére a szinte kész erődöt elhagyja. A mi dologba egyszer bele fogott, az a markába nem szakadt. Fölterjesztést intézett azonnal Lipóthoz, melyben mentegette magát,

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 160. l. SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története, V. k. 58. l. ORTELIUS REDIVIVUS, II. k. 197. l.

2 Történelmi Tár, 1880. évf. 756. l. PRIORATO, II. 158., 161. ll.

3 Történelmi Tár, 1880. évf. 756. l.

4 Hadtörténelmi Közlemények. IV. k. 306. l.

5 *A császári és királyi hadi levéltárban,* november elejéről. Windica, 68. k.

6 *Ugyanott.*

7 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 174., 175. ll.

hogy engedélye nélkül kezdett építeni és példákra hivatkozva kimutatta, hogy a felség utólagosan az ily erődítéseket mindig helyben hagyta,[1] a munkálatot pedig még lázasabb sietséggel és fokozottabb erélylyel folytatta, abban a számításban, hogy minél előbb halad, annál inkább megmarad. «Meglátjuk az kikeletre,» írja Witnyédy november 23-ikán Keczer Menyhértnek, «mit fognak a szomszédok cselekedni, ő nekik valóban nagy kapuczán ám az orrukon, nem sétálhatnak már oly bátran, mint azelőtt, mert hamar másutt találják helyöket, ha messze távoztak a végházbul; hoztak májustól fogva, hogy építeni kezdették, kétszáz rabot, ha megmaradhat, egész Landorfejérvárig fognak azon helybül parancsolhatni.»[2] A szomszédok nem cselekedtek semmit, annál többet cselekedett Zrínyi; karddal őrködött, ásóval dolgozott: január elején Péter öcscsével, Bosznia és Herczegovina rettegtetőjével és Batthyány Kristóffal, a Dunántúl fiatal főkapitányával beütött a török földre, a hol három várat megvett és tizenöt falut feldúlt. Leslie gróf nyugtalankodva jelentette a kalandot a hadi tanácsnak, s az a királynak, hogy hősünk támadó viselkedése «*ingerli*» az örök ellenséget, azért jó lenne a beütésekkel felhagyni. S Lipót csakugyan «nem jó szívvel» vett róla tudomást és a béke érdekében elrendelte, hogy Zrínyi maradjon csöndesen.[3] De a tilalom szava, az építés gondja csak a kinálkozó kedvező alkalomig kötötte le; miután még januárban salétromfőzőket, februárban tüzéreket szerzett a várba,[4] április elején Trautmannsdorf értesítése szerint már megint a hódoltságban járt, a hol egy török csapatot visszanyomott, valamely faluban istenitisztelet alatt egy templomot körülfogott s a legények javából harminczat elrabolt:[5] s a mikor

1 *A császári és királyi hadi levéltárban.* Windica, 68. k.

2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 175. l.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban,* 1662 január 16-ikáról. Windica, 68. k.

4 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 191., 193. ll

5 *A császári és királyi hadi levéltárban,* április elejéről. Windica, 68. k.

a király ezért újra meginti, még ő panaszkodik az akadékoskodás miatt, holott a maga védelmére és a török feltartóztatására ütött be, nehogy Felső-Magyarországba vonuljon.[1] Aztán visszatért új vára alá, melynek erősítésére még februárban egész Varasd- és Kőrösmegyék ingyenes munkáját kirendeltette,[2] majd egész Muraköz jobbágyságát kiparancsolta s most épen kétezernél több ember a Mura folyótól a Kanizsa patakáig széles és mély árkot ásott, annak vizét ennek medrébe vezette, nagy darab erdőt kerítve mögé, hogy a hely ellenálló, védő és támadó ereje annál hathatósabb legyen:[3] mégis *Holst* ezredes, ki ez idétt a bécsi hadi tanács megbizásából lenn járt a várat megvizsgálni, azt a véleményt adta róla a királynak és Zrínyinek magának, hogy jobb lett volna, ha nem épül, mert fekvésénél fogva védhetetlen és javíthatatlan,[4] a miben hősünk természetesen nem osztozott; pedig valószínűleg értett annyit, ha nem többet, az erődítéshez, mint Holst uram; a tapasztalás legalább már eddig is mellette szólt. A vélemény nyilván megrendelésre készült, Montecuccoli és társai kivánsága szerint, kik a birodalmi politika érdekéből és személyes gyűlölségből a vállalat ellenzői voltak, s mint a török megbotránykozásának követ a béke útjából el akarták pusztítani. Zrínyi védte szóval, okkal, kitartással, a mint később megoltalmazta fegyverrel.

A fényes kapu pedig tovább követelte, csak követelte Bécsben a vár lerombolását. A mellett kiküldte ellene *Ali* basát, a megölt Szeidi Ahmed elődjét. A basa jól ismerte és becsülte hősünket az előbbi szomszédságból; tudta, hogy nem tanácsos megtámadni. Szép szóval szerette volna a dolgot eligazítani s május 24-ikén levelet intézett hozzája:

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, április elejéről. Windica, 68. k.
2 *Acta et Articuli* stb. 189. l.
3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei. I. k. 195. l.
4 PRIORATO, II. k. 106—107. l.

49. GRÓF ZRÍNYI PÉTER.

(Eredetije Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

«Miután a kanizsai generalátusságtól megváltam,» mondja, «Egerben, Temesvárt, Jenőben voltam basa, s a tengeren túl oly fejedelemség volt a kezem alatt, melyet sem a budai, sem más vezéri állással nem cseréltem volna el; de mivel az én leghatalmasabb császáromhoz annyi panasz és jajveszéklés érkezett Nagyságod ellen, Ő Felségének úgy tetszett, hogy ismét ide jőjjek szomszédságodba. Igen kedves testvér, Te bizonyára amaz ősi nemzetségből vagy, de nem tudom, kinek tanácsából építéd új váradat. Nem kell messzi menned példákért. Hol van Rákóczy, hol Kemény János? Jól tudod, igen kedves testvér, hogy a törökök császárával senki sem daczolhat, a mikor megindul. Elegendők volnának, a miket Te míveltél, ha Kanizsa és Szigetvár már tied volna és Budán német császár lenne. Féltelek, hogy az lesz véged, a mi Rákóczynak. Tudd meg, hogy Eszéknél német követekkel találkoztam, s azok azt mondják, hogy a mit Zrínyi mível, arról a német császár mit sem tud. A miről a leggyorsabban válaszodat várom.»*

Ime, minő más hangon beszél ez az Ali Zrínyivel, mint Ali szerdár Souchesval. A tiszteletteljes fenyegetésnek semmi eredménye nem lett. Mit felelt a levélre levéllel, nem tudjuk, de mit felelt tettel, azt ismerjük: erődített tovább. «A mi magyar Hannibálunk, Istennek szent neve dícsértessék,» írja Witnyédy Keczer Andrásnak, június 28-ikáról, «ellenségei és nagyságának irígyi között mint az pálmafa a nagy terhe alatt ugyan emelkedik, ha mással nem, szép hírrel és névvel, és mindenek csaknem akaratjuk ellen is dicsőítik cselekedetit, melyek úgy látszanak, mintha meggátolódnának, mivel nem oly üdőben vagyunk, hogy megmutathassuk bennünk levő tehetségünket, az mely helyett inkább maga megalázása kivánatos akárkiben is. *Mi most is építünk*, mások azt rontással fenyegetik, ha élünk,

* SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története, V. k. 74 l.

annak is meg köll végét látnunk.» Addig azonban, a míg erre jutna a dolog, Új-Zrínyivár elkészült.[1]

Hát milyen volt tulajdonképen ez az erősség, melynek építése annyi szóba és küzdelembe került? Lássuk immár közelebbről.

Nyolcz rajz keletkezett róla eddigi tudomásunk szerint. Kettőnek azonban, a Wassenhoven tervének és Potzauen vázlatának teljesen nyoma veszett; így csak hat ismeretes: egyik az *Ortelius Redivivus* metszetében, másik a Montecuccoli karczolatában, harmadik a *Denkmal Serinischer Heldenthaten* gyűjteményében, negyedik az Esterházy Pál *Mars Hungaricusában*,[2] ötödik a Névtelen Kanizsai *Diariumában*,[3] s végre a hatodik Puerkenstein Burckhard katonai feladványai közt.[4]

Az Ortelius rajza a térképezők szokása szerint szabadon építi be a rendelkezésére álló lapot és minden üres helyet fölhasznál; így szorítja be a Mura folyó kanyarulatába *Légrádot*, mely a Dráva balpartján feküdt, így teszi a Dráva alá *Kanizsát*, mely magasan a két folyó egyesülése fölött esik; így illeszti bele a Mura hajlásába Zrínyi arczképét híres jelmondatának körírásával, s fejétől balra a világtájmutatót vagy iránytűt, melyet azonban 90 fokkal jobbra kellene fordítani, hogy jelzésével a két folyó természetes vonalának megfeleljen; ily módon aztán a déli Légrád éjszaknak, s az éjszaki Kanizsa délnek állna, a mi megint világosan elárulja, hogy a rajzoló nem természetes fekvésüket, hanem csak az üres helyet veszi számba. A rajznak középpontjaként Új-Zrínyivártól nyugatra a régi Zrínyivára és városa terül el, pedig sem az, sem ez a Muraközön

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 209. l.

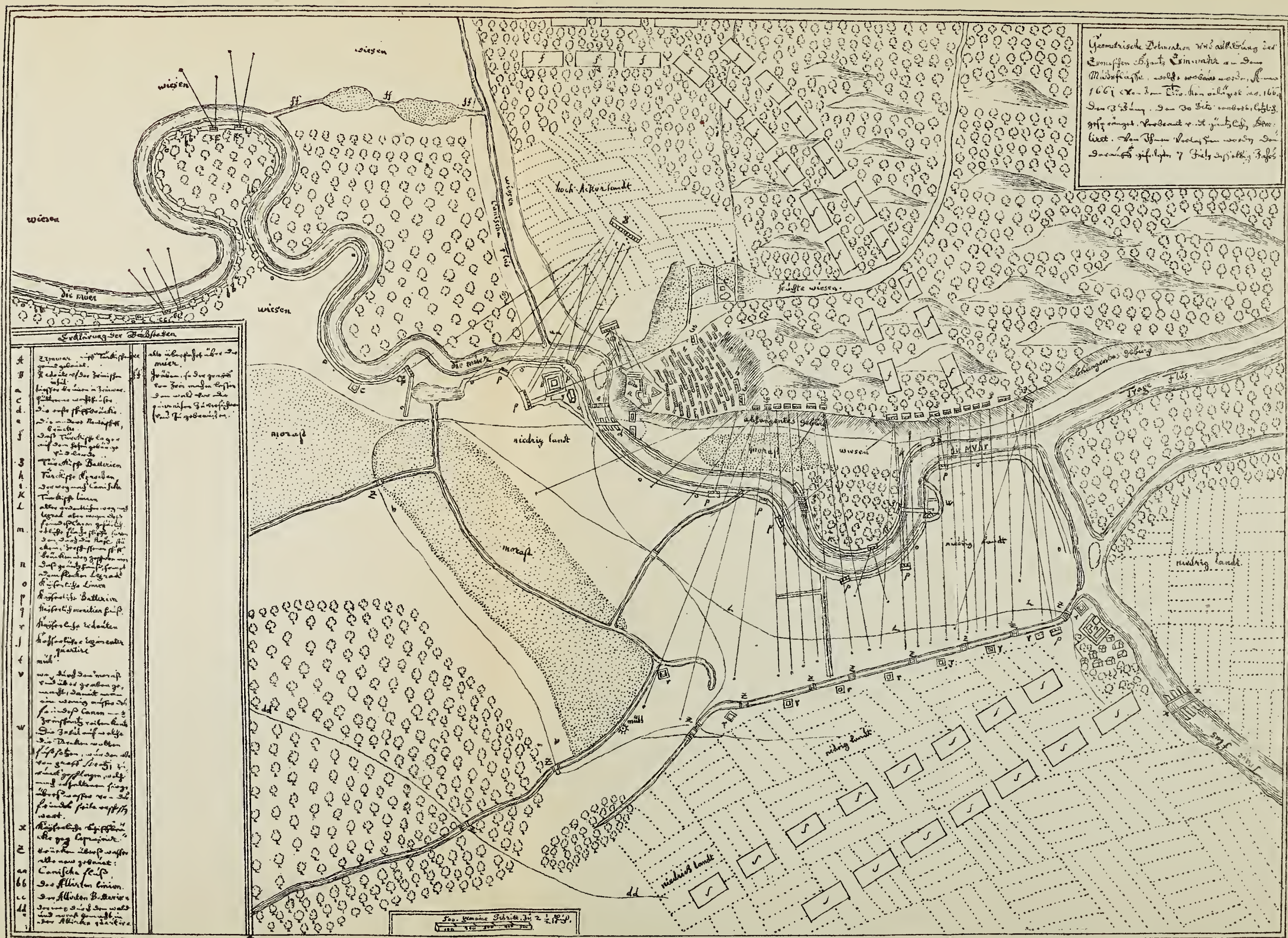
2 Bubics Zsigmond: Esterházy Pál Mars Hungaricusa. Budapest, 1895.

3 *Diarium*, und kurtze warhaffte Erzehlung der Belagerung der Vestung Canischa. Gedruckt im Jahr 1664.

4 Puerkenstein Burckhard: Auserlesener Anfang zu denen höchstnützlichen matematischen Wissenschaften. Augsburg. 1731.

soha sem volt. A régi Zrínyivár, a mint tudjuk,[1] nem itt, hanem Zágráb megye déli részében, a Zriny-hegység alján emelkedett, s alatta a hegy lábánál nem város, hanem falu nyúlt el, folyók és mocsarak nélkül, erdőség tövében. Ezzel tehát a rajzot egyeztetni nem lehet. Kétségtelenül Csáktornya akar lenni, mely Új-Zrínyivárától csakugyan nyugatra, a két folyó közén feküdt, közelében körös-körül mocsarakkal, délre a kursaneczi, ma zrínyifalvi erdővel, a mint a képen is látszik; csakhogy a folyók távolabb estek tőle, a város nem nyugatra, hanem keletre terült előtte, vadas kertje nem délre, hanem éjszakra húzódott a Szent-Ilona kolostoráig; az 1638-iki osztálylevél szerint nyolcz bástyával, három kő- és öt fa-alkotással ékeskedett, a főépület déli szárnyán sugártoronynyal, éjszakon a régi lőporos toronynyal, s a kapu fölött, középütt, a toronynak is beillő nagy kőbástyával. Ha azonban figyelembe veszszük, hogy a bástyák száma 1638-tól 1664-ig megváltozott, mert a mikor Zrínyi az öt fabástya helyett kőbástyákat emeltetett, számukat kevesbítette, mert a kőbeli erő bőven pótolta a mennyiségbeli apadást; ha figyelembe veszszük, hogy egy negyedszázad alatt a fölöttébb kedvező helyi viszonyoknál fogva vadas kert délre is fejlődhetett, s Tollius valóban 1664-ben már a «gróf kertjeiről» beszél, de a rajzoló a szerkezet árhuzamos tagolásában vadaskertet is csak egy oldalon vesz föl; végre ha figyelembe veszszük, hogy a városnak nevezett terület nem más, mint a vár hátsó udvara, melynek a Ternován keresztül ma is van nyilt bejárója: arra az eredményre jutunk, hogy az Ortelius Redivivus rajza a Zrínyi Csáktornyájának, mely igen fényes és tágas volt, pompás épülettel, meglehetősen megfelel, mert rajta is három torony látszik, a főépület és déli szárny két emeletes, mint az osztálylevél írja; de nem a régi állapotában,

1 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós, I. k. 23. l.
2 *Ugyanott*, 74., 76., 78., 79. ll.

wiesen
wiesen
wiesen
wiesen
die muer
morast
morast
niedrig landt
niedrig landt
niedrig landt
niedrig landt
niedrig landt
wiesen
die MUr

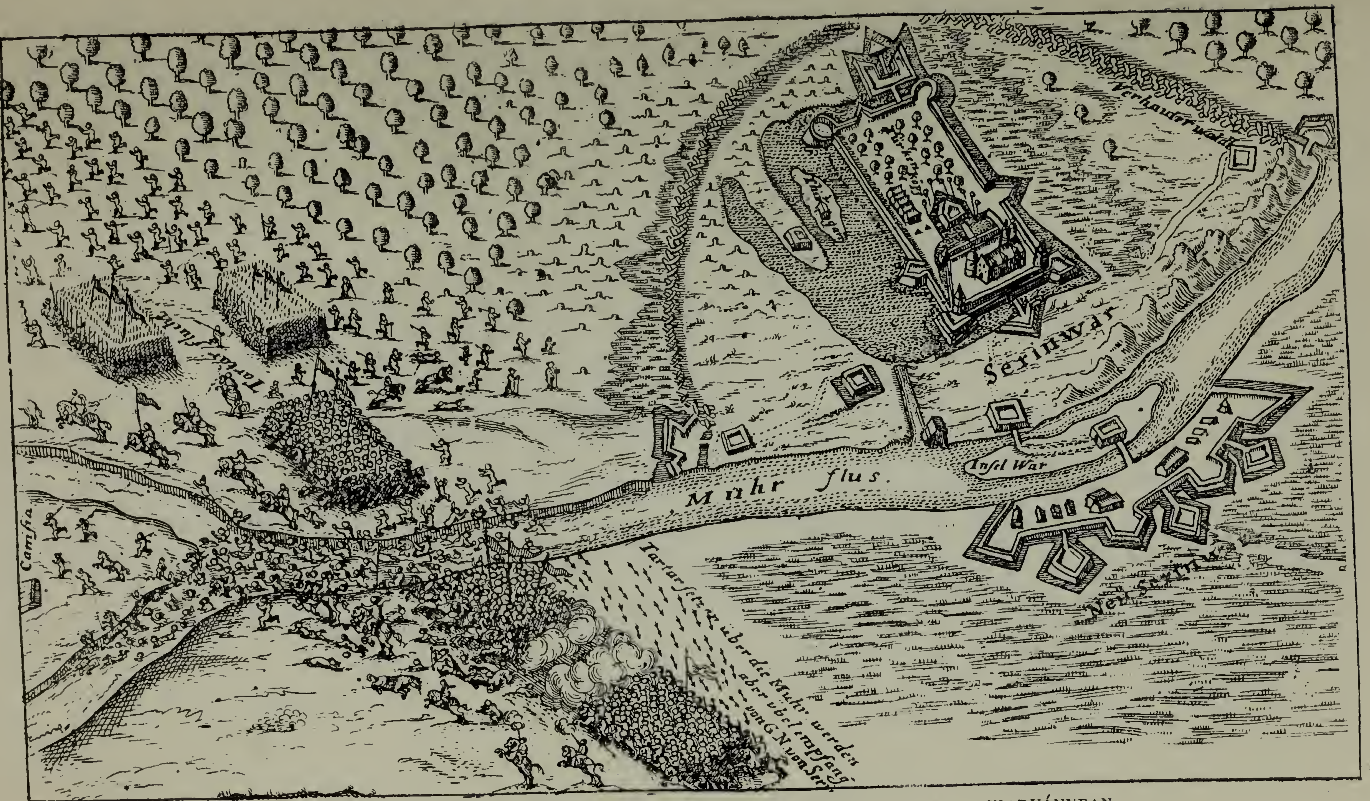
a mint az osztálylevél szerint a képzeletből újra építettük, hanem abban az alakjában, a mint 1664-ben állt. Még hívebb és pontosabb lehet az Uj-Zrínyivár metszete; csak az a sajnos, hogy az alaprajzon kivül egyebet nem ád, bár így is szemléletesebb és értékesebb, mint a *Montecuccoli* vázlata, mely egyszerűen semmiskedő karczolat, semmiházi czélból, hogy hősünket a hadi építésben avatatlannak, erősségét a támadásra és védelemre jelentéktelennek tüntesse föl. Vonalait annyira elkapkodja, hogy a leírásából kell kiolvasnunk, mit akar velük ábrázolni. »Az erőd tulajdonkép, mondja, semmi fontossággal nem bírt; nem volt ellátva árkokkal, nem bírt födött útakkal, nem volt sem erős arczvonala, sem oldala; a szögeket pásztázó lővonalak fölötte rövidek voltak, a lőtér csekély, az irányvonal meredek, a mellvéd magas és keskeny, s az egész fölött magaslatok uralkodtak. A mű belseje sem elég szélességgel, sem elég mélységgel nem bírt, s hátul mindkét oldalt nyitva volt, mert az oldalak nem vezettek a folyóig; az így maradt szabad tereken az ellenség az első rohamnál betódulhatott az erődbe. De nem volt alkalmas a kirohanásra sem, mert a magaslatok az egész környezet fölött uralkodtak. Az erőd belseje oly szűk volt, hogy benne sok embert nem lehetett elhelyezni a nélkül, hogy egymást ne akadályozzák, s mégis megvédésére sok ember volt szükséges. Ha az ember bent volt az erődben, nem volt vele tisztában, hol van s kivel van, úgy hogy a katonák közönségesen csak *juhakol*-nak szokták nevezni.»*

Ám ez a leírás a karczolattal sok részletében hamis. Montecuccoli egyetmást elhallgat vagy máskép állít, mint a hogy volt, szándékos ferdítésből, a gyűlölség és galádság elpalástolására, melyet hősünk iránt érzett és az erősség előtt tanusított; de jól mondja a példabeszéd: könnyebb a

* Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 305—306. ll.

hazug embert utólérni, mint a sánta ebet: ő is könnyen utolérhető, mert az igazsággal is, magával is ellenmondásba jut. Egy szó nem sok, de annyit sem szól Új-Zrínyivár bástyáiról, holott 1661 július 5-ikén már három bástyája állt;[1] ellenben azt beszéli, hogy nem volt árka, holott árok övezte; sőt ezen kivül a Mura folyót és Kanizsa patakot is széles és mély árok kötötte össze, mely annak vizét ennek medrébe vezette, bizonyosan nem az épület hátamögött;[2] s azt beszéli, hogy nem volt erős arczvonala, holott az árkokon kivül minden bástyaközt mellvédek oltalmaztak; s azt beszéli, hogy a szögeket pásztázó lővonalak fölötte rövidek voltak, mégis «sok ember» kellett védelmére; hogy a belseje sem elég szélességgel, sem elég mélységgel nem bírt, holott 40 házat foglalt magában a szükséges malmokkal, 30 ágyúval[3] és szinte 2000 emberrel;[4] s azt beszéli, hogy a két oldala nyitva volt, holott másutt maga elismeri, hogy az oldalakat árok és palánk szegte be.[5] Sőt *Priorato* szerint, ki honfitársa és Lipót történetírója volt, s ki a hivatalos szellem követésével szivesen kisebbíti az erődöt, mert fekvésénél, készítésénél és területénél fogva egyiránt gyöngének, 300 lépés kerületűnek és 300 ember befogadására valónak mondja, bástyáit kicsinyeknek, ollós védőműveit szűkeknek nevezi, a mi mind ellenkezik a ténybeli adatokkal és hiteles följegyzésekkel, — nemcsak az oldalak biztosításáról volt gondoskodva, de a folyó felől is palánk húzódott; s lejebb megint egy más palánk következett, a híd födözésére valami 50 ember számára való hídfővel, afféle kisebb redoute-tal.[6]

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 150., 159. ll.
2 *Ugyanott*, 195. l.
3 *Molin Alajos velenczei követ jelentése* a bécsi császári és királyi titkos levéltárban, 1664 július 6-ikáról.
4 Ortelius Redivivus, II. k. 198. l. Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 308., 312., 330. ll.
5 Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 326., 328. ll.
6 Priorato, Historia di Leopoldo Cesare, I. k. 407. l.

50. ÚJ-ZRINYIVÁR LÁTKÉPE A «DENKMAL SERINISCHER HELDENTHATEN» CZ. KIADVÁNYBAN.

Montecuccoli és Priorato megbizhatatlan állításai halmazából a megállható részleteket kiválasztani és Új-Zrínyivárat a maga igazi voltában megállapítani csak úgy tudjuk, ha a kétségtelen tények mellett az *Ortelius Redivivus* rajzára támaszkodunk, mert ez híven vonja meg az alapot, a mint a *Denkmal Serinischer Heldenthaten* metszete bizonyítja, mely véle egy időben készült, de más kéztől, egy esztendőben jelent meg, de más helyen; mind a mellett a két fölvétel teljesen megegyezik. A különbség főként abban mutatkozik, hogy a Denkmal rajzolója az új Zrínyivárat és a régit, vagyis Csáktornyát helytelenűl inkább délre fordítja, a lap széleit és sarkait be nem építi, a mocsarat és város tnem jelzi, e helyett csak a török fejeket tünteti föl, a hátsó udvar bejáróját külön védőművel födözi, az új erődöt pedig elnagyoltabb vázlatban mutatja be: másképp a két alaprajz szorosan összevág. S hűségüket és helyességüket az *Eszterházy Pál*, *Puerkenstein Burckhard* és a Kanizsai Diarium *Névtelenének* fölvétele teljesen megerősíti és igazolja.

A kétségtelen tények szerint Új-Zrínyivár homlokzatával a hegyen, két oldalával a hegy ereszkedőjén nyúlt alá a folyóig; (Prioratónál is: «era situato sopra il pendente del monte verso il fiume»)[1] s ebben a természeti viszonyokhoz alkalmazkodó fekvésében volt a gyöngéje, a kifogásolható tulajdonsága; de némileg ez is csökkent azzal, hogy művészien épült, egyik oldalát a Mura karja ölelte be, a másikát valamivel lejjebb a Dráva kerítette.[2] Homlokzatával uralkodott a környéken, mert különben hősünk, ki könyvtára bizonysága szerint a hadi építésben és erődítésben is a korabeli katonai világirodalom ismereteivel rendelkezett, nem választja; s még kevésbé hangoztatja róla, hogy ez a hegy «paizsa és bástyája nemcsak az egész Muraköznek, de az összes végeknek is, a melyek Szlavoniában

1 Priorato, Historia di Leopoldo Cesare, II. k. 407. l.
2 Ortelius Redivivus: II. k, 198. l.

feküsznek s a ki ennek a hegynek ura lesz, egyszersmind ura lesz a Murának és Drávának is, mert innen az egész környéket, mint valami kémlőhelyről Légrádig és Kottoriig beláthatni, s a törököt Muraköz, Csáktornya, Szlavonia és Stiria felé féken tarthatni.»[1] Épen azért csak mesebeszéd Montecuccolinak és társainak az az állítása a maga *föltétlen* kijelentésében, hogy a körébe eső dombok a vár fölött uralkodtak. Dombok igenis voltak körülötte: előtte és két oldala felől, mert a bükkösdi hegység a Mura egész bal partján dombokban gazdag, de *föltétlenül* nem uralkodnak felette, mert elől a vár uralkodott a dombokon, háta mögül, a Muraközbül, nem támadhatták; oldalast is sikeresen csak akkor ronthatják, ha egészen a folyóig ereszkednek, a mivel már a támadók jutnak roszszabb helyzetbe. Különben hősünk nem itélne és nem beszélne az erősség fekvéséről úgy, a mint az imént hallottuk, mert az ő szakértelméhez és szavahihetőségéhez kétség nem férhet; míg ellenfeleiről már fentebb kitünt, hogy megbizhatóságuk komolyan számba nem jöhet. Csak a két oldal ereszkedvénye esett némileg a dombok hatalma alá; azonban nem szabad felednünk, hogy a dombok ellensúlyozására a várban *Zrínyi* volt, annak tudatával és biztosítékával, hogy azokat *tőle* az ellenség meg nem szállja és segélyükkel a várat meg nem veszi. A ki az erősség fekvését rosszalja, s ugyanakkor *hídfői* voltát hangoztatja, mint Montecuccoli:[2] az két olyan szempontot kever össze, mely egymással meg nem fér, mert a hídfő nem lehet hegyormon, hanem a folyónál, melynek hídját födözi, a folyó pedig alant folyik.

Új-Zrínyivár egyfelől födözte a Mura hídját, mely Kanizsa felé a közlekedést közvetítette, másfelől őrködött a vidéken, melyet Kanizsa fenyegetett: ennél fogva több

[1] Történelmi Tár, 1888. évf. 606—607. ll.

[2] Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 305., 306., 320. ll.

volt egyszerű hídfőnél. Igazi szakértelemmel, az erődítés művészetének megfelelően épült, egy évnél tovább, oly erővel, hogy nem egyszer 2000 ember dolgozott rajta, mint a mikor a kanyarodó külső nagy árkot ásták, mely a Mura vizét a Kanizsa patak medrébe vezette.* A félkörű homlokzatot *négy* bástya oltalmazta, mert a Priorato említette ollós védőművek is nem azok, hanem bástyák voltak, még pedig a legszabályosabbak: minden bástyaköz vagy cortina előtt mellvéd meredezett, számra nézve *három*, köröskörül árok vonult, az árok mentében palánk, vagy czölöpös sáncz. Minden bástyán erődfok magaslott, a szemben levő partok és térségek felügyeletére; három bástyába bele is van rajzolva, s ezekről azt hiszszük, hogy a negyedik sem volt a nélkül. A bástyák és mellvédek földből készültek, vastag gerendákkal összekötve, mert ezt az építést abban az időben erősebbnek, s ágyúzás ellen biztosabbnak tartották a téglaalkotásnál. Különben a környező dombok a földet és az erdők a gerendát és czölöpöt bőven adták. A két sarok-bástya kifelé eső oldala nem vágott be szögbe, hanem egyenes vonalban lefutott a folyóig, s ennek mentében palánk zárta be. A Mura épen a vár mögött két ágra szakadt, szigetet képezve, melyet *várszigetnek* jelölnek; úgy tetszik, ez is megvolt erősítve, mert csak ekként érthetjük Priorato adatát, hogy a folyó mentén húzódó palánkon alól más palánk következett kisebb hídfővel; a várból a szigetre csakugyan híd vitt, melyet a szigeti oldalon kisebb hídfő fedezett, s lejjebb a szigetről a muraközi partra megint híd vezetett, melyet ott hasonlóképp kisebb hídfő védett. Ez erődítéshez aztán távolabb az erdő-körítette, mocsár-övezte pompás és hatalmas Csáktornya csatlakozott: gy támoga tta Új-Zrínyivára Csáktornyát, Csáktornya meg az új várat, hogy közös erővel, egyesült népükkel a hazá-

* Vitnyédy István levelei, 1. k. 195. l.

nak ezen a részén annál hathatósabban őrködjenek. A miből az úgynevezett «*juhakol*»-nak értéke és jelentősége még jobban szembe ötlik.[1]

Mialatt Új-Zrínyivár építése foly vala, az alatt a vihar Erdélyre leszakadt, s a Kárpátok délkeleti lejtőitől föl az északkeleti bérczeiig végigsöpört iszonyú rombolással. Mert a medgyesi gyűlés napjaiban *Ali* szerdár temesvári táborába a török már összegyűlt: *Izmael* budai és *Szeidi Ahmed* kanizsai basával, ki azonban hősünk új erőssége miatt csakhamar Allahhoz költözött;[2] sőt már a búcsáki tatárság is felvonult a Duna mellékén.[3] Június 30-ikán az előcsapat Izmael basával a Vaskapun át bejött, s a derékhad is Ali szerdárral késedelem nélkül utána nyomakodott s egyesülve a Hátszeg vidékét megszállta és elborította, míg július 15-ikén a tatár hozzája csatlakozott. Pusztítva rajzott előtte; elől a tatár, hátul a török Déva elhagyásával, Szászváros, Szász-Sebes, s a küküllőmenti falvak elégetésével, Gyulafehérvárnak, mindenütt maga előtt kergetve Kapi és Bige uramékat, kik, «Istennek hála, vigyázva levén, békével eljüttek.»[4] Kemény pedig, ki a Lipót segítsége reményében Székelyhidba és Kővárba német őrséget eresztett, sőt állítólag megbizottai szerint még arra is késznek mutatkozott, hogy Bácsot, Szamosujvárt, Dévát, Hunyadot, Sebest, Ojtozt és Verestornyot s visszavívás esetében Boros-Jenőt, Szent-Jobbot és Nagyváradot a király seregére bízta,[5] a segítséget sovárgva és szorongva várta. A székely vitézlő népet Petki István, Lázár István és Mikes Mihály vezetése alatt Fogaras és Nagy-Szeben oltal-

1 A katonák nem kicsinylésből nevezték így, mint Montecuccoli értelmezi, hanem a török ellen való gúnyból, Zrínyi elmés szavát kapva föl, melyet az építés kezdetén a kanizsai basa követeinek kérdéseire feleletül adott. ORTELIUS REDIVIVUS, II. k. 198. l.

2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 163. l. SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története, V. k. 58. l.

3 Hadtörténelmi Közlemények, V. k. 439. l.

4 TÓTH ERNŐ: Kemény János és Lónyay Anna levelezése. (Budapest, 1900.) 47. l. Történelmi Tár, 1880. évf. 752. l.

5 Történelmi Tár, id. h. 749. l.

mára küldte, maga meg többi hadával egyre hátrált a Lápos völgye felé, hogy felesszámú gyalog puskás nélkül, kedve ellenére az ellenséggel meg ne kelljen harczolnia,[1] mely a maga tömegével mindenütt utána özönlött. Nem volt egyéb vígasztalása, mint hogy a szegény országot legalább hadi szinné nem teszi;[2] s nem volt egyéb reménysége, mint hogy a segítség mégis csak meg fog érkezni, hiszen a felség szavát, írását és pecsétjét adta igérete beváltására;[3] sőt *Heister Gottfried* szatmári kapitány július 16-ikán már jelezte, hogy a német gyalogság holnap-holnapután meg fog jőni, csak a fejedelem biztosokat rendeljen elhelyezésére; de ez a reménység nem volt minden félelem nélkül, mert attól tartott, hogy biztatását a szászság hibázni látván, addig eláll tőle[4] s a miatt nyugtalankodott, hátha a németség megint csak tavalyi módra fog táborozni és a Tiszát fogja őrizni, mint Souches cselekedte volt. A segítség csakugyan késett s a szászságon kivül már a magyar nemesség is ingadozott, a töröktől való félelem és növekvő kétség következtében sokan minden engedély nélkül *Husztra*, a Rhédey Ferencz biztos udvarába menekültek, hogy a haza közönséges szolgálatja alól kihúzhassák magokat.[5] Kemény méltatlankodva és fenyegetve panaszkodik reájuk s egy nap mulva már maga is a huszti mezőn táboroz és takarodik föllebb és bellebb Magyarországba; augusztus 2-ikán már a sárvári mezőn áll, hova éjjel ellátszik a Szamos mellékének, Medgyesnek és Váraljának égése, mert a török és tatár öldökölve, gyújtogatva mindenütt a nyomában csatangol.[6] S a mint az üldözött fejedelem kanyarog, Mikola, Bene, Kis-

1 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 444—445.
2 *Ugyanott*, 445 l.
3 *Ugyanott*, 442. l.
4 Tóth Ernő: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 47. l.
5 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 446. l.
6 Tóth Ernő, id. m. 50. l.

HALY AGHA GENERAL DE GIANNIZZARI

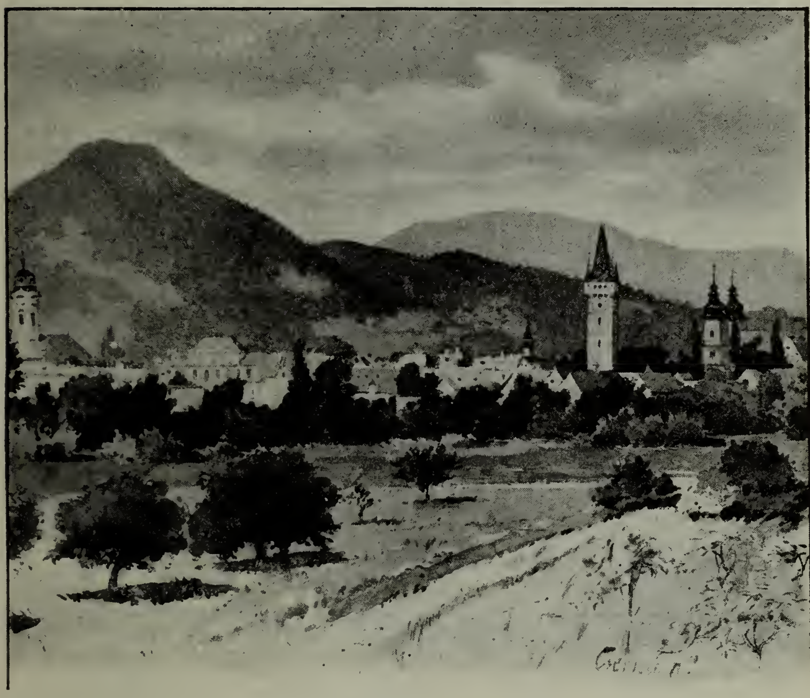
(Egykorú metszet után.)

51. ALI BASA.

Lóna, Újlak, Becs és Boly mellett, a Tisza és Bodrog körül: a pogány egyfelől Domahidáig, másfelől Nyalábvárig beszáguldozta az egész környéket, Dévától kezdve Szászvároson és Szász-Sebesen, a Küküllő mentén végig Deés városát Szamosujvár vidékével, Kolozsvártól éjszakra az Almáson felül a Szamosig, Deésen fölül[1] a Besztercze városáig való termékeny földet, mely az előbbi rablásokban épen maradt, porrá és hamuvá tette; annál inkább pedig a Szamoson és Kőváron kívül Nagybánya és a Szamosköz gyönyörű vidékét, Szatmár, Ugocsa és Máramaros megyét, ezt az igen népes rakott földet, a melyet a lengyelek kiütése előtti időktől fogva ellenség lova lába nem nyomott.[2] Ennél fogva nem csoda, ha *Csepregi Mihály*, a szorongatott Nagybánya birája siralmasan szemlélve és fájó lélekkel szenvedve hazájának és nemzetének rettentő romlását, Ali késztésére, de a maga közvetlen érzésének megható hangján levéllel fölkérte mind a fejedelmet, hogy alázza meg magát és az ország javára mondjon le, mind Haller Gábor, Petki István, Bethlen János, Ébeni István, Kapi György uramékat a három nemzet többi becsületes és méltóságos rendeivel együtt, hogy mondassák le és mentsék meg ezzel Erdély államiságát, mert bizony ő nagysága a török elnézésére nem számíthat és az oda fel való segítségben is, mint eddig, ezután is csodálatosan megfogyatkozik;[3] nem csoda, ha Kemény János, bár a németség jöttéről Bolyban, Helmecz mellett, augusztus 17-ikén már csalhatatlan reménysége volt, hiszen Montecuccoli a hónap 3-ikán Lévánál járt s ha rákmódra is, de közeledett, fele a lovasából már elérkezett s 19-ikén mindenestül Tokajhoz ért,[4] «csaknem bolondult», mert az

1 Siralmas krónika, 613. l. Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 453. l.
2 Siralmas krónika, 613. l.
3 Török-magyarkori Történelmi Emlékek (Pest, 1870.), v. k. 496—497. ll.
4 TÓTH ERNŐ: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 53. l.

ország ez általános romlásával a népe ragaszkodása veszedelmesen bomladozott, a segítség pedig magával megnyugvás helyett iszonyatot hozott, mert a merre vonul vala, a Morva vizétől a Tiszáig puszta lett a föld, rablása és nyomorgatása elől szétfutott, erdőkbe bujdosott a lakosság.[1] A fejedelem ennyi bajnak közepette, a mikor a pénze fo-

52. NAGYBÁNYA ERDÉLY FELŐL.

gyott s a dolga vége még messze volt,[2] csüggedten nézett a jövőbe, mert a mint a feleségének írja vala titkon, csak magának, a németek csupán az esetre segítik, ha a török magyarországi várakat vagy Erdélyben oly helyeket szállna meg, a hol az ő őrségük van; egyébiránt Erdély meg-

1 Történelmi Tár, 1880. évf. 753. l.

6 Tóth Ernő: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 52. l.

segítése kétséges, maga sem hiszi:[1] mindamellett visszafordult, a Szilágyságban Goroszló táján a Montecuccoli hadával egyesült és Kolozsvárnak nyomult.[2]

Ali ekkorra már megint Erdélybe kanyarodott, Beszterczétől Deésig és Kolozsvárig, majd Maros- és Udvarhelyszéken végig pusztitott, szeptember első napjaiban a marosvásárhelyi mezőn táborozott, a székelyek és szászok földe előtt szinte Kolozsvárig megrakta az útat s elvágta jó eleve Keményt a székelyektől, kik mellette hűségesen kitartottak, és Montecuccolit a szászoktól, kik szívükben a németekhez szítottak.[3] Ide, *marosvásárhelyi* táborába hivogatta a rendeket új választásra; ide hívta meg 10-ikén nevesebb vállalkozó hiányában a fiatal *Apaffy Mihályt* a fejedelemség elfogadására, ki négy esztendei tatár rabságából csak a mult őszszel szabadult meg s azóta ebesfalvi udvarházában elvonulva éldegélt.[4] Az Apaffy György tanácsúr fia, a Bethlenek rokona volt, régi jó nemzetségből, szép gazdasággal, tudomány-kedvteléssel, isteni kegyességgel és ékes termettel;[5] de az uralkodásról még álmában sem álmodozott; mindamellett Ali akaratát a maga kálvinista hitével «*Isten hivásának*» vette, 11-ikén megindúlt szavára, 12-ikén találkozott a vezérrel, 14-ikén az összeparancsolt rendek egyhangú szavazatával az ország fejedelme lett, két nap mulva, a kerelői réten, méltósága jelvényeiből megkapta a botot, kaftányt, tollas süveget, főlovat szerszámostul, a zászlót a *deésfalvi*, az aranynyal írott császári levelet és az eddig való szokáson kivül küldött fejedelmi széket a *fogarasi* mezőn valamivel később.[7]

1 TÓTH ERNŐ: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 54. l.

2 Siralmas krónika, 619. l.

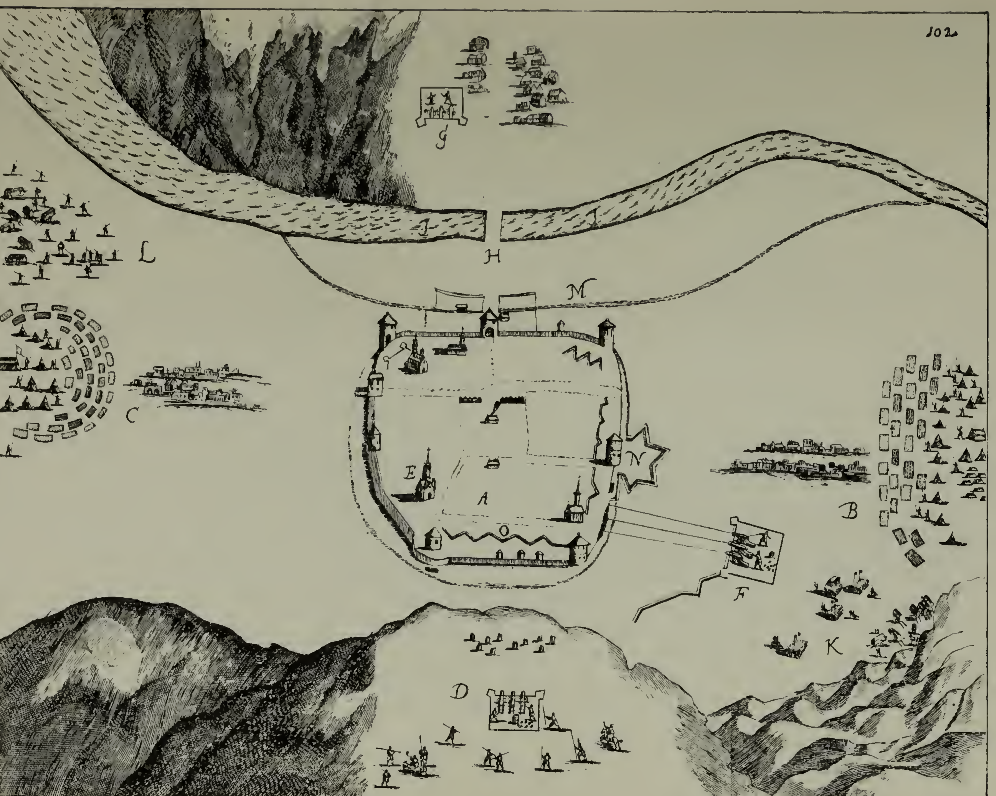
3 Erdélyi országgyűlési emlékek, XIII. kötet, 3. l.

4 TÓTH ERNŐ: Apaffy Mihály fejedelem naplója. (Kolozsvár, 1900.) 3. l.

5 Siralmas krónika, 623. l.

6 TÓTH ERNŐ: Apaffy Mihály fejedelem naplója, 4. l. Török-magyarkori történelmi emlékek, V. k. 514. l. Siralmas krónika, 623. l.

7 TÓTH ERNŐ: Apaffy Mihály fejedelem naplója, 4. l. Török-magyarkori történelmi emlékek, 511. l.

53. KOLOZSVÁR MEGSZÁLLÁSA. (Egykorú metszet után.)

Felesége, a derék *Bornemissza Anna*, aggodalommal kísérte fölmagasztalását, nénje, az okos *Apaffy Anna*, tanácscsal támogatta székfoglalását, hogy ha már ez az állapot (a minek bizony semmit sem örül), rajta marad, kérje a tatárok gyors kirendelését, mert azok emésztik el az embereket, s a hadisarcz leszállítását, mert az országnak immár jobb része elpusztult.[1] Ali csakugyan a választás sikere fölött való örömében az 500,000 tallér felét elengedte, felét a szász székeken, kulcsos városokon, beléjük szorult nemeseken behajtotta, a fényes kapura nagy dicsekedve jelentette, hogy Erdélynek úri nemzetségből való és hűséget tudó fejedelme van ismét:[2] Keménynek pedig a marosvásárhelyi gyűléssel megiratta, hogy az országnak rendben a dolga, az ő segítségére semmi szüksége nincs.[3]

Kemény ezekben a fordulatos napokban már Kolozsvárnál, a korodi mezőben állt, mert Montecuccoli bármi szép lassan, szinte sétálva hozta is be a fejedelmet, fél hónap alatt, szeptember 15-ikére csak eljutott idáig. Kemény tovább, *előre* szeretett volna törni Ali ellen, Apaffy ellen, hogy a törököt leverje, a pártos mozgalmat elfojtsa, a szászokat csatlakozásra bírja, a székelyeket magához vonja, mindezzel uralmát az ország felett helyreállítsa, mert a sereget, mely Szalárdi följegyzéseként[4] 15,000 németet és 3000 magyart, Frank adata szerint[5] 36,000 németet és 10,000 magyart foglalt magában, 54 ágyúval, elégségesnek tartotta a küzdelem fölvételére és a győzelem kivívására: de Montecuccoli hirtelen az ellenkezőre, hátrálásra határozta magát, hitvány ürügyek alatt, hogy eleség sehol sincs, az ország puszta, a kulcsos városok Kolozsváron kívül, sőt a beléjük szorult nemesi rendek is a po-

1 *Ugyanott*, 499. l.

2 Szalay László: Magyarország története, v. k. 61. l.

3 *Ugyanott*, 62. l.

4 Siralmas krónika, 619. l.

5 Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. kötet, 533. l.

gánynak meghódoltak, s ő nem tudhatja, ha szövetségeseihez vagy ellenségeihez megyen-e; az őszi esőzés miatt az előnyomulás nehéz, a sereg fele beteg;[2] voltakép pedig azért, mert a szent methodizmus tanítása szerint szégyen a futás, de hasznos; vagy azért, mivel oly titkos utasítása volt, hogy ha a török Erdélyben magyar fejedelmet választat, meg ne harczoljon, csak foglalás esetére húzzon kardot aperto Marte;[2] a király ugyanis, bár háborúba avatkozott, háború nélkül szerette volna végezni a dolgot, hogy katonáinak bőre, melyet annyira féltet, épen maradhasson. Montecuccoli csakugyan a sereget, «melyben az egész keresztyénségnek megmaradása helyeztetett volna és melynek hordozása életére, tisztességére, böcsületére bizatott volna», koczkára vetni semmiképen nem merészelte.[4]

Ime betelt, a mit a fejedelemnek Csepregi jósolt, hogy az oda fel való segítségben megfogyatkozik; betelt, a mit feleségének titkon írt, hogy Erdély megsegítése kétséges, bár egészen a Lipót és Montecuccoli karjaiba vetette magát; s fennen hangoztatta, hogy inkább akar meghalni szegénységben a császár oltalma, mint uralkodni a török igája alatt.[5] Most egyszerűen engedelmeskedni kellett, mert a sereg előtt az utolsó német káplárnak nagyobb tekintélye volt mint neki.[6] Még hűségére eskette és német őrséggel ellátta szeptember 17-ikén a kolozsváriakat, megbiztatta a szászokat és székelyeket,[7] hogy most a generálissal elmegy, mert a jó hadviselő nem mindenkor megharczolással, hanem gyakorta hol egy, hol más móddal veri meg az ellenséget; de majd eljő a császárnak több hadával.[8] Aztán

2 Siralmas krónika, 620. l. Szalay László: id. m. v. k. 61. l.

2 Siralmas krónika, 621. l.

3 Deák Farkas: Nagyvárad elvesztése, 20. l.

4 Siralmas krónika, 620. l.

5 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 453. l.

6 *Ugyanott*, 457. l.

7 Erdélyi országgyűlési emlékek, xiii. kötet, 69—71. ll.

8 Siralmas krónika, 621. l.

fájdalommal, sirva[1] szedelőzködött. Montecuccoli másnap, megfordult, útjában Szamosújvárba, Bethlenbe, Kővárba több németet helyezett, s a Szilágyságon át kisétált Erdélyből, Felső-Magyarországba vonult, hogy téli állomásokba szálljon. Törököt se látott, hada mégis elromlott, fele fáradtan, fele betegen takarodott Szabolcs és Szatmár megyéknek; de itt a pogány pusztításai következtében eleség hiánya miatt nem maradhatott; Nagybányát,[2] Szatmárt, Nagy-Károlyt, Kállót némettel megrakva, föllebb, az északkeleti vidékre húzódott, Abaúj, Sáros, Ugocsa, Zemplén területére; november 1-jén már Tokajnál táborozott.[3] A németség távol a töröktől most bezzeg megbátorodott. A merre járt, a hova szállt, rémület előzte meg és siralom emlegette, mert soha Magyarországon Basta György idejétől fogvást, sőt még akkor is, a nép annyi istentelenséget, verést, üldözést, kárvallást nem szenvedett, mint a mióta «Montecuccoli úr ő Nagysága» és német katonasága Erdélyből visszatért.[4] Csak egyetlen megyének, Abaújnak füzéri

1 Budapesti Szemle, 1867. évf. IX. k. 71. l.

2 Báró Hagen Vilmos négyszáz némettel Nagybányán termett, egyezség szerint a városba be nem ment, hanem éjszakról, a szőlőhegyek felől a «hóstát» házaiban szállt meg, azzal a föltétellel, hogy a lakosoknak semmi kárt nem okoznak; egyszerre tizenkettőnél többen a városban meg nem jelennek eledel, bor, kenyér, székhús és egyéb czikkek vásárlása végett, akkor is fegyver nélkül. De csakhamar a város kelet és nyugat felől eső sok, szép, jó és drága épületű faházait minden kertekkel és épületekkel a földdel egyenlővé tevék, gyümölcsös fáit, temetőkertjeit, s a mi csak a város kerítésén kívül esett, fölégették, sok ezer forint kárral. Deczember 28-ikán pedig, aprószentek napján, a míg a nép isteni tiszteleten volt, egy tiszt vezetése alatt kettenként, hármanként, palástjok alatt fegyverrel beszállingóztak, a kapuőröket megrohanták, lelövöldözték, a többiek is kinn a megvételre készen, a kisajtón betolultak, a kaput lebocsátották, dobbal csapatostul bejöttek, a házakra törtek, széltére raboltak, asszonyokat levágtak. Már a piaczig értek és nyomultak a piacz felől, pénzverő ház felől és nyugatról: de a nép a nagy sivalkodásra az egyházból kirohant, nekik támadt, ablakokból lőtte, utczákon vágta és nagy öldökléssel kiverte őket, de a kapun kívül nem üldözte. A tanácsosok közül elesett Kántor János és Szakmári Péter. Hagen békét igért, hogy ne menne tovább a dolog de a tanács azt üzente vissza: «A kinek egy hite nincs, száz sincs». Még a «hóstátból» is kénytelenek voltak csúfosan elvonulni. (Szalárdi Siralmas Krónikája; 640—644. l.) Így járta meg Nagybánya a némettel és a német Nagybányával!

3 Történelmi Tár, 1880. évf. 756—759. ll.

4 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés. (Budapest, 1873.) 256. l.

54. SZATMÁR XVII. SZÁZADI KÉPE. (Egykorú metszet után.)

és kassai járásában eskü alatt való hites becslés szerint[1] a a kár a 82,000 forintot meghaladta, a mi a nép vagyonában rengeteg összeg akkor, a mikor a tehén vagy ökör két-három, a ló négy-öt forintjával kelt,[2] a mai pénz értékében tizenötszörösen számítva 1.230,000 forintnak felel meg. Egyszerre ezzel a rettenetes elvonulással és megszállással a faluk egész sora jutott koldulásra vagy éhhalálra. A németek, a hol föltüntek, a házakat megrohanták, belőlük az embereket kikergették, a betegágyas asszonyokat az utczára kihurczolták és halva ott hagyták, a csecsemőket anyjuk kebeléről elszakították és tűzbe hányták, az aggastyánokat megfogva fára húzták és csúfolkodó gyalázattal megcsappantották; a menekülőket űzőbe vették, erdőben, hegyek között valóságos hajtó vadászattal cserkészték, az elfogottakat kínozták, öldösték, bajuszokat, szakállukat tépték, pörzsölték, fülöket, orrukat csonkították, újjaik közeit reszelővel, fűrészszel felhasogatták, az ép asszonyokat, leányokat összekeresték, paripáikon elragadták, napokig magokkal hurczolták, megfertőzve és megbecstelenítve anyaszült meztelen visszaeresztették, hogy aztán a testi fertelemtől agyongyötörve és lelki szégyentől elborulva vánszorogjanak tova, az út szélin hulljanak el, vagy a küszöbön roskadjanak össze holtan, mint a Gibelaiták nyomorult áldozata Gába városában; ha ugyan előbb erkölcsi merényletük alatt el nem vérzettek. S nincs a bibliának az az undok képe, mely a szomorú, vérfagyasztó tanúvallomások szerint föl ne újjult volna, a régi bűn a régi galádsággal megsokasodott általok. Szép asszony Dinának, a Jákob leányának, szép hajadon Támárnak, a Dávid leányának esete folyt naponta, csak azzal a különbséggel, hogy isten-

1 Az összeírást a megye rendeletére Udvarhelyi György alispán megbízásából Olcsváry István szolgabiró, Nagy István és Bertók Márton esküdtekkel 1662 január 2-ikán végezte. (Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, [Budapest, 1873.] 253—275. ll.)
2 Történelmi Tár, 1881. évf. 134. l.

telen fejedelmek és őrjöngő testvérek helyett közönséges sehonnai vitézek féktelenkedtek, szilaj barmok módjára tapostak végig a faluk virágain! Nem, nem voltak ezek közönséges vitézek sem, mert hiszen loptak, raboltak, fosztogattak, gyújtogattak. A nőkről, a kiket meggyaláztak, a férfiakról, a kiket megkínoztak és leöldöstek, leszedték a ruhát és elvitték; a házakat, épületeket feldúlták, födeleit, kerítéseit, rovásfáit, ajtait leszedték és elhamvasztották; a vermeket, csűröket fölverték, a búzát, árpát, zabot s mindenféle élelmiszert elrabolták, az ekéket, székeket, kádakat, gyümölcsfákat összevagdosták és fölégették, a templomokat, iskolákat, papi lakokat feltörték és felgyújtották, a visszahatás vad gyűlöletével a protestantizmus iránt megszentségtelenítették, berondították, Istennek házaiból istállókat rögtönöztek, a hol a székeket, padokat felforgatták és tűzre rakták, az oltár edényeit elrabolták, a pap könyveit megsemmisítették, még az ajtók zárait is leszedték és ellopták; a jobbágyok telkein és nemesek udvarházaiban egyenlő szabadsággal garázdálkodtak, a pinczéket kifosztották, a vasas szekereket elvitték, az igavonó és tejelő barmokat az utolsóig elhajtották, a disznókat ölték, nyúzták, elszállították; még a legkisebb baromfi, az apró jószág sem menekülhetett előlük. S a tisztek sem voltak különbek a legénységnél, mert a Nádasdy Ferencz fűzéri és Zekey Ferencz radványi udvarába beszállva, mindennemű majorságában, boraiban szabadon, mint a sajátjukban gazdálkodtak; s Kékedyné asszonyom malmára, Montecuccoli uram Gönczre mentében, vele való tisztei reáütöttek; «onnat is minden búzát és élést elvittek, az molnárt is verték, taglották, mindenébül kifosztották, mezítelen hagyták. Különösen a szarvas marhákat csordánkint hurczolták el.* Táborukban majd annyi volt a barom, mint a

* FABÓ ANDRÁS: Az 1662-iki országgyűlés, 264., 268., 271. ll.

katona; s ha valahol, erre a seregre talál a Petőfi mondása: egyébiránt az egyre megy, különböző csak a nevök. A szomorú, vérfagyasztó vallomások annyi keserűség, pusztulás, embertelenség és becstelenség után más-más szóval, de egy értelemmel kétségbe esve és zokogva ismétlik, a mit a szegény felsőkemenczeiek az asszonyok meggyalázásának, férfiak elgyötrésének, kisdedek tűzbe dobásának, mindennemű marhájok elragadásának említése után mondanak: «csak Isten tudja, minemű kegyetlenséget cselekedtenek rajtunk, egyetlen egy tyúkunk, ludunk nem maradott, csak az testünk-lelkünk maradott, koldulásra s éhhel halásra jutottunk».[1] Természetes ennél fogva, ha Witnyédy már júliusban arra a keserű panaszra fakadt Zrínyinek: «az hol Montecuccoli elmegyen és az hova érkezik, nem kell azoknak több török ellenség, mert az szines oltalom alatt hadával megemészti és elfogyatja őket semmi haszon nélkül;[2] most egyenesen «Isten haragjának» veszi ezt a németjárást.[3] S természetes, hogy a szegény parasztok is, a hol a németeket megfoghatták, agyonverték, de az ily rögtönös bosszúval szenvedésükért csak pillanatnyi elégtételt vettek magoknak; Istenük, becsületük és családjuk megcsúfolása, hazájuk, házuk és minden földi javuk földúlása miatt szivüket az elkeseredés és gyűlölség sötét elborulása fogta el, mely faluról falura, járásról járásra és megyéről megyére terjedt, míg az egész Felvidéket ellepte, mint valami vészszel és villámmal teli vihar fenyegető fekete felhője!

Kemény a Montecuccoli hadától magyar csapataival elmaradt és Kővár körül Hosszúfalunál tábort ütött. Ott vette a szállongó híreket, hogy az ország Apaffy békülékeny, szívhez szóló, hazafias felhívásaira egészen melléje pártol; csak a székelyek állhatatosak hűségökben, kiket

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 257. l.

2 Vitnyédy István levelei, I. k. 163. l

3 *Ugyanott*, I. k. 193. l.

ZSÁKMÁNYOLÓ NÉMET KATONÁK.

(Rugendas György Fülöp egykorú metszete után.)

Ali megfenyíteni készül. Október 20-ikán fölkerekedett és magyar-német hadával segítségükre becsapott, Istenre bízván vállalatának kimenetelét;[1] de elkésett, csupán Fogarasba küldhetett Bethlen Gergely alatt négyszáz főnyi erősítést; Petki, Lázár és Mikes meg Görgénybe szállt.[2] A török Maros- és Udvarhelyszéket feldúlva, 21- és 22-ikén a csikieket rabolta, megfertőztette és ellenállásukat lángba, vérbe fojtotta; minek következtében Kemény «az Erdélyben való tekergésének sem bátorságos módját, sem hasznát nem látva»,[3] visszatért és a Túr völgyében, Bikszádnál foglalt téli szállást; Ali pedig vértől ittasan Nagy Szebenig és Szelistyéig száguldozott.[4] Immár Beszterczétől Maros-Vásárhelyig, a csiki havasoktól Szelistyéig sivatag volt a föld és engedelmes a nép, a német őrség-lakta várak és Kővár vidéke kivételével minden hely s a bujdosó urakon kivül minden ember Apaffynak hódolt, — ő tömérdek rabjával és zsákmányával nyugodtan Temesvárra takarodhatott. Az új fejedelem biztosítására, kit a *kis-selyki* országgyűlés Kemény minden óvása és tilalma ellenére ünnepélyesen székébe igtatott, csak négyezer főnyi dandára maradt: elég volt már az is!

A német szövetség keresésének, a Montecuccoli sétahadjáratának ez az eredménye Magyarországon általános részvétet, fölháborodást és megbotránkozást okozott; még a külföld is megütközéssel hallotta hírét. A bukott fejedelem, kinek szemeláttára veszett el országa és pártolt el népe, ott a Túr völgyében, Bikszádnál kiszorulva keserűen emésztődött: szivében szégyen, harag és szomorú eltökéllés forrt. Bécs felől azt a titkos tanácsot kapta: «*ha a török egyik úton ki, ő a másikon bemenjen;*[5] hivei ellen-

1 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 456. l.

2 Siralmas krónika, 626. l.

3 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 456. l.

4 Erdélyi országgyűlési emlékek, XIII. k. 5. l.

5 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 462. l.

ben, Bethlen János, Haller Gábor, Bánffy Dénes, Petki István, Bethlen Farkas, Szentpályi János, Teleki Mihály lebeszélni törekedett,[1] hisz magának és országának már csak a megadás használt. Rhédey Ferencz kitért az egyenes válasz elől, hisz az Isten ő kegyelmét mind szép értelemmel, mind jó lelkiismerettel magáldotta, dolgait bizonyosan úgy fogja rendelni, hogy Istennek dicsőségére, hazájának megmaradására legyenek.[2] Pedig Kemény már nem volt a maga ura, egyfelől a nagyravágyás és bosszú zaklatta fejedelemségének és javainak elfoglalása miatt;[3] másfelől ez a titkos tanács és az a végzetes meggyőződés ragadta, hogy akármint járjon, a miképen másunnan fújják, azt a tánczot kell nyomnia, ha nehéz ugrásával is;[4] szóval szenvedéseinek és képzelődéseinek hatalmában volt, a józan meggondolás ellenére a beütést elhatározta. Wallis báró szatmári kapitánytól segítséget nyerve, a maga fizetett hadát összeszedve, deczember 31-ikén megtette intézkedéseit az indulásra és találkozásra, január 1-én jelentette Rhédeynek, hogy a mint az erdélyi urak akarnak neki cselekedni, ő is hasonlókép cselekszik nekik:[5] azzal előnyomult. Hollómezőnél, Deés mellett, fogadta és elfogatta a megijedt Apaffy követeit, kik javait biztosították, ha visszafordul;[6] Kolozsvárnál magához vonta a német őrséget Ébeni és Szentpály csapataival, aztán tovább vonult, hogy vetélytársát Medgyesen megszorítsa, de katonái a mezőségen nagy búsúlására addig mulatozának és kóborlának, míg Apaffy a törökjével az erős Segesvárba menekült. Kemény, bár bizott sikerében, akadálytalan előhaladásá-

1 BETHLEN JÁNOS: Commentarii de rebus Transylvaniis, (Bécs, 1780.) 90. l.
2 Hadtörténelmi Közlemények, V. k. 463. l.
3 *Ugyanott*, 462. l.
4 Hadtörténelmi Közlemények, V. k. 493. l.
5 *Ugyanott*, 463. l.
6 Erdélyi országgyűlési emlékek, XIII. k. 5. l.
7 TÓTH ERNŐ: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 59. l.

55. KŐVÁR XVII. SZÁZADI ALAPRAJZA.

(Holst egykorú metszete után.

ban, mert egyesek megmondták, hogy örömmel uralják, csak a hatalmas császárral végezzen; a gyulai Ali bég is nyilván megüzente tőlük: «Tudják jól magok is, alkalmasabb ember nem volna az fejedelemségre, de mit tehetnek, míglen hatalmas császár meg nem engesztelődik»: bizodalma azonban még sem volt minden aggodalom nélkül, mert attól félt, a mint «az ő kedves feleségének» utolsó levelében írta, hogy a nemesek, ha kicsinnyé nehezedik a dolog, elhagyják, mint a nyáron.[1] S a mit sejtett, pár nap múlva beteljesedett, Nagy-Szőllőshöz nyomúlt, Segesvár közelébe; de már ekkor odaérkezett a nyers, különben vitéz *Kucsuk Mehemed* jenei bég 2000 lovassal Apaffy segítségére, s az egyesült had január 22-ikén délben egyszerre reaütött. Kemény épen ebédelt, csapatainak egy része zsákmányolni járt, sem ideje, sem módja a szűk völgyben seregének felállítására nem volt: a támadás rendezkedés közben lepte meg. Az erdélyi urak: a két Haller, Gábor és Pál, a két Bethlen, János és Farkas, Bánffy Dénes, Rhédey Ferencz, Huszár Péter, Ugron András félreállva, magára hagyták. Készületlen lovassága megszaladt, a gyalogságot is magával rántva, s ő a huszárok elé vetette magát, hogy föltartsa őket: lova elbukott, Gyulai István, a volt váradi kapitány fia a magáéról azonnal leugrott, hogy átadja, de már keresztül törtek rajta, a fújó paripák patkói taposták agyon.[2] Ez lőn siralmas vége ez méltóságos jó egy magyar férfiú fejedelemnek.[3] Holt teste eltűnt, elveszett, a mi sorsa iránt még mélyebb részvétet keltett; mert végzetes politikájával ugyan maga rontotta el helyzetét, játszotta el népe szeretetét, de a kényszerű bajok ellenére a régi vonzalomnak melege irányában ki nem hűlt

1 Tóth Ernő: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 59—60. ll.

2 Horváth Mihály: Magyarország történelme, v. k. 508. l. Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót korában. (A magyar nemzet története, vii. k.) 118. l.

3 Siralmas krónika, 629. l.

A NAGYSZŐLLŐSI ÜTKÖZET.

(Meyssens egykorú metszete után.)

egészen, sőt a halál kiengesztelésével újra ébredt. A míg fejedelmi székén nem ült, sokáig vonakodott az uralomtól: de a mint egyszer ivott a hatalom tüzes poharából, megrészegült tőle ő is, ragaszkodott ahhoz kegyetlenségek és nyomorúságok árán is. Bukásában ellenesei a Nemezis művét látták. «Barcsay uram bús haláláért áldozat kellett, Isten keze volt rajta.» «Visszaadá Isten igaz kölcsönnel a jámbor, kegyes Barcsay Ákos ártatlan halálát» — irogatták róla.[1]

Apaffy maradt az úr. S ezzel Erdély a magyar politikában komolyan számítani megszűnt. A mi még eztán következik vala, Kemény fiának, *Simonnak* mozgolódása, csak a fölizgatott idegek utolsó kirezgése volt. Lassan, lassan minden elcsitult . . .

Magyarországon azonban a Kemény feláldozása, Erdély pusztulása, a Montecuccoli hadának garázdasága és kegyetlenkedése miatt az idegenség a német katonák iránt mélyen a szivekbe kapott és kiirthatatlanúl meggyökeresedett. Az általános részvét, felháborodás és megbotránkozás, mely a sétahadjárat hallatára támadt és veszedelmesen terjedt, általános haragba, elkeseredésbe és gyűlölségbe tört, — sehol őket szállásra befogadni sem a megyék, sem a városok nem akarták, sőt tőlük még az élést is megtagadták, a mit bejövetelükkor a Felvidék és Erdély megszabadítása reményében olyan készségesen ajánlottak fel.[2] De minél hiábavalóbb volt az áldozat, erőszakosabb a németség: annál szivósabb ellenállásra és fenyegetőbb magatartásra talált; már Borsod, Gömör, Torna, Szepes, Bereg és Ugocsa is forrongott.[3] A király Rottal grófot és Szelepcsényi püspököt a nyugtalan Felső-Magyarország székhelyére, *Kassára* küldötte, hogy a megyéket kisértsék

1 Acsády Ignácz, id. m. 119. l.
2 *Ugyanott,* 115. l. Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 150. l.
Ugyanott, 150. l.

meg lecsöndesíteni, a katonák elszállásolására rávenni: de bizony a rendekkel semmit sem végezhettek;[1] mert azok abban a gyanúban és félelemben éltek, hogy a békesség a törökkel már megvan, különben Montecuccoli kardot húzott volna; s a katonaság bennmaradásának nem az ország oltalma, hanem elnyomása a czélja és annyira ingerültek voltak, hogy se biztatás, se nyugtatás nem fogott rajtuk. Nemcsak a németek ellen háborogtak, de panaszszal, váddal és szemrehányással halmozták el a jelenlevő magyarokat is, kik a katonaság behozatalát javalták és befogadását a királynak az ország akarata nélkül megigérték;[2] mert ez a katonaság az esküdt ellenségnél is terhesebb veszedelmet és nagyobb keserűséget okozott a maga rettenetes oltalmával, a mitől sok szép lakóhelyek, melyek előbb «sűrű néppel, mindenféle terméssel és ezer csorda barmokkal» bővelkedtek, pusztákká, madarak és vadak barlangjaivá lőnek.[3] A mellett a királyi végházakból a fizetetlen népek és az elszaporodott szabad legények széltére csatangoltak: sok helyen már az utazás és közlekedés is megakadt, a bizonytalanság a Jászságon és Kúnságon végig az «egész Alföldségen» elterjedt. Az ijesztő állapotot élesen jellemzi, hogy az ország nádorának, Wesselényinek, nyilt parancsot kellett a felség végházainak kapitányaira és alkapitányaira küldeni, hogy senki hirük és tudtuk nélkül a végházakból feje vesztése alatt ki ne menjen; a ki kimegy és az engedély-levéllel visszaél, a szegénységet háborgatja, érte meghaljon; valaki a szegény embernek búzáját, árpáját, zabját és akárminemű élését a verméből, há-

56. ROTTAL JÁNOS GRÓF ALÁÍRÁSA.

1 Történelmi Tár, 1881. évf. 115. l.
2 *Ugyanott*, 114. l.
3 FABÓ ANDRÁS: Az 1662-iki országgyűlés, 243. l.

zából, kamarájából, csűrös kertéből elviszi vagy elviteti, a malmokba viendő gabonáját elveszi vagy elvéteti, a szegény embernek ökreit, teheneit, lovait és akárminemű lábas marháit a városokbul, falvakból, gulyákból, csordákból, szántóföldekről, mezőkről, legelőkről elhajtja vagy elhajtatja, a szegény embert úton-útfélen megrohanja, kifosztja, házát fölveri, kirabolja, orrát, fülét csonkítja, metszi, minden kegyelem nélkül megölendő. Valaki pedig a végházakba nem tartozik, szabadon kóborol, dúl és ragadoz, azt a szegénység fejenként reámenve elfogja, az alispánnak kezébe adja, ellenállás esetében agyonverje. Senki a kapitányok vagy alkapitányok közűl egyetlen bűnösnek meg ne kegyelmezzen, különben maga lakol helyette.[1] Sőt a nádor Montecuccolival személyesen találkozott és tanácskozott a bajok megszűntetése végett,[2] ki meg mindenért a nemzetet okolta, melynek ősi alkotmányát nem értette, szabadságszeretetét nem méltányolta, és haragudva vette, hogy a nyílt parancs éle főleg az ő németjei ellen irányul. Februárban két emlékirattal is panaszt emelt a királynál, hogy a magyarok nemcsak a végházakban nem akarnak német őrséget tűrni, de egyenesen azon dolgoznak, hogy a német had teljesen elpusztúljon.[3] A felvidéki ingerült hangulatot mi sem világítja meg jobban, mint hogy egyesek a nemzet kedvenczének, Zrínyinek nevét sem kimélték meg a becsmérléstől, mivel a németség behozatalának ő is szószólója volt. Witnyédy méltatlankodva kelt ura védelmére, hogy igaz ugyan, mikép ő is kivánta az erdélyieknek a török ellen való megsegítését, sőt ha parancsa van, személye szerint is elment volna azoknak nagy jó szivvel, mint saját véreinek támogatására; de kivánta abban a reményben, hogy a németség a győzelmet biztosítja, mert ki gondol-

1 Wesselényi Ferencz 1962 január 5-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 Történelmi Tár, 1881. évf. 115. l.

3 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, id. h.

hatta volna, hogy akkora sereg semmi nevezetes és hasznos dolgot az ellenség ellen nem mível, sőt mind magát, mind az országot olyan gyalázatosan fölemészti. Uránák egyéb czélja nincs, mint a *töröknek ártani*, azért mikor mások meglevő véghelyeket is csaknem szántszándékkal a pogány kezébe ejtenek, ő új erősséget emel, hogy másokat így édesgessen dicsőséges cselekedetre; s a mikor mások a harcztól huzakodnak, ő a törököt maga támadja, mert nem hogy hazáját idegen nemzet behozatalával kivánná rontani, hanem idegen nemzet kívül is, a mint lehet, kivánja segíteni.*

Hősünk valóban ez idő szerint mind új vára építésével, mind gyakori csatározásával a nemzet érdekét szolgálta. S ezzel a feladatával annyira el volt foglalva, hogy a becsmérlésre, ha ugyan hallotta, nem ért reá ügyet vetni, hiszen még a zágrábi gyűlést is, melyet február 27-ikére hivott össze, nem ért reá megtartani. Az ülést Petretich Péter püspök vezette, de mégis az ő szelleme uralkodott rajta, mert az idő bizonytalansága és a háború eshetősége miatt, nyilván az ő utasítása szerint, főként hadi intézkedéseket rendelt el. Megszorgalmazta a termésbeli segélyt, mert az eddigi kiszabás csak irott malaszt maradt, elhatározta a fegyverkezést, hogy az országbeliek a bán parancsára a haza védelme végett készen és fölszerelve legyenek, s meghagyta Sziszeknek, Petriniának megerősítését a késedelmeskedő, hanyag vagy szökevény munkásoknak szigorú megbüntetésével. Mert a mikor a töröknek betörése minden órán várható volt és ellene a véghelyek jó karban tartása egyedül a közmunkák gyors és pontos teljesítésétől függött, a karok és rendek sem teljesítésük, sem ellenőrzésük tekintetében nem ismerhettek és nem tűrhettek hanyagságot vagy kiméletet. Az ország veszedelemben for-

* Vitnyédy István levelei, I. k. 190. l.

gott és a gondviselés kötelessége a bánon kívül, egyenesen a bánnak meghagyásából, őket illette. Mert hogy mind ezzel nem cselekedtek egyebet, mint a mit Zrínyi kivánt és előkészített, nyilván kitetszik egyfelől a Bocskay-javak jövedelmére, másfelől a kulpai vonalon eső rechiczai őrállomás elhagyására vonatkozó intézkedésükből. Zrínyi az öreg Bocskay Jánosnak, kit a török fogságból Ibrahim aga fejében kicserélt, birtokait szerencsésen megszerezte, de a toreseczi uradalom és kuzmineczi udvarház dernisi (ma szentmihályi) jobbágyai földjeik, kaszálóik és irtványaik után a szokásos illetékeket vagy megadni vonakodtak vagy a kapronczai kapitánynak szolgáltatták be, minélfogva ellenük eme jogsérelemnek megszüntetése végett az országhoz fordult, s a karok és rendek a dolog eligazítására az ő érdekében, de az ország nevében hiteles levelekkel a kapronczai kapitányhoz küldötték Patachich Miklós varasdi és Zakmárdy György kőrösi alispánokat, oly módon, hogy utasításukat egyenesen a bántól vegyék; a rechiczai őrállomás kérdésében pedig az országbiró megkeresésére, hogy az ország ama gyalogjai, kik a Kulpa folyamon a török kelőkre ügyeltek, ismét Rechicza környékén tartózkodjanak, azt felelték, hogy csak a bánnak, mint az ország főkapitányának jelenlétében határozhatnak, mihez képest az ügyet a jövő gyűlésre halasztják.

Az ülés eztán intézkedett még a katonák és tisztek fizetésére szolgáló adó kivetéséről és behajtásáról, az országos adószedő kielégítéséről és elszámolásáról, a berkiszevinai őrhely alkapitánya gyilkosainak és a zágrábi káptalan zavargó jobbágyainak megfenyítéséről s ezzel eloszolt.*

Zrínyi ezalatt, a mint tudjuk, épített és őrködött tovább. Márczius végén báró Liszti Jánost, Witnyédy Istvánt és Gusich Miklóst követekül küldötte a stiriai rendekhez,

* *Acta et Articuli* stb. 188—192. ll.

hogy tőlük nagyobb támadás esetére segítséget kérjen.[1] Buzgósága, gondossága hirére *Neumann András*, a brandenburgi választó-fejedelem képviselője, magasztalva emlékszik meg róla, hogy ha sok oly jó hazafi és vitéz volna az országban, mint ő, még lehetne valami sikert elérni.[2] Április végén pedig, 27-ikére, a zágrábi gyűléstől épen két hónapra, újra összehívta a karokat és rendeket Varasd városába, mivel a király május 1-ére Pozsonyba országgyűlést hirdetett s így a követek megválasztása, utasításuk elkészítése és a sérelmek összeállítása ügyében rendelkeznie kellett. A gyűlés követekül elnöklete alatt megválasztotta Zakmárdy János itélőmestert, Patachich Miklós varasdi alispánt és Gusich Miklós zredniczai kapitányt, azzal a megkülönböztetéssel, hogy az utóbbi a főrendek sorában foglaljon helyet; aztán gondoskodott a költségek födözéséről, az itélőmester helyettesítéséről, öcscse Zakmárdy György által, a hadi adónak és járulékának Varasd megyében és a zágrábi káptalan jószágain Zakmárdy János, Zágráb és Kőrösmegyében az új adószedő révén való behajtásáról; a siker nagyobb biztosítása végett úgy osztotta meg a tehert Zakmárdy János és Ivanovich Tamás között, majd kiküldte az utasítás-készítő bizottságot Petretich Péter püspök, Dianessevich Miklós prépost, Rátkay György kanonok, Oheróczy Gáspár albán, Patachich Péter, Alanthy Ferencz, Prasztovszky Péter, Vagich Lajos, Sámbor György, Szokolovich Mihály és Kulko Péter meg az alispánok személyében; s a követeknek az utasításon kívül itt az ülés szine előtt is meghagyta, hogy szorgalmasan sürgessék és vigyék keresztül, mikép a szomszédos örökös tartományok által fizetett tót- és horvátországbeli véghelyek szemléjénél a tartományi biztosok mellett legyenek az országnak is biztosai, kik a várak tapasztalt hiányáról és a lakosság sanyarú álla-

1 Történelmi Tár, 1881. évf. 116. l.
2 *Ugyanott*, 116. l.

potáról a felséget felvilágosítsák, ha ugyan a veszedelem nemcsak a szomszédos tartományokat, de az országot is fenyegetné. S ezek végzésével intézkedett egy pár hatalmaskodás és erőszakosság kérdésében, gyorsan, erélyesen és személyválogatás nélkül, a mint az elnöklő Zrínyihez illett, ki nagyokkal és kicsinyekkel egyaránt éreztette a törvény és igazság erejét. A Keglevich testvérek ugyanis: Péter, István, László és Miklós az elhalt Gorup György árva-leányainak örökségét megtámadták, családi leveleiket, okirataikat, arany, ezüst, készpénzbeli értéküket elvették, a besanczi, felső-epernyei, ternoveczi és sikadi udvarházakat elfoglalták, minél fogva Gorup János törvényes, Patachich Miklós és Orsich Ferencz végrendeleti gyámok az országhoz folyamodnak ellenük elégtételért és megtorlásért. Zrínyi a gyűléssel legottan kiküldötte reájok Zakmárdy János itélőmestert, azzal a meghagyással, hogy a Keglevich-testvérek 15 nap alatt mindent az árvák kezére bocsássanak s esetleges igényüket bírói úton keressék; ha ellenben a felek békélni akarnak, szabadon egyezséget köthessenek. Erdődy Imre gróf pedig ama károkat, miket Mernianchich Zsigmond jobbágyainak és a túrkevei nemességnek a károlyvárosi katonaság által okozott, haladéktalanúl térítse meg.*

Közben a kiküldött bizottság is elkészült a maga utasításaival. A követek idején való megérkezésére, megbízó levelük bemutatására, szavazatuk érvényesítésére és a katholikus vallás és vallásúak támogatására czélzó szokott pontokon kívül leginkább a régi kivánalmakat és sérelmeket sorolja fel. Követeli az oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezését, s végre az egyetemes bizottság összehivását, a zágrábi káptalan ószéki oláh jobbágyainak megfékezését, az ökrök szabad kivitelét, Zeng város királyi szabadalmai-

* *Acta et Articuli* stb. 192—195. ll.

nak helyreállítását, a varasdi német katonaság eltávolítását, a legeltetéssel való visszaélések megszüntetését, illetve az idevágó törvények megujítását.* S követeli röviden, egyszerűen, minden részletes megokolás nélkül; hiszen minden érdemi fejtegetés és ékesszólás úgyis meddő maradt. A sérelmek ideig-óráig csökkentek, aztán ismét megujultak; például a szabad legeltetés bajai Zrínyi keményebb föllépésére egy darabig megritkultak, aztán megint fölelevenedtek; s a többi minden országos végzés és törvényes czikkely ellenére folyt tovább. A károsultak a horvát és tótországi gyűléseken örökké panaszolnak, a gyűlések érdekükben végzéseket hoznak, a magyar országgyűlések törvényeket alkotnak, a király minden alkalommal szentesíti azokat; de a mint a Lajthán túl van, sem maga meg nem tartja, sem másokkal meg nem tartatja. Mintha az a Lajtha a Lethe vize volna, melyen túl minden igérete feledésbe borúl; mintha a nemzet törvényhozó munkája a Sysiphus munkája volna, mely örök átokként mindég újra kezdődik! Szomorú tanulság, hogy Zrínyi annyi tüneményes tehetségével, hazafias lelkesedésével, összes férfierélyével, a közvélemény osztatlan támogatásával másfél évtizedes báni pályája alatt nem bír egyetlen olyan sérelmet orvosolni, a minek gyógyítása az udvar, hadi tanács és végbeli katonaság állítólagos érdekébe ütközik. Mert nem lehet a király igaz érdeke az, hogy országainak felét folyvást rontsa, gyöngítse és keserítse. A Zrínyi pályája kezdetén az ország sérelmei ugyanazok, mint a melyeket ez az utolsó utasítás kormányzása alatt összefoglal. A mi újabb kivánság van benne: Alsó és Felső-Körös városának egyesítése, a véghelyek vizsgálatában a hazai biztosok részvétele, a földesurak szabad telepítése a végeken, nem a sérelmek közül való, legfölebb az utolsó válhatnék azzá, ha a vég-

* *Acta et Articuli* stb. 196—198. ll.

beli kapitányok megakadályozni törekednének. Az utasítás többi része a régi dal a régi gyűlölségről.

A régi dal a régi gyűlölségről harsant meg és élesebben csattogott a magyar megyéken. A német katonák és szabad legények okozta ingerült hangulatot fokozta még a vallásos sérelmek megsokasodása. A katholikus visszahatás Lippay György esztergomi, Szelepcsényi György kalocsai érsek, Széchenyi György győri, és Pálfalvay János váradi püspök vezetésével és példájára a protestáns hivek között erőszakosan és kiméletlenül pusztított: a templomok, iskolák háborgatása, elvétele, protestáns alapítványok lefoglalása, elkobzása, az örökhagyók akaratának ellenére, magánjog és köztörvény eltapodásával, papok és tanítók kiverése, bebörtönözése, jobbágyok kényszergetése és térítő üldözése országszerte folyt; a főurak közül az Esterházy testvérek, Pál és Ferencz, Balassa Ádám, Perényi Ferencz, Forgách Ádám, a Lippay-testvérek, György és János, Cziráky Ádám, Megyery Zsigmond, Nádasdy Ferencz, az Illésházy testvérek, György és Ferencz, Andrássy Miklós, Erdődy György, Kéry Ferencz és annyi más, az asszonyok sorából a rajongó Forgách Mária, Clarissa-apácza, Báthory Zsófia, az ifjabb Rákóczy György özvegye és Tresztyánszky Mária, Serényi Pál özvegye régi felekezetüket feledve, megvetve, üldözve, őseik kegyes czélzatait, hagyományait és intézményeit felforgatva, szinte napról-napra eltiporták a lelkiismereti szabadságot, jobbágyaik szent hitét, melyet születésükkel örököltek, vérükkel szereztek és életüknél magasztosabbnak vallottak.[3] S a kiáltó sérelmeket nem volt a ki orvosolja, mert az igazságszolgáltatás a megyétől fel a nádori székig már a visszahatás érdekeit védte és fedezte; bizony Wesselényi is, bár módjával, szelidebben, a mennyire lehetett, pártatlanságának

* Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 27—60. ll.

és tisztességének látszatos megőrzésével ezrével hajtotta a lelkeket «Isten akläba, a Pápista igaz Római vallásba.»[1] S 1659-től fogva a maga beismerése szerint 30—40,000 emberre ment az országos térítés eredménye;[2] nyíltan, szabadon és vakmerőn űzve az alkotmányos törvények és vallásos békekötések ellenére, a ius patronatus és ius reformandi erejét vitatva. Különösen a jezsuiták voltak munkások és fáradhatatlanok.

Mindennek következtében az ellenzék országszerte megnőtt. A követválasztások nagy zajjal indúltak. Egyesek, mint Witnyédy István, erős izgatást fejtettek ki, hogy a törvényhatóságok Pozsonyba protestánsokat küldjenek. S a választottak kemény utasításokat kaptak, hogy mindenekelőtt a vallásos sérelmek orvoslását és jóvátételét követeljék, nem dekrétommal, hanem a királyi hitlevelek és az alkotmány törvényei értelmében; aztán a német katonaság kivitelét, a véghelyek megerősítését és magyar őrséggel ellátását sürgessék, a minek teljesítése nélkül semmi adót meg ne ajánljanak; továbbad a végbeli vitézek fizetésének rendezését, a szabad legénység pestisének megszüntetését, a békesség biztosítását és épen tartását, végre a jezsuiták birtoklásának eltiltását kivánják, hogy mint idegen rendbeli egyházi emberek e hazában semminemű jószágot és javadalmat ne szerezhessenek: de Borsod és kétségtelenül több megye eleve kikötötte és meghagyta, hogy a vallásos sérelmek elégtétele előtt semmi tárgyalásba bele

1 WESSELÉNYI jelenti Lippaynak Lipcséről, 1661 október 6-ikáról, hogy szerelmes felesége fáradságos munkája által Polonka, Zavadka, Helpa, Poherolla, Szömicze, Tergár és Vernár gömörmegyei garammelléki falvakban a lakosok kényszerítés nélkül a pápista igaz római vallásba tértenek. Kér azért vagy világi papokat, vagy barátokat, akár jezsuitát is, köztük vagy két tótul tudó lelki atyát, hogy elkezdett szép istenes akaratjokban erősödjenek meg ezek a lelkek, a kik bizony jóval meghaladják a 2000 számot. «Hiszem az én Istenemet,» veti utána, «nem adok mi kevés időt neki, ez az egész lipcsei urasság is Isten aklába hajtatik.» Sőt Szömiczén a prédikátoruk is licentiátusságot akar fölvállalni. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 Wesselényi 1662 április 27-iki fölterjesztése a királyhoz. FABÓ, id. m. 231. l.

Adamo Forcacz Perpetvo Conte di Gymes Svpremo
Conte delli Comitati di Novegrad e Borsodi, Svpremo
Givdice delle Citta Libere Regie & Gentilhvomo
Della Camera, e Cons^{re} di S·M^{tà} Cesarea, e svo
Mareseiallo Generale di Campo

57. FORGÁCH ÁDÁM GRÓF. (Egykorú metszet után.)

ne menjenek, hanem egyéb dolgok haladékjával térjenek vissza.[1]

A követek és főrendek ennélfogva kedvetlenűl szállingóztak és csak kevesen érkeztek meg május 1-ére. Zrínyi, Thököly, Batthyány Kristóf késett, sőt Witnyédy mindeniknek azt ajánlja, hogy el se jőjjön, mert általában az sem bizonyos, meg leszen-e a gyűlés; s még bizonytalanabb, mi czélja a német katonaság összevonásának Pozsony körül: Zrínyi meglepése, az országgyűlés megfélemlítése vagy az Apaffy fogadása, kiről oly hír kerekedett, hogy török, tatár, moldvai, havasalföldi és erdélyi haddal erre jövend, mert ő akarja leszedni a bécsi kertek gyümölcseit.[2] A kik mégis megérkeztek, nyugtalanúl tanakodtak, a míg a király és ministerei jöttére várnának, a jövendő esélyeiről: az alkotmányos, még inkább a vallásos sérelmek sorsáról. Mert *huszonöt megye s ugyanannyi királyi város* egyetlen katholikus követet sem küldött;[3] a mi elegendő a protestantizmus erkölcsi és számbeli súlyának éreztetésére, de kevés a győzelem kivívására, mert a nagy többség mégis katholikus, s a főrendek közül Berényi Györgyön, Kollonich Keresztélyen, Nyáry Lajoson kívül hívei sorába senki sem tartozik; mi lesz a gyűlés vége a pártok ilyen erős sorakozása és felekezeti állhatatossága mellett? Egyelőre azonban vallási különbség nélkül érintkeztek és értekeztek a Pozsony körül megszálló katonaságról, melyet a személyes és szólás-szabadság fenyegetésének vettek, s az olyan előkelő országnagyok elmaradásáról, mint Zrínyi Miklós, kitől a haza őszinte szeretete és a szabadság készséges védelmezése volna remélhető. Május 11-ikén a Felvidék, Dunáninnen és Dunántúl megyéinek és királyi váro-

1 Borsod megye utasítása Szendrőben 1662 április 22-ikén tartott közgyűléséből. FABÓnál, id. m. 239—253. ll.

2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 195., 197. ll.

2 FABÓ ANDRÁS: Az 1662-iki országgyűlés, 81. l.

sainak követei és főurai *Kazinczy Péter* fogalmazásában levelet intéztek hozzá, hogy az országot hallatlan veszedelemmel emésztő tűznek megoltására, mérges sebeinek orvoslására, mint igaz hazafi, most az utolsó szükségnek idején s óráján működjék közre. «Nagyságod igaz hazafiságában,» mondja az irás, «melyet eddig is sokak példájára tanúsítani méltóztatott, nincsen közülünk az, ki kételkednék, sőt hazájához való Nagyságod igaz szereteti minálunk ismeretes levén, Nagyságodat, mint kegyelmes urunkat és elfogyatkozott édes nemzetünknek még fennálló egyik magyar oszlopát alázatosan kérjük, indítsa Nagyságodat szánakodásra az mi édes hazánknak siralmas igye, s annak megorvoslására Nagyságod mentél hamarébb az pozsonyi gyűlésre való jövetelét az ő felsége bejövetele előtt siettesse». Kérik annyival inkább, hogy könyezésre méltó panaszaikat a nádorral szemre vehesse és lehanyatlott hazájukat romlandó állapotából előbbi békességére fölemelje.* Wesselényi a levelet elolvasva maga is helyeselte s külön lovas emberével küldötte el Zrínyinek, ki a szivhez szóló hivásra csakugyan feljött. De a rendek aztán hamar megoszoltak, május 16-ikán a vallásos sérelmek fölvetésénél a katholikusok és protestánsok külön váltak; a szép egyetértésnek egyszerre vége szakadt. A következő napon, az első országos ülésen pedig, a főrendekkel is meghasonoltak; nevezetesen a követek a német katonaság elvitelét Pozsonyból és környékéről kivánták, és a főrendeknek megüzenték, hogy különben semmi tárgyalásba nem ereszkednek; mire ezek azzal feleltek, hogy a régi időben a főrendek 500, sőt 1000 főnyi csapattal jártak az országgyűlésre, kivánságuk és határozatuk tehát időszerűtlen és a felségre sértő, mivel oly hatalmas fejedelemnek senki sem parancsolhatja meg, minő kisérettel jőjjön hivei közé;

* Fabó András: Az 1652-iki országgyűlés, 11—12. ll.

bár beláthatták volna, hogy 6000 ember kiséretnek kissé mégis sok. S csak többszöri üzenetváltásra igérték meg, hogy ha akár a személy-biztosságot, akár a szólás-szabadságot veszély fenyegetné, annak elhárítására a követekkel kezet fogva egy szívvel-lélekkel közre fognak működni.[1]

A követek a főrendekkel így csak megegyeztek volna: de a protestánsokat a katholikusoktól napról-napra több keserűség választotta el. S a felekezeti pártok már a király megérkezése előtt szemben állottak egymással, viszályra és elszakadásra készen. A mikor Lipót május 23-ikán ministereivel lejött, a protestánsok ügyük pártolása, sérelmeik orvoslása végett megkeresték a hatalmasabb német és magyar katholikus urakat: Porcia herczeget, Rottal grófot, a nádort és országbirót, esztergomi érseket és a király személyes képmását; de az volt a válasz mindenütt, vigasztalan következetességgel: hagyják abba panaszukat, ne hogy a vallás felett való czivódás alatt az ország elveszszen.[2] Elcsüggedve, leverve gyűltek össze, és búsan, keményen megátalkodtak, hogy sérelmeik elégtétele előtt utasításuk szerint semmi tárgyalásba bele nem ereszkednek. S ezzel az országgyűlés eredménye már a megnyitása előtt eldőlt, mert a protestáns rendek követelésükhöz és elhatározásukhoz valami fölemelő erkölcsi komolysággal és rajongó önzetlenséggel ragaszkodtak, a lelkiismeret és vallás szabadsága nélkül a maguk életével és javaival keveset gondolva.[3] A megnyitó ülésre, május 31-ikén, még jobbágyi engedelmességgel és köteles tisztelettel felvonultak a várba, hogy a királyi előterjesztést meghallgassák. Egyetlen dologról, a *védekezés* szükségéről szólt az, mert a török Várad megvétele, Erdély egyéb erősségeinek elfoglalása, a hajdú városok, Szabolcs és Szatmármegyék feldúlása után immár a béke megszegésével az országot fenyegeti. S Lipót, mi-

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 16. l.

2 *Ugyanott*, 19. l.

3 *Ugyanott*, 19., 79. ll.

előtt a birodalmi gyűlésre menne, intézkedni akar a veszélyek elhárításáról: azért kegyelmesen tudni kivánja, hogy a karok és rendek micsoda eszközöket tartanak alkalmasaknak és szükségeseknek a haza védelmére és megtartására nézve, s micsoda módon hiszik az ellenség igyekezeteit és gonosz czélzatait megtörni? Nem kételkedik, sőt atyailag inti és felhivja őket, hogy őseik nyomdokain és példái szerint, a Rudolf, Miksa és I. Ferdinánd császárok s más magyar királyok idejében szentesített törvények és czikkelyek értelmében a saját megmentésükről és megtartásukról gondoskodnak; ő is fáradságot, áldozatot, költséget nem kimélve, minden igyekezetét arra törekszik igazítani és fordítani, hogy ne csak az örökös tartományok, de a szent római birodalom képességei és erei is, más fejedelmek segítségével együtt, ennek az országnak, a keresztyénség bástyájának oltalmára keljenek.[1] Sőt a protestáns rendek másnap, julius 1-én még részt vettek a sérelmi bizottság kiküldésében, de az országos ülés előtt magánértekezletükön újra kimondták, hogy a vallásügy elintézése és a német katonaság kivitelének elrendelése előtt más tárgyalásba bele nem mennek; s csakugyan, mihelyt a sérelmi bizottság első összejövetelén ezt a munkarendjüket elfogadtatni nem birták, minden további hivatalos tárgyalástól, a katholikusokkal való közreműködéstől tartózkodtak, s panaszaikkal és sérelmeikkel egyenesen a királyhoz folyamodtak.[2]

Lipót az ország nádorára, Wesselényire, s a nemzet kedvenczére, Zrínyire bízta,[3] hogy az elégületleneket megnyugtassa, követeléseikkel elhallgattassa, tartózkodó állásuk elhagyására reávegye és reábírja. Nem kielégíteni, hanem megpuhítani szerette volna őket, s ennek a nehéz és kényes

1 Propositiones Suæ Maiestatis sacratissimæ in anno Domini 1662. die 31. Mensis Maji Universis Statibus et Ordinibus Regni Hungariæ extradatæ sub Dieta Posonii celebrata.

2 Fabó András; Az 1662-iki országgyűlés, 20. l.

3 *Ugyonott*, 24. l.

feladatnak megoldására hivatalánál fogva nem volt senki illetékesebb, mint Wesselényi, népszerűségénél fogva senki alkalmasabb, mint Zrínyi. Tekintélyével, pártatlanságával, vitézségével és hazafiságával mindenkinek magasan fölötte állt, s úgy ragyogott az országgyűlés sötét felekezeti viszongásainak viharában, mint Pharos az egyiptomi révben. Az egyetlen államférfi, ki az európai viszonyok mérlegelésével a bajokat mindég a *nemzeti* politika szempontjából itéli meg, az egyetlen politikus, a ki a haza érdekét a vallás érdekének soha nem rendeli alá, az egyetlen katholikus, kinek buzgó hivő létére roppant uradalmaiból vallásos panasz soha nem érkezik be: épen azért a lélekkúfár főpapokon és kegyhajhászó főurakon kívül általános elismerés, csodálat és rajongás emlegeti nevét. A mint Pozsonyba megjő vala, a protestáns rendek tisztelegve azonnal fölkeresik és ügyük támogatására fölkérik: bizodalmukat ép úgy belé vetik,[1] mint a hogy a király benne látja az engesztelés zálogát, Porcia és Wesselényi az ő jelenlétével adja meg szavainak súlyát, intelmeinek erejét és hatását, mert mindkettő az ő jelenlétében fogadja az elégületleneket, ha fontosabb nyilatkozatra készül.[2] Az ő személye a kezesség, hogy a mi elhangzik, komolyan szól és komolyan kell venni. Bár maga az elégületlenekkel érez s részvételéről és segítségéről biztosítja, a köz érdekében mégis mérsékli őket. «Ő katona, s esküvel állítja,» mondta nekik még junius 6-ikán, «hogy az evangelikusok kielégítése végett mindent elkövetend, a mi tehetségétől telik; ő is kárhoztatja azok vakmerőségét, a kik királyi hitlevelek, békekötések, hazai törvények ellenére cselekedni merészelnek, mert a ki lelkében van megsértve, testével hiven nem szolgálhat: mivel azonban jobban szeretne 100,000 lutheránust, ugyanannyi kálvinistát és katholikust fölfegyverezve látni s álta-

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 20., 92., 97., 123., 153., 161. ll.
2 *Ugyanott*, 71., 75., 158. stb. ll.

luk a gaz törököt kiverni, szeretettel inti őket, hagyjanak fel a közjóért, a mennyire lehet, követeléseikkel.»[1] Nem hajoltak mérséklésére, még kevésbé engedtek a Wesselényi ijesztésére, hogy engedetlenségükkel nagy bajba keveredhetnek, mert ha a király tekintélyével fog élni, akkor kihez fordulnak. Bocskayjuk nincs, Bethlen meghalt, Apaffynak, kiben bízhatnának, fegyvere nyugszik. «Eddig sem biztak azokban,» felelték vissza élő hitök őszinte komolyságával, «kiknek lehelletök csak orrukban volt, hanem biztak abban, kinek ma is azon mindenható ereje van, hogy valamint ama dicső fejedelmeket az ő tiszteletének oltalmazására előállatta, úgy most is a cséplés mellől Gedeonokat, a juhok mellől Dávidokat állíthat elő Izrael szabadítására.»[2] S a nádorban épen keveset bízhattak, mert viseletében, beszédében a legkövetkezetlenebbül ingadozott: hivatala és esküje szerint támogatnia kellett volna őket, a mit érzett[3] és nem egyszer megigért, de aztán az udvar és papság nyomására kénytelenségből, felekezeti elfogultságból be nem váltott. Egyszer fenyegetőzött, másszor szutyongatott, ha ő evangelikus volna, ő sem tenne másképen;[4] egyszer átkozódott, másszor keserves sirásra fakadt,[5] csakhogy a kemény legényeket meglágyítsa. De azok tudták róla: intés, fenyegetés, biztatás, hizelgés, átok és köny egyiránt készleten áll nála, különösen a könynyel fölöttébb könnyen rendelkezett;[6] s indulatainak semmiféle rohamától meg nem tántorodtak. Hisz minden, a mit az országgyűlés alatt tapasztaltak, magatartásukat, megátalkodásukat, sőt elkeseredésüket igazolta és élesztette. A templomok és iskolák háborgatása, elvétele, protestáns alapítványok és jövedelmek lefoglalása, elkobzása, papok és tanítók ki-

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 61—62. ll.
2 Szalay László: Magyarország története, v. k. 58. l.
3 Wesselényi fölterjesztése a királyhoz 1662 április 27-ikéről. Fabónál, id. m. 231—232. ll.
4 Fabó András, id. m. 71., 115. ll.
5 *Ugyanott*, 86., 78., 85., 105., 169. ll.
6 Történelmi Tár, 1881. évf. 117. l.

verése, bebörtönözése, jobbágyok kényszergetése és térítő üldözése egyre folyt; a tettesek eljárásukat nem is mentegették, sőt a papok egyházi kötelességüknek, az urak atyáik hibái jóvátételének hirdették. S Montecuccoli és katonasága a Felvidéken még egyre dúlt, Abauj, Sáros, Zemplén megyék és egyes magánosok is megható levelekkel, megrendítő színekkel festették zaklatásukat és sürgették megszabadításukat, a megyék azzal az utasítással, hogy a követek a vallásos sérelmek kérdésében ne tágítsanak, hanem inkább térjenek haza.[1] S Witnyédy, bár ez alkalommal nem volt követ, személyesen mégis meg-megjelenve köztük, majd szóval, majd leveleivel kérte, izgatta, lelkesítette a vezetőket, hogy ne engedjenek, ne hagyják magukat megcsalni, mint az utolsó gyűléskor,[2] mert a katholikusoknak «sem emberségek, sem hütök, sem igaz szavuk;»[3] hogy «nem az nyeri el az pálmát, a ki jól kezd futni és meddig az czélt eléri, meglankad, hanem mindvégig a ki jól végezi pályafutását», maradjanak azért lelki szabadságuk kivánatos megorvoslásáig állhatatosak, s inkább *re infecta* menjenek vissza, mintsem valami haszontalan biztatással igaz ügyüket örökkön elrontsák;[4] állhatatosságukért Isten megkoronázza őket e világon jó emlékezettel, a más világon pedig boldogsággal.[5] S a zaklató tények hatása alatt búsan és elszántan még inkább megkeményedtek és nem puhultak a nádor decretommal való fenyegetésére sem, bár ez az átadástól maga annyira riadozott, hogy a mint a Jézus Krisztusra megesküvék, jobban szerette volna, «ha az harangot vonnák fölötte és temetnék őt a földbe».[6] Azok a zaklató tények, a katonaság garázdaságai olyanok voltak, hogy hallottukra Wesselényi megdöbbent s a katholikus rendek háborogva fölirtak Lipótnak, mikép a német kato-

1 Fabó András: id. m. 70., 89. ll.
2 Vitnyédy István levelei. I. k. 207. l.
3 *Ugyanott*, 208. l.
4 *Ugyanott*, 211. l.
5 *Ugyanott*, 213. l.
6 Fabó András: id. m. 90. l.

naságot szállíttassa ki az országból, mert e nélkül tárgyalásba ők sem bocsátkozhatnak, aztán a protestánsok sérelmeit orvosolja, s addig is parancsoljon rájok, hogy a köztárgyalásokon jelenjenek meg, különben a katholikusok maguk fognak határozni.[1] De a király a parancsoláson kívül másra hajlandóságot nem mutatott: a katonaságot benn hagyta, noha februárban már tervben volt, hogy a Montecuccoli serege Morvaországba, a Souches hada Alsó-Ausztriába menjen;[2] a protestánsokat ki nem elégítette, noha június óta kihallgatáson, folyamodással egyre kérik, csak az a válasza, akár a maga képében, akár a Porcia közvetítésével beszél, hogy a közel veszélylyel szemben a katholikusokkal közösen gondoskodjanak a védekezésről, mert a fegyver Erdélyben már csörög, a kolozsvári német őrség a támadó törököt visszaűzte, mit az megtorlás nélkül alig hagy; s valószinűleg hozzánk is átcsap. A vallás ügye magánosok baja, az országgyűlésre nem tartozik.[3]

A dolgok ez állásában a király kivánságára és Porcia herczeg megbizásából megint Wesselényi és Zrínyi vette kezébe a kiegyenlítésnek kisérletét. A nádor Szuhay Mátyást, Gyulaffy Lászlót, Bene Jánost, Gedey Andrást igyekezett rábeszélni a barátságos egyezkedésre; hősünk pedig egyfelől a katholikusokkal, másfelől a protestánsokkal tárgyalt, Farkas Lászlóra, Kereskényi Andrásra, Retkes Balázsra, Szentmiklóssy Györgyre törekedett hatni. Kifejtette előttük, hogy sajnosan veszi a protestánsok ügyének lassú és nehéz haladását, holott ő különös meghívásukra, házi ügyeinek nagy veszélyeztetésével azért jött Pozsonyba, mikép nekik kedveskedhessék. S ámbár addig sem mulasztotta el, adott alkalmakkor, igazságos kérelmüket mindenhol pártolni: de mivel azt tapasztalja, hogy a katholikus rend ügyeik elintézésében fölötte akadékos, s az ország-

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 93, 106., 110. ll.

2 Történelmi Tár, 1881. évf. 114. l.

3 Fabó András: id. m. 84. l.

gyűlési tanácskozásban és végzések hozatalában tova halad, a protestánsok akár vesznek részt, akár nem a tárgyalásokban; mielőtt ez megtörténnék, sérelmeik orvoslására a nádorral szeretne utat találni, azért szeretné előre tudni: ha az 1659 után elfoglalt templomok közül nekik némelyeket visszaadnának, a többiek visszaadásáról és a felmerült vagy felmerülendő sérelmek jóvátételéről bizonyos és szigorúbb törvényt hoznának, hajlandók volnának-e ilyen tárgyalásba bele ereszkedni?[1]

A követek sem a nádornak, sem a bánnak rögtön határozott választ nem adtak; de kinyilatkoztatták, hogy a dolgot megfontolják és megállapodásukat közölni fogják. Zrínyi ebből a megfontolásból reménységet merített, és az értekezletről Porciának azonnal jelentést tett. «A mit Excellentiád reám bízott,» úgymond, «hogy az újabb bonyodalmak elsimításán fáradjak, a pártokkal tárgyaltam, tegnap az evangelikusokkal hosszasan értekeztem; de teljesen abban a gyanúban és hitben vannak, hogy ha bármiben engednének, követelésüktől mindenben elesnének. S nem segített rajtam semmit az ellenkezőnek kimutatása; az volt a végleges válaszuk, hogy megbizóiktól futárt várnak, ki *hat* nap alatt kétségtelenül megjő. Most egyebet nem tehetnek. Én nem látom az ügyet még kétségbeejtőnek; hivatkozom Witnyédyre, kinek nagy hitele van nálok. Biztosíthatom Excellentiádat, hogy minden lehetőt elkövetek legfelségesebb urunk szolgálatára és kész vagyok véremet áldozni Excellentiád dicsőségére.»[2] De a reménységet hamar megzavarta Wesselényi kicsinyessége és hiúsága; a míg Zrínyi nyiltan, becsületesen, nagy emberhez méltó egyenességgel jelezte, hogy az orvoslás útját a nádorral keresi, addig Wesselényi az ő közreműködéséről hallgatott,

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 106. l.

2 Zrínyi Miklós levele kelet nélkül. A császári és királyi titkos levéltárban, Porcia-osztály.

maga-nagyzással dicsekedve emlegette, hogy keményen bánt ugyan eddig velők, mindazonáltal, ha egyik kezében vessző, a másikban jutalom vagyon, addig fáradott, (de a dolognak, a mit mondandó, még ma vége szakadjon, ki ne röpüljön) míg a felség megbízta a vallás ügyének barátságos egyezkedés által való kiegyenlítésével;[1] sőt július 21-ikén hősünk népszerűsége és sikere iránt való féltékenységből «irígységből vagy mi más okból a protestánsoknak ünnepélyesen kijelentette, hogy ő felsége megparancsolta nekik, mikép rajta kívül senkivel ne tárgyaljanak».[2] Pedig az ő szavahihetősége rég elveszett, hisz az udvar és papság tetszése szerint hajladozott és változott; s ha az elégületleneknek lett volna is hajlamuk az engedékenységre, csupán az ő közvetítésében és igéretében a kötés megtartására elegendő kezességet nem találhattak. Zrínyi még az napon fölháborodva írta meg a kijelentést Porciának, megkérdezve: «kell-e még az evangelikusokkal tovább tárgyalnia, mert ha akarja, hogy tárgyaljon, hitelének kell lennie, e nélkül nem működhetik. Az evangelikusok különben holnapra halasztották válaszukat Wesselényinek.»[3] Porcia azonnal megnyugtatta hősünket, hogy beszélni fog a nádorral, mikép vele egyetértésben működjék, mert a megkülönözés által az ügy csak veszít, s megérteti Wesselényivel, hogy a sikerre nézve nincs nagyobb támasza a hősünk tekintélyénél és buzgóságánál. Azt hiszi egyébiránt, hogy a holnapi választ meg kell várni, s aztán meg lehet hányni, hogy tovább mi a szükséges teendő? S a dicsőség az övé lesz.[4] A válasz azonban engedékenységre hajlamot nem árult el. Az evangelikusok mereven ragaszkodtak eddigi álláspont-

1 Fabó András, id. m. 108. l.

2 Zrínyi Miklós levele július 21-ikéről. A császári és királyi hadi levéltárban, Porcia-osztály. A mennyiben az előbbi levél szerint az evangelikusok hat nap múlva igérik a választ, ennek a levélnek jelzéseként pedig holnapra halasztják. az előbbi levélnek minden valószínűséggel július 15-ikén kellett kelnie.

3 *Ugyanott.*

4 Porcia levele, ugyanott.

jukhoz és eljárásukhoz: nem mentek be az országgyűlésbe, panaszkodó és esengő folyamodásaikkal csak kérték, csak sürgették tovább a királynál és Porcia herczegnél kielégítésüket. S hiában volt a kanczellár kisérlete a városi követek elszakítására, hiában az ügyigazgató beavatkozása az elégületlenek megfélemlítésére, hiában a «Felsővidéken készülő lázadás» emlegetése a katonaság benntartása szükségének megokolására, hiában a katholikus rendek elhatározása az evangelikusok nélkül való tárgyalásra és végzésre: egységüket, állhatatosságukat, következetességüket megingatni nem sikerült. Kinyilvánították, hogy a haza és nemesség szabadsága, kiváltsága és mentessége ellenére, miket Lipót is megerősített, semmit sem tehetnek; úgy a vallásos sérelmek orvoslása, mint a német katonaság kivitele ügyében utasításuknál maradnak, s ha nélkülök a katholikusok valamit végeznek, az egész ország közhatározatának el nem ismerik, hanem érvénytelennek tekintik s a külföldi katonaságnak szállást adni és adót fizetni nem fognak.[1] Zrínyi mégis remélte, hogy a kölcsönös elkeseredést, fölidézett haragot csendesítheti; s Porcia herczeget biztosította, hogy minden igyekezettel és áldozattal oda hat, mikép parancsait kövesse és teljesíthesse; de kifejezte egyszersmind, hogy ez nem egészen tőle függ.[2] Valóban nem tőle függött, hanem egyfelől a katholikusok méltányosságától, másfelől a protestánsok békülékenységétől; de ezek a méltányosság teljes hiánya miatt annyi folyamodásba, várakozásba és költekezésbe belefáradva, végre hazatérésüket eltökéllették s a nádornak elbocsátásuk végett bejelentették. Hiszen mit is remélhettek volna még? Lipót hatszoros kérésükre sem adott más választ, mint legelőször, mert Lippay mindég egyképen fogalmazta meg; a király ugyanis

1 Fabó András, id. m. 151. l.
2 Gróf Zrínyi Miklós levele, augusztus 16-ikáról. A császári és királyi titkos levéltárban. Porcia-osztály.

a dajkája, a papság és jezsuitaság emlőjén csüngött,[1] s annak gondolkozása szerint gondolkozott; nem hogy engedett volna, sőt elkedvetlenedve és félve, Wesselényi szavaként, sisakok és más szükséges fegyverneműek beszerzéséről és sokkal több katona beszállításáról kezde intézkedni, hogy az evangelikusoknak annyi kókot rakjanak fejére, mikép meg se merjenek moczczanni.[2] Sem könyörgésre, sem a Krisztus kínszenvedésének fölidézésére meg nem indult, — a katholikusok biztosak lehettek. Győzelmük örömére a győri jezsuiták komédiában a szabadságot már fel is akasztották és a vallásnak, persze a protestáns vallásnak, fejét vették.[3] A követek tehát reménytelenségükben a nádor lebeszélése ellenére készülődtek, nem ijedve meg sem a Porcia herczeg fenyegetésétől, hogy majd megbánják, sem a titkos tanács végzésétől, hogy nem kell őket elereszteni.[4] Elbúcsúztak Wesselényitől, el Zrínyitől, *Szepessy Pál* szószólásával.[5] Hősünk a királynak kivánságára s miniszterének megbizásából, a haza közjava és védelme érdekében mérsékelte őket, de panaszaik igazságát elismerte s a katholikusok ridegségét elitélte; fenséges szivének nem a meghasonlott, hanem az egységes magyar nemzet volt az eszménye. «Én más valláson vagyok, mondta nekik, de a kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem rajtam ejtett sérelem. Volna bár 100,000 pápista mellett 100,000 lutheránus és 100,000 kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők megmentenék a hazát».[6] Csak oda tért szava ismét, a min lelke örökké

1 Fabó András, id. m. 130. l.
2 *Ugyanott*, 157. l.
3 Vitnyédy István levelei, I. k. 216. l.
4 Fabó András: id. m. 173. l.
5 Vitnyédy István levelei, II. k. 39. l.
6 Zrínyinek ezek a szavai fölöttébb hasonlítanak a protestánsok pártfogáskérésére adott feleletéhez, a mennyiben mind a két alkalommal száz-százezer lutheránus, kálvinista és katholikus vitézt emleget, úgy hogy a két választ egyugyanazon nyilatkozatnak is vehetnők: de a más-más bevezetés, mely teljesen más-más helyzeten alapszik, arra mutat mégis, hogy két különböző nyilatkozattal van dolgunk. A hős csak kedvencz gondolatát ismételte.

imbolygott, a török kiverésére. A követek aztán még egyszer összegyűltek — isteni tiszteletre. Az Úrért harczoltak, az ő nevében akartak elválni. Magasztos kép, mely a sötét háttérből ragyogó fénynyel tündököl elő, hogy a vallás eszméje mennyire betöltötte egész szivüket. Az ő hitük élő hit, melyet küzdelemmel, veszedelemben halálra készen vallanak. *Farkas János* nagyszombati kálvinista pap, az országgyűlés protestáns szónoka, a szentirásból merített példákkal további kitartásra buzdította, Isten oltalmába ajánlotta, zokogva, miközben szava el-elcsuklott, áldotta meg őket, kik viszont az ő szolgálatát köszönték meg. Mikor épen könyezve válnak vala, betoppant közéjök Majláth Miklós királyi ügyigazgató, fenyegetéssel, de meg sem hallgatva, mindnyájan távoztak. Majláth pedig szállásaikat befutkosta, s a kiket előkaphatott, a hazameneteltől törvényes büntetés és kegyvesztés terhe alatt eltiltotta. Nem törődtek vele, másnap, szeptember 2-ikán reggel valamennyien eltávoztak Pozsonyból.[1]

Nagy lőn a zavar, feltünés és zaj a katholikusok között, és még inkább növekedett a miatt, hogy Zrínyi «a maga jövendölése szerint» az evangelikusokkal egy időben szintén elhagyta az országgyűlést. Tehát megmondta előre, ha ki nem elégítik őket, nem orvosolják bajaikat, elmegy velök. Witnyédy rettegett uráért, váltott lovakon sietett utána, hogy visszatérítse, de nem érhette utól.[2]

A katholikusok aztán tovább tanácskoztak, de a német katonák miatt hevesen, ingerülten. Montecuccoli ellen erdélyi sétahadjárata, serege felvidéki dúlása következtében kemény és keserű kifakadások estek. A nagyzó vezér irásban védekezett. Még ő került az erdő felől. Eszes, tanult katona volt, ki szinte négy évtizedes pályája alatt a svédek ellen Sziléziában, Pommerániában, Schleswigben, Alsen és

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 174—175. ll.
2 Vitnyédy István levelei, I. k. 226. l.

Fühnen szigetén nem egyszer aratott sikert; de a methodizmusba szerelmesen az elméleti ismeretet többre becsülte a személyes tapasztalásnál, a szabályokhoz alkalmazkodást a lángész leleményénél, minél fogva elfogultan hitte és hirdette, hogy a hadi elmélet lángész nélkül is teremthet nagy vezéreket, de a nélkül a lángész sem képes semmire.[1] S inkább a könyveket, mint az ütközeteket kereste; ha elmelegedett, sonetteket írt, hittani kérdésekről vitatkozott; ha komoly tanulmányba merült, Tacitus, Vitruvius, Euklides s a katonai irók forogtak kezén, hogy a *helyes* hadviselést, *helyes* harczolással való győzést kutassa, tisztázza, fejtegesse és tanítsa, mert a győzelem különben semmit sem ér. A módszeres eljáráshoz, annak elvei és következtetéseihez mereven ragaszkodott, s mindenkor azokhoz, nem az esélyekhez alkalmazkodott. Inkább tudós, mint vitéz, a ki többet értekezett, mint viaskodott; mind a mellett, vagy épen azért a harminczéves háború nagy iskolája után az uralkodóház legelső s legjelesebb vezérének tartották, a nélkül, hogy valaha egy nagy csatát nyert, s egy nagy várat vett volna meg.[2] Tudományánál fogva gőgös, vaskalaposságánál fogva kicsinyes, olasz vérénél fogva ingerlékeny, katona létére az alkotmányos szólásszabadság iránt ideges levén, a nyilvános kifakadások és támadások miatt rendszerében és személyében egyiránt sértve érezte magát, olyanok részéről, kik helyesen, módszeresen harczolni nem tudtak, hanem keményen viaskodni, diadalmaskodni annál jobban, és gőgösen, gúnynyal, megvetéssel felelt vissza, mindenért a magyarokat okolva, nemcsak hadi képzettségüket, de harczi vitézségüket is kétségbe vonva, melyet egész Európa csodálattal ismert el. Méltatlankodva és méltatlanul ki-kiélezte szavát, annyival inkább, mert

4 Pauler Gyula becses tanulmánya Zrínyi Miklós és Montecuccoli Raymond viszonyáról. Budapesti Szemle, 1867. évf. IX. k. 5. l.

5 *Ugyanott*, 4. l.

gáncs helyett dicséretre, hálátlanság helyett, a mint írja, hálára számított. S ugyan miért?

Montecuccoli szerint azért, mivel a Tiszánál 50,000 törököt megfékezett, 50,000-et elűzött, Kemény Jánost Erdélybe visszavitte s a török csúfjára fejedelmi székébe ültette, Felső-Magyarországot megerősítette; noha oly távol állt, hogy onnan alig nyujthatott segítséget azon elvnél fogva, mikép távolból ténykedés nem fejthető ki; s oly nehézségekre talált, melyek erejét megbénították: későn, csak augusztusban indulhatott; az úton az élelmezéséről és betegek elhelyezéséről, pedig a sereg *fele* beteg volt, csak maga gondoskodott, magyar és erdélyi hadakkal nem gyarapodott, mert ezek féltékenységből és gyűlölködésből nem csatlakoztak hozzája. A magyar urak mégis elitélik, olyan emberek, a kik a hadművészethez kevés kivétellel nem értenek. Az egyháziak nem tanulták, mert nem mesterségük, az ifjak nem tanulhatták, mert nem volt alkalmuk; s az idősebbek közül, a kik háborúban forogtak, példa lehet Rákóczy és Kemény, hogy mit tudnak. S ezek azt beszélik, hogy a hadjárást más irányból kellett volna indítani, a törököt meg kellett volna támadni és szalasztani, hogy Magyarország felső részein sok zsarolást, sérelmet és kárt szenvedett. A hadsereg bizony levegőben nem állhat és széllel nem élhet, a megszállta földnek kényelmére nem lehet, főleg a hol gondoskodás hiányában harácsra szorul és a mezőn nem harácsolhat: de a parancsnokság jegyzőkönyvei szerint a vétkesek mindég a legszigorúbb büntetéssel lakoltak, s a magyarok is elég német katonát legyilkoltak. Arról, a mi történt volna, ha a hadjárat más irányból indul meg, tanakodni fáradságra nem méltó: a seregnek megvolt a határozott czélja és parancsa, melyet sikeresen végrehajtott. Megütköznie parancs nélkül, az erők aránytalansága mellett nem lehetett, mert a területet, helyzetet, időt és körülményeket mindég tekintetbe kell venni.

(Egykorú metszet után.)

58 MONTECUCCOLI RAJMUND.

Hatzfeld és Götz tábornokok Tankownál a svédekkel való megütközésre két rendeletet kaptak, mielőtt a szerencsét megkisértették volna. A jó hadvezér a nyilt harczba csak a kinálkozó jó alkalommal, vagy — rendkívüli szükség esetén megy bele. A jó alkalom pedig hiányzott, mert a katonák fáradtan és betegen az épek és egészségesek, lehangoltan és kimerülten az erősek és bátrak, unottan és gyűlölten a szeretettek és lelkesítettek ellenében nem küzdhetek, s a rövid idő nem volt elég a százötven mérföld megtételére, hogy az ellenséget öt-hat mérföldnyire megközelíthessék. Nyolcz napig vagy csak egyig, akár egy óráig is, élés és ellátás nélkül előre nem mehettek, a legnagyobb veszélylyel az ellenség fegyverei közé nem rohanhattak, a hol még annyi idő vagy hely sem lett volna, hogy az ellenség táborának fekvését és helyzetét megnézhették volna. A Kolozsvár és Vásárhely közt fekvő mezőn, a hol az ellenség táborozott, át nem vonulhattak, Kolozsvárnál meg nem állapodhattak, mert a veszteglésben élelmüket elfogyasztják, a mi aztán kilencz hónapon át eltartott s az oly kitünő várost kiteszik a pogányság beözönlésének, melytől ekként megkimélték; ha pedig tovább haladnak, szándékosan és önkényt a nyomor és szükség tengerébe esnek. A ki ugyanis elegendő élést s takarmányt nem készít, fegyver nélkül vesz el. S ha Kolozsvárban őrséget hagynak, megcsökken erejük, mikor meg kell ütközni; ha nem hagynak, hátulról nincsenek biztonságban és nincs hová helyezni betegeiket, pedig a hadsereg inkább egy kórházhoz hasonlított. A siker érdekében gondoskodjanak a magyarok a német katonák részére rendes állomásokról, tekintélyes számú könnyű fegyverzetü és jól fegyelmezett segítő hadról, magtárakról, fegyvertárakról és kórházakról, a főbb városok és helyek védő őrségéről az összeköttetés biztosítására és az idő alkalmatosságának, mikor az ellenség gyönge és rendezetlen, fölhasználására, — akkor kell

H.

Scriptum Montecuculianum contra Zrinium.

Respondetur Calumniantibus, quibus, quod Arma Caesarea Anno retroacto parum, aut nihil boni praestiterint, disseminare placet

Plurimum Studij acquiri credebat Exercitus Germanicus in exquirendo Verba, quibus Encomia, honoresque publicos, sibi ab Hungaris deferendos potuisset reponere, quando Laudes cum Opprobrijs, ac Gratias sentit compensari cum Maledictionibus, est haec Gratitudo, sit Hungarica, pro eo, quod Quinquaginta Turcarum millia, trans Tibiscum omnia Ferro, Flammaque devastantium Conatus averterint, & ultra quinquaginta milliaria repulerint, quod Principem Kemény in Transylvaniam reduxerint, eundemque per immissionem Praesidiorum, ad dispectum Turcicae Principatui restituerint, quod Medio eorundem Praesidiorum Hungariam Superiorem vastissimo Propugnaculo obduxerint, quod tum Inimicos, cum amicos Enses extra Regnum in partes Transylvaniae tulerint; Quod denique haec omnia, & tamen juxta Opinionem horum ingratorum Hominum nihil effecerint, Quod posuerint Praesidia, dico quae Inimicus, licet ex propinquo saepe saepius minatus, nunquam quid ausus aggredi, donec ab hoc Exercitu fuerunt protecta; Praesidia quae Domino Kemény possessionem totius Transylvaniae tradidissent, si ille rebus, & tempore scivisset uti, Praesidia, quae contra omnes Hostiles insultus in hanc horam fortiter tenent, non obstante miserabili Clade Keményiana, non obstante Transylvanorum fermè omnium

59. MONTECUCCOLI VÁDIRATA A MAGYAROK ELLEN.

(A Magyar Nemzeti Múzeum Sándor-kódexéből.

megkisérteni, a mit csak az alkalom nyujt és a hadi szabályok tanácsolnak.[1]

Az országos rendek annyira felháborodtak ezen a gyalázkodáson, hogy a törvények közé egy czikket akartak igtatni Montecuccoli ellen és csak azért álltak el szándékuktól, mert ez a szerzőséget eltagadta, noha az irat, Neumann András szerint, neve alatt jelent meg.[2] Zrínyi azonban fölvette ellene a tollat, hogy megvédelmezze a nemzet becsületét és megtorolja a maga sérelmeit, mert vitézi portyázásaiban és vára építésében Montecuccoli a saját és társai befolyásával évek óta sok gáncsot és akadékot vetett elébe. Régtől fogva ellenkeztek egymással: vérük, természetük, rendszerük teljesen különbözött. Szinte látszik a Zrínyi visszavágásain, hogy milyen gyönyörűséggel, de keserüséggel osztogatja!

Már a megszólítása: «*Legjobb Vezér!*» keserű gúny, s a válaszon végig ez a keserű gúny szikrázva, villogva felfelcsattog és szilajon, szüntelenül szórja szemébe a legjobb vezérnek a maga gyalázatát. Azzal a szokással és szabadsággal élve, a mivel a római katonának joga volt a diadalmasoknak, a triumphatoroknak felhányni, a mit akartak, kerül eleibe és egyszerre a méltatlankodó felháborodás kitörő kérdéseivel rohanja meg:

Tehát 50,000 törököt elűztél, Kemény fejedelmet viszszahelyezted? Új őrségeket szerveztél. Erdélyt megmentetted? Atyánk, nagy dolgok ezek; sőt épen a legnagyobbak.

1 MONTECUCCOLI ez irata a Magyar Nemzeti Múzeum Sándor-kódexéből megjelent dr. KANYARÓ FERENCZ közlésében a Történelmi Tár 1887-iki kötetében (644—648. ll.) és RÓNAI HORVÁTH JENŐ kiadásában, a Hadtörténelmi Közlemények 1890. évfolyamában, Kőszeghy Sándor fordításával (124—136. ll.) ugyanazon czímmel: «Scriptum Montecucculianum contra Zrinium. Respondetur calumniantibus, quibus, quod arma Cæsarea anno retroacto parum aut nihil boni præstiterint, disseminare placet». De nyilvánvaló, hogy ez a czím később keletkezett. A Montecuccoli eredeti fölírása: «*Responsio ad calumnias Hungarorum*, quæ passim disseminentur, Cæsareas milites parum aut nihil efficisse in Hungaria. Anno 1661.» (Történelmi Tár, 1880. évf 757. l.)

2 Történelmi Tár, 1881. évf. 117. l.

H.

Datum ad hæc Responsum per Nicolaum
Zrinium Banum Croatiæ.

Optime Dux.

Cum itaque Te, totumque Exercitum Triumpho dignum esse existi-
mas, imò triumphas, pardone quæso, ut Ego Romanæ Con-
Suetonius in vita Cæsaris. suetudinis memor, & Licentiæ quâ Militibus permittebat,
ut triumphanti Duci ea quæ vellent, objicere possent, Tibi
aliqua possim enumerare.

Ergo quinquaginta millia Turcarum, ultra quinquaginta millia-
na repulisti, Principem Kemenyum restituisti? nova Præ-
sidia posuisti? Transylvaniam conservasti? Papæ! magna
hæc sunt, imò verò maxima, Sed saltem in ampullatis
istis Verbis hæc teritur gloria, Dic mihi quid utilitatis
habet ex Tua Expeditione Hungaria? dic, reddisne nobis
integram Transylvaniam? quam certè integram accepi-
sti. redde Principem Kemenyum Transylvaniæ, cui Fi-
dem, & Tutelam promisisti redde Beatitudinem, Pacem,
& abundantiam, quam per tuum Exercitum, & Præsidia
introducta expulisti, & tunc triumpha, & usurpa tibi
tria illa Verba. Veni, vidi, vici. Nos verò ultrò Te
Martem, Te Herculem, & Liberum Patrem, qualis odora-
tis Curru descendit ab Indis, grato, & lubenti Animo
compellabimus; Sed eheu! Nos fallimur, Tu philoso-
pharis; atqui Philosophi solo Sermone sunt Sapientes,
cæterum in rebus agendis Stultissimi; Dicis Actionum
non

60. ZRÍNYI MIKLÓS VÁLASZA MONTECUCCOLI VÁDIRATÁRA.

(A Magyar Nemzeti Múzeum Sándor-kódexéből.)

De legalább e dagályos szavakban vége is a dicsőségnek? Mondd csak, mi haszna van Magyarországnak a te hadjáratodból? Mondd csak, visszaadtad egész Erdélyt, melyet egészül kaptál? Add vissza Erdélynek Keményt, kinek hűséget és ótalmat igértél, add vissza a boldogságot, békét és bőséget, miket sereged és őrségeid megsemmisítettek. Akkor ülj diadal-szekérre és hivalkodjál ama három szóval: Veni, vidi, vici. Mi pedig önként és örömest Marsnak, Herkulesnek, felséges atyának nevezünk, a ki az illatos Indiából szállt le közénk!»

S aztán rátér hősünk a legjobb vezér mentegetőzésére, személyes dicsekvésére és gyűlölséges becsmérlésére, melylyel magát a magyarság fölibe helyezi. S kardja sem csapkod élesebben és nem csillog fényesebben, mint tolla a nemzeti becsület védelmében. Montecuccolinak nem a testére osztja a vágásokat, osztja a sebeket, hanem a bátorságára, vitézségére, tudására, hivatására, a míg felfuvalkodásának, nagyságának minden maga-emlegette bizonysága pozdorjává töredezik, s a gőgös olasz hivalkodó köpönyegéből a leghitványabb vezér kerül elénk. Köpenyeget még soha keményebben ki nem poroltak, mint az övét, s a nemzet nagy örömére és elégtételére maga is benne volt. Mentegetőzésének, dicsekvésének, gyűlölséges becsmérlésének minden szava ellene fordul, s maga-hánytorgatta érdemjeleiből lőnek legégetőbb bélyegjegyei.

Hogy távolból nem fejthető ki ténykedés? Miért maradt távol? Ha olyan, mint a nap, hogy az égből a földet föl nem hevítheti, közelebb kell vala jönnie; ha az ellenséget akarja vágni, nem lehet tőle messze mérföldekre. Kardja rövidségét toldotta volna meg egy lépéssel, mint a mór Regulus Bartholomei. Hogy későn, augusztusban indulhatott? Bár e hónap neve lett volna a jósjele, de megfeledkezett nemcsak a hónap dicsőséges nevéről, meg dicsőséges ura rendeletéről is, mert dicstelenül, a kereszt-

tyénség hírnevének kárára, kardja kihúzása nélkül tért vissza; pedig szégyen a vezérnek azt mondani: nem gondoltam volna. Hogy egypár várba őrséget helyezett? A török azokat az erődöket sem bántotta, melyekbe nem helyezett. Hogy a Kemény hada a bajok miatt megfélemedett? Kitünő vezér létére miért nem cselekedett úgy, mint IV. Henrik, franczia király, kiről Pietro Mattei beszéli, hogy az erélye lobogó fáklya volt, mely száz mást megvilágit a nélkül, hogy saját fényéből veszítene? Hogy katonái sokkal kevesebben voltak, mint a törökök? Miért nem szólt nekik úgy, mint Epaminondás: «Az enyéimnek kisebb számát magam pótolom!» A magyarság iránt való gyűlöletében pedig ne a nemzetet gyalázza, hanem forduljon lovagiasan, ha bátor szive van, valaki ellen a magyarok közül, az majd megfelel. Egyszerre Horatius szavait csapja az arczába:

«Mást, a ki nem bántott, mért zaklatsz s üldözöl egyre,
Te, ordas ellen gyáva eb?
Mért nem fordítod hiú mérgedet ellenem, a ki
Hogy visszamarlak, jól tudod?»[1]

S ezzel az idézettel magát veti a becsmérlő elé: a nemzet helyett támadja őt, ha tetszik. A mint a nemzeti becsületért fölvette a harczot, a maga nevében sem áll félre. Különben is annyi tűzzel, büszkeséggel és olyan kegyetlen bőséggel ver vissza és torol meg minden támadást, minden kicsinyítést, a mit a gőgös olasz a magyarokra mért, mintha a legszemélyesebb ügye, az ő tisztessége és ő becsülete forogna kérdésben.

«Azt mondod,» szólítja meg méltatlankodva, «hogy Magyarországban nincsenek jó hadvezérek, sőt jó kapitányok sem, kik a háború mélyebb titkait ismernék, s hosszú évekbeli tapasztalással birnának, végre a hadi művészetben tel-

[1] Horatius e verseit Barna Ignácz fordításában idézem: V. k. 6. l.

jesen jártasak lennének. Képzeld, hogy mindezt megengedjük neked, de valjon dicsőség háramlik-e más tudatlanságából te reád, ha te sem vagy különb? Ama dolgok elbirálásából, miket te a mult évben végeztél, sem Magyarországra, sem egyetlen magyarra gyalázat nem hárul. Hogy egy viruló sereget kaptál, s azt tönkretetted, hogy többet zaklattad a jó barátot, mint az ellenséget, hogy az egész országban siralmas emlékezetet hagytál, hogy száraz szemmel és száraz karddal (melynek a mi védelmünk volt a rendeltetése) el tudtad nézni, hogyan hurczolnak százezreket török fogságba. — Kevesebbet lehet-e a leghitványabb hóhértól is várni? Nem tagadom, hogy nem sok magyar érti a hadi tudományt oly tökéletesen, a mint az egy nagy vezértől megkivánható; de arról az egyről biztosítlak, hogy nincs Magyarországon végbeli generális, sőt kapitány sem, ki azt a virágzó sereget, melyet reád bíztak, oly tudatlanul el hagyta volna veszni, vagy ha már veszni kellett, legalább az ellenség kétszeres romlásával vesz el. Mi magyarok nem értjük azt a hadi művészetet, miként kell a háborút elnapolni, az ellenség garázdálkodásait megtorlatlanul elnézni, barátot és szövetségest segítség nélkül hagyni, inkább a hazát, mint az ellenséget pusztítani, a háborúban pénzt harácsolni: ha ezek a háború mélyebb titkai, a mint mondod, akkor valóban semmit sem tudunk. Nem értettek ezekhez a mi Kinizsink, Báthorynk, Hunyadink, holott a haza megtartásáért, a keresztyénség megszabadításáért, a török kiűzésére dicsőülten estek el. És mi, kik utódai vagyunk, sem az ő dicsőségüket semmittevéssel be nem szennyeznők, sem a hazát gyáván veszni nem hagynók, bármi csekély részünk jutna is a cselekvésre. Azt mondom tehát, jóllehet a katonai fegyelem (ha ugyan a mi hibánk) az országból kiveszett, mégis meggyőződésem szerint a legkönnyebben helyreállítható, ha a magyar sereg élére valamely hőslelkű hadvezér kerülne; hiszen

a római Lucullusnak sem volt hadi tapasztalása alkalmazása előtt, de a sereghez jöve, szerzett magának; így a jó magyarok bármelyike is, ha nem válnék is egyszerre olyan híres hadvezérré, minő Nagy Sándor volt, legalább a saját hazájának, melyet az idegennél jobban a szivén visel, védelmére alkalmassá lesz».

Hát ne beszéljen Montecuccoli a Rákóczy és Kemény tévedéseiről. Rákóczy nagyravágyásból bukott és megbünhődött érte. Jupiter, a kit el akar veszíteni, eszét veszi. Kemény miatta, az ő gyáva viselkedése miatt esett el. De ezek legalább hazaszeretetüket, keresztyén buzgóságukat, mely szivükben lakozott, vérük omlásával és a maguk halálával bizonyították meg, míg ő akkor sem buzdulna fel, ha a borjúk röpülnének. Nem, a magyarok nem harcziatlanok. Mondja meg Európa, vajjon Magyarország gyáva-e, mely nem látott napot elvonulni az övéi vérontása nélkül, s nincs egyetlen család, mely övéi közül ne siratna valakit. Magyarország két század óta egyedül áll ellent az ozmán hatalomnak, s egyetlen arasznyi földet nem engedett a töröknek vér nélkül át. Miként Aiax pajzsa Diomedest, úgy védjük mi a keresztyénséget; s hogy biztonságban él, nekünk köszönheti.*

S azt állítja Montecuccoli, hogy a magyarok nem értenek az ő hadjáratának helyes megitéléséhez. Nem, a magyarok nem tévednek itéletükben, mert legalább azt bizonyosan felfogják, hogy a lángbaborult Magyarországra nem vizet, hanem olajat hozott, hogy Magyarország a szarvasmarhából kipusztult, az ő tábora ellenben teli azzal. S nem hibáznak abban sem, ha azt beszélik, hogy a míveletet más irányból kellett volna kezdeni és meg kellett volna üt-

* Zrínyi válasza a Magyar Nemzeti Muzeum Sándor-kódexéből megjelent dr. Kanyaró Ferencz közlésében a Történelmi Tár 1887-iki kötetében (648—652. ll.) és Rónai Horváth Jenő kiadásában, a Hadtörténelmi Közlemények 1900-iki évfolyamában, Kőszeghy Sándor fordításával (434—444. ll.). Fordításait némi javítással használjuk.

közni; mert legalább azt mutatják, hogy kivánságaik jobbak az ő tetteinél; bár ha ő más irányban is úgy viselkedik vala, mint a hogy viselkedett, kivánságaik akkor sem teljesültek volna. A küzdelemről mégis nagyszerűen beszél, de annyi nehézséget és oly sok körültekintést emleget, hogy azok szem előtt tartásával eleink Magyarországot soha nem foglalják el, nem is védelmezik meg oly soká; csak a mióta a hadi tudománynak ez a titokzatos bölcsesége terjedt el: «Soha sem ütközni meg», azóta vesztettük el Magyarország nagy részét.

No, de ő, a sértetlen vezér, megmaradt nekünk boldogabb időkre, s talán még hálát is kellene neki mondanunk a rómaiak módjára, kik a megmenekült Aemilius Paulust szerencsekivánataikkal üdvözölték; s akkor meglehet, hogy a futékony férfi új versen majd megütközik. S emlegeti és dicséri Hatzfeld és Götz tábornokokat, hogy csak ismételt rendeletre ütköztek meg; ám mennyivel dicsőbb példák: Auersperg Gebhárd, ki Horvátország végein a törökkel felmagasztosulva csapott össze, s lelkét Istennek, jó hírét Magyarország örök emlékezetének áldozta; meg a Mannsfeldek, Schwarzenbergek, Tieffenbachok, kik a magyarokkal együtt megharcoltak a magyarokért s nevüket örök fénybe vonták. Kérkedik a maga gyorsaságával, hogy százötven mérföldet tett meg; ha jó vége lett volna és az ellenséget megverte volna, Julius Cæsárral hasonlítanók össze, ki Pharnacest nevének villámával sujtotta le. De az ellenség megközelitésével oly zsibbadás fogta el lelkét, mint Viteliusét, ki ha mások fejedelemnek nem nevezik vala, maga elfeledi. Mind a mellett győzhetetlen hős, Hektor, ki sértetlenül távozik: s azért vár hálát a magyaroktól, noha maga minden madarak közt a leghálátlanabb. Ha a magyarok mindazzal birnának, a miket a győzelem elérésére előszámlál, ő akkor sem segítene. S a magyarok közül a leghitványabb kapitány is derekabb nála, ha nem tollal és az

akademián, de karddal és a csatamezőn kell viaskodni. Eh, minek a szószaporítás, tettekkel beszéljünk.

Ime, így védelmezi meg Zrínyi a nemzet becsületét névtelen iratában, mely alakilag és tartalmilag egyik legsikerültebb, prózában a leghatásosabb alkotása. Rövid és csattanós, eleven és fordulatos. Minden szakasza csupa villámlás, az ész és szív viharának hatalmas és felséges tüneménye, de ez a villámlás megütő kővel terhes, nemcsak dörög, rendszerint le is üt. A mint a kövek, a jogos háborgásnak és igazságos megtorlásnak kövei egyre-másra csattognak, a gőgös olasz minden nagyzó és vakmerő állítása halomra omlik. Mert a Zrinyi okoskodásában szellem, tudás, csattanó élcz, maró gúny, lobogó hazaszeretet és nemes, büszke önérzet nyilatkozik meg, az előadás oly világosságával, a meggyőzés oly erejével, hogy rögtön a maga részére nyer; a színlett nagyrabecsülés, szemrehányás, gúnyolódás, felháborodás és megvetés erős hangviharával játszva, végül a szánalomnak és nevetségnek dobja oda a nagyképűsködő hőst, a legjobb, a sértetlen és győzhetetlen hadvezért. Az ő haragjában és gyűlöletében a nemzet haragja és gyűlölete tombol, mely előtt elfogódva és megigézve állunk meg, mint valami hatalmas és felséges förgeteg hatása alatt; de aztán elgondolkozunk és elszomorodunk rajta, mert mint a felczikázó villámsugár a sötét elborulás éjszakájába, a XVII. század végletes, létért való küzdelmébe ijesztő pillantást enged vetnünk: micsoda idegenség és engesztelhetetlenség volt a király táborában, mikor az ország védelmére hivatott felek ilyen hangon, ilyen gyűlölséggel beszélnek egymással és egymásról, mikor a magyar hazafiak nemcsak a török, de a német vezérek ellen is küzdeni kénytelenek. Montecuccoli és Zrínyi ettől fogva következetesen szemközt áll egymással. Mert a megalázott és megsértett olasz feledésre nem, csak boszúra gondol és áhít Montecuccoli az udvar képviselője, a methodizmus hirde-

tője, a nagy halogató, Zrínyi a nemzet megszemélyesitője, a megütközés híve, a merész támadó; Montecuccoli idegen, a ki szolgál, Zrínyi hazafi, az is a legjavából, kinek hazája romlása, nemzete pusztulása, egész faja jövőjének koczkáztatása forog kérdésben s érte nagy őseként az önfeláldozásra kész mindég.[1]

De hát csakugyan Zrínyi írta-e a névtelen választ? Semmi kétség benne, hisz Andler hiteles értesülésből följegyzi, hogy a maga és nemzete védelmére ő fogott tollat s igen élesen visszaverte az olasz igaztalan támadásait. Válaszát látta és olvasta is az elesett Kemény János egyik titkáránál.[2] S ha egyetlen korabeli tanúnk, egyetlen hivatkozásunk nem volna, még akkor sem lehetne szerzőségében pillanatig is haboznunk; mert úgy írni ebben az időben, a hogy ez a válasz írva van, csak Zrínyi tudott. Ám nem az általános benyomásból, nem okoskodás erejéből és fényéből, a stilus természetéből és művészetéből következtetünk: hanem a felfogásnak és érzésnek, a hadi művészet elveinek és ez elvek alkalmazása módjának, az irodalmi tudás angyagának, egyes vonatkozások és szólások mivoltának kétségtelen belső bizonyítékaira alapitjuk meggyőződésünket. Tojás a tojáshoz nem hasonlíthat jobban, mint a hogy ez az írás a Zrínyi irásaihoz. Az ő vitézi gondolkozásával érvel a methodizmus halogatása, a «soha nem ütközni meg»-féle tanítás titokzatos bölcsesége ellen, mert ő egész életén keresztül elméletileg és gyakorlatilag egyiránt a kész megharczolásnak, sőt a merész támadásnak követője volt; az ő büszke fajszeretetével emlegeti magasztalva a magyart, s büszke önérzetével hivatkozik Európára, mely a török ellen való hősi harczainkat hazánk megtartása és a keresztyénség biztonsága érdekében látta és ismeri; s ez a hivatkozása teljesen összevág szellemére a *Vitéz Had-*

[1] Beöthy Zsolt: Képes magyar irodalomtörténet, I. k. 378. l.

[2] Joannes Henricus Andler: Memoria belli Hungarico-Turcici, 91—92. ll.

A katholikus rendek az országgyűlésen aztán összeállították sérelmeiket és megalkották czikkelyeiket. Különös

Candia és Cyprus a velenczeieknek esnék, Rhodos és a szomszédos földek a máltai lovagoknak; a mit Velencze Dalmácziában és Illyriában bírt, mint a Peloponnesust, és a mit egyesült hajóhada Görögországból elfoglalt (A. 124., 125). Itália közösként kormányozná és jövedelmét arányosan, minden egyes résznek érdeme szerint megosztaná; mert Európában egyetlen ország sincs, mely Görögország fölött helyzeténél fogva jobban uralkodnék, mint épen Itália.

A mi föld és nép az európai uralkodóknak és Németalföldnek jutna, szintén közösen kormányoznák és hasznát közösen húznák. Ázsiából Smirnába, Siriából Aleppóba és Egyiptomból, Isten győzedelmet adván (A. 128,, 131.), Alexandriába kellene az adót küldeni; a mi pedig a két Arméniából, vagy a Pontus Euxinus mellékéről és Afrikából befoly, az közvetlenül a hajóhadra lenne fordítandó!

Most egyelőre a keresztes háborúra minden államban, minden rendnél, minden városban, templomban, kolostorban kellene a költséget gyűjteni, mert csak közerővel, katonai, anyagi és erkölcsi erővel lehet a törököt megsemmisíteni.

Csak egy pár pontot kell elolvasni ebből a tanácsból, hogy az ember belássa, mikép száraz és éktelen stilusa Zrínyi előadása nem lehet; csak végig kell gondolni ezen a levegőben járó és kivihetetlen álmon, hogy meggyőződjék, mikép ez a terv a mi hősünktől nem eredhet. Mint vitéz és államférfi, sokkal gyakorlatibb az ő törekvése és czélja, melyen egész életén keresztül dolgozik és fárad, a török kiverése és a nemzet felszabadítása: de az ország határain kívül nem csapong, sem attól nem remeg, hogy a török elnyeli a világot, mert ismeri annak erejét, csak a maga faját félti tőle; sem arról nem képzeleg, hogy a keresztyénség hadát valami új Bouillon Godfried ellene egyesítheti, mert ismeri a nemzetek széthúzó és összeütköző érdekeit. A ki annyira belelát az emberek lelkébe és az idők méhébe, s annyira érti a világesemények logikáját, mint ő a maga tüneményes lángeszével egy pillanatig sem gondol ilyen kivihetetlen álomra.

Ilyen tanácsot csak afféle világboldogító apostol adhat, a minő a keresztyénségnek a török ellen való egyesítésében *VII. Sándor* pápa törekedett lenni. Zrínyi semmi esetre nem volt. Maga a stilusa, szelleme meggyőző bizonyság; de a ki ennek nem hinne, ime, itt van a maga kijelentése, annak csak hihet.

«Ennek a tanácsnak szerzője, — úgymond — minden becsvágytól és híresség-keresés-től menten egy szent és istenáldotta buzgóság ez alatt a római császárnál egy irással és Hollandiában egy előterjesztéssel a német-holland békealapját vetette meg». (A. 157.)

Ezzel a mi hősünk csak nem dicsekedhetett?

«Az első volt, folytatja, ki egy vagy más franczia kiadványával, s az utolsó, ki egy latin iratával az angol és irföldi igen veszedelmes zavarok megszüntetését egyengette». (A. 158.)

Ezzel a mi hősünk csak nem kérkedett?

«Sohasem kételkedett, végzi szavát magáról, sem a két béketárgyalás sikerén, sem az angol és irföldi zavarok helyrehozatalán; még kevésbbé esik kétségbe ennek a keresztes hadjáratnak szerencsés kimenetele iránt, csak buzgó imádsággal kell megkezdeni és gyámolítani.» (A. 159., 160.)

Így Zrínyi csak nem beszélhetett.

Felületesség és hiszékenység tette meg ezt a tanácsot az ő irásának. Bleyer Jakab nem vizsgálta, nem is olvasta végig, csak egyszerűen megbízott a czímlap bejegyzésében, pedig annak irója azt sem tudta, hogy miről van szó. A füzet pontjait (összesen 165) *aphorismák*nak nevezi, holott aphorisma egy sincs bennök.

Ép így nem a Zrínyiek írása az az *Oktatás* sem, melyet Kanyaró Ferencz az ő

élességgel és gyűlölséggel fordultak ők is a német katonák ellen, a kik kivétel nélkül, tisztek és közlegények egyiránt, a nemeseken és jobbágyokon erőszakoskodnak, iskolákon, papi lakásokon és isten házain szentségtörést követnek el, az oltárok közelében kiskorú és serdülő leányokat megszeplősítenek, csecsemőket felkonczolnak, tűzbe dobnak, az ősi szabadságot és mentességet királyi hitlevelek és országos törvények ellenére sértik és tapodják.[1] S oly hangon követelték legalább részleges kiszállításukat, rendszeres fizetésüket és szigorú megfékezésüket, hogy forrongásra kész elkeseredésük tüze meg-megérzik rajta. Neumann pozsonyi személyes tapasztalásból veszi észre, hogy kevés hive van az udvarnak.[2] A király kénytelen megigérni, hogy a katonaság egy részét azonnal kiviteti és örökös tartományaiba helyezteti; s csakugyan szeptember havában a tábori kar az ezredekkel 9000 ember hiján kivonult az országból, a benmaradó részét pedig erődített helyekre, várakba szállásoltatja, pontosan élelmezi és a nádor alá rendeli.[3] A tanácskozók egyszersmind intézkedtek a horvát-tótországi királyi őrségek ellátásáról, a varasdi német katonaság kiviteléről, a társországok többi sérelme orvoslásának beczikkelyezéséről; nagyobb szükség esetére a személyes és kapunként való fölkelés szervezéséről, a török udvarnál magyar ügyvivő tartásáról s magyar dolgok tárgyalásában a magyar befolyás biztosításáról. S Lipót elfogadja és szentesíti mind e törvényeket, mert az evangelikus rendek eltávozása és a németség ellen való általános háborgás heves megnyilatkozása miatt fölkeléstől

utolsó művének állít. (*Zrínyi ismeretlen munkája*, 17., 24., 33., 59. l.) Pauler Gyula előtte már épen másfél évtizeddel (*Vesselényi Ferencz nádornak és társainak összeesküvése*, I. k. 192. l.) véglegesen tisztázta, egyenesen a *Nádasdy Ferencz* pöriratiból, hogy az — a szerencsétlen országbiró elmélkedése; azért a helyreigazítás alól teljesen föl vagyunk mentve

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 177. l.

2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 116. l.

3 *Ugyanott*, 119. l. Fabó András: id. m. 203. l.

nagy ajánlásának kezdetével, és egészen megegyezik az *Afium* ama hazafias kijelentésével, hogy teliek a történetek a mi magyar nemzetünk dicsőségével, teli a világ azok emlékezetével és Európának egy szeglete sincs, mely a mi eleinkről becsülettel ne szólna, soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a magyar kard miatt, soha ennek a pogány holdnak betöltését úgy nem késleltette, mint a magyar.[1] A gondolat ugyanaz, csak a kifejezés más. Az ő hadtudományi fejtegetéseinek, a Vitéz Hadnagy, Mátyás-tanulmány és Afium hadi elveinek értelmében vallja és hibáztatja a korabeli magyar katonai fegyelem hiányát, vallja és hirdeti hőslelkű vezér alatt a magyar sereg nagy értékét és nemzeti hivatását; vallja és gúnyolja a módszeres hadviselés félszeg eljárásának balkövetkezményeit; csak ugyanazokat az irókat ismeri és idézi, a kiket Zrínyi használ; ugyanazokat a példákat hozza fel és ugyanabban a vonatkozásban érinti, mint ő teszi: a magyarok közül a Kinizsieket, Báthoryakat és Hunyadyakat; az idegenek közül a hősiességre Hektort,[2] a vezéri jelességre Nagy Sándort,[3] a gyorsaságra Julius Cæsart,[4] a tapasztalásszerzésre Lucullust,[5] a gyáva ijedtségre Vitelliust,[6] a személyes hatásra IV. Henrik franczia királyt.[7] Erdély sorsáról,[8] Horvátország végeiről egyképen beszél.[9] Montecuccoli sértetlenségéről ép olyan módon vélekedik, mint a hogyan a Mátyás-tanulmányában hangzik katonás elve: virtus vulnere viret,[10] a vitézség vérrel virul; hadjáratának balsikerére, előre nem gondolt végére ugyanazt az itélétet hangoztatja, a mit hadi elmélkedéseiben nem egyszer alkalmaz: «Rút dolog a vezérnek azt mondani: nem gondoltam

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 172—209. ll.
2 *Ugyanott*, 160., 240., 302. ll.
3 *Ugyanott*, 196., 219., 273. ll.
4 *Ugyanott*, 174., 243. ll.
5 *Ugyanott*, 198. l.
6 *Ugyanott*, 201, 318. ll.
7 *Ugyanott*, 155., 183., 226, 253. ll.
8 *Ugyanott*, 81., 211. ll.
9 *Ugyanott*, 173. l.
10 *Ugyanott*, 149. l.

volna».[1] S a vitatkozást ugyanazokkal a szókkal, Ajax szavaival szakítja félbe, a miket Ruchich Jánoshoz írt egyik levele szerint a király halogató és szószátyárkodó tanácsosainak szeretne odavágni: «Minek a szószaporítás, tettekkel beszéljünk!» [2]

Ha nem hinnénk is a korabeli tanúnak és hivatkozásnak, ennyi egyezés és ismétlés után kételyünk nem lehet, hogy a nemzeti becsület fényes megvédelmezése valóban a Zrínyi érdeme és dicsősége! [3]

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 73., 75., 92. ll.

2 Győri történelmi és régészeti füzetek. II. k. 198—199. ll.

3 Dr. Bleyer Jakab *a Magyar Könyvszemlében* (1900. 175. l.) azt állítja, hogy Zrínyi Miklósnak ebből az időből még egy irata kelt, nevezetesen buzdító szózatot intézett a keresztyénséghez, hogy egyesült erővel verjék vissza a pogány hódítót a keresztyén országokból. A Magyar Nemzeti Múzeum példányába írt jegyzet szerint ezt az iratot a pozsonyi diétán terjesztették. A kérdéses szózat czíme németül: *Treue Vermahnung an die Christenheit.* Rath an die Handgebende, wie sie sich selbst befreyen und ihre Feinde, die Türcken unterdrücken könne. Aus dem Lateinischen. Anno 1664. Kézirati jegyzete az első lapon így szól: Hæc Aphorismata, sive hi Aphorismi Sunt Autore Comite Nicolao a Zrinio celebri belliduce concinnati et Posonii sub Diæta vulgati; vagyis 1662-ben. A tanács azt foglalja magában, hogy miután a török el akarja nyelni a világot, inkább a keresztyénség nyelje el a törököt, és pedig vigyen keresztes hadjáratot szárazon és vízen Konstantinápoly ellen, két hajóhaddal és egy szárazföldi sereggel. Az egyik hajóhadat a francziák, spanyolok, portugálok, angolok, irek, dánok, svédek, s az egyesült Németalföld két része, Hollandia és Belgium állítanák ki *(Aphorisma*, 72.); még pedig, Hollandia levén ez országok középpontja, Amsterdamban szerelnék föl és Hágában kezelnék (A. 95., 100.); azaz itt székelne a tengeri nagy haditanács pénztárosával és titkárával. A másik hajóhadat egész Itália. Sicilia, Sardinia, Corsica és a Baleári-szigetek szolgáltatnák; ennek a fölszerelése és vezetése Velenczében folyna, azért a pápának, siciliai királynak, etruriai (toscanai), szárd és mantui herczegeknek ebben engedniök kellene Velencze részére, de a nuncius, követek vagy residensek mellette tanácsot képeznének. (A. 73., 112., 113.) A hajóhadak élére aztán a királyok és főállamok egy Generalissimust választanának. (A. 108.) A szárazföldi sereget a németek, lengyelek, a görög hitű népek tennék az oroszokkal; ennek költségeit Majna-Frankfurtban gyűjtenék, Bécsbe küldenék (A. 74., 117. és 119.), és a sereg vezéréül a brandenburgi választófejedelmet kérnék föl. A magyarok és erdélyiek, a mit csak lovasság tehet (A. 66.), a konstantinápolyi és adrinápolyi szorosokat szemmel tartanák, nehogy valami kisebb hadi nép (nagyobbtól nem lehetne tartani, minthogy az első hajóhad a török főváros előtt feküdnék) a németeket táborozásukban megzavarhassa. Konstantinápoly megszálltára a török a keresztyén országokból mindenünnen visszavonulna, így Magyarországból is, minek következtében a dunai erősségeket (A. 118.) könnyebben vissza lehetne szerezni Zrínyi gróf vagy más valaki vezetése alatt, kiben hadi tudomány, hősi bátorság és helyismeret van. Az egyik hajóhad Konstantinápolyt szállná meg és éheztetné ki; a másik Görögországot és a Peloponnesust foglalná el, a szárazföldi sereg segítségül működnék. A mit aztán meghódítanak, elosztják egymás között

likus rendek alkotta törvényeket érvényeseknek el nem ismeri, követekkel a királynak visszaküldi. A követséget ugyan Porcia rendeletére sikerült a nádornak fenyegetéssel, lebeszéléssel vagy csellel megakadályozni: de a törvények ellen való sorakozást le nem szerelhette. A megyék egész tavaszig zúgtak, egyik a másik után tagadta meg kihirdetésöket; még Mosony is, melynek maga a király volt a főispánja. Zala és Somogy, a Zrínyi megyéi, noha követeik nem evangelikusok voltak s nemességök nagy része a régi vallás kötelékébe tartozott, követték a példát; mint hősünk, a főispán jött a nemzet egységét, az alkotmány érdekét magasztosabbnak és fontosabbnak tartották minden felekezeti tömörülésnél és haszonnál.[1] A mozgalom ereje azonban különösen a Felvidéken forrt, a hol a lakosság a sötét elborulástól, elkeseredéstől és gyűlölségtől már úgyis nyugtalankodott, s a hol a fenyegető fekete felhő vészszel, villámmal és förgeteggel már úgyis kavargott; csakugyan a jövőnek minden vihara: a Wesselényi összeesküvése, Thököly felkelése és Rákóczy szabadságharcza majd ott kerekedik, ott csattog fel.

A megyék hangulatának e villongása alatt a politikai közbajok és hazafi-gondok vigaszául, könnyítéseül Zrínyi szivét a családi öröm érzése töltötte el. Felesége Bécsben, hová nehéz állapotában vonult, rokoni gondviselés vagy avatottabb kezelés végett, november 24-ikén, őseinek családfáját egy fakadó fris hajtással gazdagította. A büszke törzs, ime, ujra virit és ki fog lombosodni: a kis *Ádámban* nevének, hirének, dicsőségének örököse lesz. A hű Witnyédy, ki hódoló figyelmességgel a betegeskedő aszszonyon rajta tartotta szemét, mióta az bécsi útjába menet az ő sopronyi házába betért, sietve, jó kivánságtól buzogva irta meg urának a nagy eseményt, mely az istennek sok

1 Vitnyédy István levelei, II. k. 37., 53. ll.

világi boldogsága közt nem az utolsó; legyen a gyermek az atyja képmása, isten szent nevének dicséretére, nemzetének istápjára, barátainak és szolgáinak örömére, szerelmes szüleinek kimondhatatlan gyönyörűségére! S ez szavaként nem egyedül az ő óhajtása, hanem mindenek reménysége; s lehetetlen, hogy az Isten annyi keresztyénnek kivánságát meg ne hallgassa.[1] Zrínyi eztán februárban 120 szánkóval «mindeniken három ember, három gyalog hosszú puskával és zászlóval, ment a nagy hó miatt felesége elébe Soprony alá, hogy a hódoltságon keresztül bizton haza vihesse. «Hála Istennek,» jegyzi föl Witnyédy, «ő Nagyságok jó egészségben vannak és fiok is, Ádám úr.»[2] A boldog apa ímmár a haza felszabadításáért való harczában a nemzete és családja közös szent érdekében, közös megmaradásukért küzdhetett!

1 *Ugyanott,* 247. l.
2 *Ugyanott,* 31., 36. ll.

61. ZRÍNYI GYŰRŰPECSÉTJE.

fél, s az ellenzéki áramlat erejének nyomása alatt többet enged, mint a csonka országgyűlés remélli vala. A katholikusok maguk elismerik, hogy ez az eredmény az evangelikusok állhatatosságának köszönhető.[1]

A rendek végzéseik közben megemlékeztek Zrínyiről is; egyfelől a királyt fölkérték, hogy az ország erősségei közt a Kanizsával szemben levő báni végházakat és a bán új várát szereltesse föl;[2] másfelől egy czikkelyt terveztek érdekében. Lipót még 1659-ben megigérte és törvényileg biztosította,[3] hogy a bánnak a károlyvárosi véghely, sőt az egész ország és a szomszédos tartományok hasznára feltartott *dubováczi* vára és más családi követelései fejében, a miket néhai Rudolf császár kegyelmes kötelező levele felsorol, kellő kielégítést adand, de mindez ideig elmulasztotta; a rendek tehát most figyelmébe ajánlták a királynak, hogy az illető törvényt foganatosítsa. Lipót azonban hősünk tüntető eltávozása miatt megneheztelt és az ajánlást mindenféle kifogással mellőzte, hogy ez ügyet országgyűlésen kívül veszi fontolóra. Különben a stiriaiknak is nehéz panaszaik és sérelmeik vannak Zrínyi Miklós, valamint hajdúi és katonái ellen, a rendek előbb azokat vizsgálják és orvosolják meg; de hősünk távollétében és meghallgatása nélkül nem ereszkedtek ilyen tárgyalásba.[4] A stiriaiaknak eme viselkedése hálátlanság volt, Witnyédy egyenesen annak nevezi; ura sok költségei, fáradságai és nyughatatlanságaiért, s megütközésében csak azzal vigasztalja magát, hogy talán eljön az alkalmatosság, midőn elveszik érte jutalmokat.[5]

Zrínyi a maga nagy szivével, önzetlen hazaszeretetében felülemelkedett minden kicsinyességen, az udvar neheztelésén és a szomszédai hálátlanságán. A mint hazaért, ma-

1 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 119. l.
2 Fabó András: id. m. 188. l.
3 *Corpus Juris:* 1659. cix. czikkely.
4 Fabó András: id. m. 208., 211. ll.
5 Vitnyédy István levelei. i. k. 228. l.

gyar katonákat fogadott, mivel a nyáron költségkimélésből eleresztette mezei hadát,[1] s velük még szeptember közepén a hódoltságba csapott. Babocsáig nyomult, a várost felrablotta, fölégette, alig maradt benne három ház épen; a környező falvakat megdúlta, elhamvasztotta, *Perez Ali* basát megverte; a portyázásban 300-nál több rabot szedett, az égésben és fegyver miatt 700 török elveszett; holott az ő vitézeiből talán 10 ember esett el.[2] Pozsonyi bosszantásai után ekként szerzett magának dicsőséges mulatságot és elégtételt. Witnyédy elmelegedve irja neki, hogy a szent Isten dicsőítse meg minden igyekezetét kivánatos kimenetellel, ha közel lehetett volna, legalább ő is nézője lett volna vitézi mulatásának.[3] De Bécsben megijedtek, hogy ez a töröknél kellemetlenséget okoz. Mert ott mindenkép békélni akartak és nyugalmat kivántak volna. S azért, a mikor hősünk október elején nagy haddal megint a törökre ütött, sietve rendelték meg Leslienek, hogy a részletekről értesítse a hadi tanácsot.[4] Ám a tanács minden riadozásának és intésének ellenére pihenni nem tudott: vitézi vére vitte, ujabb küzdelemre ragadta, november közepén maga jelentette Bécsbe, hogy a törökön nagy diadalt aratott; s különösen kiemelte a német katonák keménységét azzal a kéréssel, hogy hagyják őket tovább is nála szigetében.[5]

Ennyi csatározás és fáradozás között hősünk a politikai közbajokat sem feledte, hiszen nem feledhette. Az ország hangulata a pozsonyi gyűlés után felizgulva hevesen villogott és az elégületlenség ki-kitörő fellobbanása az ő megyéiig csapdosott. A felvidék 13 megyéje és hat városa a kicsi Zemplén községben összegyűlt és elhatározta, hogy a katho-

1 *Ugyanott*, 200., 221. ll.

2 *Ugyanott*, 227., 228., 232. ll. *Történelmi Tár*, 1881, évf. 119. l.

3 Vitnyédy István levelei. I. k., 228. l. Történelmi Tár, 1881. évf. 119. l.

4 *A császári és királyi hadi levéltárban*. Windica, 68. k.

5 *Ugyanott*, Windica, 68. k.

FÜGGELÉK.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS MAGYAR LEVELEI.

I.

1633 NOVEMBER 13. MILOVÁCZ MIKLÓS OZALYI ÉS TENGER-MELLÉKI, S JÓNA ISTVÁN CSÁKTORNYAI JÓSZÁGIGAZGATÓKHOZ.

Egregii domini nobis observandissimi. Salutem et servitii nostri commendationem.

Minthogy Isten utan Mikulicz Thamas Personalis Uram, minden dolgainknak hyven és hasznossan visseli gondyiat, az igaz hiuségért és faradsagaért eő kglme megis érdemli az fizetést. Azért hadgyuk kegielmeteknek hogy miolta Battianj Ferencz el hatta az tiztett, ugyminth à prima die Januarÿ Anni 1632 szamlaluan anni fizetést Esztendőnként adyion kegielmetek Personalis Vramnak, az mennj fizetésse járt, megh neuezet Battiani Ferencznek esztendőnként. Isten éltesse kegielmeteket. Viennæ, die 13 Novembris, anno 1633.

Kegielmeteknek jó akarattal
zolgalnak

Nicolaus Comes à
Zrinio
Petrus Comes à Zrinio.

Külső czím: Generosis Dominis Nicolao Milovacz Osoli et Maritimorum et Stephano Jona Caktorniensium bonorum nostrorum præfectis etc., dominis et familiaribus primariis nostris observandissimis.

(Eredetije a m. kir. országos levéltárban.)

2.

1650 JÚLIUS 29. GRÓF PÁLFFY PÁL NÁDORHOZ.

Illustrissime et excellentissime domine princeps, domine observandissime. Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Az Ngod levelébűl megértettem, mirűl parancsoljon Ngod az vitézlő rendnek eldisputált contributiója felől, melylyet vagy hogy exigáltatnám avagy in sortem salarii venném. Én azért fizetésemben elveszem az mennyi én reám és jószágomra esik ; de mivel öcsém

uram ő kegyelme felét kiszedette és el is vitte Horvátországban magával, az jószágnak akkorban felét birván, Ngod ő kegyelmének parancsolná meg, hogy az felérűl ő kegyelme præstálna. Tartsa és éltesse Isten Ngodat sok esztendeig kedves jó egésségben.

Datum Varasdini, die 29. mensis Julii, anno 1650.

Illmæ et excellmæ D. Vræ

servitor paratissimus
C. Nicolaus a Zrin m. p.

Oldalt: Ngodnak mindnyájan az comissarius urak sok szolgalatjokat ajánlják.

Külső czím: Illustrissimo et excellentissimo domino principi, domino Paulo Pálffÿ ab Erdőd, regni Hungariæ palatino, iudici Cumanorum, aurei velleris equiti, perpetuo a Detrekő, comitatus Posoniensis supremo comiti arcisque eiusdem capitaneo, libero baroni in Stomffa et Vereskő, domino in Marhek et Bajnocz, Sacræ Cæsareæ Regiæque Maiestatis consiliario intimo, camerario, et per Hungariam locumtenenti et domino mihi colendissimo.

(Az aláírás és utóirat Zrínyi saját kezéből. Eredetije az erdélyi múzeum levéltárában. — Századok, 1886. évf. 613. l.)

3.

1653 NOVEMBER. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ SZOLGÁJA KÉPÉBEN A NÁDORSÁG KÉRDÉSÉRŐL.

Az én kegyelmes uram Zrínyi Miklós, nagyságod alázatos szolgája, küldött engemet nagyságodhoz, hogy az nagyságod fejedelmi kezét ő nagysága képiben megcsókoljam, és az ő nagysága kötelességét, az melyet mig él, nagyságodhoz meg akar tartani, én bővebben megbizonyitsam. És noha ő nagysága ismeri és maga is vallja, hogy az ő nagysága nagyságodhoz való kötelessége oly nagy, hogy sem levéllel, sem követséggel, hanem maga személyével tartoznék azt megbizonyitani: de mivelhogy, nagyságos uram, az mint maga nagyságod az maga fejedelmi itiletivel kegyelmesen megitilheti, az mostani idők ollyanok, az melyben az jó kivánságok ártalmasok, és a jó szándékok halálos vétkeknek itiltetnek lenni; azért nem veszi nagyságod gonosz néven az én uramnak s az nagyságod alázatos szolgájának, ha az maga devotióját és kötelességét publicumra mostan nem teszi, és csak az maga lelkiismeretiben magának tartja, és együtt kivánja, hogy Isten adjon módot, miképpen ezt az ő nagysága és minden jó magyar kivánságát effectussal, sőt az nagyságod szolgálatjával megmutathassa.

Nem volna abban kegyelmes uram, haszon, ha az én uram üdétlenül az maga kötelességét czégéressé tenné ; sőt, az mint előbb mondám, veszedelme történhetnék abbul ő nagyságának, és semmi szolgálat nagyságodnak.

Második oka pedig, kegyelmes uram, az ő nagysága engem ideküldésének az, hogy mivelhogy nagyságod annyira megalázta magát, maga fejedelmi méltósága sem tartóztatta meg nagyságodat, hogy az én uramat atyjafiának és öcscsének ne fogadná nagyságod : tartozásának tartotta uram ő nagysága, hogy ő nagysága is nagyságodhoz azzal a sinceritással legyen, és mind publicumát, mind privatumát igaz lelkiisméretteI és tökéletes magyari szabadsággal közölje. Mert kivel tudná inkább és jobban közleni, és kinek dedicálhatná jobban az maga devotióját, mint egy magyar fejedelemnek, az kit az Isten sok kegyelmességgel, ugymint hazájához való buzgó szeretettel, vitéz fejedelmi szívvel és ehhez ennyi tryumphussal és dicsőséges győzedelmekkel megáldott, — az kit az Isten magyar nemzetnek megvidámitására meg kezdett kegyelmessen mutatni : mint szélvésztűl hányattatott hajósnak, a ki semmit, szélvésznél és sötétségnél, kétségnél többet nem látott, égen való derülést és csendes verőfént. Azért kegyelmes uram akarta én általam nagyságoddal minden szivén való titkait és magyar dolgokrúl való gondolatit közleni. És jóllehet, hogy Ispán Ferencz uram által nagyságodnak jobbára mindezeket alázatossan megizente : mindazonáltal azonban voltak valami kis változások, a melyeket én általam nagyságodnak alázatossan exponál ilyenképpen. Kegyelmessen emlékezhetik nagyságod, hogy Magyarország dolgainak mind jó, mind gonosz szerencséje az palatinusság administratiójábul legkiváltképpen vagyon. Annak viselője mind jót, mind gonoszt országunkra hozhat. Adta volna Isten, hogy az mostani jó palatinusunk az mely buzgósággal és teljes jó gondolatú szívvel volt nemzetihez : viszont annyi jó szerencsével lett volna jó igyekezeti bőves ; de mivelhogy az nem mindenkor jár együtt, és sokszor látjuk az gonosz szándékokat szerencséseknek lenni, viszont az jó és szent igyekezeteket szerencsétleneknek : igy az mostani palatinusunk is nem volt szerencsés dicsíretes gondolatiban, holott az irígység s a gyülölség ráfegyverkeztette az rosz magyarokat, úgy annyira, hogy minden cselekedetinek, jónak, rosznak, egyarányuképpen fekete festéket adtak az világ előtt, és legfőbbképpen az mi felséges királyunk előtt. Kívántatott volna ugyan palatinusban is ő nagyságában az dolgoknak végheziteléhez egy kevés patientia is, mert az igazság noha kivánja tőlünk, hogy hirdessük és fogjunk mellette kiáltással is : mindazonáltal nem mindenik idő alkalmatos arra is ; s az mikor dissimulatióval vihetünk többet végben, az igazságnak szereteti kénszerit minket, hogy dissimuláljuk. De mivelhogy, Nagyságos uram, ember nincsen perfectió-

ban: ő nagyságában ezt a vétket (ha véteknek kell mondani) excusálja a jó intentió, az melyrül kell itélni az embereket; ebbül a vehentiábul esett ő nagyságára a sok szó, rágalmazás, sok más calumniák, végtére az egész császár udvarának és magának is ő felségének neheztelése. Innen származott osztán, hogy ellenségi hatalmat vévén, nem hagyták oly szerencsésen véghez vinni dolgait, mint dicsíretessen vége és igyekezete volt feltéve. Innen következett országunkban idegen nemzetnek béhozása, nagy præjudiciumára szabadságunknak, és semmi hasznára, az mellyet palatinus uram az felül megírt okokért el nem tudott távoztatni, és mikor ez ellen nagy buzgósággal szóllott: inkább siettette az gonoszt, hogy sem eltávoztatta volna. Ezeket példáúl hozom elő, hogy az palatinusság administratiójábúl mind jó' s mind gonosz következhetik. Igy lévén, kegyelmes uram, ez az dolog, és mivelhogy ennek a jó palatinusunknak halála immár az ajtaját kolompozza, s reméntelen élte, hogy ha az Isten csudákat nem akarna csinálni: minden jó magyarnak tartozása az, hogy arrúl gondolkodjék, hogy ennek halála után oly successor legyen, a ki hazájának jót és egyességet, ellenséginek veszedelmet hozzon. Illeti bizony ez a jó gondolat minden jó magyart, de annál inkább nagyságodat, mennyivel nagyságod jobb és nagyobb a többinél, és mennyivel inkább nagyságoddal való jó correspondentiábúl áll az palatinusságnak jó viselése. Mert ha az gonoszság valahogy elhatalmazik az jó és szent szándékokon, ha egynihány haszontalan here a jó méheket kirekesztik az ország administrátiójábúl: mit kellessék egyebet várni országunkra, hanem veszedelmet, és nagyságodnak is örök veszekedést és annál is nagyobbat, ha valaha az gonosz, istentelen szándék szerencsés lehetne.

Ez az generalis gondolkodás viszen minket particularis elmélkedésre; és szükség néznünk az subjectumokat, kik hazánkban erre valók vannak, az hol bizony, szégyenünkkel meg kell vallanunk, hogy egy sincs érdemes országunkban erre az tisztre; és ebbűl látjuk Istennek nagy rajtunk való haragját, hogy mentül nagyobb a szükségünk, annál kevesebb subjectum vagyon, a ki azt helyrehozhatná. Vannak ugyan némellyek, a kik értelemmel minden dolgokat felérnek: de viszont, ha azt az ő bölcsességeket operatióra avagy cselekedetre kellene tenni, nem tudnak semmit véghez vinni; és ilyen [Csáky László] 571, ilyen [Csáky István] 222. Nem kell az ilyen nagy magistratusokra oly embereket elővinni, a kik nem adtak magokrúl valami cselekedettel való bizonyságot; de mit cselekedtek ezek, az kirül bizonyos argumentumot vehetnénk elegendőségekrűl? Vannak ismég mások, a kik sem cselekedni, sem elmélkedni magoktúl, de sőt mások által sem tudnak, hanem éppen csak másokra támasztják magokat, és ha azok tőlök elesnének: szintén úgy járnának, mint az oktalan papok, a kik köny-

veket elvesztvén, semmit nem tudnak; és ilyen közönséges ítélet
Wesseléni Puchám
szerént 435, a melynek ha 440 tudományt nem ad és instructiót, nem röpülhet. Vannak ismég olyanok, a kik tudnának szolgálni, ha az privatum commodum be nem kötné nekik az szemeket, és az ilyenek az ország minden dolgait magok hasznokra forgatnák; és ilyen
Nádasdy
1653. De nagyságos uram, ezek mind bálványozók és az aranyborjút imádják, és ezeknek Istenek, nem hazájok java, nem szabadsága:
érsek
hanem mindezek felett 219. Nem kell azért errül sokat irnom és explicálnom nagyságodnak, mert minden kicsiny rend is ismèri, valaki a kígyót fullánkjárúl, az csigát nyálárúl megismérheti. Es igy, nagyságos uram, bölcsen elmélkedhetik nagyságod, hogy, ha az forrás
érsek
zavaros: lehetetlen, hogy a patakja tiszta legyen; 450. bizony mindezeknek forrása, és bizony mindnyájan tűle infectusok. De mi leszen, nagyságos uram, országunkbul, ha mindnyájunk reménsége kivül
n é m e' t
32, 5, 31, 5, 38 prætendálni fogja; és ez, nagyságos uram, sem álom, sem nevetség: mert bizony, tudva vagyon uramnál ő nagyságánál
Puchám
ugyan bizonyossan, hogy utánna jár 217. és abban is bizonyos uram ő nagysága, hogy mind az felülvalók, ha látják: magokat oda nem tehetik, bizony eztet teszik inkább, hogysem az ki az ő bordájokban nem szőtt volna. Jupiter quos perdere vult, dementat. De talám az Isten nem akar még bennünket elveszteni, és nem bocsát ilyen scandalumat Izráélben! Vagyon ezeknél mind jobb, ha ugyan leódjuk passiónkat szemünkrül, a ki többet tud, többet kiván azoknál cselekedni, és noha az sincsen perfectióban, — az minthogy senki sincsen — az többire nézve ugyan ló; és ez 445; hitemre, más gonosz nincsen benne, hanem az, a kit arra a csomó kigyóra, avagy
l i g á r a
10, 9, 7, 1, 36, 1, kiontani kíván, úgy mint hazánk veszedelmére. De nagyságos uram, ennek nevét nevezni sacrilegium és mortale peccatum; azért igen kételkedem benne, sőt csaknem bizonyos vagyok, hogy ez a kivánság füsttel elegyednék és eloszlanék, annak kezében, a ki hordozná.

Azért utolsóra kell gondolkodnunk. Itten az én uramnak, Zrínyi Miklósnak ő nagyságának azt az modestiát, a kit a maga személye emlékezetiben szokott viselni, le kelletik tenni, és egy illyen fejedelem előtt mint nagyságod, olly sincere kell beszélni, mint Isten előtt, és mind erőtelenségét meg kell vallani, mind elegendőségét nem tagadni. Igaz, nagyságos uram, hogy az ő nagysága kivánsága ettül a gondolattúl oly távul vagyon, mint ég a földtül; hogy annyira contentus az maga állapotjával, hogy nem lehet jobban. Holott, ott az

hol vagyon, Muraközben, minden satisfactiója vagyon ; félnek az ellenségi tőle, szeretik barátjai, alatta való mind muraközi mind horvátországi vitézlő rend csaknem imádják ; azon kivül az ő nagysága állapotja mostan csendes, az udvartul semmi derék háborgatása nincsen, úgy mint azoknak, a kik nagyobb állapotban forognak ; jövedelmével ő nagysága megéri, és noha semmit benne el nem tehet, de nem is kívánja. Viszont pedig, ha ő nagysága akarna helyt változtatni, számtalan akadékjai volnának ; holott Muraköz ő nagysága nélkül olly volna, mint kormányos nélkül hajó, és bizony félesztendeig meg nem lábolná. Ehhez, mint minden okos embernek szükség, ő nagysága is gondolkodik : talán az magassan való állapot szédelgést hozna fejének, és az mely tisztre mostan elegendős, akkor mind az udvar impetitiója miatt, mind más rosz magyarok irígysége miatt, talán unalmas volna ? ! De mivelhogy az hazájaszerető úrnak, legfőbbképpen magyarnak, nem azt kell tekinteni, hogy mi kedves, mi alkalmatos, hanem micsoda hazájának jobb és hasznosabb : ezek az gondolatok kénszerítették az én uramat a maga személyére reflexiót tenni. És jóllehet, hogy bizony ő nagysága magát egyátalán fogva elégedetlennek ismeri : de ha a többi hábilitására tekint, egyiknél sem tartja magát alábbvalónak, ha nemzetit, ha esztendeit, ha készségét, ha cselekedettel tett bizonyságit, ha hazájához való szeretetit, a kivel bizony mindeneket meggyőz, tekinti. Haszontalan volna nagyságodnak az én uram éjjelnappal azon való törődését : miként szolgálhasson hazájának ? haszontalan volna buzgó szivébül való gyakor mondásit és beszédit számlálnom : holott az szók kevés bizonyságok. Elég azt mondanom, ha többet nem mondhatok, hogy urának, hazájának, nagyságodnak és minden jó magyarnak senki bizony nem tud többet, sem kiván többet szolgálni, mint az én uram ; senki bizony a magyar nemességnek szabadságát nem készebb oltalmazni, senki úgy magát nem kész fogyatni, mint ő nagysága. Ihon, kegyelmes uram, az nagyságodhoz való uramnak kötelessége kivette szájábul azt, a ki soha senki ki nem vehetett, és az kit az mértékletesség tilt : tudniillik a kérkedést. De nem kérkedés az, mikor az jó lelkiisméret illyen fejedelem előtt, mint nagyságod, megvallatja magával minden qualitássát, és nem titkolja semmiét. De nagyságos uram, minden ember csalatkozhatik, és talám az én uramnak is passió, a ki a maga szeretivel szokott embernek hízelkedni, csinál elegendőségéről valami magahittséget ; lehet bizony, mert magát maga dolgairúl senki nem itílheti. De bizony abban viszont csalhatatlan uram itíleti, hogy készsége, hogy hazájához, urához, nagyságodhoz és nemzetihez való szereteti senkitül nem győzettetik és mindeneket felülhalad ; az többi elegendőségérül mások itíletit várja. És azért, kegyelmes uram, küldött engemet nagyságodhoz, úgymint enynyi jóakarattal és kegyelmességgel megismert

urához és atyjafiához, hogy mindezekrűl vegye az nagyságod tetszését és itíletit. Nagyságod, a ki olyan bölcs fejedelem, a ki az magyar javát úgy szereti: mértékben vegye mind egyiknek mind másiknak qualitássát, és a ki mindnyájok között jobb, azt válaszsza ki, asztán az nagyságod választását ő nagyságával is közölje. Kéri az én uram alázatossan nagyságodat és kénszeriti Istenre, hogy ne ugy vélekedjék róla, mint az ki a maga személyének elegendőségével felettébb való szeretetben vagyon; mert ő azt az vélekedést magárúl és azt az magahittséget mindjárt leteszi, mihánt avagy nagyságodtúl, avagy valakitűl meg lesz néki mutatva másnak nagyobb érdeme. Esküszöm én az ő nagysága képiben Istenünkre és idvösségünkre, hogy abbul semmi szomoruságot magához nem veszen, sőt az én uramnak ez legnagyobb czélja, hogy megtudhassa: kit fog nagyságod arra jónak itélni, hogy osztán ő nagysága is az nagyságod tetszésével megegyezzék, és abbúl is nagyságodnak szolgáljon; az mellyet hogy igazán, híven fog megcselekedni: hitire, körösztségére esküszik énáltalam nagyságodnak, mint kegyelmes urának.

Holott pedig nagyságod az én uram személyét itílné elegendőnek lenni, és kivánná is ebben előmenetelét: nagyságodnak könyörög, hogy lenne segitséggel néki ahhoz, mert az maga szárnyai oly lassúk ahhoz, hogy csak fel sem kelhetne az földrül, ha egy ilyen fejedelemnek segitsége nem accedálna. Tudja is, van is nagyságodnak abban módja, miképpen az lehessen. Egy fejedelemnek sok keze, sok értelme. De mindazonáltal itílné az én uram, hogy ha egyszer immár arra nagyságod kegyelmességgel resolválja magát: tehát az maga akaratját ne publicálná, sőt elhálolná addig, meddig ideje leszen az kimondásnak. Mert nagyságos uram, hogy avval a sinceritással szóljak, kivel az én uram megparancsolta és a kivel immár elkezdtem: alázatos bocsánatot kérvén nagyságodtól, azt mondom, hogy az rosz magyarok s ehhez
n é m e t e
az magyarra örök gyülölséghordozó 42, 5, 31, 15, 48, 25, k ollyan vaddá, ollyan gyanússá tették az nagyságod fejedelmi méltóságos nevét, hogy immár a ki nyilván jót csak mondana is nagyságodrúl, sacrilegusnak mondanák. Nincsen azoknak az istenteleneknek eszek, nincsen lelkek, nincsen Istenek; mert ha volna, és az ördög nem ülne szivén és szemén: kivánná hallani a magyar dicsőséget! Holott ha nagyságodat excludáljuk magunktúl: hol van osztán az magyar név? hun vagy csak egy is magyar, a kit idegenek emlithessenek? Hanemha porban akarjuk keresni a magyar nevet és ollyanokat akarunk a mi bolondságunkkal támogatni, a ki osztán gyalázatot és romlást hoz nyakunkban! Azért nagyságos uram, jóllehet, hogy uramnál az nagyságod gratiája és segitsége kivánatos volna: mindazonáltal látván nagyságod az felülirt okokat, kéri alázatossan nagyságodat,

hogy más móddal nagyságod előmenetelét keresse. Sokan vannak, kegyelmes uram, a kik az palatinusság pállyát futják; adná Isten, hogy mindeniket hazája szereteti vinné reá, és mindenik olly szándékkal, hogy szolgálna hazájának: de bizony igen félő, hogy különmben vagyon, és némellyik az poéta mondása szerint: tantum, ut noceat, cupit esse potens, holott még az atyja is némellyiknek nem dicséretre méltó. Az nagy tiszteknek osztása, nagyságos uram valahol fávorral, grátiával és practicával osztatik: veszett respublica az; hanem az dicsíretes, az hol semmi más, csak az érdem egyedül viszi
Csáky László
embert elő. De nem ez szerint akarnak menni elő sem 263, az mely
l e á n y á t n é m e t n e
30, 15, 11, 32, 9, 21, 58 32, 15, 41, 5, 48, 52, 15, k, és csaknem
Wesseléni érseket
lelkét ördögnek adja; sem 202, az ki az 450 Istenének tartja, és érte
a magyar szabadságot lábával tiporná, ha lehetne; mit mondjak errül
Puchámrúl,
a ooooo, a ki hazánkban arra a végre a németeket behozta, a ki mindent ez világon öszvekever, csak megnyerhetné! Könyveket irhatna az én uram ezeknek álnok practikáirúl, a kit kezével tapasztalt; de mire számláljam én nagyságod előtt azokat? Nagyságodj tudja jobban, és nagyságod fejedelmi szeme általlátott eddig is mindeneket. Bánja uram ő nagysága, hogy ilyen penicillussal azokat az prætensorokat kell nagyságod méltósága előtt describálni: mert szokatlan dolga ő nagyságának embereket rágalmazni; de nagyságos uram, az nagyságodhoz és hazájához való affectió kisajtolja szájábúl az igazat, és nem engedi eltitkolni az gonoszságot. Ihon, nagyságos uram, az én uramnak discursussa az magyarországi dolog felől; ihon minden értelme, a ki hazája javát illeti. Nagyságod előtt, mint legjobb magyar előtt az ki él ég alatt, leteszi szívén való titkait, szintén oly tisztán, igazán, mint Isten előtt szükség letenni az áldozatot. Nem szükséges kivánni, hogy ezekbűl nagyságod magának lument vegyen: mert eléggé illuminatus az nagyságod fejedelmi értelme; hanem ez volt tartozása, ez kötelessége, a kit ha elmulatott volna, nem volna magyar névre méltó.

Külső dolgokrul is penig az mit tudott ő nagysága, akarta nagyságoddal közleni, mivelhogy az maguk administratiójában szükséges az szomszédunkét tudni, és az bölcs statuaris minister, a ki a messzi való dolgokat tudja a maga hasznához kapcsolni. Az mi kegyelmes urunk császár, egészséggel nem igen kérkedhetik, és félő, hogy ő felségének élete nem igen leszen hosszú, a kit Isten ő szent felsége távoztasson. Spanyor király ő felségének semmi férfi-maradéka nincsen, az mely ha a nélkül (kitűl Isten oltalmazza) kezd meghalni, akkor az európai status felfordúl, szintén mint az comédián való scena; immár is kezd az successió végett nagy zenebona támadni:

mert nagy része spanyoroknak Leopold herczeget kivánják, úgy mint a ki ennyi esztendeig az ő szolgálatjokban forgott, és vitéz nevet szerzett magának; az mi kegyelmes urunk penig, az öreg császár, a maga fiát az új római királyt kivánná oda küldeni, az mely dolog vagy hogy lehetetlen, vagy hogy igen nehéz. Van olyanok is, a kik az infantát, spanyor király leányát, hogy portugallus fia fogja venni, jövendölik; ez pedig sem lehetetlen, sem nehéz, mert noha most ellenséges az castíliai nép az lusitanussal: de mind megváltozhatik az király halálával, holott egy clima alatt vannak, egy nyelven szóllanak, egy köntöst viselnek, virtutes etiam et vitia communia habent. Ki azt mondja, hogy az franczúz király fiának adnák az infantát, de én nem hiszem, mert non bene dissimiles inter se fœdera jungunt. Vannak magok közt is a spanyorok közt familiák, a kik jure successionis prætendálják és mindenkor fenntartották az contradictiót is, az mely noha eddig nevetséges volt, azután lehetne vala effectussa, és az is lehetne, hogy azok az castiliai herczegek respublicát csinálnának. Anglusok hollandusokkal az mint vannak, nyilván vagyon mindeneknél; az vége mint, hogy leszen? csak az jó Isten tudja. Angliai királynak az imperiumi statusok, ugy van híre, hogy valami segitséget fognak rendelni, úgy mint egynihány százezer forintokat; de kevés segítség ez nagy szükségre. Ha svecus király, ha danus király, ha hollandus nyilván pártját nem fogja, oda vagyon reménsége szegény királynak. Az velenczei hadakozást, azt nagyságod mindeneknél jobban tudhatja, holott untalan portárúl lehet híre; a mi németink igen félnek, hogy Candiát is oda engedik a töröknek a velenczések, és hogy magyarra fordúl az hadakozás, holott magok a velenczések nógatják őket reánk. Bizony, ha volna erős és körmös kéz, most volna a törököt lehetséges megtántorítani, holott szemlátomást látni az ő monarchiájoknak kisebbűlését, az mellyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban! Az imperiumi statusoknak mind nehézségek, mind idegenkedések, mind az elector-fejedelmektűl, mind magátul a császártul: holott a választásbúl őket olyan contemptussal excludálták, végezések ellen; gyanakodnak az okosok, hogy nemcsak ebben fog megmaradni ez az dolog, hanem in apertum bellum erumpet, az melynek minden apparentiái nagyok, és némellyek fegyverkeznek is nyilván, úgy mint vittembergi herczeg, kinek nyolczezer népe vagyon; félő bizony, hogy azt az nagy ligát, a kinek Európa mássát nem látta, Henricus 4-tus franczíai király idejében, az imperiumi statusok ne renoválják, azminthogy akkor is nagy változás lett volna Európában, ha azt az vitéz királyt egy áruló kéz meg nem ölte

u d v a r u n

volna. Az mi 39, 14, 49, 11, 36, 59, 52, k, nagyságos uram, ezeket mind contemptussal hallja, és azt tudja, hogy az szerencsének meg

van nyírve az szárnya, nem röpülhet. És ez az nagy magahittség
auspergi herczeg
avagy kevélység causáltatik ettűl : 899 meg nem mondhatni ennek
felfútt bizakodását; egyet mondok nagyságodnak felőle, és vegyen
többi dolgára is argumentumot. A mi kegyelmes urunk az öreg csá-
szár titkos tanácsai találták magokban, és eleiben is adták ő fel-
ségének, hogy mivelhogy száz esztendőtül fogva és még előbb is az
a u s t r i a i c s á s z á r o
21, 59, 47, 38, 46, 19, 21, 29, 3, 28, 21, 27, 40, 11, 36, 43, k, nem
h á z o s o t a n é m e t n e m z e t
8, 21, 40, 33, 47, 53, 38, 1, k, 32, 5, 41, 15, 38, 42, 5, 31, 40, 15, 38,
b ű l : imperium(beliek)
12, 39, 10, ezért el is idegenedtek tűlök 425 ; mostan azért, hogy
római király h a j d e l
helyére hozhassák, jó volna ha az 300. 18, 11, 9, 14, 15, 20,
b e r g a i h u g á t v h á z a
12, 25, 36, 17, 11, 9 herczeg 28, 39, 17, 11, 38, 39 enné : 28, 11, 40, 33,
s o d n é n é m e t e l
47, 53, 14, 32, 25, k, 42, 15, 31, 25, 38, 15, 10; ez mivelhogy más
e n n e k
senki nincsen arra való, jó volna 15, 42, 32, 5, 8, és ezzel conciliálna
a t y a f i ú s á g o t
magának mind 21, 28, 19, 11, 16, 29, 39, 47, 21, 27, 33, 58, és barát-
ságot. Hajlott ő felsége erre a tanácsra, és noha volt akadály az
r e l i g i ó b a n:
36, 15, 20, 19, 27, 29, 43, 12, 21, 32, mindazáltal az i superálva volt
az megtérülésnek reménségével ; és így kevés héa volt, hogy nem
auspergi herczeg
ment effectusra, ha nem lett volna 899, az mely annyit mester-
auspergi herczeg
kedett, annyit szóllott, hogy elvette róla. Az 550, azután osztán,
m a g á
hogy ezt az dolgot elfordította, practikálni kezdett, hogy 51, 21, 17, 1,
n a
32, 21, k szerezhesse ; és elhidje nagyságod, hogy ebben annyit ope-
rált, és mesterkedett, hogy nem lehetetlenné tette az dolgot. Mikor
császár
ezt 000 meghallotta, igen megharagudott reá, de mitis responsio
frangit iram ; azt nem tudhatni még, mi volt vége az haragnak, de
az mesterség nagy, és hihető, hogy meglágyítja. Francziák jobban
viselik magokat most, mintsem tavaly, és ez az vitéz nemzetség, ha
belső nyavalyája nem volna, nagy dolgokat cselekedett volna Európá-
ban. Az magyarok mint vannak, maga látja nagyságod: lankadtan,
betegen ; török rabolja egy felől, más felől contemnálja minden, és
sirniok sem hadnak, és a ki tartoznék segiteni is, az örül és tri-
umphál nyavalyáján.

Félve izente, nagyságos uram, az én uram ezeket, gondolván, hogy nagyságod méltóságos audientiáját ilyen hosszú históriával megsérti ; de remélni azt is, hogy az nagyságod kegyelmessége ezt egy igaz devotióra és atyafiúi szeretetre magyarázni fogja, ez szerént kéri

is alázatossan nagyságodat. Még egy kis dolgot parancsolt nékem ő nagysága hogy alázatossan informáljam felőle nagyságodat, ez szerint: Noha, nagyságos uram, az fejedelmek az magok cselekedetirűl senkinek nem másnak, hanem az egy Istennek adnak számot, mindazonáltal az jó és dicsőséges fejedelmek találták meg azt magokban, hogy az ő cselekedetek és vitézi győzedelmek nagyobb tündökléssel marad meg ez világon, és jobban elszaporodik, ha az ő hadakozásinak okait és módjait, úgy mint a győzedelmeket is, jó historicusoknak adják kezében, a kik asztán jövendő seculumoknak is adják értésekre. Azért az én uram minduntalan gondolatjában forgatta, hogy miként ezek az nagyságod dicsősséges győzedelmei ollyan fényessen fennmaradjanak, az mely tündöklőűl véghez vitettettenek, és hogy sem moly, sem rozsda, sem irígység kárt ne tegyen benne, — az minthogy kétség nélkül igyekezik, — jutott eszében egy európás historicus úr, az melly jóllehet olaszúl ir: de res gestas a mi országunkban, deákúl teszi bé könyvébe, legfőbbképpen ha mi levélbeli instrumentum jő kezében, ugymint causæ belli, pacis conditiones, literæ principum, manifesta, és más olyanokat. Ennek az historicusnak nevét, historiájának titulussát, ím leirtam nagyságodnak, hogy abbul is lássa nagyságod ennek az embernek derék voltát: Mercurio Overo, historia de corrente tempi de Vittorio Seri, Consigliere de Statto et historiagrapho della Mæsta Christianissima. Tomo 1-o, stampato in Casale, anno MDCXXXXII. Tomo 2. Anno XXXXVII. Tomo 3. Lion, MDCLII. Assecurálom nagyságodat, hogy keresztyénségben senki ollyan igazán, szépen, sine passione nem ir, és a ki a fejedelmeknek minden állapotjának úgy végére menne: holott spanyor, franczúz királyoknak legbelsőbb dolgait, a kit illik megirnia, megir, az két császárnak és az egész európai statusoknak, monarcháknak és respublicáknak. Bűn volna, nagyságos uram, ezeket az nagyságod szép győzedelmeit, kiket három ellenség ellen, úgymint moldva, kozák, tatár ellen ily kevés idő alatt, minden embernek reménsége kivűl, irigység boszúságára vitt véghez nagyságod, valami rosz penna megmocskolná, avagy ha az nagyságod irígyi ugyan ennek az főhistoricusnak másformán és nem igazán adnák leirnia, az minthogy kétségkivűl extenuálni igyekezni fognak. Azért kegyelmes uram, ha nagyságod kedves jóakaratja hogy ez oly tisztességgel tudódjék, az mint tisztességessen esett: jó volna, ha nagyságod ezt a szép cselekedetet valami jó deák pennával leiratná, és minden állapotját, circumstantiáját, a kit nagyságod akar hogy tudjanak, describáltatná, és bár csak az én uramnak küldené nagyságod egy meghitt szolgája által: ő nagysága osztán Olaszországban maga szolgája által beküldené ahhoz az historicus úrhoz, a kivel immár is ő nagyságának vagyon valami ismeretsége, és ő nagyságának vagyon is obligatiója hozzá, holott az elmúlt idő-

beli históriájában dicsírettel emlékezett az ő nagysága személyérűl. Avval az úttal mikor uram ő nagysága beküld a florentiai fejedelemhez, oda is osztán ezeket az actákat beküldené, a ki nagyságodnak és az magyar népnek becsületire volna. Istent hí az én uram bizonyságul, hogy semmit egyebet nem kiván, hanem: miképpen bizonyitsa meg nagyságodhoz való devotióját; azért ezt is nem akarta elmúlatni.

Immár az nagyságod fejedelmi itíleti rajta, a mit cselekeszik; csak azon kéri nagyságodat az én uram alázatossan: ezeket úgy vegye, mint az mi tiszta szivből jő, és jó szándékbúl Az Isten áldja meg nagyságodat minden boldogságával!

Az nagyságod parancsolatja szerint im uram ő nagysága, az titkos irás-formát nagyságodnak megküldte, de alázatossan kéri nagyságodat: evvel mentűl ritkábban éljen, mert csak az is ő nagyságának veszedelmes volna, ha megtudódnék, hogy titkos dolgokat tractál nagyságoddal; hamem mikor ugyan szükség volna evvel élni, ollyankor is bizonyos ember által.

(Másolata az Erdődyek vörösvári levéltárában. — Századok, 1868. évf. 635. l.)

4.

1654 FEBRUÁR 21. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Hasonmását és szövegének olvasását l. e munka 36. és 335— 336. lapjain

(Eredetije az országos levéltárban. — Történelmi Tár, 1890. évf.

5.

1655 FEBRUÁR. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

. . . . . Nagodnak most semmit új hirűl nem irhatok, mivelhogy nincsenek is semmi derekas ujságok az országban. Az pápa halála tudom hogy fog változásokat csinálni az köröszténységben, franczuz vagy spanyor pártt leszen, az szerént segíteni fogja s alattomban azokat, kihöz inclinatiója leszen, történhetik, hogy az mi földünkre is jünnek abbúl való effectusok, de nem jühetnek ugyan nagy vehementiával. Az egész Europának szeme mostan *austriai háznak* debilitását nézi; spanyor király fiú magzat nelkül vagyon, ha Leopold herczegnek adatik is az infanta, kevés reménségű olyan nagy kivánsághoz, mert erőtlen és beteges. Ispruki herczegek ezenképpen vannak:

Császár beteges és erőtlen és minden ember prófétálja halálát nemsokára, az öregbik fia penig igen ifjú és sok változásokhoz alája vettetett, míg megért emberkort ér, *az kisebbik egiszségtelen és kevés reménységű.* Az isten tartsa meg üket hazánk és körösztényég javára,

de ha valahogy az állapot változnék, gondolja meg Ngod, minemű állapotok lennének.

Ha szóval Nagodnak az én sensusimat megmondhatnám, bizony szerencsésnek tarthatnám magamat, de levélre nem merem és semmi characterre nem bizhatom, istentűl, üdőtűl és jó szerencsétül kell várnom.

Az magyar állapotok ugyancsak is eodem statu vannak. *Forgács uram* körűl valami ujságok vannak, érdemlik nem-e azt a persecutiót, én meg nem ítílhetem, azt tartom, többet az gyülölség, hogysem az igazságnak szereteti árt neki az jó *úrnak;* hodie tibi, cras mihi. Az *magyarok* heában nitják föl az szemeket, ha nem lesz kiben bizniok. *Erdéli fejedelem* ha nem ad melegséget és bátorságot *az* jó *magyaroknak*, mit használ az vigyázás. *Erdélyi fejedelem* securus legyen abban, hogy *Zrini Miklós* minden dolgaiban secundálni fogja és igazán szolgálni. Az Nagod újabb kegyelmességét, kivel declarálja hozzám magát, teljes életem rendiben bizony megszolgálom, s ahoz is támaszkodom.

Az mi gyülésünk elhaladott úgy hallom valamennyire ; ha tovább haladna is, én nem bánnám, mert sokra tanít az üdő, az hova eszünk mostan nem ér.

Érsek, *Puchám* főznek valamit, meglássuk, quid parturiunt, én hozzám mindkettő nagy exhibitiókkal vannak, én is szintén úgy hozzájok, nem hiszem, hogy űk hinnének nekem, de bizony én sem ű nekik.

Cancellarius elhigyje Nagod hogy álnok, elhitette mindnyájunkkal, hogy *erdélyi fejedelemmel* ű bir, és arra veszi az mire akarja és ez az fundamentuma az *locumtenentiának;* Ngod felől mindazonáltal becsűlettel szól és dücsőséggel, talán a mellett akarná elkeletni más áruját is. Én Nagos uram nem régen Bécsben voltam, úgy tetszik, hogy nagyobb respectussal voltak hozzám mast az német urak, hogysem azelőtt; bizony azt is Nagod kegyelmességének köszönhetem, mert Nagod gratiái, kivel egyszer-másszor is látogatott, tettek ű nálok is considerabiliorem istennek legyen hála és Nagodnak; mindazonáltal Nagos Uram semmi bizonyos reménségem még nincsen, hogy ű fölsége candidatusok köziben méltóztatik-e tenni; de bizom istenben és az Nagod fejedelmi assistentiajában; bizony háládatlan szolgája Nagodnak soha nem leszek ; s e mellett referálom magamat előbbeni irásimra.

(Zrínyi saját kezétől ; a dőlt betűvel szedettek titkos írással. Eredetije az országos levéltárban. — Történelmi Tár, 1890. évf. 206. l.)

6.

1654 ÁPRILIS 25. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

. . . barattia nem lesz x Fölsegednek, hanem minden alkalmatossagal föl tamad, es boszukkal illeti főlsegedet, azert mivelhogy Föl-

seged abban securus, es nem akaria mas moddal az feiedelmet mortificalni, ez leg iob leszen hogy vonia meg tűle segitő kezet had banion az Tatar vele, mint ű bant Lupulal az Főlseged hűvevel es iob hogy az Tatar es pogani el rabolia es puszticha Erdelit, es az szél fuia lako heleit, hogy sem ilyen suspectus Feiedelem lakiek benne. Tatartul Főlsegednek ugy mint gonosz szomszedtul nem kel irtozni mert tatar Erdelyben soha le nem telepedik, sem lakni nem kivan hanem mingiart el vegezven dolgat visza megyen, es igy Erdely az Főlseged discretioiara marad En el hittem Nagysagos Uram hogy eszt az tanachot ű Főlsege az en kegyelmes Uram első tekintettel is megesmeri, hogy zavaros es megyes forrásbul iűn, es nemis győnyőrkődnek raita hogy egy koroszteni feiedelem (ha akarmint suspectus volnais) opprimaltatnek pogani késztűl az szomszedsagban, es kőrősztеniek es kivalkeppen ű Főlsegenek contemptusaval mindazon altal Nagysagos Uram io Nagysagodnak ezeket mind tudni, (ha almok is) es az maga iavara forgatni

ne higyen Nagysagod ennek 219, akarmint ayanliais magat, es higye bizoniossan hogy az ketelenseg viszi ra hogy hizelkegiek, es latuan hogy hogy az videntia nem succedalt, mas forman akar elő meni legyen eszeben Nagysagodnak az az olasz mondas, az ki neked szőbben szól hogysem az előt, avagy imar megchalt, avagy meg akar chalny. Mivelhogy azert Nagysagos Uram ennekem confidentiat parancholt Nagysagod, élek aval engedelmességbűl, és Nagysagodnak az en tecesemet meg irom, nem ugy vegye Nagysagod mind tanachot, hanem mint emlekezetet az mely Nagysagod alazatos szolgaiatul iűn.

Mivelhogy ű Főlsege az imperiumi gyűlesbűl imar meg terőben vagyon, nagy contentumal, es dűchősegel fiat Romai kiralysagal meg dűchősitven, itilnem Nagysagos Uram, az Nagysagod bőchűletire tekintue is és Feiedelmi meltossagara, (ha nemis szűksegere) Hogy Nagysagod kőuecheget expedialna ü Főlsegehőz, az kiben mind az nagy dignitasnak congratulalna, mind szerenches viszaiűvetelinek, a mellet Nagysagos Uram itilnem hogy Ausperg hercegnekis congratulalni meltosztatnék Nagysagod ugymint az ki ministeriumia es sedulitasa altal, Romai kiralisagra valasztatot ű Főlsege. Nagy Feiedelmekhöz illik az ilyen demonstratio, ugymint Nagysagodhoz, es en el hittem hogy ű Főlsegek szuvessen vészik Nagysagodtul es evel Nagysagod mind el rontia ellenseginek practicait Itilnem tovabba Nagysagos Uram, hogy evel az uttal tőbetis vihetne veghőz Nagysagod az maga kivansagaiban. es hogy Nagysagod ű Főlsegenek exponalna 571 practicait es machinatioit, mikepen ű az io bekessegbűl Nagysagodat fől zőrgette, es ketellenne tette fegyverét kezében veni, es azokra az risolutiokra lepni, kiket Isten kegyelmebűl Nagysagod

dichiretessen veghöz vit, kerven ű Főlseget azon hogy meltosztassek animadversioban veni, holot Nagysagod nem leszen maskepen securus az ű gonosz szandekatul (ha ninchis tehechegi) es kenszeritetnek maskeppen ű ellene providealny Nagysagod. Evel Nagysagod be gatolya az ű ambitioiat es promotioiat az mely ha volna, bizoni tőb gongia érkeznek Nagysagodnak de alazatossan es Istenert kerem Nagysagodat ne itilie, hogy en az magam hasznat nezem ezekben, igaz Nagysagos Uram, hogy annak exclusioia ennekem egik remensegem de az Isten nekem bizonsagom, hogy semit ugy nem kivanok mint Nagysagodnak szolgalni s evelis az kichin dologal kötelesegemet meg mutatnÿ az mint hogy kivannam meg mutatny verremelis, es ha annak az tatar invasioianak meg kellene leni (kit Isten ne agion) Nagysagod az en szolgalatomat, valamikeppen valamikor kivania bizoni soha abban meg nem fogiatkozik, ha chak masod magamal kellene is postan Nagysagod szolgalatiara mennem. Hallottam asztis Nagysagos Uram hogy Cancellarius Uram Nagysagodhoz be ment, az maga electioiabule, avagy kűldetetet nem tudom ha mit ennekem tudnom illik ebben, alazatossan kerem Nagysagodat agia tuttomra bizoni az Nagysagod szolgalattiaert kivanom tudni asztis mert hirdetik itten hogy Nagysagod nagy instantiaval kerte be iűvetelet, es hogy ű Főlsege consensusabul ment be Nagysagodhoz, io es bőchűletes Uram Cancellarius Uram de az embernek titkait szep mestersegel es szoval ki tugia veni, es az magaet iol megis tartani magaban Nagyságod bőlch Feiedelem, meg esmer mindeneket, az en szom nelkűl, eleg hogy en az en kötelesegemet evvel be telliesitem. Nagysagos Uram 440 az udvar gratiaiabul alkalmasent ki eset. nagy mortificatioi voltak es esmezni keztek mindenkeppen. de mindaz által ű talpra fog allani ha meg iűn ű Főlsege mert sokszor volt nagiob niavaliaia.

Engemet Nagysagod szinten meg lovasita, az Isten algia meg Nagysagodat erette, bizoni szinten szüksegim volt az Deliara, s az Nagysagod Feiedelmi emlekezetiert bizoni megis tartom, ugyan főlőtebb Nagysagos Uram az Nagysagod kegyelmessege, kihőz kepest az en techegem vekoni, noha tudom hogy azokat nem egy mertekkel mérik. bizoni ha chak egy chöp verem maradis azis az Nagysagod szolgalattiara leszen. azert alazatossan kerem Nagysagodat tarcha felolem aszt hogy vagiok Nagysagodnak

mint kegyelmes Uramnak

alazatos szolgaia s attiafia őche

Chaktornian, 25. Aprilis 1654. G. Zrini Miklos.

az könivet kit Ispan Ferenz Uram parancholattal vet el tűlem nem erdemli olian meltossagos feiedelem olvasasat, alazatossan kerem

Nagysagodat kűgye meg nekem, had corrigaliam osztan ugy kűldőm meg Nagysagodnak ha parancholia.

(Sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban. — Történelmi Tár, 1890. évf. 204. l.)

7.

1655 JÚNIUS 29. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Hasonmását és szövegének olvasását l. e munka III. kötetének 79. és 339. lapjain.

(Sajátkezű. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. — Századok, 1886. évf. 612. l.)

8.

1656 JANUÁRIUS 1. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Nagysagos Uram meltosagos Feiedelem.

Ugjan latom hogy az Nagysagod ez hozzam valo kegyelmessege meg nem farodhat, hanem minden nap uiab uiab bizonsagokkal magat mutattia igaz szolgaiahoz. Ha az en hatalmomban volna ugy haládosagomat megmutatnom az mint kivanom, s kötelesegem nevelkedik, el higye Nagysagod, hogy az en Nagysagodhoz való tőkeletes hűv szolgalatomat is egyerant esmerne Nagysagod de mivel hogy ninchen más tehethegem, meg maradvan eletem, mindenkor kivansagom is az leszen hogy Nagysagodnak mint io es dűchőseges Magyar Feiedelemnek igaz io magyari tőkeletes szűvel szolgalhassak. Az Nagysagod kűlte lovak en nalom kedvesek lesznek, azertis hogy tudom, hogy iok, azertis, hogy Nagysagod kezetűl ivittek, agya Isten hogy hazank szolgalattiaban szolgalianak velem egiütt iol Ebeni Istvan, es Nagy Tamas Uraimékat, az Nagysagod bőchűletes főember szolgait bizoni oly kedvesen lattam mintha attiamfiai uoltak volna. ugyan meg szolgalom Nagysagodnak hogy ily bőchűletes főembereket kűldőt hozzam, ritkan latunk itten io Magyart, bizon győnőrűsegel latiuk mikor valaki ide talalkozik iüni.

Meg szolgalom Nagysagodnak alazatossan az irastis es az ersek levelét, ennekem az, consolatiomra vagyon hogy Nagysagod mind kettünket esmér, de reliquo en olyan dispositioval vagyok, hogy soha az Pap Uram gratiaiban ne giőnőrkőgiem se neis uegiem, de viszont bizoni raitam való hatalmát sem engedem. El az Isten, hogy leg nagyob szerencheim kőze szamlalom, hogy Palatinusagra nem mehettem,

holot ez az ember nem hogy teli volna irigysegel, de eppen irigyseg őnnőn maga.

Ittis az hol vagyok Nagysagos Uram, nem akarok haszontalan fia leni hazamnak, es ugy tecik nagyob securitasaval lőlkömnek munkalkodhatom hazam iavaban. Meg mongyak az Nagysagod szolgai az en occupatioimat, azokkal tőltőm üdömet, meg elegettem bizoni az Isten aiandekiaival kivel engem alapotom szerent meg látogatot erdemem fölöt. Ha pap Uram anj iot kivanna hazaianak az mint illenék olyan szemelihőz, nem mérné embereknek affectioit az maga privatumiahoz, hanem hazank szüksegeihőz, nem mesterkednék az io magyaroknak tisztekbűl ki szoritasaban, hanem promotioiokban. De mivel minden fanak vagyon férge, es minden sæculumnak gonosz geniusa, had legyen ű az mint akar, chak Nagysagod engem az Nagysagod kegyelmesegében meg tarchon es lehessek en Nagysagodnak az mint vagyok alazatos szolgaia, semivel masal bizoni nem gondolok.

Chaktornian, első napian 1656.

G. Zríni Miklós.

(Sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban. — Szilágyi Sándor, Rajzok és Tanulmányok, II. k. Budapest, 1875. 250. l.)

9.

1656 OKTÓBER 30. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Nagysagos Uram, meltosagos Feiedelem, nekem Kegyelmes Uram.

Meg szolgalom alazatossan Nagysagodnak hogy kegyelmessen mind egesege mind szerenches alapottia felől tudosit Nagysagod. az Ur Isten tarcha es őregbiche Nagysagodnak meltósagat szerencheiet, es minden dűchőseget, boszusagara az roszaknak, es io magyaroknak örvendetességére, az kit Nagysagod en velem közlöt kegyelmessen 375 felől, ne gondolkogyek arrul hogy en tűlem tovab menyen, az ki io magyar s Istenét s nemzechégét szereti, kinek kivanhattia iobban az io szerenchet es elő menetelt mint annak az ki romlot hazankat meg segiteni kivanya s farodis raita. es sine contradictione bizony miniaion lattiuk hogy Nagysagod az kiert az Ur Isten Nagysagodat bizony remenségen főliűlis ra segiti es fől magasztalya.

Innen semmi uisagokat Nagysagodnak nem tudok irnya, engem elegge exerceal az udvar boszusagal, chak nem aszt mondhatom, sem velem, sem nalam nekűl nem lehetnek nemet szomszedim. ha bekeseget tartok törökel az is rosz, ha fől bontom, az sem io. Buda fele indultunk vala e minap Bottiani Urammal, de ottis el ronta szep re-

mensegűnket enihany koszos nemet, császár ő kiraly kepetűl voltak kűldve, kikkel ötven török keserő volt már visza iűvőben, eszben veven azok benűnket fűstben ment minden farschagunk. es noha semit nem chelekettűnk, ugyan nylvan tudom azert, az udvarbul eleg galibam lesz erette az tőrőkre penig senki nem haragszik egy rablasert. Az körösztensegbeli alapotok miben legyenek, tudom Nagysagod is tugya, ugy latnÿ hogy az fatum nagy valtozasokat készit agya Isten iavara legyenek szegény magyarnak ezek utan en maradok Nagysagodnak mint kegyelmes Uramnak

Chaktornian, 30. Octobris 1656.

holtig alazatos szolgaia
G. Zríni Miklos.

Külczím: Az en kegyelmes Uramnak meltosagos Erdeli Feiedelemnek ű Nagysaganak.

(Sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban. — Szilágyi Sándor, Rajzok és Tanulmányok, II. k., 358. l.)

10.

1657 JANUÁR 24. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Nagyságos Méltóságos Fejedelem!
Kegyelmes Uram!

Áldja meg Nagyságodat az Úr-Isten ebben az új esztendőben minden kívánságai szerint való jókkal, ellenségi ellen való győzedelemmel, szűbűl kivánom. Nagy kegyelmességgel irott levelét Monostorbúl 18. 10-bris, alázatossággal vettem, kibűl hozzám való confidentiáját is megesmértem. Engem, Nagyságos Uram, semmi üdő, semmi szerencse Nagyságod kötelességétűl el nem fog vetni; de az én vékony erőm nem ad egyébre alkalmatosságot, hanem csak az jó kivánságra, kivel bizony valamikor lehet, megegyezik cselekedetem is, ha életem veszedelmével kellene is meglenni. — Az Nagyságod *kozákokkal* és másokkal egyessége, bizony dolog, az rosz *magyaroknak* és az *udvarnak* valóban nagy gondolkodást indított, s tudni való, hogy ha lehet: bizony minden mesterségekkel meggátolják, — ha lehet; de az Úr Isten confundálja űket minden hamis mesterségekkel. — Tudom, *Erdélylyel* úgy cselekszik mindent, hogy minden történhető dolgokat megnéz, és provideál előbb *Erdélyrűl.* Az minemű *levelet irt Nádasdinak:* az mingyárt *elküldte az udvarba;* nem tudom mi volt, de lármájok van belőle, és *félnek.* Az Isten engedjen, hogy *Erdély* által viradjon meg szegény *magyarra!*

Én pedig maradok Nagyságodnak mint Kegyelmes uramnak
Csáktornyán, 24. Januarii (1657.) alázatos szolgája
G. Zrínyi Miklós m. k.

(Sajátkezűleg, egész ívre írva. Eredetije az országos levéltárban. — Századok, 1868. évf., 477. l.)

II.

1657 AUGUSZTUS 26. GRÓF WESSELÉNYI FERENCZ NÁDORHOZ.

Excellentissime domine comes et pater colendissime. Servitiorum meorum obsequendissimam commendationem.

Nem tagadhatom edes Apam uram, keservessen erzem, hogy az eő Feőlséghe, mÿ kegyelmes koronás kiraly urunk nevevel, es inhibitoriumiaval, az én törvenyes processusom, Eőczim az Széchy urfiak ellen, minden törvenye Orszagunknak, es az eő Főlséghek Dipplomaj ellen, megh akadalioztatot, es az mü mindennek szabados, attul en tilalmaztatom, s-azt annal inkab hogy eő Feőlseghe azon inhibitiot, az Nagysagod es Estergami Ersek uram javallasabul adta volna, melljet Nagysagod feleől nem hihettem, es most sem hihetek, hanem ha keresemben megh fogyatkoztatvan Nagysagod, asztat tezÿ valosagossan, hogy cooperalt, ez en ellenem valo teőrvenytelensegben. kétt okat adgya eő Feőlseghe, az ki adot inhibitionak, az Feőlseő Lendvaÿ, és Muray Szombathy dologhban, hogy Privilegiumok productioia kyvantatik, az Keőszeghiben penig hogy mar edzer mÿ Contentatusok Leven, nem kivanhatunk semmit tőbbet, es ez kett okokbul, eő Feőlsegenek, az Consiliariusi opinioiat keűl vennj. Az mely heljtelen obiectiokra, igen keőnnjeő az valasz, mert az Feőlseő Lindvaÿ es Muray Szombathy dologhban, hac divisionis via, ha az foemineus sexus, az maga æqualitassat, nem edoceallia az Biro eleőt, el ősik keresetitűl, es igy nem igaz hogy Privilegiumot kőlljőn producalni az masculinus Sexusnak az Foemineus ellen. Az keőszeghy Dologhban, ha mÿ Contentusok vagyunk, az mÿ reszunkrul, s-olliat keresunk, az mitt már el vettűnk, vagyon Teőrveny de Calumnioso Processu, s-ez sem elegh ratio, miert ne præcedalhasson az Mester. Az mÿ az Consiliariusok opinioiat nezÿ, ha annak ugy keől lenni, ez utan nem szűkséges egy orszagh Biraia legyen, nem szűkségh az eő Feőlséghe Tabliaja, nem szukségh az Nagysagod Palatinusy Szekÿ, mert igy az Consiliariusok opiniojabul eő Feőlseghe minden dolgokat decidalhattna, s-nem keőllenenek semmi Tribunalok, az mely, az mÿ Hazank eddigh valo Teőrvenyenek eversioia nelkul nem lehettne semmikeppen. Edes Nagysagos Uram, ugy latom Ersek Uram ellenem valo Idegensegenek operaratioj ezek, es nem is lehet az jo Ur ugy bekevel, hogy valakit az orszaghban ne

tartana, az kiuel Teőrvenytelenseghet ne continualna, es passiot ne exercealna, es ha igy keől lenni elhihetÿ, ott kezdem el vele az hol el hattam, s-nekemis adom s-allapatim nevelkedven, ha kűlleőmben nem lehet, megh keől mutatnom kivel vagion dolgha, es ugy le razom magamrul, megh gondollia, mint kapczaskodiek belem ez utan: Ha azert Nagysagos Uram az mint fellőlis iram, Nagysagod nem concurralt ez Teőrvenytelen opinioban, kérem Nagysagodat adgya megh az mandatumokat, az mint oda kűldeőttem az Conceptussokat, ezel bizonittya meg Nagysagod szokszor ayanlot Attyaÿ szeretetét, es aztis (: az mint nem hittem s-most sem hiszem :) hogy nem Nagysagod opinioiabul lett azon Teőrvenytelen inhibitionak kiadasa. Egyebarant Protestalok Nagysagod előtt, ha engemet Birosagaban megh fogyatkoztat, es az szokot orszaghunkban való Teőrvenyes Processussal, elől nem mehetek, be szallok az Joszagban, es az mÿ, reank Exponensekre jutvan kÿ osztom, es birnia fogom, ha ky panaszol ellenem akar hol szamot adok czelekedetimrul. Mind ezeket penigh, ugy maga Artatlansaghatis Nagysagod az Parancsolatok ky adasaval, vindicalhattÿa, ugis hiszem ilÿ igassagomban Nagysagod engem sem fogh megh fogÿatkoztatni. Eltesse Isten Nagysagodat sok esztendeik kedves jó egessegben. Datum Chaktornæ, 26. Augusti 1657.

Excellentissimæ Dominationis Vestræ

filius et servitor obsequentissimus

Comes Nicolaus a Zrinio.

P. S. Edes Nagysagos Apam Uram ha most engem el hagy ebben, az űgyemben micsodas remsegem leszen az utanis, tugya Nagysagod, hogy ennekem minden remencsgem Nagysagodban volt, es nagyob dolgaimatis Nagysagod Palatínussaga alat remenlettem elvegeznem.

(Sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban.)

12.

1657 DECZEMBER 7. GRÓF THÖKÖLY ISTVÁNHOZ.

. . . . . . ardi Ferencz im kiérkezék, megadá kegyelmed böcsületes levelét, kinek, bizony dolog, nem kell vala annyi ideig magát tartatni kegyelmeddel, de fel nem érte elméjével, sokára s elég gonosz hirekkel tért meg, adja isten, azon szegény hazát ennél is gonoszabb ne kövesse, és még az mi szegény hazánknak is ne jusson benne, jó ugyan az isten, s jóra fordíthatja, melyet engedjen ő szent felsége. Bánffi uram, elhittem, megtért eddig Budáról, örömest érteném mi jó válaszszal, ha mi jó lovat tanál hozni, elhittem, megtartotta kegyel-

med, s egyébiránt is tudom, ha mi jó módot lát benne, nem mulatja el kegyelmed, hogy én is már egyszer épülhetnék valami jó török lóra, az Szépe ló úgy látom kedves lova kegyelmednek, és igy bizony dolog, inkább akarom, hogy magánál tartotta kegyelmed, hogy sem annyival bántja vala magát, eddig is mindenkor sokat cselekedett érettem, kiért csak azzal nem volnék adós, az . . . . tetlen volna nálam, kérem, tartson igaz atyjafiának, adjon occasiót az velem való szolgáltatásra. Krakkóban s azon innét igen kezdett grassálni az pestis, úgy hallatik penig, hogy Prussiában Toronya alatt levö királyunk ő felsége hadai elszállottak, s téli quartélyban Krakkónál innét való tartományban szándékoznak és hogy Prussiában az svéciai király erős hadakkal újabban bejött volna, az bizonyos, hugy Moszkvával confederált, és így ha az igaz, hogy Prussiában vagyon, hihető, megbékéllett dánussal, úgy nem csak lengyeleknek, de az szomszéd országokban is terrort incutiálnak ; rövid nap bizonyosbat hallunk s örömest tudósitom kegyelmedet, kivánván.

Csáktornyán, die 7. decembris 1657.

(Másolata Thököly István levelező könyvében, a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának kéziratai közt, 250. Quart. Hung. jelzés alatt. — Történelmi Tár, 1896. évf. 215. l.)

13.

1658 FEBRUÁR 7. BÁRÓ MEGYERY ZSIGMONDHOZ.

Édes Apám Uram !

Az Ur Isten áldja megh kegyelmedet kivánsága szerént való jókkal. Bizony szivem szerint ha vetettem kegyelmednek, de ha tsak voluntaire eshetik az, tudom nem tart sokaig bűnösnek. Irassa megh kegyelmed Vytnyedy Urammal, vagy kivel akarja, az attestátziót, subskribálom jó szívvel, hadd vegyem penitentziaját bűneimnek, s úgy is szolgálni akarok kegyelmednek. Most megküldöttem volna kegyelmednek, de Isten látja annak a rosz embernek, sem nevét, sem állapottyát nem tudom, azért kegyelmedtűl várok. Én édes Apám Uram, mennyi panaszt tennék az kegyelmed Confidentziájában, ha szólhatnék kegyelmeddel ; de úgy látom, azt, is el kell felejtenünk, mert privatum. Az háznak nyavalyáját látom nagyobnak, nints is kivel edgyutt coniungere lacrymas, valóban haragszik reánk az Isten. Elylyen Édes Apam Uram kegyelmed, mert maid szükseges lesz a jó tanáts ; és had szolgalylyak én is kegyelmednek, mint megérdemli, és mint vagyok is kegyelmednek köteles szolgáia, s mind igaz fia,

Chiaktornya, 7-a Febr. 1658. Groff Zrínyi Miklos, m. p.

(Másolata Gróf Zrinyi Miklós munkáinak egykorú kéziratában, a Magy. Nemz Múzeum könyvtárának kéziratai közt; 412. Quart. Hung. jelzés alatt. — Tudományos Gyűjtemény, 1821. évf., XI. k., 112. l.)

14.

1659 JÚNIUS 24. GYŐR VÁRMEGYE RENDEIHEZ.

Illustrissimi, reverendissimi, admodum reverendi, spectabiles, magnifici, generosi, egregii et nobiles domini, amici observandissimi!

Illusmi stb. Hallottam szegény czak nem utolso ueszelyben iutot hazankban sokaknak hazank tőrvenye, kőzőnséges szabadsagunk serelmiuel ualo panaszokat, de miuel azok engemet nem concernaltanak nem tudtam ugy erzeny, az mint is haza fia erzeni tartoztam uolna, azis uolt oka, nem uoltam oly szorgalmatos az masak ellen committalt töruentelen szabadsagtalansagoknak megh oruoslasaban, ezis az oka, hogy az kinek, ugy mint ennekem effele dolgokban masakat kel uala segetenem, mast magamnak kel iniuriamrul panaszolkodnom. Az mely illyen, Hogy magam, Eőcsém Uram, és a tőb leany aagh nevevel (miuel megh boldogult Aszonyunk Anyank, néhay Szechy Thamas Uram leanya volt, az többys az szerint) harmadik esztendeie már kezdettűnk volt Personalis Uramtul uet Diuisionak mandatum mellet, egy pőrt Iteleő Mestere előt, az nehay Szechy Dienes Uram őzuegye és fiay ellen, ky egy uolt Aszonyunk anyankal, apaual és anyaual, az mely paranczolatot, mind azért, hogy az fől osztando ioszagot az Rima Szechy fiu áágh, az Főlső Linduay Szechy leany aagtul per transactionem acquirálta, eo jure possidenda, quo ipsa possidet, és az equalitatis igen nyiluan valo, azis, hogy azon ioszágban pedigh, miue az fiu aagh az perpetuitast maganak megh vette, az summaban akartuk raita portionkat keresny, mind azért hogy a tempore conditi Articuli 11. Anni 1630, hasonlo aquisitiokban cum exclusione remediorum Orszagunk biray megh adtak az paranczolatokat, nekűnkis adot, az mint irám. Personalis Uram Mestere, certificalium ex officio az aduersa parst, recurraltak pro Inhibitorys eő Főlsegehez, obtinealtak, præsentaluan Mester Uramnak; obtemperalt, repræsentaltuk ugyan eő Főlsegenek az Inhibitionak tőrveniűnk ellen valo ki adasát, egyszer s-mind az magunk acquisitioinak igassagos es töruenies uoltat, de csak ualaszuk sem lehetet tőruenies igassagunk repræsentatioiara. Azonban eő Főlsege Pragaban el menuén, az elseő paranczolatokat leteuén, megh bizonituan azt Judex Curiæ uram előt, hogy mind Orszagunk Palatinusy és Judex Curiæy ez előtis hasonlo paranczeolatokat adtanak ky, megh hadta magha Mesterere az paranczolatokat, az Mester cer-

novembris az Tanács Uraknak Bécsben föl kölletik menni, az hova okvetetlenűl személlyemben is el kölletík mennem, és compareálnom, egyébiránt semmi uttal el nem mulattam volna ezen előttem levő gyülést. Minthogy penighlen legkiváltképpen az nemes vármegye tisztviselői állapotjok felül lészen, ugy teczik, hogy alkalmatosabakhat nem találhatunk és nem is tudok az mosthaniaknál jobbakat, azért hellyén hagyván Confirmáljuk.

Az Birák Uramék közül némellyek helyett penigh — kik kötelességhek szerént tisztyeknek nem akarván meghfelelni, alkalmas dolghokat mulattyák el — azok helyett, az kiket kegyelmetek gondol érdemesekhnek lenni, az Candidátusok közül váloszon és tegyen kegyelmetek.

Ezek után az mi meghromlott és csaknem tellességhel elpusztult hazánknak és nemzetünknek javára nézve minden hasznos és szükséghes dolgokrul consulálkodván minden jót végezzen kegyelmethek, és concludállom, szűbül kivánom.

Datum in Nova Curia, die 20. octobris, 1660.

Earundem Dominationum vestrarum

Servus et amicus paratissimus
Comes Nicolaus a Zrinio.

(Eredetije Somogy vármegye levéltárában. — Társalkodó, 1847. évf., 468. l.)

16.

1661 OKTÓBER 3. GRÓF WESSELÉNYI FERENCZ NÁDORHOZ.

Méltóságos Fejedelem, Nemes Magyar Országh
Palatinusa, nekem jó akaró Uram Apám.

Nagyságodnak fiui engedelmességgel és alázatossággal szolgálok. Régen nem ırtunk egy másnak, de azzal szeretetünk és kötelességünk, ugy tudom, nem cessalt; engemet akadalyozot megh, rész szerint hazánk szolgálattyára el kezdett épületem, rész szerint pedigh az Nagyságod távol léte, de el nem megyek innét, mighlen Nagyságodnak bűvöbben nem irok, most egyedül ezen alazatossan irt levelemben feő ember szolgámot, Wÿttniedÿ Istvan-Uramot akartam alazatossan Nagyságodnak recommendálnom, ki egy Processust institualt az Soproný Tanách ellen, és jelen létemben derekas Törvénytudó emberekkel examinaltatta azon dolgot, és igasságosnak találtatot, Nagyságod pedigh mostan olly parancsolattyával, kinek az Törvényben fundamentuma nincsen, akarja impediálny. Kérem alazatossan Nagyságodat, mint jó Akaro Uramot Apamot, cselekedgye eő Kegyelmével érettem azt a gratiat, ne báncson töb Méltóságos parancsolatival az eő Kegyelme processusát, relegallya az Soproniakat ad suos Judices, ugy vészem,

mint ha Nagyságod magammal cselekedné azon gratiat, mellyet minden fiui engedelmességgel megh igyekszek szolgalnom, eő Kegyelmeis Nagyságodnak holtigh alazatossan szolgál, a mint bizvást el hiheti eő Kegyelme felűl, hogy Nagyságodnak igaz és hű szolgaia. Tarcsa és éltesse Isten Nagyságodat sok esztendőigh kedves jó egésségben. Datum Viennæ, 3. Octobris, 1661.

Nagyságodnak alázatos szolgaia s fia
G. Z. Miklos.

Külső czím: Méltóságos Fejedelemnek, Nemes Magyar Orszagh Palatinusának, Wesselényi Ferencz, jó akaro Uramnak Apamnak eő Nagyságának adassék.

(Csak az aláírás sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban, a Wesselényi-féle iratok közt.)

17.

1661 OKTÓBER 12. BEZERÉDY GYÖRGYHÖZ, SOPRON-VÁRMEGYE ALISPÁNJÁHOZ.

Generose domine amice nobis observande.

Servitiorum meorum paratam semper commendationem. Isten áldgya kegyelmedet kivant javaival. Ugy teczet eő Fölséghének Császár és koronás király Urunknak, hogy az mi — és az interressalt Leányágh nevével valo divisionalis acquisitionk Szechy fiuy aggal, amicabilibus medys inkab sopialtassék, hogy sem Törvényessen decidaltassék, azért is eő Fölséghe Kaloczay Ersek, és Udvari Cancellarius, az-szerint Judex Curiæ Uraméknak deferalta kegyelmessen, hogy-az amicabilist közöttünk tentallyak, adtanak is ezen dologhban keöszögh varosaba Terminust, ad dies 8, 9, et 10. futuri mensis novembris ily conditioval, hogy ha mi amicabilibus medys azon kérdés közötünk nem sopialtathatik, Iteleö mester Rabby István ur, az Szakony compromissum szerint, penes mandata Divisionalia pro cedallyon, mely dologról mind az urak, mind mester ur, az szerint certificaltanak az Interessalt Parsokat. Kegyelmedet nagy szeretettel kérjük ily terminusokban lévén ezen acquisitionk dolga, ne neheztellyen 7. Novembris megh nevezet küszögh varosaban jelen lennj, és cooperalni, per omnem possibilitatem, hogy azon kérdés amicabilibus medys sopialtathassék, mely præter exspectationem nem succedalna, ottan törvényessen is Isten és az igassågh szerint segellye jelenlétével decidalnj. Mely kegyelmed abbely jó akarattyát alkalmatossagh adatván renumeralnj igyekezzük kegyelmednek az mint nem kételkedem jelen leszen

tificaluan az Parsokat, uiabban eő Főlsegetűl Inhibitiokat hoztak es iteraltak Judex Curiæ Uramra, hogy ky adot paranczolatit reuocallia, es Mesteret inhibeallia ab executione, az Mestert is inhibealtak maganossan, ne procedallyon, engedtek mind ketten az eő Főlsege kegyelmes Urunk es Kiralyunk kegyelmes akarattyanak. Megh iöuén eő Főlsege, ez el mult esztendőben az Imperiumbul es puranczoluan nekemis eő Főlsege, fől mentem uala Beczben, supplicaltam eő Fölseghének, hogy gratia gyanant, engedne meg eő Főlseghe, lehetne igassagunkban elől menetelünk. Nemely akkor ot főn leveő io akaroy az torueuinyűnk ellen elaboralt aduersariusink inhibitioinak, io akaroink altal megh talaltak, ayanlottak magokat, Posonba menniek, ot amicabiliter medys accomodaliak acquisitionkat. Alá czalanak, s-megh czalnak, czufolanak, es ugy tertem uisza hazamhoz. Annak utánna talalkoztak oli ellenségeis io igazsagunknak, kik eő Főlseghet azzal persuadealtak, az az nevezetes familia megh romlik, ha eő Főlseghe megh engedy ellenek az tőruenyt, és hogy az institualt processus főlliűl emlitett 11. Articulus ellen uagyon. Anni 1630, és hogy ha eő Főlséghe megh engedi azon processust, mint igasagtalnsagot, el ueszy Isten az orszagot egyik nemzettűl és az masiknak adiia az hamissagert. Az mely argumentumokban azoknak minemeő fundamentuma legyen az igassagban, itellye megh minden impassionatus igassagh hazaia, szabadsaga és tőruenie szerető igaz és emberseges ember s-ha azokat az magok fegyuereuel kel conficialni, my lehet nagyob hamisagh, istentelenségh, mint az igaz successort az termeszet es törueni szerint ualo successiotul per media inordinata az igasságh és töruceny ellen megh fosztany. Mi lehet fajdalmasab, mint az mit masaknak kőzőnsegessen Orszagunk biray ky adnak, attul minket megh fosztany. Mert uagy igassagh czelekedetek, uagy igassaghtalansagh, ha az elseő, mért fosztnak meg attul, hűttel ualo kőtelessegh és irot torueniunk s-az mindennapy continuatioiok ellen, ha az utolso, mért czelekszik lőlkők ueszedelmeuel és hazank tőruenie serelmiuel. Mind ezeket eő Főlsegenek per supplices libellos repræsentaluan sok sollicitationk utan, eő Főlsege midőn proponaltatot dolgunk, megh in mense February kegyelmessen resolualta, hogy ot főn az Intimus Consiliariusok és Cancellarius Uraimék előt amicabilibus medys sopialtassek ezen controuersia, sollicitaltattuk elegge az eő Főlsege kegyelmes akarattianak effectuatioiat, de czak az terminust sem obtinealtuk mind ez may napigis, és igy fosztattunk s-tartoztattunk megh igassagos keresetűnktűl mind ez may napigh, io igassagunk ellenségeinek, tőrueniűnk és szabadsagunk ellen ualo istentelen és gonosz operatiojok által, az mint, mind ezek, nyiluan ualonak megh fognak tetczeny az ky adot instrumentumoknak pariokbul. Miuel penigh az mi kegyelmes Urunk ez iővendős Julius hauanak utolliara, az mint hire uagyon fogh gyűléset hirdetny, kegyel-

messen, Posonban ily kőzonseges nyaualiainknak nincz már, egyeb oruossaga, hanemha gyűlesinkben lészen, az mellyet az Regalis continentiaia respectu publici boni lattatnek præscindalnÿ, ha az Főlseghek Diplomaianak masadik conditioia nem superallia, melynek alkalmatossagaual minden grauameneknek kellene tollaltatny. El hittem Kegltek kőztis talalkoznak hasonlo vagy más tőruentelensegek, melyiknekis oruoslasat Kgtek ezen uton fogia keresny. Kgteket nagy szeretettel kérem, tuduan azt, ez elmult gyűlesbenis uoltak némely kőuet Atyankfiainak oly instructioia, hogy az főlyől emletet 11. Articulus Anni 1630. propter raritatem celebrationis Judiciorum Octaualium ad plures gradus cum exolutione remediorum extendaltassek, de propter priuata interesse nemellyek operatioia altal czak abban maradot, boczassa oly instructioual Kővetit, hogy azon expialtatuan articulus, extendaltassek cum exclusione remediorum ad plures gradus, s-ezen kivűlis, ha my oly dolgaink lennenek, az Kgtek ide fől kűldendeő attiafiay, az mennieben tehetsegekben lészen eő Kglmekk, segellyek; Enis azt fogom czelekedny az Kgltek dolgaiban, ha miben attiafiay megh talalnak Eőczem Urammal együtt, és megh akarom mutatnom, erzem enis kőzőnseges hazank szabadsaga magok kereskedeseért, nemelly mostoha fiay altal valo serelmét. Maganak is consulal Kegyelmetek és minket is az maga io akarattiara kőtelez, az mellyet minden io alkalmatosagal Eöczem Uramal és az interessatus atiafiackal megh igyekezzűk szolgalny, el hjuén azt, Kglmetek igassagunkban magaért minketis megh nem fogyatkoztat. Isten éltesse Kglmeteket kedues io egésegben.

Datum in Chiaktornia, Die 24. Mensis Junii, anno domi 1659.

Earundem Dominationum Vestrarum

servitor et amicus paratissimus
C. Nic. a Zrin.

(Körlevél. — Győrmegyéhez intézett példányának szövege: M. Történelmi Tár 1860. évf., 251. l. A Szepesmegyéhez intézetté: Századok, 1873. évf., 133. l.)

15.

1660 OKTÓBER 25. SOMOGY VÁRMEGYE RENDEIHEZ.

Illustrissimi, reverendissimi, spectabiles ac magnifici, generosi, egregii et nobiles domini, amici observandissimi. Salutem et servitiorum meorum paratam commendationem.

A mosthani Generális Gyülésnek pro Trigesima præsentis præfigált Terminus Napjára mindenképpen disponáltam és elrendeltem volt Kegyelmetek közi való menethelemet, de mivel eő Felsége Kegyelmes dispositióját értettem, hogy pro die tertia afuturi mensis

riákból hoz elé, de édes barátom az énnékem mint szegény ember kévánságának, álomnak és magunk édesitésének tetszik: mert valamint egy nap az másikhoz nem hasonló teljességesen, ugy egyik példa az másiktól külömböz, nem szólok ugyan az isten absoluta potentiájáról és véghetetlen irgalmáról, az kitűl minden emberi elmétűl megfoghatatlan dolgok is meglehetnek, de kérdem csak arra kegyelmedet, csak az mi itéletünk által is, meg érdemlié az magyar most? hogy oly nagy csudát és nem csak szokott csudát, hanem duplázván duplázva valokat cselekedjék az isten érettünk, hogy ily hatalmas nemzeteket, mint minket, kik három felöl környül vettek, mi értünk elrontson és semmivé tegyen, hogy minket is még megszaporítson annyira, hogy magunk emberségével állhassuk in medio mundi et invidiæ, hogy nobis invitis et refragantibus, szivet, bátorságot, eggyesseget közinkben teremptsen, hogy az mi szivünkben még hazánkhoz valo szeretetet plántáljon, bizonyára nem tudom remélhessünk-e mi ilyeneket az mi istenünktől, noha véghetetlenebb jóvolta és kegyelmesebb; mi az kik erre az csufra, az melyben vagyunk, Europának magunk tunyaságával adtunk okot; mi az kik egymást jobban, hogysem akármely nemzet ez világon gyülöljük és (salva venia illius boni Genii, ki egynehány száz esztendeig az Magyarral fáradott) csak nem mint az ebek vagyunk; mi kik minden nyavalyánkban csak egymásra szánkat tátjuk, egyikünk az másikra vet s minnyájan vagyunk pedig az roszak s az vétkesek; mi az kik mindenik az maga privátumáért eleget perel és pattog, az publikumért meg némul és készek vagyunk s örömest látjuk felebarátunknak házát égve látni, csak legyen annyi hasznunk benne, hogy annál melegedhessünk fél óráig: mi fegyvert kezünkben nem veszünk, hanem mint az szamárok nyegünk az ösztön alatt:

Cervi luporum prædæ rapacium
Sectamur ultro, quos opimus
Fallere et effugere est triumphus.*

Oh nyomorult, oh elfajzott Magyar, ilyenekből remenljem-e én hogy az isten az égből leszálljon, hatalmasságosan érted mindent cselekedjék? te semmit se; hogy küldje egy angyalát és verjemeg az Senacheribot s te alugyál? Az ki ilyeneket ilyenképpen remélhet, bizonyára meg nem érdemli. Desperate irok kegyelmednek. Ugy és talán csak ez volna az egy remediumunk: Una salus victis, nullam sperare salutem.** Ne itéljen azért kegyelmed felőlem, hogy oly desperatioban vagyok csak mint az oktalan állat, mert ugy gondolom:

* Mi szarvasok, a ragadozó farkasok martaléki, szándékosan üldözzük azokat, kiket kijátszani és kikerülni fényes diadal. (Horatius, Ódák. IV k. 4. sz.)

** A meggyőzötteknek csak egy út van a menekülésre: az elszánt küzdelem. (P. Virgilius M Aeneis II. k. 354. vers)

præstat mori ut leonem, quam vivere sicut asinum. Ha veszni kell hazámnak (kell penig) azon vagyok rajtam kezdjeel az veszedelmet, ez azén testamentumom és resolutiom, kire isten segélyén ; nem mulatok-el azomban semmit is, ha mi remedium volna, de bizony nics, mert az kivel sokat szólnunk bizonytalan, veszedelmes, böcstelen, hanem várok istentől és kész vagyok minden occasiora, kit ébren és nyitott szemmel várok. Datæ Csáktornya 2-a Máji, 1663 Kegyelmednek barátja mig él G: Zrnÿ Miklós ppria.

Semmit nem tudok kegyelmednek olyat irni ; immár elég a sana ratio, virtus autem consistit in actu. Engem sem az, hogy nyiltan látom veszedelmét hazámnak ; sem az, hogy kevés egy kakuk egy nagy erdőben és hogy csak nem magam vagyok az ki viriliter resolvaltam magamat intentus in omnes occasiones, el nem ieszt immár az én hazámhozvaló obligatiomtól, hanem készen várom az isten mit ád és mit disponál felőlem és immár annyira contemnáltam minden rettenetessegeket, hogy ultro provocalm az fatumot. Una salus victis nullam sperare salutem. Csáktornya die 15. Maii anno 1663.

Oh vezértől fosztott
Rosz tanácsra oszlott
Szegény árva hajlékom.

Reménségével csalt,
Boldogságtul tilt s falt
Test nyugotó árnyékom.

Ha tér meg nyavalyád ?
Hol gondodhoz az lát,
Ki nőtt fel csak játékonn.

(Eredetije Marosvásárhelyt, a gróf Teleki család levéltárában. — Erdélyi Figyelő, 1879. évf., 15. l.)

20.

1663 JÚNIUS 19. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Illustrissime domine Comes. Amice et frater observandissime.

Két, szeretettel irt leveleit, édes Gróff Uram, igen nagy becsülettel vettem Kegyelmednek, — nagy kötelességgel és hozzáadással veszem Kegyelmedtől. Úgy látom, minden veszély öszveesküdt megnyomorodott hazánkra és nemzetünkre, én nem hiszem, hogy sokáig lett volna egy nemzetnek is úgy minden reménségen kivűl való ügye, mint minekünk vagyon. Úgy hallom, Bécsben is semmitsem végezhettek az magyarországi urak (az hova én hivatalos sem voltam), mert oly rémülésben vagyon az szomszéd nemzetség is, hogy csaknem jobban

is kegyelmed. Tartsa Isten kegyelmedet kedves jó egésségben. Datum Viennæ Austriæ, 12. Octobris 1661.

Generosæ dominationis vestræ amicus paratissimus.

Comes Nicolaus a Zrin m. p.

Kívül: Generoso Domino Georgio Bezerédy, comitatus Sproniensis vice comiti etc., domino amico nobis observando.

(Sajátkezű. Eredetije a Bezerédy család levéltárában. — Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, 1865. évf., 242. l.)

18.

1663 ÁPRILIS 28. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Édes Gróf Öcsemuram, köteles kész szolgálatomad ajánlom Kegyelmednek, mint uramnak, barátomnak.

Nem szakadt volt még, édes Gróf Uram, az Kegyelmedrűl való jó emlékezetem annyira elmémbűl, hogy ilyen nagy maga alkalmatlanságával, becsűletes főember-szolgája fáradságával. s uri ajándékaival kellett légyen megujítani s engem nagyobb kötelességre indítani és állandóssá tenni. Sokat kellene Kegyelmednek köszönnöm egyszersmind : de az czifra szók helett, kérem Kegyelmedet édes Öcsémuram, mast elégedjék meg az én tökéletes Kegyelmedhöz való szeretetemmel, hűv barátságommal, mellyel míg élek, ajánlom és fogadom Kegyelmednek, hogy holtig megmaradok.

Oh én édes Gróffom, édes Öcsémuram, mely igen vész hazánk, nemzetünk ; — láthatod-é ezt száraz szemmel, és nyugodhatik-é lölköd rajta, hogy semmit ne cselekedjél ? ! . . . Úgy tudom én : az Kegyelmed familiája azok az vitéz kapitánok közűl való származat, a kik először Scitiábúl kijüttek : elég ez az ösztön egy nagy léleknek. Avagy mast, avagy sohasem!

Én penig, az mint följül irám, Kegyelmednek édes Gróf Uram, maradok minden üdőben Kegyelmednek

Csáktornyán, 28. Aprilis 1663.

köteles igaz szolgája, míg élek
G. Z. Miklós, m. k.

P. S. Édes Gróf Uram, ha többször az Kegyelmed nekem szóló leveleiben «Nagyságos» nevet találok : kezemhez sem veszem ; mert immár ennekutánna csúfságnak is tartanám, — hagy legyek én inkább Kegyelmednek confidens atyjafia ! E mellett arra kérem : nekem irjon

az ott való állapotokrúl gyakran ; én is azt cselekszem, csak irja meg nekem : merre küldjem az leveleket?

Külső czim : Illustrissimo domino Comiti Stephano de Chyak, perpetuo terræ Scepusiensis et comitatus Ugocsa supremo comiti, Sacræ Cæsareæ Regiæque Maiestatis præsidii Szakmár supremo capitaneo necnon eiusdem Sacratissimæ Majestatis consiliario, camerario, domino amico observandissimo. (P. H.)

(Sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872. évf., 558. l.)

19.

1663 MÁJUS 15. VALAMELY ERDÉLYI BARÁTJÁHOZ.

Szolgálok Kegyelmednek, mint Barátomnak.

Úgy látom az gonosz fatum minden jó tanácsokat az inevitabilis necessitással excludal mitölünk szeginy Magyaroktól. Imo venit summa dies et ineluctabile fatum Pannoniæ ; * minden más applicatioink úgy tetszik bolondság, contra stimulum calcitramus, hanem még egy gondunk kellene super laborem lenni, hogy emberül, vitézül magyari szivvel, ellenségünk kimondhatatlan kárával vesznénkel, ne nevethnék senki az mi kimulásunkon, mi penig az mi obligationkat, kivel az mi eleinkhez vagyunk, így dicsőségesen töltenőkbé ; nehezebb-é ez? (nem kérdem kegyelmedtűl, hanem az egész bágyat és lankat nemzetemtől) bizonyára nem, mert

Mitius ille perit subita qui mergitur unda
Quam sua qui liquidis brachia lassat acquis.**

Nincs talám könnyebb halál az hectikánál, de azt egy emberi testben lehet csak érteni, egyországban penig nincs semmi nehezebb sem gyalázatosabb. Ugy szeressen az isten és úgy álgyon, hogy nem irom ezt kegyelmednek ugy, hogy csak hivságosan argumentáljunk, hanem serio, jól elébb ruminálván mindeneket ; ha ki jobbat annál tudna, nem obstinálnám meg magamat ezen, hanem követném. Kegyelmed énnékem igen szép példákat mind ó testamentumból s mind új histo-

* Pannonia (Magyarország) végnapja eljött, sorsa kikerülhetlen. (Virgilius, Aeneis, II. k. 324. vers.)

** Könnyebben vész el, kit a hullám hirtelen elnyel.
Mint kinek az árral küzdve erője fogy el.
(P. Ovidius pontusi levelei, III. k. 7. elégia.)

van őnekik az biztatásra szükségek, hogysem minekünk, az kik elsők vagyunk az veszedelmönkben. Mit fog Isten továbbra adni? nem tudom ugyan: de az pogánságnak rettenetes nagy készületi és a kevés applicatio (?) az kit cselekszünk óltalmunkban, semmi jót nem jövendölhetünk belőle.

Én itt, noha mindentül elhagyatott és minden óltalombúl megszükűlt vagyok: várom mindazonáltal nagy szűvel ennek az nagy sententiának executióját, a mellyet fatum reánk kimondott. Higyje meg Kegyelmed, édes Gróff Uram, örömmel adok hálát az Istennek, ha énrajtam — az mint hire vagyon — kezdődik el az utolsó romlás; kisebb keserűségemre leszen, hogysem ha mind látnám előttem veszni ezt a dücsőséges nemzetünket! — Ezzel, Isten tartsa és éltesse Kegyelmedet kedves jó egészségben.

Datum Csáktornya, 19. Junii 1663.

Illustrissimæ Dominationis Vestræ

amicus et frater addictissimus

C. Nic. Zr. m. p.

P. S. Megbocsásson édes Gróff Uram, Kegyelmednek nem az magam kezével irok, jobban megolvashatja talán Kegyelmed így, mert igen rosz iró vagyok.

Külső czim: Illustrissimo Comiti domino Stephano de Csák, perpetuo terræ Scepusiensis, S. C. Regiæque Maiestatis consiliario, camerario et præsidii Szakmár supremo capitaneo, domino amico et fratri observandissimo, Grätz Vienn, Pressburg, Freistadt, et in Arcem Scepus. (P. H.)

(Az aláírás sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872. évf., 559. l.)

21.

1663 JULIUS 8. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Illustrissime domine Comes, domine et frater observandissime. Salutem et servitiorum meorum semper paratam commendationem.

Három rendbeli Kegyelmed nekem irt leveleit böcsülettel vettem, édes Gróff Uram, kedvessen vévén velem közlött hireit; megbocsásson Kegyelmed, hogy mindeddig is választ nem adhattam Kegyelmednek, — látja Isten, nem egyébb az oka, hanem az sok számtalan gond, bú és fáradság, kiben naponként forgolódom, mostani veszedelmes üdőkben.

Itten semmi egyéb hirek nincsenek, hanem, hogy az török eszéki

hídhoz érkezett egynéhány nappal azelőtt, és hogy most költözik derekassan által rajta, de még nem tudhatni bizonyos szándékait, hova igyekezik? a Duna mellett megyen é fel, vagy hogy erre mifelénk jön? De mihent megindúl onnan: azonnal megtudjuk szándékját. Azonban mind az egész világ közönségessen azt kiáltja, hogy reám jün, — nekem peniglen senki, széles e világon, senki segítséget még nem adott, mindazonáltal az én kevés erőmmel és tehetségemmel a mit cselekedhetem, cselekszem, hazám megmaradására és nemzetem javára. — Ennekutánna is, ha mi oly hírei lesznek Kegyelmednek, édes Gróf Uram, kérem szeretettel, közölje velem; én is el nem mulatom, hogy Kegyelmedet ittvaló hírekről is továbbra ne tudósítsam. Maradván Kegyelmed

Csáktornán, 8. Julii 1663 köteles szolgája és atyjafia
C. Nicolaus Zriny m. p.

Beszprém alatt az török kárt is tett, és vallott is, — de majd ezentúl is lesz olyan?

Külső czím: Illustrissimo comiti Domino Stephano Chaky de Chak, perpetuo etc. Scepusii. (P. H.)

(Sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872. évf. 560. l.)

22.

1663 NOVEMBER 19. BÁRÓ ESTERHÁZY JÁNOSHOZ.

Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint Uramnak, Barátomnak.

Az Kegyelmed két izbeli levelét igen kedvessen vettem, az hol értem, hogy az török Weszprimet meg akarná szállani. Kegyelmed azért, hogyha azon közben az várat meg kezdené szállani, oly vigyázásban legyen, hogy bár csak legföljebb egy hétig föntartsák az várat és semmiképpen meg ne agyják magokat, — mi sem mulatjuk el, hogy segítségökre ne jőjünk; sőt az több végbeli kapitány, hadnagy és egyéb tisztviselőket is bizvást assecurálhatja, hogy az egész idevaló néppel és minden erőnkkel megsegítjük üket, — csak épen addig meg ne aeják az várat, míg odaérkezünk.

Tudom, az pogányra is azonközben az tél reászáll és módja az vivásban nem leszen. Hogy ha Kegyelmed abban minden bizonyost fogja tudni: el ne mulassa mentül hamarébb tudtomra adni.

Éltesse Isten Kegyelmedet jó egészségben!

Datum Csaktorniæ, die 19. 9-bris 1663.

Kegyelmednek jóakarója, barátja
G. Zrini Miklós m. k.

P. S. Megszolgálva Kegyelmednek édes Eszterházi Uram az jó correspondentiát; azután is, kérem Kegyelmedet, mindenekrül tudósítson, én is azon szerént cselekszem és mindenkor Kegyelmednek kész szolgája maradok.

Külső czim: Spectabili ac magnifico domino Joanni Eszterházy de Galántha, S. C. Rque Maiestatis presidii Jauriensis et Confiniorum eidem annexorum vice-generali et capitaneo etc. domino amico observandissimo.

(Egész ívre, ívrétben írva, az aláírás és utóirat sajátkezű. Zárlatán ép gyűrűpecsét. Eredetije az Esterházy grófok csesznekiágának pozsonyi levéltárában. — Századok, 1883. évf., 59—60. l.)

23.

1664 JANUÁR 6. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Isten minden kivánta jókkal és sok jobb szerencsés esztendőkkel, hogysem a ki elmúlt, áldja és vigasztalja meg Kegyelmedet!

Az Kegyelmed atyafiúságos levelét, édes Gróf Uram, egyutt az ő Felsége manifestumával, megadták e napokban; és jóllehet, hogy onnan is nem ir Kegyelmed consolatióra való dolgot; mindazonaltal csak az is lehet valami kevés vigasztalásra való okom, hogy Kegyelmedet is hazánk hanyatlását annyira érzeni látom. Bizony dolog: minden szerencsétlenségeknél feljebb való az, hogy lássa ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét; — de ha az nagy Isten minket arra rendelt: mit tehetünk róla? Úgy legyen, valamint ő szent Felsége akarja! Ha penig ez úgy vagyon, legalább igyekezni kell minden jó magyarnak, s legkiváltképpen az nemes vérnek, hogy ellensége romlása nélkűl ne legyen az mi veszedelmünk is. Igazán írom Kegyelmednek: a mennyire a veszedelmünket érzem: annyira búsulok azon is, hogy nem ez szerint voltak az esztendőkbeli operatiok, — hanem nevetségessé lett minden emberségünk s vitézségünk; úgy tetszik, hogy hazánkkal együtt becsületünket is minden nemzetségeknél és ellenségünk előtt is elvesztettük.

Mit jövendöljek továbbra? — nem tudom; de még apparentiáját jóra való fordúlatunkra nem igen látom. Mindazonáltal, mivelhogy az Isten az veszett dolgokban leginkább szokta megmutatni hatalmasságát: bizony mondom Kegyelmednek, most sem estem még kétségben, — és assecurálom Kegyelmedet, hogy az imperiumbéli fejedelmek oly szüvessen fogták az mi dolgainkat, hogy csak az mi magyarink egy szűvel-lélekkel fogjanak a magok dolgához, és restituálják az militaris

disciplinát: nem veszünk el, hanem megfordúl jobbra mégegyszer állapotunk!

Immár is Imperiumból számos hadak vannak itt körűlettünk, s úgy látom, hogy mindenre készek, — csak Isten szerencsés üdőt adjon a jó szándékhoz! Én is az magam részérűl azt irhatom Kegyelmednek, hogy szűvel-lélekkel mesterkedem minden előmenetelünkben; sem értékemet, sem életemet bizony nem szánnám, s valami végét rendelt az Ur-Isten az én szándékimnak, jó szivvel elvárom. Eddig még, hála Istennek, énrajtam hatalmat az ellenség nem vett; az elmúlt esztendőben háromszor derékképpen hol törökkel, hol tatárral megvonyakodtunk: de mindenkor itt hadta a körmeit. Mint lészen azután szerencsém?... csak az jó Isten tudja; ha peniglen élek, Kegyelmednek azt is tudására adni el nem múlatom.

Tartsa és éltesse Isten Kegyelmedet sok esztendeig kedves jó egészségben. — Datum Csáktornæ, 6, Januarii, 1664.

Kegyelmednek köteles szolgája

C. Nic. a Zriny m. p.

Külső czím: Illustrissimo Comiti domino Stephano Csaky, perpetuo terræ Scepus etc. Viennam, Posonium et arcem Scepusiensem. — A czímzett kezével: Perceptæ 25. Januarii.

(Sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872. évf., 561. l.)

24.

1664 FEBRUÁR 14. GRÓF WESSELÉNYI FERENCZ NÁDORHOZ.

Méltóságos Nagyságos Magyarországi Palatinus
nekem bizodalmas Uram Apám.

Hála legyen a kegyelmes Istennek, ezt az új esztendőt szegény hazánknak vigasztalására láttuk; ha a jó Isten tovább ily progressusokat ad, hiszem még egyszer nemcsak az Istennek bosszuállását a pogány ellenségen látjuk, hanem nemzetünknek még egyszer talpra állását. Nagyságod ebből az ő Felségének irt levelemnek copiájából megérti minden successusokat, mert engemet a sok gondjaim elvonnak az írástól. Most avagy soha sem ronthatja vagy legalább tántoríthatja meg ő Felsége az ottoman holdat; de ha sokáig tanácskozunk, ezt is a kit cselekedtünk elvesztegetjük. Bezzeg, ha nekem csak egy kis erőm s értékem volna most, több, hogy sem vagyon, Kanizsát három hétig magyarévá tenném; de mindenemet, a mim volt erre az

expeditióra költöttem, magam jószágát ott kinn, Muraközt itt benn elvesztegettem ezekkel a hadakkal, ha ő Felsége nem segít, élhetetlenné leszek ezután. Ezek után ajánlom Nagyságodnak, mint bizodalmas apám uramnak kötelességgel való szolgálatomat.

Csáktornyán. 17. Februarii (1664.)

C. Nic. à Zrin.

(Eredetije az országos levéltárban. — Hadtörténelmi Közlemények, 1893. évf., 133. lap.)

25.

1664 FEBRUÁR 20. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Illustrissime Dominæ Comes, amice et frater observandissime.

Nagy becsűlettel és szeretettel vettem az Kegyelmed levelét, az török császár manifestumával együtt, — az mely ha ugyan ollyan valóságos: hihető, az Úr-Isten meg akarja verni. Jupiter quem perdere vult, dementat.

Én nem-szintén haszontalanul töltöttem e telet: egész Eszékig az Törökországot az ű Felsége magyar s német hadaival erőssen raboltattam, jeles és alkalmatos várakat megvettem, s kit megégettem, kit most is tartok, az ő Felsége dispositiójáig. S ha még ennyi tántorítást másfelöl is teszen valaki az pogánságon: hiszem Istent, alábbhagy istentelen maga felfuvalkodásában. Kegyelmed penig, édes Gróf Uram, bővebben megérti az ö Felségének irt levelemnek párjából az én szerencsés munkáimot, — kit az Úr-Isten fordítson szegény bántatott hazánknak örömére, tudom Kegyelmed is velem együtt szívből kívánja.

E mellett maradok Kegyelmednek

Csáktornya, 20. Februarii (1664.)

köteles szolgája s atyjafia
C. Nico. a Zríny m. p.

(Sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872., évf. 562. l.)

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

ZRÍNYINEK A 46—47. LAPOKON KÖZÖLT ELÉGIÁJA.

1.

Elégh uolt Istennél Ábrahám jó kedue,
Fiának halála mert megh uolt engedue,
Másképpen uagyok én Istenteöl büntettue,
Avagy talán inkáp Istenteöll szeretue.

2.

Megh látá kis Isákot és megh szereté
Kar angyalok köziben elis inteté,
Eszt az áldozatott menyben helyhezteté,
Paradichom kertiben űtet teteté.

3.

Tudom miért keölleött most szüten *(igy)* az Urnak
Paradichom kertiben kis Virágh Isaagh,
Tauaszal ugyannis uirágot plántállyák
Ütetis most ültetik kisdett angyalkák.

4.

Virághiában megh marad mindenkor ottan,
It penigh az Feöldeön lett uolna heruattan,
Ottan eörök eöreöme neki az Urban,
It bú bánat űtet uerné Uilághban.

5.

Ebben csak egy ok uan,
Az kit én szüuem bán,
Hogy nem értem gyümölchétt ;
Uránák, hazánák,
És nagy Jehouának

Had talált uolna kedvet.
Mint pálma fa termett.
Ugy eö neki keölleött
El reöndeölny menésétt.

6.

De heában sirok,
Utánna ohaytok,
Fatum irigy énnekem,
Hogy ha ember korban
Eő gyűtthatot volna,
Azt bizonnyal el hittem:
Eö Zriny jó néuel,
Vitéz magyar kézzel
Kedvett tett uolna nékem.

7.

Igy akarta Isten,
Az ember mit tegyen:
Vele nem pörölhettny;
Az my dolgunk nem más,
Chak mint pironkodás,
Mindent el kel szenvedny;
Mind jóért, köröszért
És ball szeöreönchéjért
Az Istent keöll áldany.

8.

Im, mast Iffiadik megh uénült esztendeö:
Tauaszra fordula téli kemény üdeő:
Uyul Feöld, frissűl uiz, uigadik az erdeő,
Teli szép madarakkal magas leuegeő.

9.

Az szép fülemile sirással úgy teczik,
Réghi bánatyáért hogy panaszolkodik,
De nem, hanem mégh inkáp ű uigadozik,
Hálát Istennek ad, néz fel, imátkozik.

10.

Ah, az én Tauaszomat irigy el rontá
Szerenche teöt mégh inkáp télre fordità,
Derűlt szemeimet esseőnek bochátá,
Jéggel én szűvemet s búual beburitá.

11.

Gyönyörű madárkám, kichin fülemilém,
Ah igen hirtelen el reőpűle tűlem,
Az énnékem uala minden reménségem
De mint könnyű Árnyék el kele eleőlem.

12.

Igy számlálom uala az én Jeöuendeőmet.
Hogy sok üdeő mulván ez megh uált engemet,
Hogy keőueti, meghis haladgya uersemet:
És szegény hazánkért igyekezetemett.

13.

Szengeőb Trombitával Magyar vitézségétt,
Foghia énekleny erős kar ereiét,
És hogy Ű is osztán érdemellen illett,
Kinek eőnekelhessék chelekedét.

14.

Az szép phűlemilét az Irigy halál
Le chapá kebelemben szörnyű kazávall,
Isákott, mely vala mint egy szép uirágh száll,
Kertek szépszégére mely oly gyönörűn áll.

RÁKÓCZY I. LIPÓT KIRÁLYHOZ ÍRT LEVELÉNEK A 64. LAPON KÖZÖLT VÉGSORAI.

uberius Sacram Majestatem Vestram faciam certiorem. Post transactionem redux Legatus meus, benignam Sacræ Majestatis Vestræ in me propensionem, ac amnistiam in Porta Ottomanica impetrandi, cursorem expeditum esse, denique seriem clementis Majestatis Vestræ resolutionis prolixe deduxit. Quæ quidem Sacræ Majestatis Vestræ in me clementia, ut immensa est, ita animum meum æternæ gratitudinis obligatione devotum reddidit et obstrictum. Speroque me ut nunc clementiæ Sacræ Majestatis Vestræ objectum me videt orbis, ita experietur aliquando spirans gratæ devotionis simulacrum. Per interpositionem quippe Vestræ Majestatis non dubito pristino me restituendum decori, quod et Transsylvani (cicuranda prius Turcarum ferocia) se non inficiari promisere. Porro in quacunque mutatione sortis certum est, non mutandam unquam meæ erga Sacram Majestatem Vestram devotionis constantiam, pro qua et ad humillima mea

per Legatos exhibita postulata, clementem spero resolutionem. Et pro Sacræ Majestatis Vestræ felicitate ac triumphis Supremum Numen veneror oroque. Datum in Arce mea Etsediensi, die 22. Februarii, Anno 1659. Sacræ Cæsareæ et Regiæ Majestatis Vestræ studiosissimus et devotissimus servitor Georgius Rákóczy.

I. LIPÓT BERÉNYI GYÖRGY SZÁMÁRA ADOTT UTASÍTÁSÁNAK A 69. LAPON KÖZÖLT VÉGSORAI.

et dexteritate, accommodando se statui et rerum conditioni, quin imo relicto Principatu et Provincia, ad liberam statuum electionem, in Hungariam Ditionesque Suæ Maiestatis sese referat et recipiat, ne Turcis ulterior occasio detur, tam ipsam Transylvaniam totaliter vastare, aut etiam Ditioncs Suæ Maiestatis invadere De reliquo Sua Maiestas eidem Internuncio gratia et clementia sua Cæsarea et Regia, benique propensa manet. Datum in Arce nostra Regia Posoniensi, die septima Mensis Septembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo Nono, Regnorum nostrorum Romani secundo, Hungariæ, et reliquarum quinto Bohemiæ vero Anno tertio. Leopoldus m. p. Georgius Szelepchény Archiepiscopus Colocensis m. p. Ladislaus Ruttkay m. p.

Alúl: Instructio Georgio Berény data in negotio Transylvanico.

AZ ÁFIUM EGYKORÚ MÁSOLATÁNAK A 111. LAPON KÖZÖLT CZÍMLAPJA.

Symbolum. Ne-Bánts. Nemo me impune lacessit.
Argumentum Totius operis.

Ezzel az irással mutatik megh, hogy fegyver köll Országunkban, mi kippen köllyön ezt rendelny, tartany és más sok particularist is föltalálunk ha akarjuk.

Volenti nihil difficile
Sors bona nihil aliud.

Az Török fatum ellen valo orvosságh Avagy Az Töröknek Magyarral való bikességhe ellen
Antidotum.

Cirus kyrally, mikor Crœsusra Sardis várossat vitatta volna, azt yria az Historia, a Városnak megvitelekor egy vitéz magára az kyralyra akadván, s nem tudván ki légyen, megh akaria vala ölny ; Crœsus kyrály fia, a ki egész iletiben néma volt, és soha egy szótt sem szólhatot az

előtt, ott találkozván lenni akkor az attya mellet, meghszólala a vitézhez, mondván neki: Ne bánts az kyralyt.

Vallyon nem hasonlós-e az én kiáltásom te hozzád édes Nemzetem, látok én egy rettenetess Sarkanyt melly mireggel dühösséggel teli kápával az öliben viseli a magyar koronát; én csaknem mint néma, kinek semmi professiom a mestersiges szóllásra nincsen, fölkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal el iezhetném ezt az dühös sárkányt mondvan es kiáltván: Ne báncsd a magyart. Szegény magyar nemzet, annyira juttot-e egyed, hogy senki ne

ÚJ-ZRÍNYIVÁR EGYKORI TÁVLATI RAJZÁNAK MAGYARÁZÓ SZÖVEGE.

(Melléklet a 179. laphoz.)

Czím: Geometrische Delineation und Abbildung der Zrinischen Schantz Zrinwahr an dem Muhrflusse, welche erobert worden Anno 1661. Von den Türcken, belagert anno 1664. den 3. Junii. Den 30. Dito erobert, letzlich gespränget, verbrant undt gäntzlich Demoliret. Von Ihnen verlassen worden den darauff gefolgten 7. Julii desselbig Jahrs.

Magyarázat:
Erklärung der Buchstaben.
A) Zrinwar auff ein Türkisches grund gebauet.
B) Redoute uf der Zrinischen insul.
a) tieffer brunen in Zrinwar.
c) höltzerne wachthauser.
d) Die erste schiffbrücke.
e) Die andere Newe schiffbrücke.
f) Dasz Türckische lager auf dem hohen gebürge und Lande.
g) Türckische Batterien.
h) Türckische Aprochen.
i) Der weg nach Canischa.
k) Türckische linien.
l) alter ordentlicher weg nach legrad, aber wegen desz feind ihr Canon gefärlich.
m) etliche flache schiffe, so von den durch die kayserlichen stücken zerschossenen schiffbrücken weg geschwomen.
n) Dasz gräntzhausz sampt dem flecken Legrad.
o) Kayserliche Linien.
p) Kayserliche Batterien.
q) Kayserlich munition hausz.

r) Kayserliche redouten.

s) Kayserlicher regimenter quartire.

t) műhl.

v) weg durch den morast und űber graben gemacht, damit man ein wenig ausser des feindesz Canon nach Zrinschantz reiten kant.

w) Die Insul, auf welche die Türcken wolten fusz setzen, wurden aber von graff Strotzi zuruckgeschlagen, welcher nach erhaltenen siege übersz wasser von des feindes feile erschossen wart.

x) Kayserlich Schiffbrücke gegen Caprairide.

z) brücken übersz wasser alle new gebauet.

aa) Canischa flusz.

bb) Der Allirten linien.

cc) Der Allirten Batterien.

dd) Der weg durch den wald und morast gemacht in der Allirten quartire.

ee) Alte überfahrt über die muer.

ff) Gräben, so der graff von Zrin machen lassen den wald vor die guarnison zu versichern und zu gebrauchen.

MONTECUCCOLI VÁDIRATÁNAK A 231. LAPON KÖZÖLT CZÍMLAPJA.

Scriptum Montecuculianum contra Zrinium.

Respondetur Calumniantibus, quibus, quod Arma Cæsarea Anno retroacto parum, aut nihil boni præstiterint, disseminare placet.

Plurimum studij acquiri credebat Exercitus Germanicus in exquirendo Verba, quibus Encomia honoresque publicos, sibi ab Hungaris deferendos potuisset reponere, quando Laudes cum Opprobrijs ac Gratias sentit compensari cum Maledictionibus. Est hæc Gratitudo, sit Hungarica, pro eo, quod quinquaginta Turcarum millia, trans Tibiscum omnia Ferro Flammaque devastantium Conatus averterit et ultra quinquaginta milliaria repulerit, quod Principem Kemény in Transylvaniam reduxerit, eundemque per Immissionem Præsidiorum, ad despectum Turcæ Principatui restituerit, quod medio eorundem Præsidiorum Hungariam superiorem vastissimo Propugnaculo obduxerit, quod tum Inimicos, cum amicos Enses extra Regnum in partes Transylvaniæ tulerit ; Quod denique hæc omnia, et tamen juxta Opinionem horum ingratorum Hominum nihil effecerit ; Quod posuerit Præsidia, dico quæ Inimicus, licet ex propinquo sæpe sæpius minatus, nunquam quid ausus aggredi, donec ab hoc Exercitu fuerunt protecta ; Præsidia, quæ Do. Kemény Possessionem totius Transylvaniæ tradidissent, si

ille rebus, et tempore scivisset uti, Præsidia, quæ contra omnes Hostiles Insultus in hanc horam fortiter tenent, non obstante miserrima Clade Keményiana, non obstante Transylvanorum ferme omnium

A ZRÍNYI ÁLTAL MONTECUCCOLI VÁDIRATÁRA ÍRT VÁLASZNAK A 233. LAPON KÖZÖLT CZÍMLAPJA.

Datum ad hæc Responsum per Nicolaum Zrinium Banum Croatiæ.
Optime Dux.

Cum itaque Te, totumque Exercitum Triumpho Dignum esse existimas, imo triumphas, patiare quæso, ut Ego Rcmanæ Consvetudinis memor. (*Széljegyzet:* Suetonius in vita Cæsaris) et Licentiæ qua militibus permittebatur ut triumphanti Duci ea, quæ vellent, objicere possent, Tibi aliqua possim enumerare.

Ergo quinquaginta millia Turcarum, ultra quinquaginta milliaria repulisti, Principem Kemenyium restituisti? Nova Præsidia posuisti? Transylvaniam conservasti? Pape! magna hæc sunt, imo vero maxima; sed saltem in ampullatis istis verbis hæc finitur gloria; Dic mihi, quid utilitatis habet ex Tua Expeditione Hungaria? dic, reddisne nobis integram Transylvaniam, quam ccıte integram accepisti? redde Principem Kemenyium Transylvaniæ, cui Fidem, et Tutelam promisisti, redde Beatitudinem, Pacem, et abundantiam, quam per tuum Exercitum, et Præsidia introducta expulisti, et tunc triumpha, et usurpa tibi tria illa verba: Veni, vidi, vici. Nos vero ultro Te Martem, Te Herculem, et liberum Patrem, Qualis odoratis Curru descendit ab Indis grato, et lubenti Animo compellabimus; Sed eheu! Nos fallimur, Tu philosopharis; atqui Philosophi solo sermone sunt sapientes, cæterum in rebus agendis stultissimi; Dicis Actionem non

---

TARTALOM.

I.

ELLENTÉTEK ÜTKÖZŐJÉBEN.

II.

AZ ÁFIUM ÉS AZ ERDÉLYI ÚJ ZAVAROK.

III.

A NEMZETI BECSÜLETÉRT ÉS SZABADSÁGÉRT.

FÜGGELÉK.

ZRÍNYI MIKLÓS MAGYAR LEVELEI.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

A czímkép, Renner J. egykorú metszete, gróf Zrínyi Miklóst lovon ábrázolja, a háttérben Uj-Zrínyivár látóképével. A metszet eredetije ő Felsége hitbizományi könyvtárában.

A portoréi Zrínyi-kastély első és második udvarát ábrázoló képet Cserna Károly a Lajos Szalvátor főherczeg «Der Golf von Buccari-Portoré» (Prága, 1871.) czímű munkájában megjelent metszetekről rajzolta.

A Várad ostromát ábrázoló rézmetszet, Bouttats G. egykoru felvétele után, Gualdo Galeazzo Priorato «Historia di Leopoldo» Cesare (Bécs, 1670—74.) czímű munkájának I. kötetében jelent meg.

Új-Zrínyivár egykorú tervrajza Esterházy Pál Mars Hungaricusának mellékletéül az Esterházy herczegek kismartoni levéltárában őriztetik. Színes hasonmása megjelent Bubics Zsigmond «Esterházy Pál Mars Hungaricusa» (Budapest. 1895.) czímű kiadványában.

Rugendas György Fülöpnek zsákmányoló német katonákat ábrázoló képét Rugendas Kristófnak Augsburgban a XVIII. század elején megjelent rézmetszete után a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának eredeti példányáról adjuk.

Meyssens Konrádnak a nagyszőllősi ütközetet ábrázoló metszete Gualdo Galeazzo Priorato idézett munkájának I. kötetében jelent meg.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímkép a gróf Nádasdy Ferencz által kiadott «Mausolæum potentissimorum ac gloriosissimorum virorum Regni Apostolici Regum et Primorum Militantis Ungariæ Ducum» (Nürnberg, 1664.) czímű munka czímlapját mutatja be.

A Várad XVII. századi képét ábrázoló fejkép a «Das Ehmals gedrückte, vom Türken berückte nun trefflich erquickte Königreich Hungarn» (Frankfurt és Lipcse, 1688.) czímű munkából vétetett.

Erdély Rákóczy korabeli térképe, Galga szultán arczképe, a Rákóczy aradi győzelmét és Borosjenő ostromát ábrázoló képek (utóbbi Lerch metszete), továbbá Souches tábornok, Szeidi Ahmed basa arczképei (utóbbi Bloem I. rajza után készült metszet), Köprili Ahmet nagyvezér arczképe a Lang Móricz által készített metszet után, az Ali basát ábrázoló metszet, Kolozsvár megszállása, Szatmár XVII. századi képe (Lerch egykorú metszete), Kővár XVII. századi alaprajza Holst J. ezredes felvétele után és Forgách Ádám gróf arczképe Gualdo Galeazzo Priorato «Historia di Leopoldo Cesare» czímű id. munkájának I. és II. köteteiben jelentek meg.

Rhédey Ferencz fejedelem képét, melynek eredetije Teck herczeg tulajdona, Mühlbeck Károly másolatában a Magyar Nemzet Története VII. kötetének reproductiója után adjuk.

Szolnok XVII. századi képe Birken Zsigmond «Der Donau-Strand» (Nürnberg, 1664.) czímű munkájának Sandrart Jacob nürnbergi rézmetsző által készített metszetéről vétetett.

Gonzaga Hannibal herczeg aláirását azon 1659 április 22-iki kir. leiratról adjuk, mely Radolt követsége ügyében Forgách Ádám grófhoz intéztetett. Az irat eredetije

a Magyar Nemz. Múzeum családi letéteményei közt, a Forgách grófok levéltárában őriztetik.

A szentilonai templom képét, a csáktornyai vár földalatti folyosóját, Buccari, Portoré és Czirquenicze látképét, a csáktornyai vár udvarát, az aranyos-meggyesi várkastélyt, a görgényi kastélyt és Nagybánya látképét Cserna Károly részint a helyszinen felvett vázlatai, részint fényképek után rajzolta.

A szlavón rendek pecsétjének rajza a horvát-szlavón-dalmát országos levéltárban, Zágrábban őrzött 1494-iki pecsétnyomónak Bojničić Iván orsz. levéltárnok által készíttetett lenyomata után készült.

Gróf Zrínyi Miklós képét, Bodenehr egykorú metszete után, ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról adjuk.

I. Lipót magyar díszruhában ábrázolt képét Szelepcsényi György metszette nyitrai püspök korában 1655-ben. Az országos képtár eredeti példányáról, a Magyar Nemzet Története VII. kötetének reproductiója után adjuk.

Zrínyinek fia halálára írt elégiája, a költő eredeti kézirata, a zágrábi egyetemi könyvtárban őriztetik.

Zichy István aláírása 1659 deczember 3-ikán, Rákóczy levele Lipót királyhoz 1659 február 22-ikén, I. Lipót utasitása Berényi György számára 1659 szeptember 7-ikén kelt. Mindhárom eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában (az utolsóé a gróf Berényi család letéteményében) őriztetik.

Varasd, Kanizsa, Csáktornya Zrínyi korabeli metszetei a «Das ehmals gedrückte . . . Königreich Hungarn» czímű munkában jelentek meg.

szászfenesi csatatér képét dr. Posta Béla kolozsvári egyetemi tanár fényképfelvételéről adjuk.

Várad ostroma, Jagossich Márton egykorú rajza, Szalárdi János emlékiratának egykorú kéziratában, mely a Magyar Nemz. Múzeumban, 98. Quart. Hung. jelzés alatt őriztetik.

Szalárdi János aláírása 1665 július 7-ikén Kolozsváron kelt. Az irat eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

Az I. fejezet záróképe Huszain váradi basa aláírását ábrázolja, és a basa 1661 ápril 12-ikén kelt leveléről vétetett. Az irat eredetije ugyanott.

A II. fejezet fejképe, ágyuvontató katonák, Richter Aurel rajza a «Denkmal Serinischer Heldentaten» Kassa várost ábrázoló egykorú metszete után.

Az Áfium egykorú másolatának czímlapja a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárá-ak 1070. Quart. Hung. jelzetü kéziratáról van kicsinyítve.

A Zrínyi korabeli magyar gyalogos képét Richter Aurél az «Ortelius Redivivus et ontinuatus» (Frankfurt, 1665.) Léva várát ábrázoló egykoru metszetéről, a lovas vitézét ugyanő Orbán István I. Lipóttól 1662 augusztus 5-ikén nyert armálisának czímerképéről másolta, melynek eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában őriztetik.

Machiavelli hadtörténelmi munkájának czímképét a kolozsvári egyetemi könyvtár példánya után adjuk.

Barcsay Ákos fejedelem arczképét a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának «Effigies Principum Transylvaniæ» czímű XVII. századi kéziratában (1702. Fol. Lat.) lévő vízfestmény után adjuk.

Barcsay Gáspár aláírása 1660 augusztus 4-ikén kelt. Eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában.

Kemény János fejedelem arczképének eredetije gróf Bánffy György birtokában van. Megjelent a Magyar Nemzet Történelme VII. kötetében.

A II. fejezet záróképe, Magyarország czímere a Kürner Lipót és Máté-féle 1662. évi Bécsben nyomatott Prognosticon czimlapjáról vétetett.

A III. fejezet fejképe Új-Zrínyivár képét a Burckhard von Puerkenstein «Auser-

lesener Anfang zu denen höchstnützlichen mathematischen Wissenschaften» (Augsburg, 1731.) czímű munkájában megjelent metszet után ábrázolja.

Gualdo Priorato id. munkája I. kötetének czímképe F. van den Steen metszete, Toorenvlith rajza után. Úgy ezt, mint az I. kötet czímlapját a Magyar Nemz Múzeum könyvtárának példányáról közöltük.

Csáktornya és Új-Zrínyivár látképe Ortelius Redivivus I. kötetében, Új-Zrínyivár látképe a «Denkmal Serinischer Heldenthaten» czímű fentebb idézett műben jelent meg.

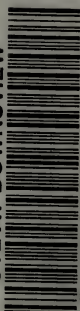
Gróf Zrínyi Péter arczképét Gillis Hendrick metszete után ő Felsége hitbizományi könyvtárának eredeti példányáról adjuk.

Rottal János gróf aláírása 1671 márczius 6-ikán kelt. Az irat eredetije az országos levéltárban.

A Montecuccoli Rajmondot ábrázoló, egykorú metszet eredetije az országos képtárban, a történelmi képcsarnok metszetgyűjteményében őriztetik. Megjelent a Magyar Nemzet Története VII. kötetében.

Montecuccoli vádiratának és Zrínyi Miklós erre írt válaszának czímlapjait a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának 991. Quart. Hung. jelzetű kéziratából, az u. n. Sándor-kódexből adjuk.

Zrínyi gyűrűpecsétje muraközi kapitányi fizetéséről Bécsben 1657 május 22-ikén kiállított nyugtatványáról vétetett, melynek eredetije a Magyar Nemz. Múzeum levéltárában őriztetik.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 28 25 04 011 1